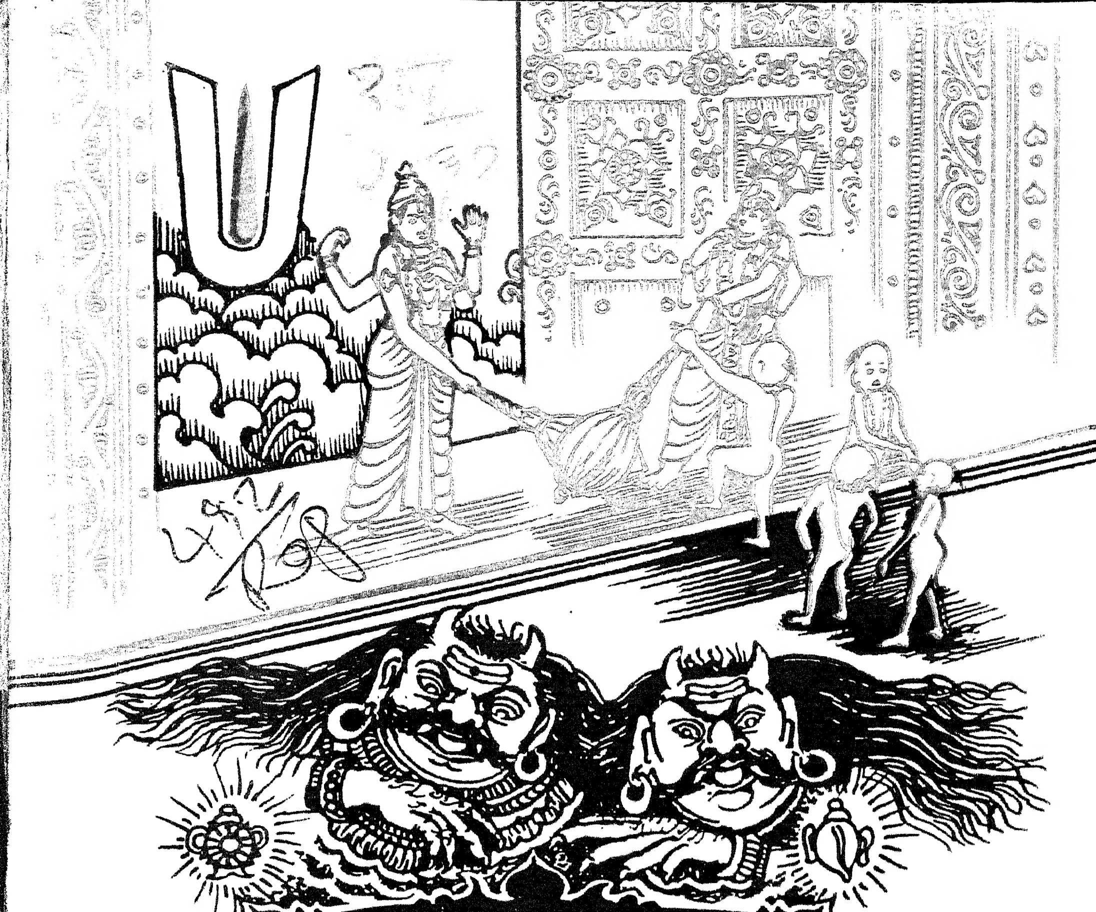

వైరభక్తి

సంస్కృ... ...ముల తులనాత్మక పరిశీలనము

"శ్రీదేవీగానసుధాప్రపూర్ణ"
డా॥ పళ్లై[పత్రి] నాగమణి

వైరభక్తి

సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యముల తులనాత్మక పరిశీలనము

వైరభక్తి

సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యముల తులనాత్మక పరిశీలనము

"శ్రీదేవీగానసుధాప్రపూర్ణ"

డా॥ పళ్ళె (ప్రతి) నాగమణి

M. A., M. Phil., Ph. D.

తెలుగులెక్చరర్

టి. జె. పి. యస్. కళాశాల

గుంటూరు.

వైరభక్తి - సంస్కృతాంధ్రసాహిత్యముల తులనాత్మక పరిశీలనము

ప్రథమముద్రణ, గ్రంథావిష్కరణ : 2-1-1992

ప్రతులు : 1000

ప్రతులకు :

Sri P. Anandachar
H. No. B1/16 1st Line
Old Pattabhipuram
GUNTUR-522006.

ముఖచిత్రరచన : శ్రీ జింకా రామారావు, సత్తెనపల్లి

టైటిల్ ప్రింటింగ్ : Golden Graphics, గుంటూరు

ముద్రణ : పంచాక్షరీ ప్రెస్, గుంటూరు.

మూల్యము : రూ. **75-00**

"This Book is Published with
the Financial Assistance of
Tirumala Tirupathi
Devasthanams under their Scheme
"Aid to Publish Religious Books"

జ్ఞానానందతీర్థ ఆరాధనోత్సవం

4-1-92 ఆంధ్రప్రభ

(ఆంధ్రప్రభ విలేఖరి)

కొవ్వూరు, జనవరి 3: ప్రముఖ వాగ్గేయకారులు సద్గురు జ్ఞానానందతీర్థ తృతీయ ఆరాధనోత్సవం మంగళవారంనాడు జ్ఞానానందమిషన్ అధ్యక్షుడు శ్రీ ఓగిరాల శ్రీరామకృష్ణ అధ్యక్షతన జరిగింది. శ్రీ దోర్బల ప్రభాకరశర్మ, శ్రీ రెబ్బాప్రగడ రాజేశ్వరరావు, శ్రీమతి కేశిరాజు జయలక్ష్మి, శ్రీ పానుగంటి రాము జ్ఞానానందతీర్థ ప్రతిభా విశేషాలను వివరించారు.

శ్రీమతి పానుగంటి మాలతి ప్రసంగిస్తూ, గాయత్రీ ఉపాసనా పరంగా జ్ఞానానందతీర్థ రచించిన దేవీ గానసుధలోని కీర్తనల భక్తి జ్ఞాన కర్మయోగాల అంతరార్థాన్ని వివరించారు. గాయత్రీమాత అధిష్ఠాన దేవతగా 'నాదయోగి' ప్రముఖ వాగ్గేయకారుడు జ్ఞానానంద తీర్థ ఆత్మసాక్షాత్కారం పొందిన బ్రహ్మజ్ఞానిగా పేర్కొన్నారు.

గురువారంనాడు సంగీతసభ ద్వితీయవార్షికోత్సవ సందర్భంలో ప్రముఖ సంగీతకళాకారిణి శ్రీమతి అరుంధతీ సర్కార్‌కు 'దేవీగాన సుధా ప్రవీణ' బిరుదుప్రదానం చేశారు. శ్రీ ఓగిరాల రామకృష్ణ, శ్రీ నిమ్మపూడి వీర్రాజు, శ్రీమతి అరుంధతి గాన ప్రావీణ్యతను ప్రశంసించారు.

డాక్టర్ పి. నాగమణి రచించిన 'వైరభక్తి' గ్రంథాన్ని శ్రీ రామకృష్ణ ఆవిష్కరించారు. సంస్కృత ఆంధ్ర తులనాత్మక పరిశీలనగా సనకసనందనాది మహర్షుల జ్ఞానమార్గాన్ని జయ, విజయుల భక్తిమార్గాన్ని వైరానుబంధంగా పరిశీలించిన వినూత్న ప్రక్రియగా డా. నాగమణి గ్రంథ ఇతివృత్తాన్ని వివరించారు.

నా మాట

భారత భాగవత రామాయణములు భారతీయ జీవనపథ నిర్దేశకములు. అందు భారత, రామాయణములు భౌతికజీవనమున కాచార్యత్వము నిర్వహింపుచుండగా, భాగవతము ఆముష్మిక జీవననిర్వహణమునకు సాధకమగుచున్నది. పదునెన్మిది పురాణముల వేర్పరచిన వ్యాసభగవానునకే చిత్తవైక్లబ్యము కలుగ, సామాన్యుల విషయము వేరుగా చెప్పవలసినదేమి? తుదకు నారదప్రబోధనము వ్యాసుని కడతేర్చి, తన్ముఖమున మానవాళిని తరింపజేసినది. భాగవత పఠనమున, అనుసరణమున ఎవరి అనుభవము వారిది. కారణము అది అనుభవైకవేద్యము. భావప్రసార ప్రచారముల కిందునది కాదు. కాని ఇదియొక ప్రయత్నము.

డా॥ (శ్రీమతి) నాగమణి భాగవతమతమును అనుభవములోనికి తెచ్చుకున్న విద్వాంసురాలు. అగుట ఈ ప్రయత్నము. భాగవత తత్త్వము 'ఇది' అని తేల్చిచెప్పుట సాధ్యమగునది కాదు. సర్వమునకు భక్తి మూలకందమని చెప్పుట సులభమే. ఆభక్తి నవవిధములని తద్జ్ఞుల నిరూపణము. వైరభక్తి కేవల భాగవతప్రతిపాదితము. భాగవతమునందది ప్రసరించిన తీరునకీ 'వైరభక్తి'యొక్క వ్యాఖ్యానము. ఇది సాధారణ సిద్ధాంతగ్రంథమనిపించునుగాని, నిజమునకిది యట్టిది గాదు. అనుభవించి, ఆయనుభవమును చిత్తమునకు దెచ్చి, చిత్తమును విచారమార్గమునకు చేరదెచ్చి, తత్త్వమును తెలియచెప్పిన మార్గమిది. పట్టమునకైన సమర్పణము, ఏతత్ ప్రాప్తి కేవలము లౌకికము. విషయగ్రహణ, పరిష్కరణములు అలౌకికములు. శ్రీమతి నాగమణి నాపర్యవేక్షణలో పట్టమునందినది. మీదుమిక్కిలి నా సహాధ్యాయిని. ఇంతకుమించి పలుకుట తగదుగాక తగదు. గ్రంథస్థవిషయ నిరూపణాదికములకు సహృదయ పండితలోకము ప్రమాణమగుగాక.

ది. 8-2-92

యార్లగడ్డ బాలగంగాధరరావు

Prof. Korada Mahadeva Sastri, M.A. Dlitt
Rtd. Prof. of Telugu,
S. K. University
Anantapur

లోకంలో మానవుల బుద్ధివృత్తులు వారివారి యోగ్యతలను అనుసరించి ప్రవర్తిస్తూ ఉంటాయి. కనుక పరమేశ్వరుని అనుగ్రహం కావాలనుకున్నవారు 'పరమేశ్వరా! నాబుద్ధి వృత్తులను సన్మార్గంలో ప్రవర్తించేట్లు అనుగ్రహించమని ప్రార్థిస్తూ ఆ ఆదిదేవుని శరణు పొందాలి. అప్పుడే ఆ భక్తవత్సలునికి భక్తులమీద అనుగ్రహం కలుగుతుంది. కాని భక్తుని భక్తిభావనలో పరమేశ్వరుని గూర్చిన 'చింతన' అన్ని వేళలా తీవ్రతరం కావాలి. అంటే, భక్తుడు 'సంతత శ్రీనారాయణ పాదపద్మయుగళీ చింతామృతాస్వాద సంధానుడై' భౌతికవిశ్వమునే విస్మరించాలి. ఇట్టి మానసిక పరిణతి ప్రాప్తించిన భక్తునికే ఆదిదేవుని అనుగ్రహం సులభప్రాప్యం ఔతుంది. ఈవిశిష్ట విషయాన్ని వైరభక్తి గ్రంథరచయిత్రి తమగ్రంథరాజంలో ఇలా తెలిపారు. "నాస్తికులలో తీవ్రమైన అభినివేశం ఉన్నవారే వైరభక్తులైనారు." ఈవాక్యంలో వైరభక్తి జనించడానికి మూలం తీవ్రమైన అభినివేశమే అన్న సత్యం ఉంది. ఈ సత్యాన్ని భక్తపోతన కవీంద్రుడు ఇలా తెలిపాడు. "వైరానుబంధనంబున జేరిన చందమున విష్ణుచిరతరభక్తిం జేరగరాదని తోచును నారాయణ భక్తి యుక్త నా చిత్తమునన్". కనుక శ్రీవిష్ణువుయొక్క సాయుజ్యప్రాప్తికి చిరతర భక్తికంటె వైరానుబంధనమే పరమసాధనమనీ, దగ్గరమార్గమనీ తేటతెల్లమయింది. ఇట్టి విశిష్టవిషయాలను గ్రంథకర్త్రి చక్కని నిదర్శనాలతో వివరించారు. ఉదాహరణకు "హిరణ్యకశిపుడు విష్ణుతత్త్వము ఎరిగినవాడయ్యు విష్ణురూపమును ప్రత్యక్షముగా సందర్శింప

వలెనను జిజ్ఞాసతో నాయనను చూపుమని ప్రహ్లాదుణ్ణడిగినాడు. ఇక్కడ తండ్రి ప్రహ్లాదుని ఒత్తిడిచేయడంలో ఒక పరమార్థం ఉంది. శ్రీవిష్ణుని వెంటనే దర్శించాలని హిరణ్యకశిపుని తపన. విష్ణుభక్తుని పట్టుకొని గట్టిగా పీడిస్తే భక్తరక్షణకోసం ఆమహావిష్ణువు బైటపడతాడని అతని అంచనా. దీనిని అమలపరచడానికే కన్నకొడుకుని కూడా బాధించడానికి వెనుకాడలేదు. అతడి విష్ణుదర్శనోత్కంఠ అంతటిదన్నమాట. రావణాసురుని వైరభక్తిలో కూడా ఇటువంటి విశిష్టవిషయాలను ఈరచయిత్రి చక్కగా సోదాహరణంగా వివరించారు.

వైరభక్తి మానవులకు ఉపాదేయము కాదు. నిజమే. కాని ఏభావమైనా ఉత్కృష్టమై ఏకాగ్రస్థితిని పొందినప్పుడు అట్టిది అలౌకిక ధర్మంగా పరిణమిస్తుందనీ, అప్పుడట్టి భావానికి పుణ్యపాపాలు అంటవనీ మనం గ్రహించాలి.

భక్తి - ప్రత్యేకంగా వైరభక్తి - యొక్క స్వరూప స్వభావాలను క్షుణ్ణంగా తెలియగోరిన పాఠకోత్తములకు ఈ గ్రంథం అనివార్యంగా అధ్యయనం చేయదగి ఉన్నది.

ఓమ్

ఆచార్య శలాక రఘునాథశర్మ
తెలుగుశాఖ
శ్రీకృష్ణదేవరాయ విశ్వవిద్యాలయము

శ్రీ వెంకటేశ్వరపురం (p.o.)
అనంతపురం-515003
తేది : 13-1-1992

సౌజన్యసంభావనము

ఆత్మతత్త్వముతో ఐహికభావములకు ముడి ఏర్పడినపుడు అన్నియు పవిత్రములుగనే మారిపోవును. అగ్నిసంటిన సర్వపదార్థములు మాలిన్యమును కోల్పోవునట్లు సముద్రములో చేరిన సర్వనదులు నామరూప స్వభావములను వదలివైచునట్లు భగవంతునివైపు మరలిన సర్వభావములు - లోకదృష్టితో అవి వంద్యములైనను, నింద్యములైనను - మహాప్రయోజనమునకు సాధకములే యగును. కామము, భయము, వైరము అనునవి ఆపథముగా కొందరికి ఉపాదేయములైనవి. గోపికలు, కంసుడు, శిశుపాలాదులు వీని నాలంబనముగాగొని చక్రిని గాంచిరి. హరిని చెందిరి. కావలసినది ఉద్దామధ్యానగరిమత. దానిని పండించుటకై భగవంతుడొక్కొక్కరిలో ఒక్కొక్క తీవ్రనిష్ఠను నిక్షేపించుచుండును.

శ్రవణాదులగు నవవిధ భక్తులతోపాటు కామ భయ వైరాది భక్తులనుగూడ భాగవతమే ప్రతిపాదించి నిరూపించినది. కావున 'వైరభక్తి' సశాస్త్రీయమే. కాని, యిది తక్కినవానివలె సులభోపాయము కాదు. భగవంతునిపై వైరనిష్ఠను బ్రదికినంతకాలము పట్టుకొని వ్రేలాడుటకెంత 'మొండితనము' కావలయును! హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపు, రావణ కుంభకర్ణ, శిశుపాల దంతవక్త్రులు దైవానుగ్రహమువలననే దానిని చెదరని దీక్షతో నిర్వహించిరి. హరిని చేరుకొనిరి. ఇట్టిది తాటిపట్టుకెదురుదేకుట వంటిదైనను సత్ఫలదాయకమే యగుచున్నది. సమర్థునకు సాధకమే యగుచున్నది.

డా. శ్రీమతి పి. నాగమణిగారు ఈవిలక్షణాంశము నెన్నుకొని పరిశోధనరంగమున ప్రవేశించుటను పరిశీలింపగా వీరు దీనినిహపర సాధకముగా సంభావించినట్లు తోచుచున్నది. ఇట్టి విషయములను చేపట్టుటకు గొప్పగుండెకలవు, విస్తృతమైన శాస్త్రావగాహన సామర్థ్యము కావలయును. ఆరెండును వీరికి నిండుగా కలవని ఇందలి ప్రతి అధ్యాయము నిరూపించుచున్నది. పురాణేతిహాసములలో ఆపాతతః కనిపించు పరస్పర విరుద్ధాంశములను సమన్వయించుకొని ఒక నిర్దిష్టమైన తాత్పర్యమును గ్రహించు ధీశక్తి ఈనాడు క్రమక్రమముగా లోపించుచున్నది. దీనికి శ్రీమతి నాగమణిగారి రచన అపవాదప్రాయము. భాగవతము, విష్ణు, పద్మ, కూర్మ, మత్స్య, విష్ణుధర్మోత్తర పురాణాదులను చక్కగా అనుశీలించి జయవిజయ శాపవృత్తాంతాదులను సమన్వయించిన వైఖరి ప్రశంసనీయముగా నున్నది. హిరణ్యాక్షాదుల సాధకత్వాదులను క్రమపద్ధతిలో నిరూపించినతీరు మెచ్చుగొలుపుచున్నది. భక్తిని నిర్వచించిన వైఖరియు, దానికి రసత్వము కలదా? అను చర్చయు సశాస్త్రీయముగా సాగినవి. సందర్భోచితముగా సంస్కృతమున శిశుపాలవధాది కావ్యములను, తెలుగున ఆధునికకాలమున వెలసిన 'వైరభక్తి' కావ్యమును పరిశీలించి వెలయించిన అభిప్రాయము లీ గ్రంథమునకు నిండుదనము చేకూర్చినవి.

ఈవిధముగా వీరి ఈసారస్వతారాధనము ఒకవైపు తమకు ఇష్టకామ్యార్థసిద్ధిని కూర్చుచునే, మరియొకవైపు ఇట్టివిషయములందు నిశ్చయజ్ఞానము పొందలేనివారికి కరదీపికయై తత్త్వదర్శనము చేయుటకును సాధనమగుచున్నది.

మంచిగ్రంథమును మనకందించుచున్న శ్రీమతి నాగమణిగారిని మనసార అభినందించుచు విరమింతును.

ప్రజాపతి పుష్యశుద్ధ అష్టమీ
ఇందువాసరము

శలాక రఘునాథశర్మ

Dr. G. L N. Sastry.
M.Sc., M. Phil. Ph. D.
Head ofthe Depaptment of Physice
T.J.P.S. College, Guntvr-6.

అభినందన

"భక్తి" అనగా "పరమప్రేమ" అని నారద భక్తిసూత్రములలో చెప్పబడినది. వాస్తవమునకు భక్తికిని ప్రేమకును అర్థము ఒక్కటే! కాని, ప్రేమ అను పదమును లోకములో కామమునకు బదులుగాకూడ పొరపాటుగా వాడుచుండుటవలన భక్తిపవిత్రతను ప్రత్యేకించి చెప్పుటకు 'పరమప్రేమ' అని చెప్పవలసి వచ్చినదేమో! భౌతికావసరములతో ముడిపడినది 'కామము', ఆవిధముగా కానక్కరలేనిది 'ప్రేమ'. 'పరమ' అనగా 'Absolute' అని పరమాత్మ పరముగాను, లేదా 'పరమ' అనగా 'ఉత్కృష్టమైన' లేదా 'మిక్కుటమైన' (supreme) అని సామాన్యముగను అర్థము చెప్పుకొనవచ్చును.

పంచదార నీటిలోనున్నపుడు పంచదార తన ప్రత్యేకమైన అస్తిత్వమును కోల్పోయి, తానుకూడ నీటిలో ఇమిడిపోవును. నీటి పట్ల పంచదారకుగల ఇట్టిగుణముగా భక్తిని అర్థముచేసుకొనవచ్చును. నీటిసాన్నిధ్యములో కరిగిపోవు పంచదారవలెనే భగవంతుని సాన్నిధ్యములో భక్తుడు కరిగిపోవును. ఈ కరిగిపోయి, కలిసిపోవుటను సాలోక్య, సామీప్య, సారూప్య, సాయుజ్యస్థితులలోని చివరిస్థితికి చెందిన భక్తిగా చెప్పుకొనవచ్చును.

భార్యాభర్తలమధ్య ప్రణయకోపము వంటిదే భక్తునికిని భగవంతునికి మధ్యగల వైరభక్తి. ఈ జంటలలోని ఇద్దరూ మధ్యలో ఎంతపోట్లాడుకొనిననూ చివరకు వారిరువురు ఒక్కటేగదా! మధ్యలో

కలుగజేసుకొనినవారు కానివారగుదురు. తానెప్పటికైనా భర్తకు చెందవలసినదాననే అని భార్యకు, భార్య ఎప్పటికైనా తనను చేరవలసినదేనని భర్తకు తెలిసినట్లుగానే - తాను ఎప్పటికైనా భగవంతుని చేరవలసినవాడనేనని భక్తునకు, భక్తుడు ఎప్పటికైనా తనను చేరవలసినవాడేనని భగవంతునికి తెలియును. అందుచేతనే ఈజంటల కథమధ్యలో ఎప్పుడైన అలజడులు ఏర్పడిననూ చివరకు కథ సుఖాంతమే అగును. ప్రణయకోపమువచ్చి తీరినతరువాత అనురాగబంధము మరింత దృఢపడుటగూడ సహజము, సాధారణము. అప్పుడు అట్టి వారిని విడదీయుటగూడ కష్టతరము.

సనకసనందనాదులు జ్ఞానమార్గ సంప్రదాయమునకు సంబంధించినవారు. జయవిజయులు భక్తిమార్గ సంప్రదాయమునకు సంబంధించినవారు. ఈ రెండు సంప్రదాయములలోని సాధకబాధకములను గూర్చి చెప్పునదే జయవిజయులకథ.

ఈ జయవిజయులకథ వైరభక్తికి చక్కని కావ్యవస్తువు. ఈ 'వైరభక్తిని' తన పరిశోధనాసిద్ధాంత శీర్షికగా ఎన్నుకొని, దానికి సంబంధించి వివిధ సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను వెదకి, అందలి విషయములను సేకరించి, క్రోడీకరించి అవసరానుకూలముగా వినియోగించి విషయమును విశదపరచుటలో అత్యంత శ్రద్ధాసక్తులను చూపి కృతకృత్యురాలైన డా. (శ్రీమతి) నాగమణిని హృదయపూర్వకముగా అభినందించుచున్నాను.

ఈమె గళము మృదుమధుర మంజుల మనోహరము. భక్తిగీతములను ఆలపించుటకు కావలసిన సౌకుమార్య, పవిత్రతలు ఈమెగళమునకుగల ప్రత్యేకలక్షణములు. ఈమె కలమునకుగూడా భక్తి విషయములో కావలసిన సమర్పణ, జ్ఞానవిషయములో కావలసిన సద్వివేచన, విశ్లేషణ ప్రత్యేకలక్షణములుగా చెప్పుకొనవచ్చు ననుటకు ఈక్రిందనుదహరించిన విషయములే తార్కాణములు.

భక్తినిగూర్చి, రసములలో భక్తికి ఇవ్వవలసిన స్థానమును గూర్చి తెలియపరచిన విషయములను సహేతుకముగా సప్రమాణికముగా విశదపరచుట.

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల, రావణ కుంభకర్ణుల, శిశుపాల దంతవక్త్రుల వృత్తాంతములను వివిధ గ్రంథములనుండి గ్రహించి సంక్షిప్తముగ పొందుపరచి వాటిలో ఒకే వృత్తాంతమునకు సంబంధించిన విషయము ఎట్లు వివిధరీతులలో తెలుపబడినదో విశదపరచి నిర్దుష్టమైన తన అభిప్రాయముతో వీలైనంతవరకు సమన్వయపరచుటకు చేసిన ప్రయత్నము ప్రశంసనీయము.

వివిధ సంస్కృతాంధ్ర గ్రంథములను సంగ్రహించుటయే కష్టము. సంగ్రహించగలిగినను అవసరమగు విషయములను వాటి నుండి గ్రహించుట కష్టతరము. పాఠకులకు ఈ శ్రమను తగ్గించి తాను పరిశ్రమించి 'వడ్డించినవిస్తరి'వలె తన ఈ గ్రంథమును రచించినది. ఈ ప్రయత్నమువలన సామాన్యముగా తెలియని కొన్ని క్రొత్త విషయములు వెలుగులోనికి వచ్చినవి. ఉదా :- 1) ప్రహ్లాదునికన్న తల్లి లీలావతిగా లోకప్రసిద్ధము. కాని పద్మపురాణములో ఈమె పేరు కళ్యాణి. ఈమె ఉత్తానపాదుని కూతురు. 2) మత్స్య కూర్మపురాణముల ప్రకారము ప్రహ్లాదుడుగూడ నారాయణునితో యుద్ధముచేసి ఓడిపోయి నారాయణుని అనుగ్రహమునకు పాత్రుడయ్యెను.

'యజ్ఞోవైవిష్ణుః" అన్న వచనమునకు వ్యాఖ్యానముగా వరాహావతారమునుసరించి వరాహాంగములకు యజ్ఞాంగములకు మధ్య గల సమన్వయమును విశదీకరించిన విధానము బాగున్నది.

హిరణ్యాక్ష శిశుపాలురు నారాయణుని చేసిన నిందయందలి పదార్థములకు స్తుతిపరార్థమును ఇచ్చుపిశ్లేషణ పాఠకులకు చక్కని కానుక.

రావణాసురుని వయస్సు 3 కోట్ల 50 లక్షల సంవత్సరములన్న విషయముగూడా పాఠకులకెఱింగించుట కీవ్యాసము దోహదపడినది.

చిట్టచివరకు మోక్షవిషయమై ఈమెయొక్క, శ్రీరాధాపర తత్త్వోపాసకులు అయిన బ్రహ్మశ్రీ ఆర్. వీరభద్రరావుగారియొక్క నిశ్చితాభిప్రాయమును ఆమెవ్రాసిన మాటలలోనే తెలియపరచి నా అభినందన వాక్యమును ముగించెదను.

"జీవి ఒకసారి సంపూర్ణస్థితి పొందినపిదప శాపకారణముచే బాహ్యరూపాదికములు మారినను స్వస్వరూప జ్ఞానము నశింపదు. జయవిజయులు భగవత్సాన్నిధ్యము పొందిన సంపూర్ణమూర్తులు. బ్రాహ్మణశాపముచే రాక్షసజన్మ ఎత్తినను వారు స్వస్వరూప జ్ఞానమును మఱచిపోదురా? అట్లు మఱచిపోయినచో ఏ మోక్షపదము గూడ శాశ్వతము కాదన్నమాటే."

"సంపూర్ణస్థితిపొందిన జీవి శాపకారణముచేనైనను స్వస్వరూపజ్ఞానమును మఱచిపోవుననుట వేదాంతతత్త్వమునకు వెన్నుపోటు. జడభరతుడు తనతరువాతి రెండుజన్మలలో స్వస్వరూపజ్ఞానమును మఱచిపోలేదు."

పైనచెప్పిన ప్రతిపాదనాపూర్వక సిద్ధాంతములోని సత్యమును నిర్ధారించుటకే డా॥ (శ్రీమతి) నాగమణి తన ఈపరిశోధనలో కృషి చేసినది. ఈకృషిలో ఆమెకు నిస్సంకోచముగా ధ్యేయము సిద్ధించినది. ఆర్షవిజ్ఞానపరముగు ఇట్టి పరిశోధనావిషయములను మఱిన్ని వెలుగులోనికి తీసుకురాగల శక్తిసామర్థ్యములను, ఆయురారోగ్యైశ్వర్యములను భగవానుడు ఆమెకు ప్రసాదించవలెనని హృదయపూర్వకముగా ప్రార్థించుచున్నాను.

శ్రేయోభిలాషి

జి. ఎల్. యన్. శాస్త్రి

25-12-91

నెనరు

శ్రీ గురుభ్యో నమః

"పత్రి శీనప్ప సిరులకుప్ప" అని పేర్గాంచిన ప్రసిద్ధ నటుఁడు శ్రీ పత్రి శ్రీనివాసరావు, సాధ్వీమణి శ్రీమతి రమణమ్మ నాతలిదండ్రులు. నిరంతర గోసేవ, సాధుసంతర్పణ వారి జీవనము. పూజ్య శ్రీ కేశవతీర్థస్వామివారిచే 'రాజర్షి' అభిమన్నింపఁబడిన మహనీయుఁడు తండ్రి, త్రికరణశుద్ధిగా ఆయననునుసరించుటతప్ప అన్యమెఱుఁగని సాధ్వి తల్లి - వారి గర్భవాసమున జన్మించిన పుణ్యమే నన్నింత దానను చేసినదని నా విశ్వాసము. వారిపట్ల కృతజ్ఞతలనో, నమస్కృతులనో పలుకఁబూనుట అవివేకమే కాఁగలదు. జననమరణ చక్రాధీనన్నై యున్నంతకాలము ఆ పుణ్యదంపతుల సంతానముగా జన్మింపఁజేయుమని విశ్వవ్యాపికి నా వినమ్ర ప్రార్థనము.

శ్రీ దేవీగానసుధాకర, శ్రీ జ్ఞానానందతీర్థ దీక్షానామ, వింశతి శతాబ్ద వాగ్గేయకార, శ్రీ గాయత్రీ పంచాయతనపీఠ సంస్థాపకాచార్య బ్రహ్మశ్రీ ఓగిరాల వీరరాఘవశర్మగారు(కొవ్వూరు) అస్మద్గురువరేణ్యులు. వాత్సల్యనిధియైన గురుదేవులు నానిరంతరాభ్యున్నతి నాకాంక్షించినారు. మనస్థైర్యమునకు విఘాతము కలిగినపుడెల్ల "సద్గుణయుత శమదమాది సంపదనిడి చిద్ఘనానంద సుధాకరుడై వెలిగే" సద్గురు చరణసరోరుహములే శరణ్యములైనవి. రాజయోగి శ్రీ వీరరాఘవశర్మగారికి తగిన ఇల్లాలు శ్రీమతి పిచ్చమాంబాసతి. "సహజ సంస్కారిణియైన ఇట్టిసాధ్వి నాకు పత్నిగా లభించుటవలననే నా జీవయాత్రలో పవిత్రమైన నిష్కామ భక్తియోగమున శ్రీమద్భగవతీ గాయత్రీదేవిని యారాధింపుచూ గృహస్థాశ్రమమును పవిత్రముగా గడపుచున్నాన"ని గురుదేవులు స్వయముగా పలికిన పలుకులు భర్తృ జీవనవాహినిలో ఆమె లీనమైన విధమునకు దర్పణము. మత్పురా

కృత శుభాధిక్యముచేత ఇట్టి గురుదంపతుల అవ్యాజ వాత్సల్యమునకు పాత్రనైతిని. సాక్షాద్గాయత్రీస్వరూపులైన గురుదంపతుల చరణార విందములకు నాయీగ్రంథ మంకితము. ఇట్టిభాగధేయము నొసంగిన ఆజగన్మాతాపితరులకు నాసహస్రాధిక సాష్టాంగప్రణతులు.

నావిద్యాభివృద్ధికి ప్రధానకారకులు మాఅక్క శ్రీమతి రాధా బాయి, బావగారు శ్రీ ధార్వాడ హనుమంతరావుగారు. అంతియు కాదు, యోగీశ్వరేశ్వరులైన గురుదేవుల కటాక్షము కలుగుటకును కారకులు. వారికి కృతజ్ఞతలు చెప్పికొనుటకు భావచాలదు. ఈమాట నామమాత్రముకాక ఆర్ద్రీకృతచిత్త వినిర్గతము.

గుర్వనుగ్రహము, దైవానుగ్రహము నాపై సంపూర్ణముగ కలవని నా విశ్వాసము. గురుదేవుల నిరంతరస్ఫూర్తి, శ్రీమత్తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానముల వారి ఆర్థికసహాయము ఇందులకు నిదర్శనము. ఈ గ్రంథప్రచురణకు తమ సంస్థానమునుండి పదివేల రూప్యముల ననుగ్రహించిన శ్రీ వేంకటేశ్వరస్వామివారికి శతకోటి ప్రణామములు. సంబంధిత కార్యనిర్వహణాధికారులకు మనఃపూర్వక కృతజ్ఞతలు.

పరిశోధనావ్యాజమున మహానుభావుల పరిచయభాగ్యము, ఆశీస్సులు లభించుట నాపుణ్యవిశేషము. పరిచితులచే 'నాన్నగార'ని ప్రేమమీర పిలువబడు పరమయోగి, ఆత్మవిద్యాధికారి బ్రహ్మశ్రీ ఆర్. వీరభద్రరావుగారు. శ్రీరాధాపరతత్త్వోపాసనము వారికి ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసము. వ్యయప్రయాసలను గణింపక శ్రీరాధాపర తత్త్వమును దక్షిణభారతమునకు సుబోధముచేయుటకు తమరచనల మూలమున, ఉపన్యాసముల మూలమున నిరంతర కృషిసల్పుచున్న మహనీయులు నాన్నగారు. వారి ప్రవచనముల నొండురెండుతావుల మాత్రమే గ్రంథమున నుట్టంకించినను, అంతర్లీనముగ వారిప్రభావము నాపై నధికముగ నున్నది. ఇంక బ్రహ్మశ్రీ ఉప్పులూరి పున్నయ్య

శాస్త్రిగారు శ్రీనృసింహోపాసకులు. వారు దయతో నా సందేహముల నన్నిటినీ తీర్చినారు. వారలకు శతానేక ప్రణామములు.

యం. ఫిల్. పట్టమునకై "ప్రహ్లాదచరిత్ర - ఆంధ్రభాగవత పరిష్కారము"ను విషయమును పరిశోధించు కాలముననే 'వైరభక్తి' యందు చికీర్ష కలిగినది. తద్గ్రంథ నిర్మాణమునందుత్సాహాన్నిచ్చి నన్ను అనేకవిధముల ప్రోత్సహించిన మార్గదర్శకులు డా. యార్లగడ్డ బాలగంగాధరరావుగారు. సహాయగుణమే తానుగా రూపుదాల్చిన వారిఋణము తీర్చుకొనలేనిది. కనుక సదా ఋణగ్రస్తునై యుండుటయే నాయభీష్టము. వారి "నామాట" వారిసహృదయతకు తార్కాణము.

అభిప్రాయపూర్వక శుభాశీస్సుల నిచ్చిన పుంభావసరస్వతులు ప్రొఫెసర్ కోరాడ మహాదేవశాస్త్రిగారికి, ప్రొఫెసర్ శలాక రఘునాథశర్మగారికి, డా. జి. యల్. యన్. శాస్త్రిగారికి నా కృతాంజలులు. నా పరిశోధనను ప్రశంసించుచు విద్వన్నివేదికలు పంపిన పరీక్షాధికారులకు నమస్సులు.

కులపతి ఎక్కిరాల కృష్ణమాచార్యగారు నాకు ప్రాతః స్మరణీయులు. వారి శ్రీమద్భాగవతము, తృతీయస్కంధము, తృతీయభాగము నందలి ఉపోద్ఘాతమును నా గ్రంథమునకు అవతారికగా పొందగల్గుటచే ధన్యనైతిని. పరిశోధనసమయమున శ్రీ ప్రసాదరాయకులపతి, కరుణశ్రీ జంధ్యాల పాపయ్యశాస్త్రిగారల భాగవత గ్రంథపఠన సంస్కారమెంతగనో ఉపకరించినది. ఆమహనీయులకు నమశ్శతములు.

శ్రీ గాయత్రీమాత చిత్రమునకు, గురుదంపతుల ఛాయాచిత్రమునకు తనపద్యముల నుపయోగించుకొనుటకు అంగీకరించిన శ్రీమతి మాలతికి నిరంతర గురుకటాక్షప్రాప్తిపూర్వక శుభాశీస్సులు.

పరిశోధనావ్యగ్రనైన నాకు తమ సంపూర్ణ సహకారమునందించిన మా శ్రీవారికి, అన్న శ్రీ గోపాలకృష్ణకు, వదిన శ్రీమతి తులసికి నా నమస్సుమాంజలులు. ఇంక నా సమస్త సంస్కారమునకు మూలము మా అరవింద. తననుగూర్చి ఏమియు పలుకకపోవుటయే నా హృద్గతభావమునకు స్పష్టరూపము. నా ఉన్నతికి పరోక్ష కారకులైన శ్రీ మాధవపెద్ది రాధాకృష్ణమూర్తిగారికి కృతజ్ఞతాంజలులు. ఈ గ్రంథరచనకనేకవిధముల సహకరించిన డా. రామకృష్ణగారికి, శ్రీ యన్.యల్.యన్. మూర్తిగారికి, ఇంకను ప్రత్యక్షముగను పరోక్షముగను సహకరించిన వారందరికీ నా మనఃపూర్వక కృతజ్ఞతలు.

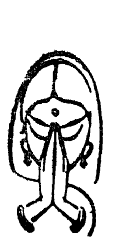
గ్రంథస్థవిషయము ప్రస్ఫుటమగునట్లు ముఖచిత్రమును సమకూర్చిన శ్రీ జింకా రామారావుగారికి, దానిని అందముగా తీర్చిన గోల్డెన్ గ్రాఫిక్స్‌వారికి, చక్కగా ముద్రించియిచ్చిన పంచాక్షరీ ప్రెస్‌వారికి నా ధన్యవాదములు.

ఇంక తుదిగా నాయీ గ్రంథమును విద్వన్మండలి ముందుంచు భాగధేయము నొసఁగిన భక్తవశంవదునకు నా సహస్రాధిక సాష్టాంగ ప్రణామములు.

"సా విద్యా యా విముక్తయే"

సుధీజనవిధేయ

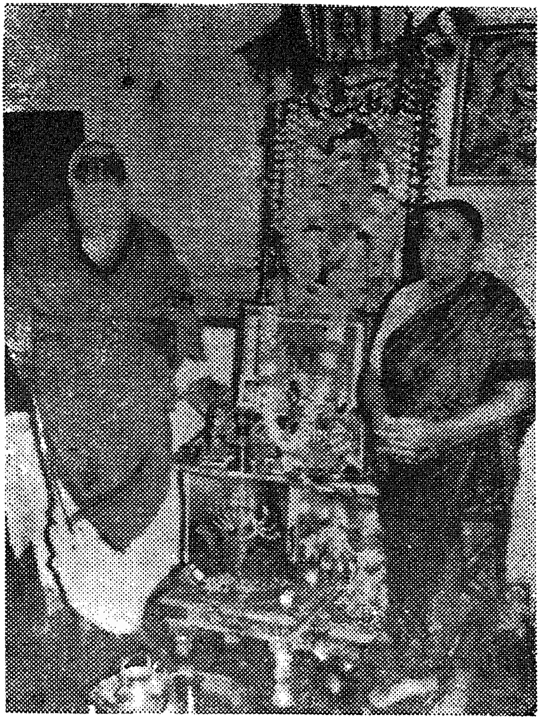
నాగమణి

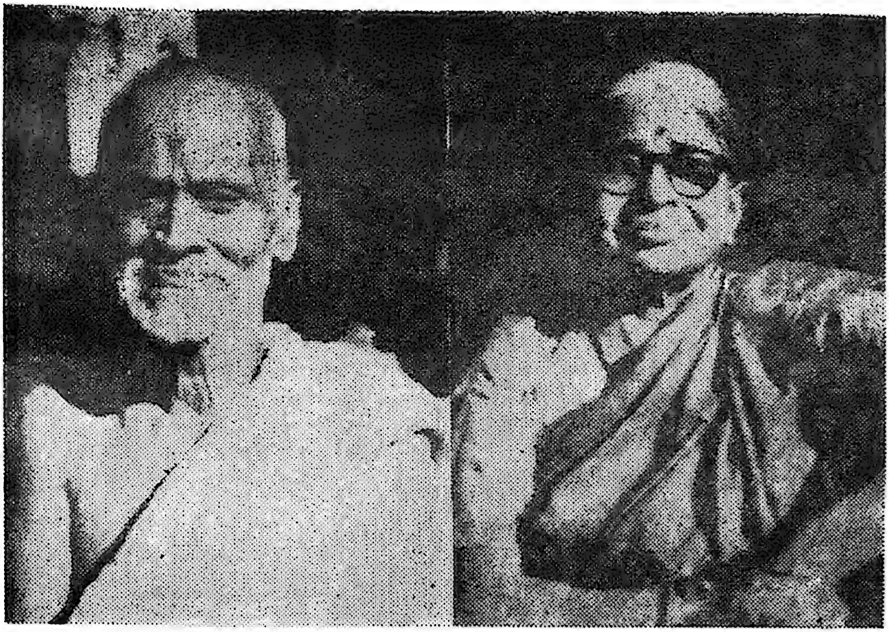

జ్ఞానానంద మనస్సరో విహారణేచ్ఛాంగహంసీ శివ
ధ్యానానంద శివార్చనాకుశల సత్యజ్ఞాన యోగీశ్వరా
ధీనానంద నిజాంతరంగిణి భవద్వేమస్వభావా శివా
మానానందతురీయ సౌఖ్యవరదా మాంపాహి మాహేశ్వరీ.

సంస్తుత్యంబహా ! నీచరిత్ర ! మహదాశ్చర్యంబు నిర్మఘ్నమా
సంస్తుత్యంబహా ! జీవనమ్ము ఘనమా సంసారతాపఘ్నమా
సంస్తుత్యంబహా ! నీదుకీర్తనము మోక్షద్వార సోపానమా
సంస్తుత్యంబహా ! పిచ్చమాంబ సతి సుజ్ఞానమ్ము శ్రీ రాఘవా!

నీలోఁ జూచితి నాదు మాతఁ బితరున్ చిద్రూపుఁడౌ సద్గురున్
కైలాసాధిపు కూర్మిరాణి గిరిజన్ కైవల్యచింతామణిన్
కాలాతీతము కర్మనాశనము దుర్గ్రాహ్యంబు నీ తత్త్వమా
లీలామానుష వేషధారిణివి తల్లీ పిచ్చమాంబా సతీ.

గ్రంథకర్త్రి జననీ జనకులు :

శ్రీ పత్రి శ్రీనివాసరావు,

శ్రీమతి రమణమ్మ

విషయసూచిక

అవతారిక

సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితమ్
వ్యాప్తించ భూతేష్వఖిలేషు చాత్మనః
అదృశ్యతాద్భుతరూపముద్వహన్
స్తంభేసభాయాం న మృగం న మానుషమ్.

అవతారిక

ఆధ్యాత్మిక సాధనయందు ముఖ్యముగా రెండువిధములైన సంప్రదాయములు అనాదినుండియు అనుష్ఠింపబడుచున్నవి. అందొక మార్గమున సాధకుడు జపతపాదులతోగాని, యోగసాధనతోగాని తనకోశములను శుద్ధిచేసికొని జితేంద్రియత్వమును సాధించుకొని శక్తి సంపన్నుడగును. అట్టివాడు నిరంతరము తన ప్రవర్తనమును చక్కబరచుకొనుచు ధర్మాధర్మ నిర్ణయములను నిరూపణచేసి వివేకము, వితర్కము మున్నగు సాధనములతో పురోగతి సాధించును. రెండవ సంప్రదాయము ననుసరించిన సాధకుడు భక్తిప్రధానమైన సాధనము చేయును. అతని సాధనమునకు సర్వసమర్పణ బుద్ధియే మూల సూత్రము. తానెరిగిన ధర్మాధర్మములను గూర్చిన నిర్ణయములు తనవికావు. ఇందు మొదటిసంప్రదాయము ననుసరించువారు తమ సామర్థ్యము నభివృద్ధిచేసికొని దైవానుగ్రహమునకు అర్హతను సమకూర్చుకొనువారు. రెండవమార్గము ననుసరించువారు అర్హతను గూర్చి పట్టించుకొనక దానిని తాముపాసించు దైవమునకే వదలి వేయువారు. ఇందు మొదటివారిని జ్ఞానులనియు, రెండవవారిని ప్రపన్నులనియు చెప్పుదురు. జ్ఞానులకు తమ అర్హతనుగూర్చిన బాధ్యత తమకు సంబంధించినది. ప్రపన్నుల విషయమున అది తమ దైవమునకు సంబంధించినది.

ఈరెండు మార్గములలో మొదటిమార్గమువారికి పొరపాటు లున్నచో పతనము తప్పదు. ఎంత తెలిసినవారైనను నిర్ణయము తమది అయినపుడు తమపొరపాట్లకు తామే బాధ్యులు. ఈపొరపా

ట్లను సర్దుకొని దైవమునకు తమయెడ ఆనుకూల్యము కలిగించుకొను యత్నముండును. ఇక రెండవతరగతివారు పొరపాట్లు చేసినచో బాధ్యత తనుది కాదు. కనుక వారి మార్గమున పతనము లేదు. ఈ ఇరు మార్గములవారికిని క్రమశిక్షణ విషయమున, కర్తవ్య నిర్వహణము విషయమున సాధన మొక్కటే! అది లేనిచో రెండుసంప్రదాయముల వారికిని తిరోగతియేగాని పురోగతి లేదు. కర్తవ్యమును నిర్వహించి కర్తవ్యమును నిర్వహించి పరిపూర్ణత నార్జించుకొన జూచువారు మొదటితరగతివారు. కర్తవ్యము నిర్వహించుకొని దానిని భగవదర్పితముగా విడచిపెట్టువారు రెండవతరగతివారు. ఈ రెండుతరగతుల వారును వరుసగా జిజ్ఞాసువులు, ముముక్షువులు అనబడుదురు. ప్రస్తుత గ్రంథభాగమున నీ ఇరుతెగల వారి వైఖరులను చిత్రించి యుపదేశపూర్వకమైన జ్ఞానమిచ్చుట ప్రధానసారాంశము. అందు మొదటి తరగతివారి కుదాహరణముగా సనకసనందనాదులు, రెండవ తెగ వారి కుదాహరణముగా జయవిజయులు చిత్రింపబడిరి. దైవానుగ్రహమునకు ఏ తెగవారెట్లు పాత్రులో నిరూపణ చేయుటయే ఈ భాగమందలి జయవిజయుల కథలో ముఖ్యాంశము. సనకాదులు వైకుంఠనగరము నారోహణచేసి క్రమముగా విష్ణుస్థానము ను చేరుకొనుట వారిజీవితసాధనకు సంకేతము. సనకాదులు తమ ఆరోహణ మార్గమున సర్వము విష్ణుమయముగా చూచునట్టి సాధనచేసిరి. ఈ సాధనలో ఆరు కక్ష్యలుదాటి ఏడవకక్ష్యయందు పొరబడిరి. అనగా ద్వారపాలకుల రూపమందు విష్ణువునకన్న అన్యము నంగీకరించిరి. దానితో వారికి విష్ణువు మొదట దర్శనమీయక ద్వారపాలకు లడ్డగించిరి. జయవిజయు లట్లుగాక, కేవలము కర్తవ్య నిర్వహణమే తమ సర్వస్వముగా గలవారు. దానితో వారు కేవలము విష్ణులోకమునందలి భాగములుగా స్థిరత్వమందిరి.

మొదటి సాధనకు ఫలితముగా సనకాదులు ద్వారపాలకులను శపించుట జరిగినది. రెండవమార్గమునకు సంబంధించిన జయవిజయులు తమ్ము శపించిన ఋషులలోకూడ అన్యమును దర్శింపక మెలగిరి. ఈ రెండుతరగతులవారికిని భగవంతుడొసగిన శాశ్వత ధర్మరూపమైన పరిష్కారమార్గమే ద్వారపాలకుల శాపకథగా నిరూపింపబడినది. సనకాదులు విష్ణువునకుకూడ గౌరవనీయులైనవారు. జయవిజయులు తనకొలువులోని వారు. అందు సనకాదులు కొంత వేరుగా చూడబడువారు జయవిజయులు తనవారుగా చూడబడువారు అని విష్ణువుచేసిన వివరణమునకు సారాంశము. ఎవరిని గౌరవింపవలెనో వారు కొంచెము దూరస్థులగుట సత్యము. ఎవరిని వేరుగా గౌరవింపనక్కరలేదో వారియందంతర్యామి భావన పరిపూర్ణము గనుక సామీప్య, సాయుజ్య, సారూప్యాదులు సిద్ధించినవని నిరూపింపబడినది. "మీబోటి పెద్దలను గౌరవించుటలో భంగము కలిగినచో నా బాహువులనైన ఖండింతును. కనుక జయవిజయులకు మీరిచ్చిన శాపము సంగీకరించితిని" అని నారాయణుడు పలుకుటలో సనకాదులు పరిపూర్ణతకు దూరస్థులనియు, జయవిజయులు నారాయణుని బాహువులవలె పనిచేయుచున్నారనియు వివరింపబడినది. ఇది శాశ్వత ధర్మగోప్త అయిన నారాయణుని ధర్మసూక్ష్మములలో నొకటిగా నిరూపింపబడినది.

లోకమున జ్ఞానముచేత, తపస్సుచేత, శీలసంపదచేత గౌరవింపబడువారు కొందరు, వారిని గౌరవించువారు కొందరు. గౌరవింపబడువారు గౌరవించువారిలో నారాయణుడున్నాడని మరచినచో బాధలు తప్పవు. ఇది రెండవ ధర్మాంశము. "నేను మీచరణధూళిని శిరస్సున

ధరించి ఇట్లు నారాయణుడుగా నుండగలిగితిని" అని విష్ణువు సనకా దులతో పలుకును. నారాయణుడు ఋషుల చరణధూళిని శిరస్సున ధరించెననగా పెద్దల చరణధూళి నారాధించు దాసులలో నారా యణుడున్నాడని భావము. దానిని మరచినవారు ఎన్నివేల సంవత్సర ములు తపస్సుచేసి జితేంద్రియత్వము సాధించినను శాపములిచ్చుట మున్నగు పొరపాటులచేత దెబ్బతిందురు.

కులపతి ఏక్కిరాల కృష్ణమాచార్య, శ్రీమద్భాగవత ప్రకాశము, తృతీయస్కంధము తృతీయభాగము, ఉపోద్ఘాతము.

వైరభక్తి

ంస్కృతాంధ్రసాహిత్యముల తులనాత్మక పరిశీలనము

నిర్వచనము

"వాత్సల్యాదభయ ప్రదాన సమయాదార్తార్తి నిర్వాపణాత్
ఔదార్యాదఘ శోషణాదగణిత శ్రేయః పద ప్రాపణాత్
సేవ్యశ్శ్రీపతిరేక యేవ జగతామ్ సన్త్యత్ర షట్సాక్షిణః
ప్రహ్లాదశ్చ విభీషణశ్చ కరిరాట్పాంచాల్యహల్యాధ్రువః"

హైందవ జీవనమునకు, ఆర్షధర్మమునకు నవినాభావ సంబం
ఆర్షధర్మములైన భక్తిజ్ఞాన వైరాగ్యములు అధ్యాత్మజీవనము
అత్యుత్తమ మార్గములు. భక్తివలనజ్ఞానము, జ్ఞానమువలన
గ్యము సిద్ధించును. కావున భక్తి శేషద్వయ సాధకమనుట నిర్వి
ం. భక్తిలేని జ్ఞానము నిరుపయోగము.

భక్తులకు భగవానుఁడు వారియేకాగ్రత ననుసరించి తగిన
ల నొసఁగును. ఇట్టివానికి దృష్టాంతములు కావలెను.
ఆప్త వాక్యమైన ఆర్షవాఙ్మయమే ప్రమాణము. భక్తులకు
డైన పరమ పురుషుఁడెవరను సందేహము కలుగువారికి లోకో
ార్గమును జూపినది పైశ్లోకము. ఆర్తులు భగవంతుని శరణు
ట సహజము. ఐహిక సుఖరక్తులైనవారు భగవంతుని స్మరింప
గవతుల అభిప్రాయము.

"వైకుంఠ పద్మాక్ష హరే మురారే
గోవింద దామోదర మాధవేతి

వక్తుం సమర్థోఽపి నవక్తి కశ్చిత్
అహో జనానాం వ్యసనాభిముఖ్యమ్"

అని కులశేఖరులు 'ముకుందమాల' యందు విషయలోలుపత్వమును నిరసించినారు.1 ఇట్టి విషయవాంఛల నుండి విముక్తునిగా నొనర్చి సంకీర్తనము జేయింపుమని భగవంతుని ప్రార్థింపవలసినదిగా భక్తులను హెచ్చరించినారు.

"శ్రీవల్లభేతి వరదేతి దయాపరేతి
భక్తప్రియేతి భవలుంఠన కోవిదేతి
నాథేతి నాగశయనేతి జగన్నివాసే
త్యాలాపనం ప్రతిపదం కురు మే ముకుంద"2

అని భగవంతుని శరణు వేడవలెను. ప్రభావయుక్తుఁడగు మానవుని కంటె భగవంతుఁడెవ్వఁడను ప్రశ్న నాటికిని నేటికిని నాస్తిక మతమున వినిపించుచునే యున్నది. వారిలో తీవ్రమైన అభినివేశమున్నవారే వైరభక్తులైనారు. వారిని నాస్తికులనుటకు వీలులేదు. వైరభక్తులకు దైవసంబంధ జ్ఞానమున్నది. నాస్తికులకా జ్ఞానము లేదు.

వైరభక్తియను వ్యవహారము రూఢము గావించుటకు ముందు భక్తి శబ్దార్థమును విచారింపవలసియున్నది. భక్తి అను శబ్దములోని ధాతు ప్రత్యయములను వేఱుచేసినచో 'భజ్' ధాతువునకు 'సేవ' అర్థము. 'క్తిన్' ప్రత్యయమునకు భావమర్థము. అనగా భక్తిశబ్దమున కవయవార్థము సేవించుట. కాని భగవద్విషయకమైన ప్రీతి భక్తిగా లోకమున ప్రసిద్ధినందినది. భగవంతునియందలి ప్రేమ భక్తి

1. ముకుందమాల వ్యాఖ్యానము - శ్రీ భాష్యం అప్పలాచార్యులు.
శ్లోకము - 39 పుట - 97

2. ముకుందమాల శ్లోకము - 2 పుట - 2

యని నారదభక్తిసూత్రము.1 ఈ భక్తి నిర్వచనము ప్రీతి భావమునకే వర్తించును. ఆలక్షణము "యథా వ్రజగోపికానామ్" — గోపికల భక్తివంటిదని యచటనే పేర్కొనబడినది. కాని భగవంతుని సేవించు నుపాయములనేకములగుటచే నింతవఱకే పరిమితము కానవసరము లేదు. ముముక్షువులకు ప్రేమరూపమైన భక్తి సాధనమని భక్తి సూత్రములు తెలుపును. భక్తివలన, జ్ఞానము, జ్ఞానమువలన వైరాగ్యము కలుగునని అచటనే ప్రతిపాదితము. కర్మజ్ఞానములకంటె భక్తి మార్గము శ్రేష్ఠము.2 కర్మజ్ఞానయోగముల ఫలమదృష్టము. భక్తి ఫలము ప్రత్యక్షానుభోగ్యము.3 ఈభక్తికి సాధనములు విషయ త్యాగము, సత్సాంగత్యము, అఖండస్మరణము, గుణశ్రవణ కీర్తనము, మహాత్ముల దయ మున్నగునవి.

ఇవియన్నియు సామాన్య విషయములు. భగదనుగ్రహ విశేషముచే పాండిత్యాదులతోను, వయోభేదముతోను నిమిత్తము లేకయే అపూర్వభక్తి కలుగవచ్చును. నిఖిలజన సేవ్యుఁడైన అట్టి భగవత్స్వరూపమెట్టిదనియు, భగవచ్ఛబ్దార్థమేది యనియు ప్రాచీనులు

---

1. "అథాతో భక్తిమ్ వ్యాఖ్యాస్యామః",
"సాత్వస్మిన్ పరమ ప్రేమరూపా"
నారదభక్తి సూత్రములు, 1వ, అధ్యాయము, 1, 2 సూత్రములు పుట : 3

2. "సాతు కర్మజ్ఞాన యోగేభ్యోప్యధికతరా"
1వ అధ్యాయము. 25వ, సూత్రము, పుట : 45
"తస్యాః జ్ఞానమేవ సాధన మిత్యేకే"
1వ, అధ్యాయము, సూత్రము : 28, పుట : 51
అన్యోన్యాశ్రయత్వ మిత్యన్యే"
1వ, అధ్యాయము, సూత్రము : 29, పుట : 52

3. "ఫలారూపత్వాత్" 1,వ అధ్యాయము, సూత్రము : 26, పుట : 47
నారద భక్తి సూత్రములు.

మీమాంస చేసినారు. 'భగ' శబ్దమునకు భాష్యము వ్రాయు శంకరభగవత్పాదులు

"ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య ధర్మస్య యశసః శ్రియః
జ్ఞాన వైరాగ్య యో శ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా"1

అని వ్యాఖ్యానించినారు.

"ఉత్పత్తిం ప్రలయం చైవ భూతానామగతిం గతిం
వేత్తి విద్యామవిద్యాంచ సవాచ్యో భగవానితి"2

అని భగవచ్ఛబ్దమును కూడ వివరించినాడు. సమగ్రమైన ఈ రత్వము (శాసనాధికారము), సమగ్ర ధర్మ స్వరూపము, యశస సంపద, జ్ఞానము, వైరాగ్యమనను ఈయాఱు గుణముల సముదా మునకు 'భగ' మని పేరు. ఈభగమెవ్వని యందు కలదో ఆత భగవంతుడు. కావుననే ప్రాణుల పుట్టుక, ప్రళయము, స్థితిగతుల సంసారము, మోక్షమనను తత్త్వము లెవ్వని యధీనమందుండు ఆతడే. భగవంతుడు భగవంతుని భక్తుడు భాగవతుఁడు. భగవంత కథయు, భాగవతుల కథయు భాగవతమగును. అట్టి భాగవతమే దేవ లీలలు వర్ణించినదో అతఁడే జగత్సేవ్యుడు. ఫలప్రాప్తి దృష్టాంతమ లుండుటచే నారాయణుని పరమదైవముగా భావించి, సేవించినవా భాగవతోత్తము లైనారు.

భక్తికి రసత్వము

రసమనగా నానందము. కావ్యరసమును ఆనందదాయక మ టచే రసశబ్దము చేతనే వ్యవహరింపబడును. విభావాను భావ వ్య చారీ సంయోగముచే రస నిష్పత్తి సంభవించునని రససూత్రము

1, 2. విష్ణుసహస్రనామము, శంకరభాష్యము, శ్లోకము : 73, పుట : 182 విక్ర: సంవత్సరము : 2026

ఆనంద మఖండమయ్యు దానిని పొందు మార్గములు భిన్నములగుటచే రసోపాధి రూపములు స్థాయి భావములని వ్యవహృతములు. నిర్వికారాత్మకమైన చిత్తమున ప్రథమ స్పందనభావము, భావములన్నింటికిని స్థాయిత్వము సంభవింపదు. ఆలంకారికులు ముప్పదిమూడు వ్యభిచారి భావములు, తొమ్మిది స్థాయి భావములు పేర్కొనినారు. కొందఱు సాత్త్విక భావములను పేరిట మఱి యెనిమిది భావములను చెప్పినారు. ఈసాత్త్విక భావములు అనుభావ భేదములుగ మమ్మటాదులు భావించి, విభావానుభావ వ్యభిచారి భావములనే రసోపకరణములుగ నిర్దేశించినారు. విద్యానాథాదులు సాత్త్వికమునుగూడ రసోపకరణములందు చేర్చినారు.

ఈ విభావానుభావ వ్యభిచారి భావముల సంయోగము ఒక క్రమముననుసరించి జరుగును. ఆ క్రమము చర్వణావేగముచే వెనువెంటనే గోచరింపదు. కావున రసధ్వనినే అసంలక్ష్యక్రమ ధ్వనియని వ్యవహరించినారు. ఈ దశయందు వ్యభిచారి భావములనన్నిటి నతిక్రమించి, స్థిరరూపమును బొంది రసరూపమున బరిణతి చెందునది స్థాయి భావము. ఒకే భావము విభావాది పోషణననుసరించి స్థాయియును, సంచారియును కావచ్చును.1 భావములన్నియు స్థాయిభావములగుట కర్హత కలవైనను ఎనిమిది భావములనే స్థాయి భావములుగా భరతముని గుర్తించినాడు. శాంతము ప్రకృతియనియు, మిగిలిన ఎనిమిది రసములును దాని వికృతులనియు భరతమతము.2 తరువాతివారైన

---

1. "రత్యాదయః స్థాయిభావాః స్యుర్భూయిష్ఠః విభావజాః
స్తోకం విభావైరుత్పన్నాః తయేవ వ్యభిచారిణః"
జగన్నాథ పండితరాయలు, రస గంగాధరము, ప్రథమమాననము, పుట : 16

2. "శాంతాద్భావాః ప్రవర్తంతే భిన్నహేతు సమాశ్రయాత్
భావో వికారో రత్యాదిః శాంతస్తు ప్రకృతిర్మతః

మమ్మటాదులు శాంతమునుకూడా రసముగ నంగీకరించినారు. వారు ప్రతిపాదించిన మతమును సమర్థించుచు జగన్నాథుడు నిర్వేదముకూడ అభినేయమే కావున శాంతము తొమ్మిదవ రసమనియే సిద్ధాంతీకరించినాడు.1 దృశ్యకావ్యములందు శాంతరసము నంగీకరింపని వారుకూడ అభినయమువసరము లేని మహాభారతాదులయందు దానిని రసముగా నంగీకరించుటకు బాధలేదు కావున శాంతమును తొమ్మిదవ రసముగా నంగీకరించి తీరవలెనని జగన్నాథుని ప్రతిపాదనము.2

ఈ తొమ్మిదిరసములలో ప్రధాన రసమేదియను విషయమున మతభేదములున్నవి. భవభూతి తన ఉత్తరరామ చరితమున కరుణ మొక్కటియే రసమనియు; ప్రవాహములోని నీరు అలలుగను, సుడులుగను, నీటిబుడగలుగను మారినట్లు కరుణమే రసాంతరముగ వివర్తమును బొందుననియు పేర్కొనినాడు.3 ఇది యాలంకారిక మతము కాకపోయినను, ప్రసిద్ధకవి సమ్మతముగుటచేత మతభేదముగా ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

పునర్నిమిత్తాపాయేతు తత్రైవ పరిలీయతే"
రసగంగాధరము, పీఠిక – పుట : 38

1. రసగంగాధరము, పుట : 153

2. "యైరపి నాట్యేశాంతోరసః నాస్తీత్యభ్యుపగమ్యతే
తైరపి బాధకాభావాత్ మహాభారతాది ప్రబంధానామ్
శాంతరస ప్రధాన తయా అఖిలలోకానుభవ సిద్ధత్వాచ్చ
కావ్యేసః అవశ్యం స్వీకార్యః" రసగంగాధరము, పుట : 156

3. "ఏకోరసః కరుణయేవ నిమిత్తభేదాత్
భిన్నః పృథక్పృథగివాశ్రయతే వివర్తాన్
ఆవర్తబుద్బుద తరంగ మయాన్ వికారాన్
అంభోయథా సలిలమేవ హి తత్సమస్తమ్"
భవభూతి, ఉత్తరరామచరితమ్, తృతీయాంకము శ్లోకము : 47, పుట : 202

శృంగారమే ప్రధానరసమని భోజుని ప్రతిపాదనము.1 శృంగారము ప్రధాన రసమనుటకు ఆనందవర్ధనుని "శృంగార యేవ మధురః పరః ప్రహ్లాదనో రసః" (ధ్వన్యాలోకము, ద్వితీయోద్ద్యోతము) అను వాక్యమాధారమై యుండును. కాని వాత్సల్యము రసముగా చెప్పుట కాధారములు లేవు.

రససంఖ్య యీవిధముగ నెనిమిదియొద్దనో, తొమ్మిదియొద్దనో ప్రామాణికముగ నిలుపవలసియుండును. లేనిచో భరతముని వాక్యమప్రమాణికమగును.

ఈ విషయమునే జగన్నాథుడిట్లు వివరించినాడు: "అథ కథ మేతే యేవ రసాః భగవదాలంబనస్య రోమాంచ అశ్రుపాతాదిభిః అనుభావితస్య హర్షాదిభిః పరిపోషితస్య భాగవతాది పురాణశ్రవణ సమయే భగవద్భక్తైరను భూయమానస్య భక్తి రసస్యదుర పహ్నవత్వాత్ భగవదనురాగరూపా భక్తిశ్చాత్ర స్థాయిభావః న చాసౌ శాంతరసే అంతర్భావమర్హతి అనురాగస్య వైరాగ్య విరుద్ధత్వాత్. ఉచ్యతే - భక్తేః దేవాది విషయ రతిత్వేన భావాంతర్గత తయా రసత్వానుప పత్తేః

"రతిర్దేవాది విషయా వ్యభిచారీ తథాంజితః
భావప్రోక్తః తదాభాసా హ్యనౌచిత్య ప్రవర్తితాః"

ఇతిః ప్రాచాం సిద్ధాంతాత్ నచత్వరిశామినీ విషయాయాః అపి రతేర్భావత్వమస్తు, రతిత్వా విశేషాత్, అస్తువా భగవద్భక్తే రేవ

---

1. "శృంగారవీర కరుణాద్భుత రౌద్రశాంత
బీభత్స వత్సల భయానక హాస్యనామ్నః
అమ్నాసిషుః దశరసాన్ సుధియోవయంతు
శృంగారమేవ రసనాద్రసమా మనామ"
భోజుడు, శృంగారప్రవేశిక, మంగళాచరణశ్లోకము 8 పుట : 1

స్థాయిత్వమ్, వినిగమకాభావాత్, ఇతి వాచ్యమ్. భరతాది ముని వచనానామేవాత్ర రసభావత్వాది వ్యవస్థాపకత్వేన స్వాతంత్ర్యా యోగాత్. అన్యథా పుత్రాది విషయాయాః అపి రతేః స్థాయి భావత్వమ్ కుతో నస్యాత్. నస్యాద్యా కుతః శుద్ధ భావత్వం జుగుప్సా శోకాదీనామ్, ఇత్యఖిల దర్శనమ్ వ్యాకులీస్యాత్. రసా నామ్ నవత్వగణనాచముని వచన నియంత్రితా భజ్యేత, ఇతియథా శాస్త్రమేవ జ్యాయః"1

'ఈ రసములు తొమ్మిదే యెట్లగును? భగవంతు డాలంబన ముగా కలిగి రోమాంచము, అశ్రుపాతము మున్నగు అనుభావములను బొంది; హర్షాదులచే పరిపోషితమై; భాగవతాది పురాణశ్రవణ సమయమున భగవద్భక్తులచే ననుభవింపబడు భక్తిరసము పరిహరింప రానిది కదా! భగవంతుని యందలి అనురాగరూపమైన భక్తి యిచట స్థాయిభావము. ఇది శాంతరసము నందంతర్భవింపదు. అను రాగము వైరాగ్యవిరుద్ధముకదా అను పూర్వపక్షము వివరించి సమా ధానమిట్లు చెప్పినాడు—

భక్తి దేవాది రతి విషయకమగుటచేత భావాంతర్గతమగును గాన దానికి రసత్వమనుపపన్నము. దేవాది విషయకమైన రతియును, వ్యంజనా విషయమైన వ్యభిచారి భావమును భావధ్వని విషయములు. అట్లయినచో స్త్రీవిషయకమైన రతియును భావము కాకూడదా? ఇచ్ఛయనునది భగవంతుని యందైనను, స్త్రీ విషయకమైనను గుణ ప్రవృత్తి సమానముకదా! ఒకదానినే ఒకవిషయమున రసమనియు, వేఱొక విషయమున భావమనియు చెప్పుటకు ఏకపక్ష సమర్థకమైన ప్రమాణము లేదుకదా! అనగా భరతాది మునివచనమే రస భావ మును నిర్ణయించుట యందు ప్రామాణికమనుటచే స్వాతంత్ర్యము

1. జగన్నాథపండితరాయలు. రసగంగాధరము, పుట : 262

నవలంభింపరాదు. అట్లు ప్రమాణముకానిచో పుత్రాది విషయకమైన రతికూడ స్థాయిభావ మేలకారాదు? జుగుప్సా శోకాదులకు శుద్ధభావత్వమంగీకరింపరాదా? ఇట్టి ప్రశ్నలుత్పన్నము లగుటచే ననవస్థాదోషముకలిగి, శాస్త్రమంతయు వ్యాకులమగును. భరతముని సమ్మతమై ప్రామాణిక్కమైన నవరస సిద్ధాంతము1 భగ్నమగును. కావున శాస్త్రానుసారముగ తొమ్మిది రసములని పేర్కొనుటయే న్యాయము.

జగన్నాథుడిట్లు పేర్కొనుట మధుసూదన సరస్వతి 'భక్తి రసాయనము'ను దృష్టిలో నుంచుకొని చేసిన వ్యాఖ్యగా కొందఱను చున్నారు. మధుసూదన సరస్వతి విభావానుభావ వ్యభిచారి భావ సంయోగ విషయమేదైనను రసవిషయము కావచ్చునని నాడు. భక్తి-రస సిద్ధాంతమును పేరుపెట్టి చెప్పకున్నను జగన్నాథుడు రసప్రతీతి వాదములలో మధుసూదన సరస్వతి మతమునుకూడ నుదహరించినాడు. 'భావనావిశేషముచేత సహృదయునకు తన సహృచయ ధర్మముచే తెలియబడిన విభావాదులచే సంపర్కము నొందిన ఆయాస్థాయి భావములతో కూడిన చిత్తవ్యాపారము యోగికి సమాధియందు కలిగినట్లు

---

1. తొమ్మిదవ రసమైన శాంతముకూడా భరతసమ్మతమైనట్లును దానిని మమ్మటుడు స్వీకరించినట్లును వామనాచార్యులు మమ్మటుని కావ్యప్రకాశమునకు 'బాలబోధిని' పేరిట వ్యాఖ్యానము వ్రాయుచు పేర్కొనినాడు. "శృంగార హాస్య కరుణ రౌద్రవీర భయానకాః బీభత్సాద్భుత సంజ్ఞౌ చేత్యష్టౌ నాట్యేరసాఃస్మృతాః'' — కావ్యప్రకాశము, చతుర్థోల్లాసము, కారిక – 29, సూత్రము ; 44. ఈ కారిక భరతుని నాట్యశాస్త్రమున 6వ అధ్యాయమున నున్నట్లును, దానికే మార్పును లేకుండ మమ్మటుడు స్వీకరిచింనట్లును బాలబోధిని, పుట : 98లో వామనాచార్యులు వ్యాఖ్యానించినారు. "నిర్వేదః స్థాయి భావోऽస్తి శాంతోऽపి నవమోరసః — (కావ్యప్రకాశము, సూత్రము : 47, కారిక – 35, పుట : 117) అను సూత్రమీ వ్యాఖ్యకు ప్రమాణము.

రసాస్వాద సమయమున సహృదయునకు కలుగును. తన్మయీ భవః మని ఫలితార్థము. ఇట్టి రసానందము లౌకికమైన మానసిక వ్యాపారము కాకపోవుటచే నది లౌకిక సుఖములతో పోల్చదగినది కాదు కావున లౌకిక వాసనావరణము తొలగిన పిమ్మట కలిగెడి చిదానంద విశిష్టమైన రత్యాది స్థాయిభావము రసమని యర్థము.' ఇంకను మధుసూదన సరస్వతి మతమిది1 యని జగన్నాథుడు.

'ప్రథమమున సహృదయుడు కావ్యరూపమున శబ్దమును వినును తరువాత పదముల యర్థము ఆతని మనసున చేరును. అప్పుడు సహృదయ ధర్మముచే తాను చూచుచున్న లేదా వినుచున్న పాత్రతో తాదాత్మ్యమును పొందును. పరిణామ స్వభావము గల మనసు ఆపాత్రయొక్క మనసుగా రసాస్వాదమున ప్రవర్తించును. విభావానుభావ వ్యభిచారి భావములు సాధారణీకరణ స్థితి తరువాత నలౌకికమైన భావమును బోధించును. ఈ మూడు భావముల కలయికచే స్థాయి భావమునందు పర్యవసాయి యగు సమూహాలంబనాత్మకము గు మానసిక వృత్తి ప్రేక్షకునకు లేదా శ్రోతకు కలుగును. తరువాత నాస్థితి వలన నుత్తమ సుఖము వ్యక్తమగును. అట్టి యానందమునే పూర్వాచార్యులు కొందఱు రసమని చెప్పుచున్నారు.'

ఇట్టి యభిప్రాయమును ప్రతిపాదించిన మధుసూదన సరస్వతి తన 'భక్తిరసాయనము'న భక్తిని ప్రత్యేక రసముగా పరిగణించినాడు.

పై వివరణముచే, రససంఖ్యను నిర్దేశించిన జగన్నాథుడు తన

---

1. "జ్ఞాతాః స్వపర సంబంధాదన్యే సాధారణాత్మనా అలౌకికా బోధయంతి భావమ్ భావాస్త్రయోప్యమీ భావత్రితయ సంసృష్ట స్థాయి భావావగాహినీ సమూహాలంబనాత్మికా జాయతే సాత్త్వికీమతిః సానంతరక్షణే వశ్యం వ్యనక్తి సుఖముత్తమమ్ తద్రసః కేచిదాచార్యాః తామేవతు రసమ్ విదుః"
రస గంగాధరము, పుట : 115

ంటె పూర్వుడైన మధుసూదన సరస్వతి గ్రంథమును చూచియేయుండుననియు; దానినిబట్టియే భక్తికి ప్రత్యేక రసత్వము లేదని అభిప్రాయ పడియుండుననియు చెప్పవచ్చును. చైతన్య సంప్రదాయానుసారియగు శ్రీల రూపగోస్వామి ప్రభుపాదులు భక్తిని రసముగా నిరూపించి, విభావాను భావ వ్యభిచారి భావ నిరూపణముచేసి, వానినన్నింటికిని సోదాహరణముగా కృష్ణపరముగ సమన్వయము చేసినారు. రూపగోస్వామి తన భక్తిరసామృత సింధువు'లో దక్షిణ విభాగమును పేరిట ఐదు అధ్యాయములతో నీ నిరూపణమును మిక్కిలి విస్తారముగ చేసియున్నారు. అది ప్రకరణానుసారము నిరూపింపబడును.

మధుసూదన సరస్వతికన్నను ప్రాచీనకాలముననే భక్తి రసాంతరమను వాదమున్నట్లు ప్రాచీన గ్రంథముల వలన తెలియనగును. దేవతా విషయకమైన యిచ్ఛ అహంకార పరిహారము ప్రధానోద్దేశముగా కలదియగుటను శాంతరసములో నంతర్భవించునని విశ్వనాథుఁడు కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యానమున ప్రతిపాదించినాఁడు.1 సాహిత్యదర్పణ కర్తయు, కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యాతయునగు విశ్వనాథుడు క్రీ. శ. 1300 - 1380 సం॥ వఱకు జీవించియున్నట్లు పండితులు నిరూపించినారు.2 కావున ప్రాచీన కాలమునుండి భక్తికి రసత్వమును పండితు లంగీకరించుచున్నారనియే చెప్పవచ్చును. కొందఱు విమర్శకులీ వాదమును నిరాకరించినను ప్రత్యక్షానుభవ సిద్ధముగు భక్తికి రసత్వమపరిహార్యము.

---

1. "అస్యాశ్చ దేవతా విషయ రతేరపి స్వీకారేణ అహంకార రహితత్వే శాంతే అంతర్భావః
   కావ్యప్రకాశ దర్పణము, చతుర్థోల్లాసము కారిక, ; 35, పుట : 119

2. "The date above assigned to Viswanadha between 1300–1380 A. D. is thus conformed by unimpeachable and independent testimony" — History of sanskrit poetics,
   P. V. Kane, Page : No. 302

రస శబ్దమునకనేకార్థము లున్నవి. "రసః స్వాదేజలే వీర్యే శృంగారాదౌ విషే ద్రవే బోలే రాగే గృహే ధాతౌ తిక్తాదౌ పారదే పిచ ప్రేమి భావే హ్యాత్మనిచ సుపేయే స్వరసే సుఖే" అని పదునెనిమిది అర్థములను హేమ కోశమునుండి విమర్శకు లుదాహరించినారు.1 వీనిలో రసపదార్థమునకు కావ్యమున నన్వయించు స్వాదము, శృంగారాదులు, రాగము, ప్రేమ, భావము, సుఖమునను ఆఱును ప్రస్తుతార్థములు. ఇవి యన్నియును మానసిక వ్యాపారములు. రస శబ్దమునకు కర్త్రర్థమున 'రసతి ఇతిరసః', కర్మార్థమున 'రస్యతే ఇతిరసః', భావార్థమున 'రసనమ్ రసః' అని విగ్రహము చెప్పవచ్చును. కావున పై యాఱు అర్థములలో కావ్యోపయోగి యగు నానంద వ్యాపారము ఏదియైనను రసమని సామాన్యార్థము. రస ప్రతీతియు ప్రాచీన సంస్కారమున్నవారికే కలుగునని యాలంకారికుల సిద్ధాంతము.2 ఈ సంస్కారమే వాస్తవానందము భాసించుటకు మూలకారణము. భక్తునియందును భగవన్నామ స్మరణము చేయునపుడు తొలుత లౌకిక దృష్టి యుండవచ్చును. కాని క్రమముగా తాను భావించు మూర్తి మనోగోచరమైనపుడు తాదాత్మ్యమును బొందును. అందువలన సాధారణీకరణము సంభవించి బాహ్యవ్యాపారములు మఱచును. బాహ్యవ్యాపార విస్మృతివలనను, ఆనందదాయకమగు భగవత్స్మరణము వలనను రససిద్ధి - అనగా నానందానుభవము కలుగును. భక్తునకు నామస్మరణ సందర్భమున రోమాంచాశ్రు పాతాదులను అను భావములు సంభవించును. అట్టి యను భావ సంపత్తి కలుగనిచో నాతనికి భక్తి సిద్ధింపదు. భక్తి సిద్ధుడగుటకు తనకట్టి అనుభావములను కలుగజేయుమని భక్తుఁడు భగవంతుని ప్రార్థించును.

---

1. రస గంగాధరము, పీఠిక పుట - 20
2. "పాగ్విని విష్ట వాసనా రూపోరత్యాదిరేవ రసః"

   రసగంగాధరము, పుట - 108

"బద్ధేనాంజలినా నతేన శిరసా గాత్రైః సరోమోద్గమైః
కంఠేన స్వరగద్గదేన నయనేనోద్గీర్ణ బాష్పాంబునా
నిత్యం త్వచ్చరణారవింద యుగల ధ్యానామృతా స్వాదినా
మస్మాకం సరసీరుహాక్ష సతతం సంపద్యతాం జీవితమ్"1

ఇట్టి ప్రార్థనచే భక్తుడు భగవదనుగ్రహామువలన నీయను భావములను పొందగలడు. వానిచే భగవత్తాదాత్మ్యమునకు సౌలభ్య మేర్పడి సిద్ధిని పొందగలడు. భక్తాగ్రేసరుడగు రామదాసును ఈయభిప్రాయమునే సూచించినాడు.

"రామ హరే కకుత్థ్సకుల రామ హరే రఘురామ రామ శ్రీ
రామ హరే యటంచు మదిరంజిల భేక గళంబు లీల నీ
నామము సంస్మరించిన జనంబు భవంబెడ బాసి తత్పరం
ధామ నివాసులౌదురుట దాశరథీ కరుణాపయోనిధీ"

ఈ భేకగళమనగా నుచ్చైర్గానమను అనుభావమే. ఈ యనుభావము విభావమును సిద్ధింప జేయును. విభావమనగా కారణము, అనుభావము కార్యము. సంచారీ భావము సహకారి.2 కార్యకారణ సహకారులగు విభావానుభావ వ్యభిచారులతో రసము వ్యంగ్యమైనట్లే భక్తి సిద్ధియును ప్రత్యక్షానుభవ సిద్ధమగును. ఇచట తొలుత విభావము, తరువాత అనుభావము అను వరుస పాటింపవలసియున్నది. కాని

1. కులశేఖరులు – ముకుందమాల శ్లోకము –21, పుట – 52
2. "కారణాన్యథ కార్యాణి సహకారీణి యానిచ
రత్యాదేః స్థాయినో లోకే తానిచేన్నాట్య కావ్యయోః
విభావాను భావాస్తతు కథ్యంతే వ్యభిచారిణః
వ్యక్తస్సతైః విభావాద్యైః స్థాయిభావో రసస్మృతః"
కావ్యప్రకాశిక, చతుర్థోల్లాసము, కారికలు – 27, 28 సూత్రము – 43, పుట – 85

వీనిలో స్పష్టముగ బాహ్యప్రపంచమునకు కన్పించునది భక్తియందు అను భావము మాత్రమే. రసము ప్రతీయమాన మగునపుడు వీనిలోనే యొక్కటి స్పష్టముగ నున్నను, మిగిలిన రెండును దానికంగభూత ములై సహకారులగును. 'భావధ్వని' అనిపేర్కొనిన పక్షమునగూడ భక్తి అసంలక్ష్యక్రమధ్వని విషయమగును. ఈ యసంలక్ష్యక్రమ ధ్వనికే 'రసధ్వని'యని పేరు. కావున భక్తికి రసమని పేరుపెట్టినను, పెట్టకున్నను రసప్రతిపత్తియున్నట్లే చెప్పనగును. భావధ్వనియు నసంలక్ష్యక్రమ విషయమని ఆలంకారికులు పేర్కొనినారు.

"రసభావ తదాభాస భావశాంత్యాది రక్రమః
ధ్వనేరాత్మాంగి భావేన భాసమానో వ్యవస్థితః"1

రసము, భావము, రసాభాసము, భావాభాసము, భావశాంతి మున్నగునవి అసంలక్ష్యక్రమ ధ్వనికి విషయములు. వీనికి కావ్యమున ప్రాధాన్యముండవలెను. అక్రమమనగా విభావానుభావ వ్యభిచారుల క్రమము లేనిదని యర్థము. కాని క్రమము లేకుండ రసప్రతీతి యుండదు. కావున వీని సంయోగము వేగముగ జరుగునపుడు వాని క్రమము చక్రభ్రమణమునందలి యాకులవలె స్పష్టముగా కన్పట్టదని భావము. దీనినే లోచనకారుడు రసధ్వనియని పేర్కొనుచు,

"ఏవం రసధ్వనే రివ అమీ భావధ్వని ప్రభృతయః నిష్యందా ఆస్వాదే ప్రధానం ప్రయోజక మేవాంశం విభజ్య పృథగవ స్థాప్యతే యథా గంధయుక్తిజ్ఞై ఏకరస సమ్మూర్ఛితా మోదోప భోగేఽపి శుద్ధ మాంస్యాది ప్రయుక్తమిదం సౌరభమితి. రసధ్వనిస్తు స యేవ యోఽత్ర ముఖ్యతయా విభావానుభావ వ్యభిచారి సంయోజ

1. ధ్వన్యాలోకము, ద్వితీయోద్యోతము, కారిక - 3, పుట - 369

నోదితస్థాయి ప్రతిపత్తికస్య ప్రతిపత్తుః స్థాయ్యంశ చర్వణాప్రయుక్తః ఏవ ఆస్వాద ప్రకర్షః"[1]

'ఎచ్చట విభావానుభావ వ్యభిచారుల సంయోగముచే రసము నాస్వాదించువారికి భావము స్థాయిగా గోచరించునో అట్టియాస్వాద ప్రకర్షయే రసమ'నినాడు. కాని రససంఖ్యను మాత్రము నిర్దేశింప లేదు. భావధ్వని మున్నగునవి యన్నియు రసధ్వనియొక్క భేదములే అనియు, ఆస్వాద ప్రధాన ప్రయోజకత్వ రూపమైన అంశమే వీనికి భేదకమనియు, విభావానుభవ వ్యభిచారి సంయోగమను సామాన్యాంశ మున్నను రసధ్వని, భావధ్వని అను పేరిటి విశేషాంశములవలన నివి భిన్నపదములచే వ్యవహరింపబడునవనియు పేర్కొనినారు. కావున ప్రసిద్ధ లాక్షణికుల మతమున భావధ్వనికి రసధ్వని ప్రతిపత్తికలదనియు, భక్తికి భావధ్వని యను వ్యవహారము సాంకేతికమే కాని అనుభవ న్యూనతాబోధకము కాదనియు చెప్పవచ్చును.

మమ్మట భట్టును ఆనందవర్ధనుని యభిప్రాయము ననుసరించుచునే రసభావాదులు రసధ్వని విషయములని పేర్కొనినాడు.

"రసభావ తదాభాస భావశాంత్యాది రక్రమః
భిన్నో రసాద్యలంకారా దలంకార్యతయా స్థితః"[2]

పై విషయ వివరణము ననుసరించి ప్రాచీనుల యభిప్రాయమున భక్తికి రసత్వ ప్రతిపత్తిని గూర్చిన చర్చకు సారాంశమిది:

భక్తి ప్రయత్న సాధ్యము కాదు. భగవదనుగ్రహము వలన సాధ్యమగు సిద్ధి విశేషము. అట్టి సిద్ధికిని అంతర్గత సంస్కారముండ

---

1. ధ్వన్యాలోక లోచనము, అభినవగుప్తుడు
   రసభావః కారికా వ్యాఖ్య, పుట – 377

2. కావ్యప్రకాశము, చతుర్థోల్లాసము 26వ కారిక, సూత్రము; 42, పుట : 84

వలెను. ఆ సంస్కారము లేకున్నను భగవంతుని శరణు జొచ్చుటచే భక్తిసిద్ధి సాధ్యము.

భక్తి శబ్దమునకు సేవయని యౌగికార్థము. భగవద్విషయక రతి యని రూఢ్యర్థము. దేవాది విషయకమైన భక్తి భావము. ఇది భావధ్వని విషయము. ఈ భావమను సంజ్ఞ శాస్త్రసిద్ధమైన సాంకేతిక నామమేకాని, రసాస్వాదమునకు విరోధమైనదికాదు. భావధ్వని యందును రసాస్వాదనతో సమానమైన ఆనందానుభూతి యుండును. అందువలననే ఇది రసధ్వని విషయమైనది.

భక్తి రసమను వారి వాదము

భక్తి భగవత్సాన్నిధ్యము చేరుటకు మార్గము. అట్టి భక్తి ప్రధానములైన కావ్యములు, స్తోత్రగ్రంథములు ఏవియో కొన్ని తప్ప, రసభరితములైన కావ్యములుగా నవతరించినవి తక్కువ అనియే చెప్పవచ్చును. భారతజాతికి శ్రీమద్రామాయణ, భారత, భాగవతములు మహా నిధానములు. భాగవతము పురాణము, మహాభారత మితిహాసము, శ్రీమద్రామాయణము కావ్యము. వీనిలో భక్తిప్రధానమైనది భాగవతము.

భక్తిలోగల వివిధమార్గములలో మధురభక్తి బహుజనాదరణీయము. మధుర భక్తి సంప్రదాయవాదుల మతమున భగవంతుడు పురుషమూర్తి, భక్తులు స్త్రీప్రకృతులు. గోపికలు కూడ ఒకనాడు మహర్షులేయను కిథయొకటి ప్రచారములోనున్నది. దానికి ఉపబలకముగా,

"యత్సౌందర్యమవేక్ష్య జీర్ణమునయో వాతాంబు పర్ణాశనాః ధైర్యం నార్య ఇవాపసర్య సహజాం సంత్యజ్యలజ్జామపి సంభోగం ల వవ్రుః ...."

అను శ్లోకమొకటి పౌరాణికులు చెప్పుదురు. రామావతారమున శ్రీరాముడు దండకారణ్యమున చరించునపుడు అచటి మహర్షులాయన దివ్యరూపమునకు సమ్మోహితులై సంయోగమును కోరిరనియు, ఆకోర్కెను ద్వాపరమున తీర్చగలనని శ్రీరాముడు వారికి చెప్పినట్లును, వారే ద్వాపరమున గోపికలుగా జన్మించిరనియు రూపగోస్వామి.[1]

ఇక భాగవతము నుండి 'గోపికాగీతల'ను వేఱుచేసి చూచినచో దశమస్కంధము నందలి నాలుగధ్యాయములును (29 - 32) రసభరితమైన కావ్యమనియే చెప్పవచ్చును. వీనియందు కూడ శృంగారమునకంటె గోపికల ముముక్షుత్వమునకే ప్రాధాన్యమున్నట్లు పురాణములు నిగదితమొనర్చినవి. సుఖదుఃఖములు ప్రారబ్ధము ననుసరించి కలుగును. జీవికి ఏది ప్రియహేతువో అది సుఖము. ఏది అనిష్టమో అది దుఃఖము.[2] పాప పుణ్యములకును, సుఖదుఃఖములకును సంబంధమున్నది. సుఖానుభూతివలన పుణ్యక్షయము కలుగును. దుఃఖానుభవమువలన పాపక్షయమగును. ఇట్లు సుఖదుఃఖానుభూతుల వలన పుణ్యపాపములు నశింపగా సిద్ధించిన నిర్గుణ స్థితియే మోక్షము. అంతియేకాని కేవల పుణ్యము మోక్షహేతువు కాదు. ఈ విషయమును ప్రాచీనులిట్లు నిరూపించి, దానిని గోపికా గీతలయందే సమన్వయించినారు.

---

1. భక్తి రసామృత సింధువు, పుట : 113
2. "యద్యత్ప్రియమ్ తస్యసుఖమ్ తదాహుః
   తదేవ దుఃఖమ్ ప్రవదంత్యనిష్టమ్
   ఇష్టంచ మేస్యాదితరచ్చ న స్యాత్
   ఏతత్కృతే కర్మవిధిః ప్రవృత్తః"
   శ్రీమహాభారతము, శాంతిపర్వము, 194వ అధ్యాయము, శ్లోకము: 10
   పుట : 1052

"తదప్రాప్తి మహాదుఃఖ విలీనాశేష పాతకా
తచ్చింతా విపులాహ్లాద క్షీణ పుణ్యచయా తథా
చింతయంతీ జగత్సూతిం పరబ్రహ్మ స్వరూపిణమ్
నిరుచ్ఛ్వాసతయా ముక్తిం గతాన్యా గోపకన్యకా"1

రాస క్రీడయందు తొలుత యమునా నదీ తీరమున గోపికలతో కృష్ణుడు విహరించినాడు. అందువలన వారికి 'సౌభాగ్యమదము' కలిగినదట. భక్తునకు మదముండరాదు. భక్తు ననుగ్రహింపదలచినచో భగవంతుడు స్వయముగా పూనుకొని ఆతనిలోని మదాంశను తొలగించును. శ్రీకృష్ణునకు గోపికలలోని ఈ సౌభాగ్యమదమును తొలగింప వలెనను అనుగ్రహబుద్ధి కలిగినది.

"తాసాం తత్సౌభగమదమ్ వీక్ష్యమానంచ కేశవః
ప్రశమాయ ప్రసాదాయ తత్రైవ అంతరధీయత"2

శ్రీకృష్ణుని యంతర్ధానము వలన సమకాలమున సుఖానుభూతియు, దుఃఖానుభూతియు కలిగినవి. కృష్ణాంతర్ధానము మహాదుఃఖము. దాని ననుభవించుటచే పాప క్షయమైనది. కృష్ణచింతన మాహ్లాద హేతువు. ఆ సుఖానుభూతి వలన పుణ్యక్షయమైనది. పాపపుణ్యములను ప్రారబ్ధము తొలగి పోవుటచే గోపికలు ముక్తులైనారని విష్ణుపురాణమున వర్ణితము.

అందువలన భక్తి సమస్త పురుషార్థ సాధకము, శ్రేయోదాయకము. ఇట్టి భక్తిని భారతీయ వాఙ్మయములో రసముగా

1. విష్ణుపురాణము, 5వ అంశము, 13వ అధ్యాయము శ్లోకములు: 21, 22 పుట : 402

2. శ్రీమద్భాగవతము, దశమస్కంధము, 29వ అధ్యాయము శ్లోకము : 48 పుట : 489

సూచించిన తొలి కావ్యము1 జయదేవుని 'గీత గోవిందము'న వచ్చును.

ఇతడు గౌడ (నేటి బెంగాల్ ప్రాంతము) దేశస్థుడు. పన్నెండవ శతాబ్దికి చెందినవాడు.2 జయదేవుడు శృంగార భరితముగా కావ్యమును కూర్చినట్లు బాహ్యదృష్టికి కాన్పించును. దానికి తోడి కావ్యమును

"వాగ్దేవతా చరణ చిత్రిత చిత్త సద్మా
పద్మావతీ చరణ చారణ చక్రవర్తి
శ్రీవాసుదేవ రతికేళి కథా నిబంధ
మేతం కరోతి జయదేవ కవిః ప్రబంధమ్"3

అని కవియే పేర్కొనుటయు నీ యనుమానమునకు దోహదము కలిగించును. కాని యీ యనుమానమును పరిష్కరించుచు హరిస్మరణకు నిదియొక సాధనము మాత్రమేనని కవియే చెప్పికొనిన విషయమును శృంగార ప్రబంధవాదులు విస్మరించు చున్నారు. హరిస్మరణమే కావ్యలక్షణమని జయదేవుడు నిశ్చ్రపచముగా పేర్కొనినాడు.

---

1. గీత గోవిందమునకు కావ్యలక్షణములున్నవా యను సంశయమునకు సమాధానముగా నది కావ్యమేయని శ్రీ తల్లావఝుల శివశంకర స్వామి నిరూపించినారు. దీని విస్తరము వారు రచించిన 'పద్మావతీ చరణ చారణ చక్రవర్తి' అను ఖండకావ్యమున కననగును.

2. "The transitional stage between pure lyric and pure drama, a lyrical drama though dating from the twelfth century is the earliest literary specimen of primitive type of play that still survives in Bengal and must have preceded the regular drama. The Poem contains no dialogue in the proper sense."
సంస్కృత సాహిత్య ఇతిహాసః పుట : 78

3. గీతగోవిందము, ప్రథమసర్గ, శ్లోకము : 2 పుట : 1

"యది హరిస్మరణే సరసమ్ మనః
యది విలాస కథా సు కుతూహలమ్
కమల కోమల కాంత పదావ లీమ్
శృణు తదా జయదేవ సరస్వతీమ్"1

వీనిలోనొకదాని కన్నను మఱియొకటి బలవత్తరము. అది యథా పూర్వము. హరి కథాసక్తి యున్నవాఁడే హరి విలాసముల నాకర్ణించుట యందను రక్తుఁడగును. ఆ విలాస సరసత జయదేవోక్తి యందే కలదని శ్లోకార్థము. కావున హరిస్మరణమే జయదేవుని పరమాశయము. ఆ హరి స్మరణము మనః పూర్వకముగ జరుగవలెను. అట్టి మనస్సు సరసమై యుండవలెను. భక్తికిని, రసమునకును సమన్వయము లేనిచో నిది సాధ్యము కాదు. జయదేవుడు సభక్తికమగు మనస్సునకు పర్యాయముగనే "సరసమ్మనః" అను పదమును ప్రయోగించినట్లు గ్రహింపవచ్చును. భక్తి రసమను వాదమునకు అంకురార్పణమిట్లు పన్నెండవ శతాబ్దము లోననేజరిగినట్లు దీనివలన విశదమగును.

ఈ వాదమునకు ప్రాణ ప్రతిష్ఠగావించిన వాఁడు శ్రీల రూప గోస్వామి. భక్తిని రసమని సోపపత్తికముగ నిరూపించినవాఁడు రూపగోస్వామి యొక్కఁడే యనుట అతిశయోక్తి కాదు. ఇతఁడును, జీవ గోస్వామియు నన్నదమ్ములు. వీరు కర్ణాటక బ్రాహ్మణ వంశము నకు చెందినవారు.2 వీరి పూర్వులు పదునాల్గవ శతాబ్దమున వంగదేశమునకు వలస వచ్చినారు. చైతన్యుని కృష్ణభక్తి ప్రచారోద్యమము వీరి నాకర్షించినది. రూపగోస్వామి తన 'భక్తిరసామృత సింధువు', 'ఉజ్జ్వల నీలమణి' యను గ్రంథముల రెండింటిని భక్తిరస

---

1. గీతగోవిందము. ప్రథమసర్గ శ్లోకము : 3 పుట : 2
2. History of Sanskrit Poetics, P.V. Kane Page : 314

శాస్త్రములని పేర్కొనినాడు. జీవగోస్వామి చైతన్యుని సిద్ధాంతము నందలి ఆధిభౌతిక తత్త్వమునుగూర్చి పరిశోధన చేసినాడు. వీరిరువురు క్రీ. శ. 1470 నుండి క్రీ. శ. 1554 వఱకు జీవించియుండురని పి. వి. కాణేగారు అభిప్రాయపడినారు.1

రూపగోస్వామి రచించిన రెండు గ్రంథములలోను ఉజ్జ్వలనీలమణికన్నను భక్తిరసామృతసింధువు ప్రసిద్ధినందినది. కావున అందలివిషయమే యిట నిరూపింపబడుచున్నది. భక్తిరసామృతసింధువు నాలుగు విభాగములుగ విభజింపబడినది. పూర్వవిభాగమున నాలుగు లహరులు కలవు. వానిలో సామాన్యభక్తి, సాధనభక్తి, భావభక్తి, ప్రేమభక్తి యనునవి క్రమముగా నిరూపితములు. రెండవదైన దక్షిణ విభాగమున భక్తి రసమని నిరూపితము. ఈవిభాగమునందు అయిదు లహరులున్నవి. మొదటి నాల్గింటియందు క్రమముగా రససాధనములగు విభావ, అనుభావ, సాత్త్విక, వ్యభిచారిభావములును; పంచమ లహరియందు రసోపాధియైన స్థాయిభావమును నిరూపితములు. భగవద్విషయక రతియే భక్తిరసమునకు స్థాయియనియు, అది శుద్ధమైనపుడు ముఖ్యరసమనియు; రసాంతర మిళితమైనపుడు గౌణభక్తిరసమనియు నిందు వివృతము. మూడవదియైన పశ్చిమ విభాగమున నైదు లహరులున్నవి. వానియందు వరుసగా శాంతభక్తిరసము, ప్రీతిభక్తిరసము, ప్రేయోభక్తిరసము, వత్సలభక్తిరసము, మధురభక్తిరసము ననునవి నిరూపితములు. ఇక నాల్గవదియైన ఉత్తరవిభాగమున తొమ్మిది లహరులు కలవు. వీనిలో నాయా రసములతో కూడినపుడుకూడ భక్తిరసము మిశ్రిత రసనామముతో

---

1. Sanathana and Rupa were alive in 1554 A. D. and died in the same year at the interval of a few months. So, the life of Rupa extended from about 1470 A. D. to 1554 A. D.
P. V. Kane Page 315.

నుపపదముగా వ్యవహృతము. అవి క్రమముగా హాస్యభక్తిరసము, అద్భుతభక్తిరసము, వీరభక్తిరసము, కరుణభక్తిరసము, రౌద్రభక్తి రసము, భయానకభక్తిరసము, బీభత్సభక్తిరసము ననునవి. ఇవి వరుసగా నేడులహరులలోని విషయములు. అష్టమలహరియందు రస మైత్రీవైరములు వివృతములు. తుదిలహరియందు రసాభాసము నిరూపితము.

రూపగోస్వామి ఉత్తమ భక్తిలక్షణముల నిట్లు నిరూపించినాఁడు.

"అన్యాభిలాషితా శూన్యం జ్ఞాన కర్మాద్యనావృతమ్
ఆనుకూల్యేన కృష్ణానుశీలనం భక్తిరుత్తమా"1

ఇతరాభిలాషలు లేనట్టిదియు, జ్ఞాన కర్మాదులచే ఆవరింపబడనిదియు, అనుకూలముగ కృష్ణానుశీలనము చేయునట్టిదియునగు భక్తి ఉత్తమమైనది.

"సాలోక్యేత్యాది పద్యస్థ భక్తోత్కర్ష నిరూపణమ్
భక్తేర్విశుద్ధతావ్యక్త్యై లక్షణే పర్యవస్యతి"2

భక్తుల యుత్కర్షను నిర్ణయించు సాలోక్యాది శ్లోకము ఈ భక్తిలక్షణ ప్రసంగమున అనుపయోగమయ్యును ఏల ఉదాహృతమైనది? దానికి సమాధానము చెప్పబడుచున్నది- ఈ భక్తునియందు అన్యాభిలాషలేని శుద్ధభక్తి యుండుటచే అతడు సాలోక్యాది ముక్తులను స్వీకరింపడు. అందువలన ఈ పద్యమునందున్న భక్తోత్కర్ష

1. భక్తిరసామృతసింధువు, పూర్వవిభాగము, ప్రథమలహరి, శ్లోకము - 11, పుట - 3

2. " " ప్రథమలహరి శ్లోకము - 16 పుట - 5

నిరూపణము భక్తియొక్క విశుద్ధత్వ ప్రకాశముద్వారా శుద్ధభక్తి లక్షణమున పర్యవసితమగుచున్నది.

భాగవత మంగీకరించిన భక్తి విధానముల నన్నింటిని రూప గోస్వామి లక్ష్యముగ గ్రహించినాడు.

"తస్మాత్కేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయేత్"1

అను శ్లోకమునందు భాగవత దృష్టాంతములుగా చూపబడిన ముక్తిమార్గములన్నియు భక్తికి సాధనములుగ సంగీకరించుటచే వైరానుబంధమును గూడ ముక్తిమార్గమున నితడంగీకరించెనని చెప్పవచ్చును. దేవర్షి నారదోక్త ప్రకారములలో వైరానుబంధము మిగిలిన వానికంటె సులభసాధనముగ భాగవతమున ప్రతిపాదితము.2

ఇదికాక పద్మపురాణమునందలి శ్లోకమును కూడ సాధనభక్తి నిరూపణమున ప్రమాణముగ రూపగోస్వామి చూపినాడు.

"పాద్మేచ:

"స్మర్తవ్యః సతతం విష్ణుర్విస్మర్తవ్యో న జాతుచిత్
సర్వే విధి నిషేధాః స్యురేతయోరేవ కింకరాః"3

భాగవతమున వైరానుబంధమునందు సతత స్మరణము కలుగునని వర్ణితము. సంస్కృత భాగవతమున భయ, వైరమిశ్రిత భక్తికి

---

1. యథా సప్తమే (7-1-31) అని భాగవతమునందలి శ్లోకమే ఇట నుదాహరణముగ ప్రదర్శితము.
   భక్తిరసామృతసింధువు, పూర్వవిభాగము, ద్వితీయలహరి, శ్లో॥ 4 పుట-16
2. "యథా వైరానుబంధేన మర్త్యస్తన్మయతామియాత్
   న తథా భక్తియోగేన ఇతిమే నిశ్చితామతిః" 7-1-27
3. భక్తిరసామృతసింధువు, పూర్వవిభాగము, ద్వితీయలహరి శ్లో॥ 8 పుట-17

చూపబడిన దృష్టాంతము పోతనభాగవతమున భయమిశ్రిత భక్తి దృష్టాంతమైనది.1

సర్వరసములును సామాన్యముగ భక్తివిషయము లగును. విశేష నిషేధములు తరువాత నిరూపింపబడును. ప్రధానరసములు శృంగార వీరములు. వీనిని భక్తిమార్గములుగ స్వీకరించిన సందర్భములు ఇతిహాసములయందు ప్రసిద్ధమైనవి. ఈ రెండురసములును సాధనములగుటకు ఆరసములచేత భక్తులుగా ప్రసిద్ధులైనవారికి ప్రత్యేక కారణములున్నవి. మధురభక్తి శృంగారమిశ్రితము. ఈరసమునకు రాసక్రీడయే పరమోదాహరణము. తరువాతివారికి అది సాధనమగుటచే వారు ముక్తులగుటకు స్మరణ సంకీర్తనము లే వారివిషయమున ప్రాధాన్యము వహించినవనుట అనుభవసిద్ధము. గోపికలు పూర్వజన్మమున మహర్షులు. అందువలన వారి శృంగార భక్తి సకారణము. ఆ విషయమును రూపగోస్వామి యిట్లు నిరూపించినాడు.

"పురా మహర్షయః సర్వే దండకారణ్యవాసినః
దృష్ట్వా రామం హరిం తత్ర భోక్తుమైచ్ఛన్ సువిగ్రహమ్"
"తే సర్వే స్త్రీత్వమాపన్నాః సముద్భూతాశ్చ గోకులే
హరిం సంప్రాప్య కామేన తతో ముక్తా భవార్ణవాత్"2

ఈభక్తి కామరూపమైనదని పేర్కొన్నను, వీనిలో రసస్థానమును స్వీకరించునది శృంగారమా భక్తియా అను అనుమానము

1. "కీటః పేశస్కృతా రుద్ధః కుడ్యాయాం తమను స్మరన్..." 7-1-28
"ఏవంకృష్ణే భగవతి మాయామనుజ ఈశ్వరే...." 7-129
"కీటకము దెచ్చి భ్రమరము పాటవమున బంభ్రమింప..." 7-16
2. భక్తిరసామృతసింధువు, పూర్వవిభాగము, ద్వితీయలహరి,
శ్లోకములు - 301, 302 పుట - 119

రాకతీరదు: రసాంతరమేళనమునకు భక్తియే రసమని రూపగోస్వామి సిద్ధాంతము. భక్తిరసత్వమును సోపపత్తికముగా నతడిట్లు నిరూపించినాడు.

"విభావైరను భావైశ్చ సాత్త్వికై ర్వ్యభిచారిభిః
స్వాద్యత్వం హృది భక్తానామానీతా శ్రవణాదిభిః
ఏషా కృష్ణరతిః స్థాయీ భావో భక్తిరసో భవేత్" 5

కృష్ణరతిరూపమైన యీస్థాయిభావము విభావము, అను భావము. సాత్త్వికము, వ్యభిచారి మున్నగు భావముల ద్వారా శ్రవణాదులచే భక్తజనుల హృదయములయందు ఆస్వాద్యత్వమును పొందినచో భక్తిరసమగును.

"ప్రాక్తన్యాధునికీ చాస్తి యస్య సద్భక్తి వాసనా
ఏషభక్తి రసాస్వాద స్తస్యైవ హృది జాయతే" 6

జన్మాంతర సంబంధమైన లేదా ఆధునికమైన భగవద్భక్తి వాసన ఎవనికి యుండునో వాని హృదయమునందే భక్తిరసాస్వాదము పుట్టును.

"భక్తి నిర్ధూత దోషాణాం ప్రసన్నోజ్జ్వల చేతసామ్
శ్రీ భాగవత రక్తానాం రసికా సంగ - రంగిణామ్" 7

"జీవనీభూత గోవిందపాదభక్తి సుఖశ్రియామ్
ప్రేమాంతరంగ భూతాని కృత్యాన్యేవాను తిష్ఠతామ్" 8

"భక్తానాం హృదిరాజంతీ సంస్కార యుగలోజ్జ్వలా
రతిరానంద రూపైవ నీయామానా తు రస్యతామ్" 9

"కృష్ణాదిభిర్విభావా ద్యైర్గ తైరనుభవాధ్వని
ప్రౌఢానంద చమత్కార కాష్ఠామాపాద్యతే పరామ్" 10

భక్తి ప్రభావముచే సర్వదోషములు సమూలముగ పెకలింప బడగా ఎవని చిత్తము ప్రసన్నమగునో (శుద్ధ సాత్త్విక విశేషము ఆవిర్భవించుటకు యోగ్యము, ఉజ్జ్వలము నై యున్నదో), ఎవరు భగవానుని యందు అనురక్తులో, రసిక జనుల నిత్య సాంగత్యమున కుతూహలురై యున్నారో (ఉల్లాసాతిరేకము), ఎవరు శ్రీగోవింద చరణారవిందముల యందలి భక్తి సుఖ సమృద్ధినే జీవాతువని ఎఱుంగుదురో, ప్రేమయొక్క అంతరంగము మొదలైన శ్రవణ కీర్తనాదులను నియతముగ అనుష్ఠించుచున్నారో ఆభక్తులందఱి హృదయములయందు విరాజిల్లు ప్రాక్తనమైన ఆధునికమైన వాసనా ద్వయముచే ఉజ్జ్వలమైన ఆనందస్వరూపమగు రతియే అనుభవవేద్యము. అది శ్రీ కృష్ణాది విభావాదుల సాహచర్యమున ఆస్వాదనీయతను పొంది పరమ ప్రౌఢానంద చరమ సీమను పొందును.1

ఇట ఆలంబనోద్దీపన విభావములన్నియు కృష్ణ మధురభక్తి పరముగ మాత్రమే అన్వయింపబడినవి. దక్షిణ విభాగమంతయు నిట్టి నిరూపణమునకే పర్యాప్తము.

ఇక రెండవదియైన వీరరసము భక్తికి విషయమగుట ఉత్తర విభాగమున విస్తృతముగా వివృతము. అనగా నిందు వీరభక్తి రసము నిరూపితము.

“సేవోత్సాహ రతిః స్థాయీ విభావా ద్యైర్నిజోచితైః
ఆనీయమానా స్వాద్యత్వం వీరభక్తి రసో భవేత్”—1

తనకు తగిన విభావాదుల సహకారముచే ఉత్సాహరతి స్థాయిభావరూపమున ఆస్వాదనీయత్వమును పొందినచో ‘వీరభక్తిరసము’ అగును.

---

1 భక్తిరసామృత సింధువు, దక్షిణ విభాగము, ప్రథమలహరి శ్లోకములు: 5 నుండి 10 పుటలు: 146, 147

"యుద్ధ దాన దయా ధర్మైశ్చతుర్ధా వీర ఉచ్యతే
ఆలంబన ఇహ ప్రోక్త ఏవ ఏవ చతుర్విధః" —2

"ఉత్సాహస్త్వేవ భక్తానాం సర్వేషామేవ సంభవేత్" —3

ఈవీరభక్తిరసమున యుద్ధవీరము, దానవీరము, దయావీరము, ధర్మవీరము అను భేదములతో భక్తచతుష్టయమే ఆలంబనముగా చెప్పబడినది. ఒకానొక భక్తునియందు యుద్ధోత్సాహము, మరియొకని యందు దానోత్సాహము మున్నగురూపములతో ఈ ఉత్సాహరతి భక్తులందరిలోను సంభవమగును.1 వైరమును భక్తిసాధనముగ పేర్కొనుటకిదియే ప్రమాణము. వీరభక్తి రసమునియే ఉత్తర విభాగమునందలి తృతీయలహరికి పేరు. భాగవతమున 'వైరానుబంధము'ని వర్ణితమైనదే వీరభక్తిగా నిందు వివృతము.

"భక్తిరసామృత సింధువు భక్తిరసమును ప్రతిపాదించు శాస్త్రీయ గ్రంథము. దీనిలో శ్రీరూపగోస్వామి సాహిత్య శాస్త్రమున స్వీకరింపబడిన రసములను భక్తిలో పర్యవసితము చేసెను. భక్తిని ముఖ్యరసముగా భావించి మిగిలిన సాహిత్య శాస్త్రమున రసత్వస్థానము లభింపక పోవుటచే రసమునకు సంబంధించిన సమస్త ఉపకరణములను ఈరూపముతో భక్తిలో ఘటిల్ల జేయవలెననియు, దానివలన భక్తికి రసరూపము నిచ్చుటలో కావ్య శాస్త్రీయదృష్టితో నెట్టి యాటంకము కలుగదనియు తలంచి శ్రీరూపగోస్వామి ఈ గ్రంథమును రచించెను. విభావానుభావ సంచారిభావములను యథాపూర్వకముగ మనస్సులో నుంచుకొని స్థాయిభావములను భగవద్రతియందు నిలిపి భక్తిరసమును నిలబెట్టెను."

"దక్షిణ విభాగము :- ఈ విభాగమున గ్రంథకారుడు

1 భక్తిరసామృత సింధువు, ఉత్తరవిభాగము, తృతీయలహరి శ్లోకములు : 1,2,3 పుట : 575

సాహిత్య శాస్త్రములోని రసప్రక్రియను ఆధారముగ చేసికొని భక్తిని స్వతంత్రరసముగ నిరూపించుటకు ప్రయత్నము చేసెను. భరతముని చెప్పిన "విభావానుభావ సంచారి సంయోగాద్రస నిష్పత్తిః" అను నీసూత్రమును ఆధారముగ చేసికొని రసవివేచనము చేయబడినది. సాహిత్యశాస్త్రములోని ఈ రస సిద్ధాంతమును ఉన్నదున్నట్లుగ చరితార్థము చేయుటకు శ్రీరూపగోస్వామి ఈ విభాగమున సాంగోపాంగముగ భక్తిరసమును వివరించెను."1

ఇక భక్తికి రసత్వమును చెప్పిన ప్రసిద్ధులలో మధుసూదన సరస్వతి మఱియొకఁడు. ఈతఁడు పదునేడవ శతాబ్దమునకు చెందిన వాఁడు.2 మధుసూదన సరస్వతి మతమున భక్తి ద్వివిధము. ఒకటి నవరస మిళితము, మఱియొకటి శుద్ధ సత్త్వము. ఈ విభాగమును తాను నిరూపింపదలచినట్లు 'భక్తిరసాయనము'ను తన గ్రంథాదియందే ఆతడు ప్రతిజ్ఞ చేసినాడు.

"నవరస మిలితం వా కేవలం వా పుమర్థమ్
పరమ మిహ ముకుందే భక్తియోగం వదంతి
నిరుపమ సుఖ సంవిద్రూపమస్పృష్ట దుఃఖమ్
తమహ మఖిల తుష్ట్యై శాస్త్ర దృష్ట్యా వ్యనజ్మి"3

ఈ ప్రతిజ్ఞకనుకూలముగనే గ్రంథమును మూడుల్లాసములుగా విభజించినాఁడు. ప్రస్తుత పరిశోధనాంశమునకు ప్రథమోల్లాసము జీవాతువు. భక్తికి రసముతో మేళనమిట్లు సంభవించును: భక్తిరస

1 భక్తిరసామృత సింధువు, భూమిక, పుటలు : 16, 17, 18

2 భక్తిరసాయనము – ఆంధ్ర వివృతి – శ్రీ పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారు పీఠిక, పుటలు : 11, 12

భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి ప్రథమోల్లాసము, శ్లోకము : 1 పుట : 1

మునకు భగవంతుడాలంబనము. తులసీ చందనాదులు ఉద్దీపన విభావములు. నిర్వేదాదులు సంచారీ భావములు. భగవదాకారతారూపమైన మనోవృత్తి స్థాయి భావము. వీని సంయోగమున నుద్భవించు పరమానంద సాక్షాత్కారము రసమగును. నవరసములలో మిళితమైన భక్తి యోగములో వ్యంగ్యము భగవద్రూపమైన ఆధ్యాత్మిక తత్త్వము. అదియే ఆనందరూపము (నిరుపమ సుఖసంవిద్రూపము). ఈ జ్ఞాన స్వరూపమైన ఆనందము (సంవిద్రూపము) ప్రత్యక్ష సిద్ధము, సర్వ జనానంద హేతుకము.1

సంసార పాశబద్ధులై కర్మవశమున చరించువారికి చిత్తశాంతి నిచ్చునది భక్తి రసాయనము.2 భక్త్యనుభూతి విషయమై భక్తునియందు కలుగు ప్రక్రియను కూడ మధుసూదనుడు విస్తారముగ వివరించినాడు. ఈ వివరణము అభినవగుప్తపాదులు రస ప్రతీతికి చెప్పిన ప్రక్రియను బోలియున్నది.

మనస్సు సంసార వాసనలచే నావృతమై యుండుట వలన కఠినమైయుండును. అది నిప్పుసెగకు లక్క కరిగినట్లు తాపకములైన విషయముల వలన ద్రవత్వము నొందును.3 ఆ విషయము కామ క్రోధాదులు. వీనివలన ద్రుతత్వము గాంచిన మనస్సునందు కరగిన లక్కపై ముద్రికా చిహ్నము పడినట్లు భక్తి ముద్రితమగును. ఈ విషయ వాసనలును అలౌకికములగుటచే భక్తునకు లౌకిక విషయ స్పర్శ యుండదు.

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ప్రథమోల్లాసము, పుటలు ; 2, 3

2 ,, ,, శ్లోకము 2 పుట: 4

3 ,, ,, ప్రథమోల్లాసము శ్లోకము ; 4 పుట ; 5

ఈ ప్రక్రియా సారాంశమిది :

"ద్రుతస్య భగవద్ధర్మాత్ ధారావాహికతాం గతా
సర్వేశే మనసో వృత్తిః భక్తిరిత్యభిధీయతే"1

ఇదియొక విధముగ భక్తికి నిర్వచనమును అగును. ద్రవీభూతమైన చిత్తమున భగవద్విషయక చింతనము ప్రవేశించినపుడు ప్రీతి సంయోగముచే భగవద్విషయక స్మరణము ధారావాహికమగును. ఇట్టి యవిచ్ఛిన్న భగవత్స్మరణమే వాస్తవమైన భక్తి. అదియే రసము, అదియే ఆనందము. ఈ యానందము ననుభవించుటకును అంతర్గత సంస్కారమపేక్షితము. ఈ సంస్కారమునే 'వాసన', 'భావము', 'భావన' అని వ్యవహరింతురు.2

విషయ సంయోగము వలన కలుగు చిత్తద్రుతి లౌకిక విషయ కఠినీకృతమగు చిత్తమునకు ద్రుతి కలుగునంత వఱకే అపేక్షితము. ఆకొంతకే సంయోగము తీవ్రతరముగ నపేక్షింపబడును. మనసునకు కూడ వ్యక్తి సంస్కారమునుబట్టి ఈ శిథిలీకరణమున మృదువు, మధ్యమము, తీక్ష్ణమునను త్రివిధ శోధనమపేక్షితమగును. ఈ శోధనయందును క్రమముగా వికాసము, విస్తరము, క్షోభమునను మూడు విధములైన స్పందనలు కలుగును. మాలిన్యమునుబట్టి, వస్త్రము యొక్క మార్దవ కాఠిన్యములనుబట్టి క్షాళనమవసరమైనట్లే, మనసునకును ఇట్టి శోధనమవసరము. ఆయా పద్ధతులచే వస్త్రము క్షాళితమైనట్లే మనసును లౌకిక వాసనారహితమై నిష్కల్మషమగుటచే

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ప్రథమోల్లాసము శ్లోకము : 3 పుట: 5

2 "ద్రుతే చిత్తే వినిక్షిప్తః స్వాకారో యస్తు వస్తున
సంస్కార వాసనా భావ భావనా శబ్ద భాగ సా"

భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ప్రథమోల్లాసము శ్లోకము : 6 పుట : 6

నానందానుభూతి క్వర్థమగును. కావుననే చిత్తక్షోభ జనకములగు రసములందు కూడ ఆలంకారిక మూర్ధన్యులకు ఆనందదాయకత్వము అభ్యుపగతము.

"కరుణాదావపి రసే జాయతే యత్పరమ్ సుఖమ్
సచేతసా మనుభవః ప్రమాణమ్ తత్రకేవలమ్"

అని పండితులు వక్కాణించుచున్న కారికలోని యంతరార్థ మిదియే.

చిత్తద్రుతి కలిగిన తరువాత తాప హేతువులగు కామక్రోధా దులతో కించిత్సంయోగము మనసునకు కలుగగా వాసనా రూపమున వస్తువు ప్రవేశింపదు. వస్తుదర్శనము వలన కలుగు చిత్త విక్షేపము వలన అనుభూతి మూలమున వాసనా సంపర్కము కలుగును. వాస నానుభూతుల సంచలనము వలన వస్తు స్వరూపమును గోచరింపజేయు చిత్తవృత్తి ప్రారంభమగును. చిత్తద్రుతియందు వాసనా రూప సంస్కారము ఉద్దీప్తమగుననియు, శిథిలీభావమున వాసనాభాసమగు ననియు ఫలితాంశము.1 ద్రవరూపమున నున్న చిత్తమున ప్రవేశించిన తరువాత చిత్తము కాఠిన్యమును పొందినపుడంతర్లీనములైన వాస నలు తిరిగి చిత్తద్రుతి కలుగునపుడు బహిర్గతములగును.2 ఈ వాసన విభావానుభావ సంచారి సంయోగముచే పరిపుష్టమై రసముగా నభి వ్యక్తమగును. పరమానంద సాక్షాత్కార రూపమున నీస్థాయి భావము రసత్వమునందును.

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ప్రథమోల్లాసనము శ్లోకము ; 7 పుట 7

2. " " " " 8 " 7

"భగవాన్ పరమానంద స్వరూపః స్వయమేవహి
మనోగత స్తదాకార రసతామేతి పుష్కలమ్"1

ఆ పరమానంద దశయందు చైతన్యాంశ భాసించును. ఈ చైతన్యమునకు, సాత్త్వికమైన మనోవృత్తికి భేదములేదు. అందువలననే భక్తి రసత్వమును బొందుచున్నది. లౌకిక రసములలోకన్నను భక్తిరస ప్రతీయమానమైన ఆనందమున అలౌకికానందము పరాకాష్ఠనొందును. కావున భక్తిరసము రసాంతరములకన్న శ్రేష్ఠము.

"అతస్తదా విర్భావిత్వమ్ మనసి ప్రతిపద్యతే
కించిన్న్యూనాం చ రసతామ్ యాతిజాడ్య విమిశ్రణాత్"2

తరువాత సాంఖ్యసిద్ధాంతము ననుసరించియు, వేదాంతమతము ననుసరించియు రససిద్ధాంతమును మధుసూదన సరస్వతి నిర్వచించినాడు. లౌకిక వాసనలు కలిగిన రసమునే ఆలంబన రూపమైన వస్తువు మూలమున భావించినను ప్రతీతి అలౌకికమేయగును. ఒకే స్త్రీని భార్యయని, స్నుషయని, మాతయని భావించుట కలదు. ఈ భావనలలో భేదములు కన్పించుచున్నవే కాని, వీటికి విషయభూతమైన స్త్రీ యొక్కటియే. ఒక స్త్రీమూర్తిని బాహ్యరూపముతోను, బాంధవ్య విశేషముతోను చూచినదానికిని, భావించినదానికిని విషయభేదము సహృదయ ప్రత్యక్ష సిద్ధమైనట్లే మిగిలిన రసములయందును కలుగును.3

"భగవంతం విభుం నిత్యం పూర్ణం బోధసుఖాత్మకమ్
యద్గృహ్ణాతి ద్రుతం చిత్తం కిమన్యదవశిష్యతే"4

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ప్రథమోల్లాసము శ్లోకము : 9 పుట : 10
2 " " " " 13 " 18
3 " " " " 24, 25 " 20
4 " " " " 28 " 23

దేశకాలాతీతుఁడైన భగవంతుని భావించినపుడు లౌకిక వాసన లేవియు శేషింపవు. భక్తియోగమునకు భగవదాకారమగు చిత్తవృత్తి ప్రధానము.

"కాఠిన్యం విషయే కుర్యాద్ద్రవత్వం భగవత్పదే
ఉపాయైః శాస్త్ర నిర్దిష్టైరనుక్షణమతో బుధః"1

భగవదాకారమైన చిత్తము కలుగవలెనన్నచో భక్తుడు శాస్త్ర విహితోపాయములతో ప్రతిక్షణమును చిత్తమునకు కాఠిన్యము నాపాదించి భగవత్పద చింతనమున ద్రవత్వము కలుగునట్లు ప్రయత్నింపవలెను. భక్త్యుపాయములు నారదమహర్షిచే శ్రీమద్భాగవతమున, (1-5-23 to 29) విస్తృతముగ వివృతములు.

ద్వితీయోల్లాసము :

భగవద్రూపమైన చిత్తవృత్తి వాసనారూపమై ద్రవీభూతమగు చిత్తమున రసరూపము నొందుట భక్తిరసమగును. చిత్తద్రుతి కారణముల వలన భక్తియు ననేక భేదములు కలదగును.2 శృంగారయుక్తమగు భక్తి ప్రసిద్ధము. క్రోధయుక్తమగు భగవద్విషయక రతి భావము కూడ భక్తిగనే పరిగణింపదగినది.

"క్రోధ ఈర్ష్యా నిమిత్తం తు చిత్తాభిజ్వలనం భవేత్
తజ్జన్యాయాం ద్రుతౌ సా తు ద్వేష శబ్దేన గృహ్యతే"3

ఈర్ష్యవలన జనించు క్రోధమున చిత్తము జ్వలించును. అసూయచే దీప్తావస్థను జెందిన చిత్తద్రుతియందు కలుగు భగవదాకారత ద్వేషపద వాచ్యమగును.

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ప్రథమోల్లాసము శ్లోకము : 30 పుట : 30
2 భక్తిరసాయనము ఆంధ్రవివృతి, ద్వితీయోల్లాసము, శ్లోకము : 2 పుట 62
3 " " " శ్లోకము : 5 పుట 64

'ద్వేషము కలుగునపుడు చిత్తవిక్షేపము కన్పించును. ఉపద్రావక దర్శనమున కలుగు మనస్తపనాదికము నివృత్తింపవలెననిన, తద్విషయము నివృత్తింపవలెను. ఒక విషయముపై ద్వేషము కలిగినచో ఆ విషయము నశించిననే ద్వేషము నశింపగలదు. విషయనాశమున మనః ప్రీతి కలుగును.1 ఉపద్రావక నాశనము నభిలషించు క్రోధమును ద్వేషమందురు. ఉపద్రావక ప్రీత్యర్థకమగు క్రోధమును రతియందురు. ఈరతిని విప్రలంభరూపముగా గ్రహింపవలెను. కించిద్విప్రియ దర్శన శ్రవణాదుల మూలమున వచ్చు ఈర్ష్యా కషాయితత్వమును విప్రలంభ విశేషతా ప్రయోజకముగా స్వీకరింపవలెను.2 భగవద్విషయకమగు నీర్ష్యచే ప్రదీప్త చేతస్కుఁడైన శిశుపాలుని ద్వేషము తెలిసినదే!

ఇట్టి వైరభక్తి తరువాత వైరముతోపాటు ప్రీతిహేతువైన ఈర్ష్యయు నిర్వచింపఁబడినది. ప్రియుఁడు అపరాధము చేయగా గోపికలకు కలిగిన వైక్లబ్యరూపమగు చిత్తవృత్తివలన మిశ్రితమైన రతిభావమిట్టి ఈర్ష్యా విషయమగును. ఈర్ష్యయందు భయత్రాసములు:3 అంగములు కావచ్చును. ఇట్లే భయానకాదులైన రసాంతరములయందు సహితము రత్యాదులు స్థాయిత్వమును పొంది భక్తిరసమునకంగములగును.4 ఈ నవరస విషయత్వమే కాక, భక్తి స్నేహాదిరూపమున

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ద్వితీయోల్లాసము, శ్లోకము : 6 పుట 66

2 " " " శ్లోకము : 7 పుట 66

3 "ఔత్పత్తిక ప్రభవః త్రాసః స్వావరాధోత్థమ్ భయమితి భయత్రాసయోర్భేదః" రసగంగాధరము, ప్రథమాననము, పుట : 163 (బయటి వస్తువవలన కలిగిన వెఱపు త్రాసము. తన యపరాధమువలన కలిగిన వెఱపు భయము)

4 రెండు విరుద్ధరసములు మూడవదానికి అంగమగుటవలన వాని ప్రతీతియందు విరోధముండదు.

కూడ నుండవచ్చును. ఆది పదముచే దాస్యము, ప్రీతి మున్నగునవి గృహీతములు. స్థాయి భావములతోనే కాక, హార్షాదులైన భావాంతరములతోను మిళితమై1 భక్తి రసత్వమునొందును. హార్షమిశ్రణమున భగవద్విషయక రతి శుద్ధము. హార్షముకూడ హాస్యరసముగ పరిణతి నందినచో హాసము స్థాయియగును. అపుడు "నవరస మిలితంవా" అను విభాగమునకు ఈభక్తి విషయమగును.2 ఈవిధముగ రసాంతరములును భక్తి విషయములగుట ద్వితీయోల్లాసమున వివృతము. అవి ప్రస్తుతములు కాకుండుటచే నిట నిరూపింపబడలేదు.

రసమునకు సాధారణ లాక్షణికులు అంగీకరించిన లక్షణముల కన్న భిన్నమైన స్వరూపము నంగీకరించియు, రససంఖ్య విషయమున మధుసూదన సరస్వతి ప్రాచీనులనే యనుసరించినాఁడన వచ్చును. భక్తిని రసముగా పేర్కొన్నను, దానిని దశమ రసముగా నితఁడు చెప్పలేదు. మధుసూదనునకు రససంఖ్యయందును, రసస్వరూపము నందును పూర్వలాక్షణికులతో నభిప్రాయ భేదములేదు. రస ప్రతీతి ప్రకారము అభినవ గుప్తాదుల మార్గమునే యీతఁడు ననుసరించినాఁడు. సజాతీయ, విజాతీయ భావములచే స్వరూపమునకు హాని లేక రస పర్యంతము నిలుచు భావము స్థాయియని ప్రాచీనుల నిర్వచనము. ఆ ప్రసిద్ధ స్థాయిభావములనే మధుసూదనుఁడు ద్వితీయోల్లాసమున వివరించినాఁడు. ఒకే భావము నిమిత్త భేదమునుబట్టి స్థాయియును, సంచారియును కూడ కావచ్చును. నిమిత్తము విభావాదిపరిపుష్టి. విభావాదులు బలవత్తరములైనచో నొక భావము స్థాయియగును. స్తోక విభావోత్పన్నమైన ఆ భావమే సంచారియగును. విభావాదులు

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ద్వితీయోల్లానము శ్లోకము : 12 పుట : 68

2 " " " శ్లోకము : 14 పుట : 69

చిత్తద్రుతి హేతువులు. చిత్తద్రుతులన్నియు రసములు కాదగినవని మధుసూదనుని మతము.

“యావత్యో ద్రుతయశ్చిత్తే భావాస్తావంత ఏవహి
స్థాయినో, రసతాం యాతి విభావాది సమాశ్రయాత్”1

ఈ యభిప్రాయమునే తరువాత జగన్నాథుఁడును గ్రహించినాఁడు.

“రత్యాదయః స్థాయిభావాః స్యుర్భూయిష్ఠ విభావజాః
స్తోకం విభావైరుత్పన్నాః తయేవ వ్యభిచారిణః”2

మధుసూదనుని “యావత్యో ద్రుతయః” అను కారికను వివరించుచు వ్యాఖ్యాతలు భావములు అసంఖ్యాకములనియే పేర్కొనినారు.

చిత్తద్రుతులెన్ని తెరగులగలవో అన్నిభావములే కలవని యెంచవలెను. అనుగతములగు కామాద్యుపాధులచే నుపహితములైనవి చిత్తవృత్తులగుటచే చిత్తద్రుతులసంఖ్యాకములు కావని, భావముల సంఖ్యనే చిత్తద్రుతుల సంఖ్యగా నెంచవలెనని నిశ్చయము. చిత్తద్రుతులకంటె నభిన్నములగు స్థాయిభావముల సంఖ్య సహితమిట్లే నిశ్చితమగుచున్నది. ఈస్థాయిభావములకు విభావాది సంయోగము కలుగగా రసత్వము సిద్ధించును. ఏభావము రసముగా పరిణమించ గలదో ఆభావమునే స్థాయిభావమని వ్యవహరింపవలెను.3

ఈ యసంఖ్యాకములైన భావములలో భక్తి విషయములైన వానిని పరిమితములుగ మధుసూదనుఁడు నిరూపించినాఁడు. స్థాయిభావ

---

1 భక్తిరసాయనము, ఆంధ్రవివృతి, ద్వితీయోల్లాసము శ్లోకము: 26 పుట: 73

2 రసగంగాధరము, పుట 160

3 భక్తిరసాయనము, ద్వితీయోల్లాసము పుట 73

ములలో ధర్మవీరము, దయావీరము, బీభత్సము, శాంతమునను నవి ప్రబలములైన ఆలంబన విభావములు లేకపోవుటచే భక్తి రసముగా పరిణతిని బొందవు.1 ఇట్లు కొన్నిటిని నిషేధించుటవలన మిగిలిన భావములు భక్తివిషయములనియే మధుసూదనుని మతము.

ఇక వీరరసభేదములలో మిగిలిన రెండును దానవీరము, యుద్ధవీరము. దానవీరము భక్తికి విషయమగుట బలిచక్రవర్తియందు స్పష్టముగ కన్పట్టును. దానమిచ్చునపుడు బలికి ప్రతిగ్రహీత విష్ణువను నిశ్చయజ్ఞానమున్నది. అంతటి వానికి దానమిచ్చుటకన్న సదృష్టమేమున్నదను బలి వాక్యములే యిందులకు నిదర్శనము. యుద్ధవీరమున కూడ నాయా ప్రతియోద్ధలకు తమ ప్రతిద్వంద్వి భగవంతుడే యను నిశ్చయ జ్ఞానము కొన్ని సందర్భములలోను, కావచ్చునను అనుమానము మఱికొన్ని సందర్భములలోను కన్పించును. అపుడును వైరముతోడి భక్తి కావున యుద్ధవీరము భక్తివిషయమే యగుట నిశ్చయము.

శ్రీమద్భాగవతమున నీవైరభక్తియే వైరానుబంధమని వ్యవహృతము. భగవద్వైరుల యందు భక్తి భగవత్కృపచే నిగూఢము. భక్తుడు కానివానికి భగవంతుడు సాయుజ్యమీయడు. వైరభక్తులకు వారి కర్మసమాప్తి కాలమున భగవంతుడు సాయుజ్యము నొసంగుట పురాణ ప్రసిద్ధము. ఈవిషయము ప్రకరణానుసారము నిరూపింపబడును.

భావ మిశ్రితమైన భక్తియందు భక్తివ్యవహారము అనుపపన్నమైనచో మిగిలినవానికిని నిట్టి అనుపపత్తి కలుగకపోదు. రసములు భక్తితో మేళనము పొందునపుడు చతుర్విధమార్గములు శుద్ధ మిశ్ర

1 భక్తిరసాయనము, ద్వితీయోల్లాసము, శ్లోకము 28 పుట 74

రూపమున సంభవించును.1 రౌద్రాదులు భగవదాలంబనములైనచో కేవల మిశ్రితములగును. ఈరస మిశ్రణము గుణత్రయ సంపర్కము వలన సిద్ధించును. భగవద్గీతోక్త మార్గమున గుణమిశ్రణము తరువాతి ఇరువది కారికలయందు వివృతము. ఏరసముచే భక్తి మిళితమైనదో ఆరస శబ్దమును ఉపపదముగా చేర్చి భక్తి వ్యవహరింపబడవచ్చును.2

ఉల్లాసాంతమున మమ్మటాదుల మతము నాక్షేపించుచు మధుసూదన సరస్వతి తన సిద్ధాంతమునిట్లు స్థాపించినాడు.

“రతిర్దేవాది విషయా వ్యభిచారీ తథోర్జితః
భావః ప్రోక్తో రసో నేతి యదుక్తం రసకోవిదైః”3

దేవాది విషయకమై వ్యంజన మూలమున ప్రత్యాయితమై వ్యభిచారి భావముగానున్న రతియను భావము రసముకాదని రసకోవిదుల మతము.

“దేవాంతరేషు జీవత్వాత్ పరానందా ప్రకాశనాత్
తద్యోజ్యం పరమానందరూపే న పరమాత్మని”4

దేవతలు కాని వారలయందీ రతి క్షుద్రానందాత్మకమై, లోకోత్తరానందావగతి నీయజాలక పోవుటచే ఈవాదము యుక్తియుక్తమే.

“కాంతాది విషయా వా యే రసాద్యాస్తత్ర నేదృశమ్
రసత్వం పుష్యతే పూర్ణసుఖా స్పర్శిత్వ కారణాత్”5

1 భక్తిరసాయనము, ద్వితీయోల్లాసము, శ్లోకము 37 పుట 79
2 భక్తిరసాయనము, ద్వితీయోల్లాసము, శ్లోకములు 68, 69 పుట 91
3 ,, ,, శ్లోకము 75, పుట 94
4 ,, ,, శ్లోకము 76, పుట 94
5 ,, ,, శ్లోకము 77, పుట 94

కాంతాది విషయకములైన భావములు శృంగారాది రసము లుగా పరిణమించునట్లు పరమానందరూపము గు పరమాత్మను విషయముగా గల భావముకూడ పరిణమించు ననరాదు. కాంతాది విషయకమగు రసమున పూర్ణానంద స్వభావములేదు. పూర్ణము, దుఃఖాసంభిన్నమునగు సుఖములేనపుడే భావము పుష్టమై రసముకాగలదు.

"పరిపూర్ణ రసా క్షుద్ర రసేభ్యో భగవద్రతిః
ఖద్యోతేభ్య ఇవాదిత్య ప్రభేవ బలవత్తరా"1

మిణుగురు పురుగు ప్రకాశముకంటె సూర్యతేజము ప్రబల తేజోయుతమైనట్లు, లౌకిక క్షుద్రరసములకంటె పరిపూర్ణ రసీభవనార్హమగు భగవద్రతి విశిష్టము, బలవత్తరము.

"క్రోధశోక భయాదీనాం సాక్షాత్సుఖ విరోధినామ్
రసత్వమభ్యుపగతం తథానుభవమాత్రతః"2

"ఇహానుభవ సిద్ధేపి సహస్రగుణితో రసః
జడేనేవ త్వయా కస్మాదకస్మాదపలప్యతే"3

క్రోధశోక భయాది భావములు సుఖప్రతికూలములు. దుఃఖాంశగల యీభావములు సహితము విభావాది సంయోగము కలుగగా రసరూపము నందుచున్నవని ఆలంకారికుల యభిప్రాయము. ఈభావములనుండి రౌద్ర కరుణ భయానకాది రసములు నిష్పన్నములగునని మన యనుభవమే చెప్పుచున్నది. భగవద్విషయకమగు రతి నుండి కూడ వీటికన్న వేయిరెట్లు గొప్పది, లోకోత్తరాహ్లాద హేతువునగు మహత్తర రసము నిష్పన్నమగుచున్నదని శ్రుతి, స్మృతి, అను

---

1 భక్తిరసాయనము, ద్వితీయోల్లాసము, శ్లోకము 78 పుట 94
2 ,, ,, శ్లోకము 79 పుట 95
3 ,, ,, శ్లోకము 80 పుట 95

భవములు వేనోళ్ళ చాటుచున్నవి. ఇది రసముకాదని అయుక్తక ముగా, అసంబద్ధముగా ప్రలపించుటకు బుద్ధిహీనుఁడే త్వరపడగలఁడు. రసమనగా భక్తిరసమే. ఇంతకుమించిన రసము లేదు. భక్తిరసమును రసరాట్ అనవలెను.1

మధుసూదన సరస్వతి యభిప్రాయమున భక్తి స్వరూపమును' రసత్వమునను విషయముల నిట్లు క్రోడీకరింపవచ్చును.

భక్తి యోగము. చిత్తద్రుతి హేతువైన ప్రతి భావమును రస మగును. రసమనగా నలంకారశాస్త్ర సంజ్ఞకాక ఆనందమను సామా న్యార్థమునే మధుసూదనుఁడు గ్రహించినాఁడు. భక్తిరసమనినపుడు కూడ నతఁడు 'ఆనందము'ను అర్థమునే రస శబ్దమునకు స్వీకరించినాఁడు. ఆనందాంశ పరాకాష్ఠ నధిరోహించినపుడు భక్తి రసమగును. ఈ రసస్వరూపము లౌకికము కాదు. మమ్మటాదులు పేర్కొనిన లౌకిక రసములు విషయవాసనచే క్షుద్రములు. అర్థాపత్తిచే భక్తికి రసత్వ చెప్పరాదను పర్యను యోగము ఫలితాంశము.

లౌకిక రససంఖ్య విషయమున మధుసూదనునకు విప్రతిపత్తి లేదు. భక్తికి అలౌకిక రసముగా ప్రత్యేకమైన ప్రతిపత్తి కల్పించి నచో సమంజసమగునని అతని అభిప్రాయము. లౌకిక రసములతో కలిపి చెప్పుట యాతనికి సమ్మతమైనచో భోజాదులవలెనె దశరసము లని కంఠోక్తిగ చెప్పియుండెడివాఁడు.

రస సమన్వయము :

భరతముని నుండి మమ్మటుని వఱకుగల ప్రసిద్ధాలంకారికు లందఱును భక్తిని భావమనినారు. వారి మతమున శృంగారాది సంజ్ఞ కలిగిన తొమ్మిదియే రసములు.

---

1 భక్తిరసాయనము, ద్వితీయోల్లాసము, పుట 96

రూపగోస్వామి, మధుసూదన సరస్వతి భక్తిని రసమనినారు. వీరి యుద్దేశమున 'రస' శబ్దమునకు ఆనందమర్థము. విభావానుభావ చర్వణమువలన భక్తికూడ రసస్థితిని పొందును.

ఆనందమే రసమనుట ఉపనిషత్సుస్మృతము. "రసో వై సః", "రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి" అని శ్రుతివాక్యము. శ్రుతి ప్రమాణముచేత నానందమే రసమని సిద్ధాంతీకరింపనగును. ఆలంకారికులును స్థాయిభావ ప్రాప్తమైన ఆనందము రసమని యంగీకరించినారు. లౌకిక వాసనలు కలిగిన శృంగారాది భావములయందే రసత్వము చెప్పగా, లౌకిక స్పర్శలేని అలౌకికానందమగు భక్తికి రసత్వమంగీకరించుట న్యాయమే! శ్రుతి ప్రమాణసిద్ధమైన భక్త్యానందము సకల సహృదయ ప్రత్యక్షానుభవ సిద్ధము. అనుభూతి విశేషమే రసము. భక్తియందు అనుభూతి ప్రత్యక్షసిద్ధము కావున దీనిని రసముగా నంగీకరించుట యుక్తము.

నవవిధ భక్తి :

భాగవతమునందంతటను భక్తిప్రాధాన్యము గోచరించును. భక్తిమార్గ ప్రశంస ద్వితీయ, సప్తమ, ఏకాదశ స్కంధములయందు వివృతము. భక్తి భిన్నమార్గములలో సేవింపదగిన విషయము. అందులకు లోకప్రసిద్ధములైన తొమ్మిదిమార్గములు భాగవత సప్తమ స్కంధమున వర్ణితములు.

"శ్రవణం కీర్తనం విష్ణోః స్మరణం పాదసేవనమ్
అర్చనం వందనం దాస్యం సఖ్యమాత్మ నివేదనమ్" 7-5-23

"ఇతి పుంసార్పితా విష్ణౌ భక్తిశ్చేన్నవలక్షణా క్రియతే
భగవత్యద్ధా తన్మన్యేధీత ముత్తమమ్" 7-5-24

విష్ణుకథాశ్రవణము, నామకీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవనము, అర్చనము, వందనము, దాస్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము - అనునవి నవవిధ భక్తిమార్గములు. వీనిలో నొకదానికొకటి హేతువులు కావచ్చును. ఒక్క భక్తునియందే అన్నిమార్గములుండవచ్చును. ప్రహ్లాదునియందు స్మరణము ప్రధానముగానభివర్ణితమైనను, మిగిలిన లక్షణములుకూడ నతనియందు కాననగును. రాక్షస బాలురకతండు ఉపదేశించిన భక్తిమార్గములలో నీవిషయము విదితము.

శ్రవణము: "శ్రవణం తత్స్వరూప రూపగుణ విభూతి శ్రవణమ్"[1]

ఈమార్గమునకు పరీక్షిన్మహారాజు ప్రకృష్టోదాహరణము. భాగవతశ్రవణ ముత్తమమార్గమని భాగవత ప్రతిపాదితము.

"నిగమ కల్పతరోర్గలితం ఫలమ్
శుకముఖాదమృత ద్రవ సంయుతమ్
పిబత భాగవతం రసమాలయమ్
ముహురహో రసికా భువిభావుకాః"[2]

శౌనకాదులు భగవత్కథా శ్రవణమునకు తమ జీవితముల నంకితమొనర్చిన భక్తులు.

కీర్తనము: ప్రహ్లాద ప్రత్యుత్థాను భూతములైన భక్త్యవస్థలు భాగవతమున వర్ణింపబడినవి. "దనుజారిలీలావతారంబులందలి....." (7—242) ఇత్యాది పద్యములలో కీర్తన, వందన, ధ్యానాది భక్తి మార్గములు విశేషముగ నభివర్ణితములు. కీర్తనము సర్వభక్తి సాధారణము.

---

1 చంద్రికావ్యాఖ్య, పుట 905

2 శ్రీమద్భాగవతము, ప్రథమస్కంధము, ప్రథమాధ్యాయము శ్లోకము 3 పుట 69

స్మరణము : నిరంతర భగవన్నామ స్మరణము. ఇదియు శ్రవణమునందలి భగవత్స్వరూపము, భగవద్గుణములు, భగవద్వైభవముల స్మరించుట వలన నానందహేతువు. స్మరణమునకు ప్రహ్లాదుఁడు ప్రకృష్టోదాహరణము.1

పాదసేవనము : అర్చావిగ్రహమునుకాని, సాక్షాత్సంభవమైనపుడు భగవత్పాదములనుకాని సేవించుట. ఇది ప్రతిభక్తునకు సాధారణమే. భగవంతుని విషయమున మానసికమును అగునని వ్యాఖ్యాతలు.2

అర్చనము : పూజ. ఇదియును సర్వభక్తవిషయము. అంబరీషుని యందిది విశేషముగ ప్రతిపాదితము.

వందనము : భగవద్వందనమును సర్వభక్త సామాన్యము. ప్రహ్లాద నారదాది భాగవతోత్తములందఱును ఉదాహృతులే.

దాస్యము : భక్తుఁడు భగవంతుని యజమానునిగను, తనను దాసునిగను భావించుట. భగవద్భక్తునకు దాస్యము చేయుటయు భగవత్ప్రీతికరమని శ్రీవైష్ణవ సంప్రదాయము. భక్తశిఖామణియగు కులశేఖరాళ్వారులు ఈమార్గమునకు పరమోదాహరణము 3

---

1 "పానీయంబులు ద్రావుచుం గుడుచునన్ భాషించుచున్ .... 7-123 పుట 41

2 "భగవద్విషయ మానసికమ్" చంద్రికావాఖ్య పుట 905

3 ఘుష్యతే యస్య నగరే రంగయాత్రా దినేదినే
తమహర శిరసా వందే రాజానం కులశేఖరమ్" ముకుందమాల, శ్లోకము 1
పుట 1

కులశేఖరుల జీవితపర్యంతము భాగవతుల సేవతోడనే గడచినదట. శ్రీరంగేశుని దర్శనమునకై బయలుదేరుట, భాగవతులు తనయింటికి వచ్చుటతో ప్రయాణము మానుకొని వారిని సేవించుట ఆయనకు నిత్యకృత్యము. జీవిత పరిసమాప్తినాఁడును ఇదియే కార్యక్రమము. తుదకు శ్రీరంగేశుఁడా భాగవతోత్తముని యనుగ్రహించినాఁడు.

భాగవతదశమస్కంధమున

"రుక్మిణియను కన్యకామణిగలదు. అయ్యిందువదన నీకుం గైంకర్యంబు సేయంగోరి"1

"ధన్యచరిత నీకు దాస్యముచేయని
జన్మమేల యొన్నిజన్మములకు"2

అనుచునగ్నిద్యోతనుని మూలమున రుక్మిణిపంపిన సందేశము దాస్యభక్తికి ఉదాహరణము.

సఖ్యము : స్నేహము. పాండవులు, యాదవులు, కుచేలుడు మున్నగువారు సఖ్యభక్తికి ఉదాహృతులు.

ఆత్మనివేదనము : శరీర పోషణభారమును, రక్షణను పూర్తిగ భగవదాయత్తముచేసి భక్తుడు నిశ్చింతుడగుట. ఇది ప్రహ్లాదుని యందును మయూరధ్వజుడను భక్తునియందును, (భారతము, అశ్వమేధ పర్వము) విశేషముగా వ్యక్తము. శరీరమమత్వము లేకుండుటయే దీని ముఖ్యలక్షణము.

రుక్మిణీదేవియందును శ్రవణముతో ప్రారంభమైన భక్తివిశేషము ఆత్మనివేదన పర్యంతము వర్ణితము. ఇది కామము కాదు. కావున భక్తివిశేషమే రుక్మిణియందు భాగవత ప్రతిపాదితమనుట యుక్తము. "వినీగుణములు" అనుపద్యమున శ్రవణము, కీర్తనము, స్మరణము, పాదసేవనము, అర్చనము, ఆత్మనివేదనము అనులక్షణములు ఆమెయందభివర్ణితములు.

---

1 శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, దశమస్కంధము, పూర్వభాగము, పుట 331 వచనము 1701.

2 " " " పద్యము 1708 పుట 332

ఇక భాగవతోత్తముఁడగు ప్రహ్లాదుఁడును ఆత్మనివేదనకు పరమోదాహరణమే.

ఇవికాక శ్రీమద్భాగవతము కామము, భయము, వైరములను కూడ భక్తిమార్గములుగ ప్రతిపాదించినది. కాని యీమార్గములు సర్వభక్త సాధారణములుకావు. వారివారి సంస్కారమునుబట్టి కారణము అనుస్యూతముగ నాభక్తుల కథలయందు గోచరించును.

కామము: ఇది గోపికా విషయముగనే భాగవతమునందు ప్రదర్శితము. రుక్మిణి విషయమున కామముకాదు. గోపికలు వరవిశేషమున జన్మించిన మునులని పురాణోక్తము. భాగవతాభిప్రాయమున ఈకామమునందును భక్తియే ప్రధానసూత్రము. లక్ష్యాంతరము కానరాకపోవుటచే తన్మాత్రపర్యవసాయి యని గ్రహింపనగును.

భయము: దీనికి కంసుఁడొక్కఁడే విషయముగుచున్నాఁడు. భయయోగమునను విష్ణుసాయుజ్యము సిద్ధించునని భాగవత ప్రతిపాదనము.

"కామోత్కంఠత గోపికల్ భయమునం గంసుండు వైరక్రియా
సామగ్రిన్ శిశుపాల ముఖ్యనృపతుల్ సంబంధులై వృష్ణులుం
బ్రేమన్ మీరలు భక్తినేము నిదె చక్రింగంటిమెట్లైన ను
ద్దామ ధ్యాన గరిష్ఠుఁడైన హరిఁజెందన్ వచ్చు ధాత్రీశ్వరా" 7-18

వైరము: పైని ఉదాహరించిన పద్యమే వైరమునకును ప్రమాణము. మూలమున చూపబడిన భ్రమరకీట న్యాయమును పోతన భయమునకు మాత్రము పరిమిత మొనర్చినాఁడు.

వైరభక్తిగా వ్యవహరించుటకు హేతువులు :

'వైరమ్' అనురూపము తద్ధితవృత్తి. వీరునకు సంబంధించినదని యౌగికార్థము. నేటి యర్థముననిది ద్వేషమున రూఢము. కాని సమాసవృత్తియందు (వైరభక్తి) కాని, తద్ధితవృత్తిగాకాని దీని యౌగికార్థము గ్రహించినను దోషముకాదు. వృత్తియను శబ్దమునకు పరార్థాభిధానమనియే వ్యాకరణ సంప్రదాయము.1

తద్ధితవృత్తియందు వైరశబ్దమునకు వీరసంబంధియనియు, సమాసవృత్తియందు 'వైరము సాధనముగాగల' అనియు నర్థము చెప్పవలెను. సంస్కృతమున "వైరేణ భక్తిః" అను విగ్రహమున "కర్తృకరణే కృతాబహులమ్"2 అనుసూత్రముచే నీరూపము సిద్ధించును. వైరశబ్దము కోశములయందు విరోధము, విద్వేషములను నర్థముల రూఢము. "వైరం విరోధో విద్వేషః మన్యు శోకాతు శుక్ స్త్రియామ్" అని అమరము.3 కాని వైరశబ్దమునకు విగ్రహము వ్రాయుచు భట్టోజి దీక్షితుల కుమారుడైన భానోజి దీక్షితులు "వీరస్యకర్మ" అని నిర్వచించినాడు. అట్లు చెప్పుటకు ప్రమాణముగ పాణినీయ సూత్రమునే ఉదాహరించినాడు.4 పక్షాంతరమున 'యువాది గణ' పాఠములో "హాయనాంతయువాదిభ్యోఽణ్" అను సూత్రముచే 'అణ్' ప్రత్యయమునైనను చేయవచ్చునని పేర్కొని

---

1 "పరార్థాభిధానమ్ వృత్తిః"
సిద్ధాంతకౌముది, సర్వసమాసశేష ప్రకరణము భట్టోజిదీక్షితులు, పుట 626

2 2-1-32, సిద్ధాంతకౌముది, పుట : 504

3 అమరకోశము, 1-7-25, పుట : 103
రామాశ్రమి వ్యాఖ్యాసహితము, భానోజిదీక్షితులు.

"ద్వంద్వాత్ వున్ వైరమైథునికయోః"
పాణినీయము : 4-3-125 పుట ; 110

నాఁడు. దీనికిని 'వీరస్యకర్మ' అనియే విగ్రహము. ఈ "హాయనాంత" అను సూత్రముచే విధింపబడు 'అణ్' ప్రత్యయము భావకర్మ ప్రకరణములోనిది. 'వీరస్యకర్మ', 'వీరస్యభావః' అను రెండు విగ్రహములును అట్టిచో సాధువులగును. కాని మొదటి పక్షమును సూచించిన వ్యాఖ్యాత "యువాదిత్వాత్ వా అణ్" అని చెప్పుటచే ద్వితీయ విగ్రహమునందలి తన యరుచిని ప్రకటించినాఁడు. ఇట్లు చెప్పుట శాస్త్ర సంప్రదాయము. కావున 'వీరస్యకర్మ' అనునది వైయాకరణ సమ్మతమార్గమనియు, సమాసమున కరణముగానిది అన్వయించుననియు 'వైరభక్తి' శబ్దార్థము చెప్పుట సముచితము. రూపగోస్వామియు సాధనభక్తిని నిరూపించుచు వైరమునుకూడ భక్తిసాధనముగా చెప్పుటచేతను వైరమునకు కరణత్వము ఉపపన్నమగుచున్నది.

ఆయా పాత్రలకు తగిన విభావాదుల సహాకారముచే నుత్సాహరతి స్థాయిత్వమును పొందినచో నాస్వాదయోగ్యమై వీరభక్తిరసమగును. వీరము దాన, దయా యుద్ధ ధర్మవీరములనియు చతుర్విధము. ఈనాల్గింటిలోను యుద్ధవీరము ప్రధానస్థానమును వహించును. భగవంతుని యుద్ధపరాక్రమమును వినుచు సంతోషించు లక్షణమొక విధమైన యుద్ధవీరము. తన పరాక్రమమునకు గర్వించి, భగవంతునికూడ నిర్లక్ష్యముచేయుట మఱియొక విధమైన యుద్ధవీరము. దీనిని 'కత్థితము' అని రూపగోస్వామి వ్యవహరించినాడు.1 యుద్ధవీరమునకు ఆలంబనములైన వీరులలో గర్వము, ఆవేగము, ధృతి, లజ్జ, మతి, హర్షము, అవహిత్థ, అమర్షము, ఔత్సుక్యము, అసూయ, స్మృతియనునవి వ్యభిచారి భావములగును. కావున యుద్ధవీరమున రౌద్రము కన్పట్టినచో తదంశమాత్రము 'అమర్షమ'ను సంచారిభావముగా గ్రహించుట ఉచితము. ఒకరసము స్పష్టముగా వ్యక్తమగునపుడు

---

1 భక్తిరసామృత సింధువు, ఉత్తరవిభాగము, తృతీయలహరి శ్లో॥లు 13,14,15 పుట : 578

రెండవరసము అంగభూతమైనను దోషముకాదు. అట్లగుట అప హార్యము. శృంగారమున హాస్యము; వీరమున రౌద్రము; రౌద్రమున వీరము; కరుణమున భయానక బీభత్సములు; వానిలో కరుణమునన వానికి అంగాంగిభావము నాంతరీయకమగుచున్నది.

దయావీరమును, ధర్మవీరమునుకూడ భక్తిరస విషయములు ఈసందర్భమున రూపగోస్వామి ఉదాహరించినాడు.1 మధుసూద సరస్వతి ఈరెండింటికిని భక్తిరసత్వమును నిరాకరించినాడు. వీరభ రసమునకువలెనే రౌద్రభక్తియు రసాత్మమగునని రూపగోస్వా సిద్ధాంతము. ఇదియును వైరశబ్దమునకు విద్వేషమును అర్థము చెప్పినచో వైరభక్తి విషయమేయగును.

వైరభక్తికి ఉదాహృతులు కాదగిన పాత్రలు :

విష్ణుపార్షదులైన జయవిజయులు సనకాదిమహర్షుల శా ప్రభావముచే రాక్షస జన్మత్రితయమును పొందినారు. వారే హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపు; రావణ కుంభకర్ణ; శిశుపాలదంతవక్త్రులు.

"వైరానుబంధ తీవ్రేణ ధ్యానేనాచ్యుత సాత్మతామ్
నతౌ పునర్హరేః పార్శ్వమ్ జగ్మతు ర్విష్ణుపార్షదౌ"2

అని వ్యాసవాణి. అంతేకాదు,

"యథా వైరానుబంధేన మర్త్యస్తన్మయ తామియాత్
న తథా భక్తియోగేన ఇతిమే నిశ్చితామతిః"3

---

1 భక్తిరసామృత సింధువు, ఉత్తరవిభాగము, తృతీయలహరి
శ్లోకములు : 47 నుండి 61 పుటలు : 587 నుండి 590

2 శ్రీమద్భాగవతము, సప్తమస్కంధము, ప్రథమాధ్యాయము శ్లోకము :
పుట :

3 " " " శ్లోకము :
పుట :

అని దేవర్షినారదమతము.

శాపవశమున రాక్షసజన్మ లెత్తిన హిరణ్యాక్షాదులు నిరంతర వైరసాధనతో భగవత్సాన్నిధ్యమును బొందిరని భాగవతోక్తి.

ఆయాపాత్రలకు తగిన విభావాదుల సహకారముచే నుత్సాహ రతి స్థాయిత్వమును పొందినచో నాస్వాదయోగ్యమై వీరభక్తి రస మగును. భగవంతునివలన తనకుకలిగిన అపకారముచే మనఃప్రజ్వల నము కలిగినచో ప్రజ్వలితమైన అట్టి చిత్తవృత్తి క్రోధమగును. ఇది రౌద్రరసమునకు స్థాయి. కాని ధర్మనిర్వహణము భగవంతుని కర్త వ్యము. కర్తవ్య నిర్వహణము చేయువాఁడు అపరాధి కాఁడు. హిరణ్యా క్షాదులకును ఈవిషయము తెలియును. అందువలనవారు క్రోధమున కన్న భగవంతుని విషయమున చూపిన జిజ్ఞాస యందుత్సాహమే గోచరించును. అది యుద్ధ వీరస్థాయియగు నుత్సాహము. హిరణ్యా క్షుఁడు తనకుసరియగు వీరుఁడెవ్వఁడని సంచరించుచు వరుణుని సూచ నపై హరినన్వేషించినాఁడు. ఆతని యన్వేషణ ఫలించి హరి వరాహ రూపమున దర్శనమిచ్చి, యుద్ధము ననుగ్రహించినాఁడు. కావున హిర ణ్యాక్షుఁడు సమానస్కంధుఁడైన ప్రతిద్వంద్విగా నారాయణుని భావించుటచే నాతని యుత్సాహమునకు హరి ఆలంబనమైనాఁడు.

హిరణ్యకశిపుని విషయమునను నారాయణ స్వరూపమెట్లుం డునోయను జిజ్ఞాసయే ఆతని యన్వేషణకు మూలహేతువు. ప్రహ్లా దుని బాధించుటకును అదియే కారణము. హిరణ్యాక్షుని వధవలన హిరణ్యకశిపునకు మనఃప్రజ్వలనము కలుగలేదా? అదిరౌద్రరస విష యము కాదాయను ప్రశ్న సహజముగనే యుత్పన్నమగును. కాని హిరణ్యకశిపుఁడు స్వయముగా దానినపరాధముగా భావింపలేదు. తమ్ముఁడు వీరధర్మమును పాటించెనని యూరటనొందినాఁడు. జీవులకు మరణము సహజమనియు, హిరణ్యాక్షునకది స్వధర్మానుష్ఠానమున

సిద్ధించినదనియు తల్లిని న్యాయముగా నూరడించుటచే హిరణ్యకశిపునకు మనసున నిర్దాక్షిణ్యము లేదనియే చెప్పవచ్చును.

రావణుని మనఃప్రజ్వలన విషయమున శూర్పణఖ నవమానించుట మాత్రమే హేతువుకాదు. ఖరాదుల మరణమునకును ప్రతీకారేచ్ఛ ఆతనియందు కలదు. అది వీరధర్మానుష్ఠేయము. రావణునకును రాముఁడు నారాయణుఁడను జ్ఞానమున్నది. ఆతని యుత్సాహమునకు తన పరాక్రమమేకాక, కుంభకర్ణాదుల మీఁది ఆశయు ప్రోత్సాహకమైనది.

కుంభకర్ణుని విషయమున నపరాధమాతని నుండికాని, రాముని నుండికాని కన్పట్టదు. రావణునిపక్షము వహించి వచ్చుటయే కుంభకర్ణుని యపరాధము. తనవారిని రక్షించుకొనుటయందు తనశక్తి చూపవలెననుట కుంభకర్ణుని యుత్సాహము.

శిశుపాలుఁడు సహజముగా గర్విష్ఠుఁడు. ఈతనికి వైరము జన్మసిద్ధము. శిశుపాలుని జన్మకాలముననే శ్రీకృష్ణుఁడాతని మృత్యువని నిశ్చయమైనది. రుక్మిణీహరణము శ్రీకృష్ణుఁడాతనికి చేసిన యపకారమే కాని దీనికన్న శరణుజొచ్చిన రుక్మిణిని రక్షించుట భగవంతుని కర్తవ్యము. వనితా[1]రక్షణము వీరకర్తవ్యము. అంతేకాక అప్పటికి ఆమె కన్యయగుటచే కృష్ణుని దోషము లేదు. కృష్ణుఁడు తనప్రతిజ్ఞ పూర్తియగు వఱకు శిశుపాలుని యపరాధములను మన్నించి, తుదకు వధించినాఁడు.

ఇక దంతవక్త్రుని విషయమున శిశుపాల సంహారజనిత మనఃప్రజ్వలనమే ఆతఁడు ద్వారకను ముట్టడించుటకు హేతువు. ఐనను యుద్ధమారంభమైన పిదప యుద్ధవీరమే ప్రధానము.

---

1 "వనితా జాతరాగా స్త్రీ" అమరకోశము, 2-6-2, పుట : 261

వీరు కాక మఱికొందరు వైరభక్తులున్నట్లు భాగవతము పేర్కొనినది.

"వైరేణ యం నృపతయః శిశుపాలపౌండ్ర
శాల్వాదయో గతి విలాస విలోకనాద్యైః
ధ్యాయంత ఆకృతధియః శయనాసనాదౌ
తత్సామ్య మాపురనురక్తధియాం పునః కిమ్"1

ఇట్లు "వైరేణధ్యాయంతే" అని స్పష్టముగా చెప్పుటచే వీరి విషయమున వైరమే ధ్యానమార్గమని భాగవత సమ్మతమనుట నిర్వివాదము. వైరభక్తులై భగవంతుని చేతిలో మరణించుటయే వీరికి ముక్తిహేతువైనది. జయవిజయులకు జన్మత్రయమున కలిగిన వైరభక్తి విశేషము తక్కినవారికి లేదనియు, కావునవారు ప్రసిద్ధులు కారనియు భాగవతమున నిగదితము.2 కనుక ప్రస్తుత పరిశోధనమున పై మూడు జంటలు మాత్రమే పరిశీలనకర్హములుగా గృహీతములు.

---

1 శ్రీమద్భాగవతము, 11-5-48, పుట : 834

2 "కతమోపి న వేనస్స్యాత్ పంచానాం పురుషం ప్రతి
తస్మాత్ కేనాప్యుపాయేన మనః కృష్ణే నివేశయేత్"
శ్రీమద్భాగవతము, 7-1-34 పుట : 881

వేనుడు మున్నగువారు వైరభక్తులు కాకపోవుటకుగల కారణము :

వేనునికథ శ్రీమద్భాగవతము, చతుర్థస్కంధము, 14,15 అధ్యాయములలో వర్ణితము. అంగమహారాజు చేసిన అశ్వమేధయాగఫలముగా ప్రాజాపత్య పురుషుడాయనకు పాయసపాత్రనందించినాడు. ఆ రాజు పాత్రనాఘ్రాణించి భార్యకిచ్చినాడు. ఈదోషమువలన నధర్మ లక్షణములతో కుమారుడు జన్మించినాడు. అతడే వేనుడు. వేనుడు తన మాతామహుడైన మృత్యువు లక్షణములు కలవాడై బాల్యము నుండి పాపవర్తుడైనాడు. ఇట్టికుమారుని జూచి అనపత్యతయే యింతకన్న నుత్తమమని తండ్రి బాధపడి రాజ్యము వదలివెడలినాడు. బంధువులాయననన్వేషించి వ్యర్థప్రయత్నులై గత్యంతరము లేక వేనుని తల్లియైన సునీథయనుమతితో వేనుని పట్టాభిషిక్తుని జేసినారు. అప్పటి నుండి యాతడు మఱింత క్రూరుడై బ్రాహ్మణులు యజ్ఞాదికములు చేయరాదనియు, ఎవరును దానధర్మములు చేయరాదనియు చాటింపు వేయించినాడు. మహర్షులు సామోపాయమున నాతనిని మార్చుటకు ప్రయత్నించినారు. వేనుడు రాజైన తనను సేవింపక, ఇతర దేవతలను సేవించుట యుక్తము కాదని మునులను తిరస్కరించి పలికినాడు. వేనునకు మునులకు జరిగిన సంభాషణము సంస్కృతాంధ్ర భాగవతములందు సమానము.1— వేనుడిట్లు వితండవాదము చేయగా, హరినింద వినలేని మహర్షులు ఈశ్వరనిందా హతుడైన వేనుని క్రోధహుంకారముచే వధించినారు. ఈవృత్తాంతమువలన వేనుడు భగవద్వైరి అయ్యునాయనచే హతుడు కాలేదనుట స్పష్టము.

---

1 శ్రీమద్భాగవతము, చతుర్థస్కంధము పుటలు : 575 నుండి 584
శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, చతుర్థస్కంధము పద్యములు : 416 నుండి 427
పుటలు : 295, 296

సాల్వుఁడు శిశుపాలుని స్నేహితుఁడు. శిశుపాలవధానంతరము ద్వారకపై దండెత్తి శ్రీకృష్ణునిచేతిలో నిహతుఁడైనాఁడు. స్నేహధర్మముచే కృష్ణునిపైనెత్తి వచ్చినాఁడేతప్ప సాల్వునకు భగవంతునితో జన్మసిద్ధ వైరమున్నట్లు భాగవతమున కన్పట్టదు. శ్రీకృష్ణునిచేతిలో మరణించుట మాత్రమే ఆతనికి ముక్తిహేతువుగా భావింపనగును.

ఇఁక పౌండ్రక వాసుదేవుఁడనువాఁడు కృష్ణుననుకరింప యత్నించి వాసుదేవనామమును, శంఖచక్రములను విడచిపెట్టుమని ఆయనకు సందేశమంపినాఁడు, తుదకు కృష్ణునితో యుద్ధముచేసి మరణించినాఁడు. ఇట్లీతఁడును కృష్ణునిచే హతుఁడైనాఁడుతప్ప ఆయనతో వైరానుబంధము లేదు.

ఇచట గమనింపవలసిన మఱియొక అంశమున్నది. భగవంతుఁడు శ్రీకృష్ణావతారమున నింతమందివైరులను వధించినను శిశుపాల దంతవక్త్రులనుండి మాత్రమే వారివధానంతరము సూక్ష్మజ్యోతి కృష్ణునిలో ప్రవేశించినది. కనుకవారు సాయుజ్యము నొందినట్లు నిగదితము. మిగిలిన యెవ్వరికిని భగవంతుఁడిట్టి యుత్తమగతిని కలుగజేసినట్లు భాగవతమున కానరాదు. కావున కృష్ణావతారమున శిశుపాల దంతవక్త్రులిరువురే యథార్థ వైరభక్తులనుట భాగావతాభిప్రాయము. "వైరేణ యం నృపతయః" అను శ్లోకమునందలి ఇతరోదాహరణములు వారి సద్గతిని సూచించునవి మాత్రమే. మఱియు "అనురక్తధియాం పునః కిమ్" అనునర్థాపత్తికి ఉపబలకములు.

హిరణాక్ష హిరణ్యకశిపు; రావణ కుంభకర్ణ; శిశుపాల దంతవక్త్రులే వైరభక్తులనుటకు ప్రమాణములు :

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులకు బ్రాహ్మణశాప ప్రభావము వలన వారివధయందు జ్యోతిః ప్రవేశరూపమైన సాయుజ్యము వర్ణితము కాలేదు. రావణ కుంభకర్ణుల విషయమునను ఇట్లే యెఱుంగవలెను. శిశుపాల దంతవక్త్రులకు భగవంతుఁడు సాయుజ్యము ననుగ్రహించుటకు కారణము వారి శాపావసానమే. మూడుజన్మల వైరము, తరువాత సాయుజ్యము ననుగ్రహించెదనని పరమాత్ముఁడు జయవిజయులకిచ్చిన అభయము నెరవేర్చవలసిన సమయమాసన్నమగుటచే వారికట్లు కర్మపరిపాకాంతిమున సాయుజ్యము ననుగ్రహించినాఁడు.

ఈమూఁడు జంటలుకాక మఱికొందఱు సోదరులైన రాక్షసులును భగవంతునివలన నిహతులైనట్లు పురాణములు పేర్కొనినవి. వారిలో మధుకైటభులు; మాలి సుమాలి అనువారు ప్రసిద్ధులు. వీరిలో మొదటి రెండుజంటలు హిరణ్యకశిపునకు పూర్వులు. వారికి నారాయణునితో వైరములేదు. మాలి సుమాలి హిరణ్యకశిపునకు తరువాతివారు. వారికిని వైరములేనట్లు వారివాక్యములవలననే విదితము.1 వీనివిస్తరము తత్తత్ప్రతిపాదితమైన దేవీభాగవతమున కననగును. జయవిజయుల జన్మత్రితయము తప్ప, మిగిలినవారు వైరభక్తులకు దృష్టాంతములు కారని చెప్పుటయే వీరిచట ఉదాహరించుటలోని ఉద్దేశ్యము. ఇఁక భగవంతుఁడు హిరణ్యాక్షాదులైన మూఁడుజంటలను మాత్రమే స్వసంకల్పానుసారము వైరభక్తులుగ జన్మింపఁజేసినాఁడు. కావున వీరినే వైరభక్తులనుట యుక్తము.

---

1 వాల్మీకిరామాయణము, ఉత్తరకాండ, 6.వ. సర్గ శ్లోకములు : 39, 40 పుట : 936

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులు :

హిరణ్యకశిపుని వృత్తాంతము తొలుత శ్రీమద్రామాయణమున కన్పట్టును. ఇందు హిరణ్యకశిపుడు రాక్షసవంశమునకు మూల పురుషుడని వర్ణితము. హిరణ్యాక్ష వృత్తాంతమిందు లేదు. సుమాలి యను రాక్షసుడు తనవారితో హిరణ్యకశిపునంతటి వానిని సంహరించిన నారాయణుని జయించుట తమకు శక్యము కాదని పలుకు సందర్భములో హిరణ్యకశిపుని ప్రస్తావనకలదు.

"హిరణ్యకశిపోః మృత్యుర న్యేషాంచ సురద్విషామ్
దుఃఖం నారాయణం జేతుం యో నోహంతుమభీప్సతి"[1]

మహాభారతములో కూడ కొన్ని సందర్భములలో నాతని ప్రస్తావనమున్నది. వానిలో శిశుపాలుడు హిరణ్యకశిపుని యంశావతారమను వాక్యముమాత్రమే ప్రస్తుతోపయోగి.

జయవిజయుల శాపవృత్తాంతమునకు ప్రధాన ప్రమాణములుగ గ్రహింపదగినవి శ్రీమద్భాగవతము, విష్ణుపురాణము, పద్మపురాణము. వానిలో శ్రీమద్భాగవతము, విష్ణుపురాణము భక్తులకును, వైష్ణవసంప్రదాయమునకును ప్రమాణములుగ పరంపరగ స్వీకృతములగుచున్న గ్రంథములు. పద్మపురాణము కాళిదాసు, భవభూత్యాది మహాకవులచే ప్రామాణిక గ్రంథముగ స్వీకృతము. ఇక భాగవతము, పద్మపురాణమునను రెండు ప్రామాణిక గ్రంథములయందును జయ విజయుల శాపవృత్తాంతము రెండువిధములుగ వర్ణితము. శ్రీమద్భాగవతమున తృతీయ, సప్తమస్కంధములలో నీవృత్తాంతము వివృతము. పద్మపురాణమున నుత్తరఖండము, 264వ. అధ్యాయమున నీశాపకథయున్నది.

---

1 శ్రీమద్రామాయణము, ఉత్తరకాండ, 6.వ. సర్గ శ్లోకము : 34 పుట: 936

శ్రీమద్భాగవతము - తృతీయ స్కంధము ;

ఇందు పదునైదు, పదునారవ యధ్యాయములలో బ్రహ్మ దేవతలకు ఈవృత్తాంతమును వర్ణించి చెప్పినాడు. బ్రహ్మమానస పుత్రులైన సనకసనందనాదులు హరిని దర్శించుటకు వైకుంఠమునకేగినారు. ఆరు కక్ష్యాంతరములు కడచి, సప్తమ ప్రాకారమును సమీపించుచుండగా ద్వారపాలకులిరువురు వారినడ్డగించి వేత్రదండములతో జడిపించినారు.1 అందుల కామునులు

"తద్వా మనుష్య పరమస్య వికుంఠభర్తుః
కర్తుం ప్రకృష్టమిహ ధీమహి మందధీభ్యామ్
లోకానితో వ్రజతమంతర భావదృష్ట్యా
పాపీయసః త్రయ ఇమే రిపవోఽస్య యత్ర"2

'మీరు వైకుంఠమున నుండుటకర్హులు కారు. ఈపాపప్రవర్తన కలిగినందున కామక్రోధ లోభములను శత్రువులుకలిగిన పాపలోకములయందు జన్మించెదరుగాక' యని శపించినారు. సనకాదుల యీ వాక్యములను విని ద్వారపాలకులు వారిపాదములపైబడి శరణువేడినారు.

"భూయాదఘోని భగవద్భిరకారి దండో
యో నౌ హరేత సురహేళన మప్యశేషమ్
మా వోఽనుతాప కలయా భగవత్స్మృతి ఘ్నో
మోహో భవేదపి తు నౌ వ్రజతో రధోధః"3

---

1 "వేత్రేణ చాస్ఖలయతామతదర్హణాం తౌ"
3-15-30, పుట : 126

2 3-15-34, పుట ; 381

3 3-15-36, పుట ; 381

'పాపకారులమగు మాకు మీరుచితమైన శిక్షనే విధించినారు. కాని మిమ్మొక విషయము ప్రార్థించుచున్నాము. అధోలోకముల యందు మూఢబుద్ధులమై జన్మించినను, భగవత్స్మృతిని మరపింపఁజేయు మోహము మాకు కలుగకుండుగాక! లేదా మోహమునందును భగవత్స్మృతి నశింపకుండునట్లు మమ్మనుగ్రహింపుఁడు' అని ప్రార్థించినారు. ఈవిధమైన రెండు వ్యాఖ్యానములును శ్రీధరులు చూపినారు.[1]

వీరిట్లు ప్రార్థించుచుండఁగనే నారాయణుఁడు ఈవృత్తాంతము తెలిసి స్వయముగ ద్వారముకడకు వేంచేసి వారికి దర్శనమిచ్చినాఁడు. మునులాయనను స్తుతించినారు. నారాయణుఁడు వారితో 'వీరిరువురు నాపార్షదులు. జయవిజయులను వీరు మిమ్ముల నవమానపరచి మహాపరాధమొనర్చినారు. తన సేవకులుచేసిన యపరాధములకు యజమానియే బాధ్యుఁడగును. అందువలన నన్ను క్షమింపుఁడని ప్రార్థించుచున్నాను' అని భావగంభీరముగ పలికినాఁడు. అందులకు మహర్షులు 'నీలీలలు మాకర్థముకావు. వేదధర్మమే లోకాధారము. ఆధర్మమును నీవు రక్షించుచుందువు. నీవలన సనాతనధర్మము పుట్టినది. అది నీ అవతారములవలననే రక్షింపఁబడుచున్నది. నీవు నిర్వికారుఁడవు' అనుచు నిత్యాదిగ స్తుతించినారు[2] అటుపిమ్మట నారాయణుఁడు తన పార్షదులతో 'మీరు భయమునొందకుఁడు. మీకు శుభమగును. బ్రహ్మతేజస్సును[3] నేను నివారింపగలిగినను, దానికి విరోధకుఁడనగుట

---

1 "అధోఽధః మూఢధియా వ్రజతోఽపి భగవత్స్మృతి ప్రతిఘాతకో మోహో న భవేత్ కింతు మోహేఽపి స్మృతిర్న ప్రవహాతాత్ ఇతి ప్రార్థనా" శ్రీధరీయము,
3-15-36 పుట 381

2 "త్వత్తః సనాతనో ధర్మః రక్ష్యతే తనుభిస్తవ
ధర్మస్య పరమో గుహ్యో నిర్వికారో భవాన్ మతః"
3-16-18 పుట 387

1 "బ్రహ్మతేజస్సమర్థోఽపి హంతుం నేచ్ఛే మతం తు మే"
3-16-29 పుట : 389

నాకుసమ్మతము కాదు. బ్రాహ్మణాపరాధము క్షమింపరానిది' అని పలికినాఁడు. ఇట్లు తన పార్షదులను సమాధానపరచి భగవంతుఁడు మహర్షులతో 'వీరిరువురు సురేతరగతినిబొంది, క్రోధముతో కూడిన సమాధిచే యోగానుబంధమును పొందినవారై వేగముగ తిరిగి చేరగలరు. ఈశాపము నాసంకల్పమువలననే కలిగినది. ఇందు మీదోషమేమియులేదు' అనుచు మృదూక్తులతో వారిని వీడ్కొలిపినాఁడు.

తృతీయస్కంధమున మూఁడుజన్మలను ప్రస్తావన లేదు. 'అసుర యోనియందుబుట్టి నాతో విరోధించి, విరోధమువలన నాస్మృతి బాయకుండుటచే నాచేమరణమునొంది త్వరలో నన్ను చేరగలర'ని భగవానుఁడనినట్లు మాత్రమే వర్ణితము.1

దితిగర్భమున రాక్షసులు జన్మింపబోవుచున్నారను భయముతో దేవతలు బ్రహ్మను శరణువేడినపుడు ఆయనవారికీ వృత్తాంతమును జెప్పి, ఆజయవిజయులే యిపుడు కశ్యపతేజముతో కవలలుగా జన్మింపనున్నారనియు, నారాయణుఁడే తానుచేసిన వాగ్దానమును నెరవేర్చుటకుత్వరలో వారిని సంహరించుననియు నూరడించినాఁడు.2 జయవిజయులే హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగ జన్మించినారు.

---

1 "మయి సంరభయోగేన నిస్తీర్య బ్రహ్మహేళనమ్
ప్రత్యేష్యతో నికాశమ్ మే కాలే నాల్పీయసా పునః"
3-16-31 పుట : 390

2 3-16-35,36 పుట : 390

శ్రీమద్భాగవతము - సప్తమస్కంధము :

ఇందలి శాపవృత్తాంతమిది :

దేవర్షితనకు భాగవతకథ చెప్పుచున్న సందర్భములో ధర్మరాజు, శిశుపాలుడు విష్ణుసాయుజ్యమును పొందుటనుగూర్చి యాశ్చర్యముతో ప్రశ్నించినాడు. 'పరమయోగులకుకూడ నసంభవమైన వాసుదేవ సాయుజ్యము విద్వేషియగు శిశుపాలునకెట్లు లభించినది? భగవంతుని నిందించిన వేనుడు తామసలోకమును పొందినాడు. మఱి శిశుపాల దంతవక్త్రులెట్లు సిద్ధినిపొందినారు? వారి నాలుకలేల పుచ్చిపోలేదు? అట్లు కాకపోగా సర్వులు చూచుచుండ శిశుపాలుడు సాయుజ్యమును పొందినాడుకదా! నామనసు డోలాయమాన మగుచున్నది' అని ధర్మరాజు తనసందేహమును వెలిబుచ్చినాడు.

అందులకు నారదుడు 'ఈశరీరమునందభిమాన ముండుటచే ప్రాణులకు నేను, నాదిఅను వైషమ్యము కలుగుచున్నది. బద్ధజీవునకువలె భగవంతునికి అట్టిలక్షణముండదు. ఆయన అసురులను శిక్షించుట వారిమేలుకొఱకే. వైరభావము, భక్తియోగము, భయము, స్నేహము, కామము అను వానిలో ఏయుపాయముచేగాని ఆయనయందు మనస్సును లగ్నముచేయవచ్చును. భక్తియోగముకన్నను వైరానుబంధముతో స్వామిని వేగముగా చేరవచ్చును. మీ పినతల్లికుమారులైన శిశుపాల దంతవక్త్రులు విష్ణుపార్షదులు. శాపవశమున వైకుంఠమునుండి భ్రష్టులైరి' అని తెలిపినాడు.1

ఇంకను, విష్ణుస్వరూపులైన విష్ణుపార్షదులకు భూలోకమున జన్మమెట్లు కలిగినదో సవిస్తరముగ దెలుపుమని యడిగిన ధర్మరాజు

---

1 సప్తమస్కంధము, 1.వ. అధ్యాయము, శ్లోకములు : 24 నుండి 27, 33
పుట : 879

నకు నారదుఁడిట్లు సమాధానమిచ్చినాఁడు. ఒకప్పుడు బ్రహ్మమానస పుత్రులైన సనకసనందనాదులు ఐదారుసంవత్సరముల వయసుగల బాలకుల రూపములతో దిగంబరులై విష్ణుదర్శనమునకై వైకుంఠమునకు వెడలినారు. వారిని ద్వారపాలకులడ్డగింపఁగా, రజస్తమోరహితమైన విష్ణుపాదమూలమునసుండనర్హులు కారనుచు అసురయోనియందు జన్మింపుఁడని శపించినారు.1 ఇట్లు శప్తులైన జయవిజయులు వైకుంఠమునుండి పతనముపొందుచుండగా సనకాదులు కరుణాళువులై మూఁడుజన్మలలో తిరిగి వైకుంఠమును చేరగలరని యనుగ్రహించినారు.2

జయవిజయులు మొదటిజన్మయందు దితిగర్భమున హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగ జన్మించినారు. అందు హిరణ్యకశిపుఁడగ్రజుఁడు. కాని తృతీయస్కంధమున వీరిరువురును కవలలుగా పేర్కొనబడినారు. మఱి వీరిలోనగ్రజుఁడు, అనుజుఁడు ఎవరను ప్రశ్న యుత్పన్నమగును.

"ప్రజాపతిర్నామ తయోరకార్షీత్
యః ప్రాక్ స్వదేహాత్ యమయోరజాయత
తం వై హిరణ్యకశిపుం విదుర్యథా
యం తం హిరణ్యాక్షమసూత సాగ్రతః"3

---

1 7–1–37 నుండి 39 పుట : 881

2 తృతీయస్కంధకథయందు మూఁడుజన్మలను ప్రస్తావనకాని, ఆజన్మలివియని కాని వివరణములేదు. ఆవివరణము సప్తమస్కంధమున తెలుపబడినది.

సంరంభయోగమున తిరిగి తనను చేరగలరని విష్ణువు తనపార్షదులకిచ్చిన అభయము సప్తమస్కంధమున లేదు. యథావసరమితముగ రెండుసందర్భములయందలి కథకును సమన్వయము చేసికొనవలెను. లేనిచో నేకవాక్యత రాదు.

3 3–18–17 పుట : 382

ప్రజాపతి దేహమునుండి మొదట (దితిగర్భముద్వారా) శరీరమును పొందినవాఁడు హిరణ్యకశిపుఁడు. దితిముందు హిరణ్యాక్షుని ప్రసవించినది: కవలపిల్లలలో ముందుపుట్టినవాఁడు తండ్రితేజస్సు తరువాత ప్రవేశించుటవలన రూపుదిద్దుకొనును. వెనుకపుట్టినవాఁడు తండ్రితేజస్సు ముందుప్రవేశించుటవలన రూపుదిద్దుకొనును. మాతృక్రమమునకనుసరించి హిరణ్యాక్షుఁడు పెద్దవాఁడైనను పితృక్రమమే ప్రధానముకావున హిరణ్యకశిపుఁడే పెద్దవాఁడు. ఈభావమునే శ్రీధరులను నిర్ధారించినారు.1

నారాయణుఁడు హిరణ్యాక్షుని వరాహరూపమునను, హిరణ్యకశిపుని నరసింహరూపమునను సంహరించినాఁడు. రెండవజన్మమున

---

1 "యమయోర్మధ్యే యథా స్వదేహాత్ ప్రథమ మజాయతం హిరణ్యకశిపుం విదుః దితిః ప్రథమం యమసూతతం హిరణ్యాక్షం యథా విదుః తథా నామ కృతవానిత్యర్థః అయం భావః యదాహి గర్భాదాన సమయే యోనిపుష్పం విశద్వీర్యం ద్వేధా విభక్తం ఆదితః పశ్చాద్భాగేన చ ప్రవిశతి. తదా యమౌ భవతః తయోశ్చ పితృతః ప్రవేశక్రమ విపర్యేణ మాతృతః ప్రసూతి.

"యథా విశత్ ద్విధా భూతం యోనిపుష్పం పరిక్షరత్
దౌ తదా భవతో గర్భౌ సూతిర్వేశ విపర్యయాత్"

ఇతి పిండసిద్ధి స్మరణాతు. అతః స్వదేహాత్ పూర్వం యో జాతః తస్య హిరణ్య కశిపురితి దితేః ప్రథమం యః ప్రసూతః తస్య హిరణ్యాక్ష ఇతి నామ కృతవాన్". పుట : 392

ఈవిషయమున నింకను సందేహమున్నచో హిరణ్యకశిపుఁడే పెద్దవాఁడని సప్తమస్కంధమున స్పష్టముగా పేర్కొనబడినది. దానినిట సమన్వయించినచో విషయము స్పష్టమగును.

"హిరణ్యకశిపుర్జ్యేష్ఠో హిరణ్యాక్షోనుజస్తతః"
7-1-42 పుట : 882

వారు విశ్వవసుకుమారులుగ కైకసియందు రావణ కుంభకర్ణులుగా జన్మించినారు. హరి శ్రీరామావతారమెత్తి వారిని సంహరించినాడు. ఈవృత్తాంతము నవమస్కంధమున వివృతము. మూడవజన్మమున శిశుపాలదంతవక్త్రులుగ జన్మించి శ్రీకృష్ణునిచే సుదర్శనాయుధమూలమున నిహతులైనారు.1 ఇట్లువీరు వైరానుబంధ తీవ్రతవలనను, నిరంతర ధ్యానమువలనను నారాయణునితో సామ్యమునుబొంది తిరిగి విష్ణుపార్షదులుగా విష్ణువును చేరినారు.

“వైరానుబంధ తీవ్రేణధ్యానే నాచ్యుత సాత్మతామ్
నతౌ పునర్హరేః పార్శ్వం జగ్మతుర్విష్ణు పార్షదా”2

శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము - తృతీయస్కంధము :

నారాయణుడు యజ్ఞవరాహమై తనకోరలపై భూమిని నిలిపినాడు. ఇదియిట్లుండగా కశ్యపునిభార్యయగు దితి అకాలమున భర్తృ సమాగమము చేసినది. ఆమె గర్భవతికాగా, జన్మింపబోవు పుత్రులు క్రూరకర్ములగుదురని కశ్యపుడు పలికినాడు. ఈపూర్వరంగమున సనకాదులు త్రిలోకసంచారము చేయుచు హరిదర్శనాభిలాషులై వైకుంఠమునకేగినారు. అచట ద్వారపాలకులైన జయవిజయులు వారినడ్డగింపగా, మునులుకోపించి తామసవృత్తిచే నడ్డగించినారు

---

1 ఈవృత్తాంతమును దేవర్షి ధర్మజునకువివరించు సమయమునకు దంతవక్త్రవధజరుగలేదు. కాని దంతవక్త్రునివధ సిద్ధమైనట్లు నారదుడు నిర్ణయించి ధర్మజునకుచెప్పెనని శ్రీధరులు వ్యాఖ్యానించినారు.
"అభూతస్యాపి దంతవక్త్రలయస్యాపి తజ్జాతక
ప్రామాణ్యేన సిద్ధవన్నిర్దేశః"
శ్రీధరీయము 7-1-21 పుట : 879

2 7-1-49 పుట : 882

కావున భూలోకమున కామక్రోధలోభములచే బాధనొందునట్లు జన్మింపగలరని శపించినారు. ఈశాపము మూలానుకూలము. శత్రుత్రయమను మూలమునకు కామక్రోధలోభములని శ్రీధరీయము.1 పోతన శ్రీధరుననుసరించి కామక్రోధలోభములని పేర్కొనినాడు.

అపుడా ద్వారపాలకులు తమతప్పునెఱిగి "మీకరుణావలోకన సమేతులుగ ..." (3-530) కరుణింప వేడినారు. ఇంతలో నారాయణుడచటికి వచ్చినాడు. సనకాదుల స్తుతియు, నారాయణ వాక్యములును మూలమునకన్న నిందు విస్తృతముగ వర్ణితము.

సప్తమ స్కంధము :

ఇందు ధర్మజుని ప్రశ్నయు, నారదమహర్షి సమాధానమును పోతన యథాతథముగ ననువదించినాడు.

"కీటః పేశస్కృతా రుద్ధః కుడ్యాయాం తమనుస్మరన్
సంరంభ భయయోగేన విందతే తత్స్వరూపతామ్2 7-1-30

అనుశ్లోకమున భయద్వేషములరెంటిని మూలము చెప్పగా, పోతన

"కీటకముదెచ్చి భ్రమరము పాటవమున బంభ్రమింప భ్రాంతంబై తత్కీటకము భ్రమరరూపము బాటించి వహించుగాదె భయయోగమునన్" 7-16

అని భయమునుమాత్రమే చెప్పినాడు.

---

1 "ఇమే కామః క్రోధః తథాలోభయితి గీతోక్తాః త్రయో రిపవో భవంతి" 3-15-34, శ్రీధరీయము. పుట ; 381

2 "పేశస్కృతా భ్రమరేణ సంరంభో ద్వేషః భయంచ" శ్రీధరీయము. పుట : 881

"వైరానుబంధనంబున జేరిన చందమున విష్ణుజిరతరభక్తిం
జేరగరాదనితోచును నారాయణభక్తియుక్తి నాచిత్తమునన్" 7-

అనునారదుని పలుకులు మూలానుకూలములు.

"వక్రత్వం బెటులేకపాయని మహావైరంబుతో"........" 7-

అనుపద్యమున పోతనమూలమును, శ్రీధరీయమును అనుసరిం
దంతవక్త్రుని మరణముకూడ సిద్ధమైనట్లు నారదమహర్షిచే ప
కించినాఁడు.

కామద్వేష భయస్నేహ సేవాతిరేకములయిదింటిలో నొక్క
మైన వేఁనకు లేని నిమిత్తమున ఆతఁడు వ్యర్థుఁడైనట్లు పోతన యథ
మూలముగ వర్ణించినాఁడు.

శాపమునందలి - మతభేదములు ;

శ్రీమద్భాగవతమునందలి ప్రసిద్ధకథ యిట్లుండగా, లోకమున
మఱియొక శాపవైవిధ్య కథకూడ ప్రచారముననున్నది. జయవి
యులు బ్రాహ్మణశప్తులై నారాయణుని ప్రార్థించినారు. శ్రీహ
వారికి భూలోకమున జన్మించుటవలన కలిగిన వియోగమును తీర్చు
కొనుటకు ఏడుజన్మల దాస్యభక్తి కాని, మూఁడుజన్మల శత్రుత్వము
కాని అనుభవించిన తరువాత తిరిగివైకుంఠమును చేరగలరనుచు రెండు
మార్గములను సూచించినాఁడు. అందులకువారు తాము భూలోకమున
నెక్కువ కాలముండలేమనియు, మూఁడుజన్మలవైరముతో ప్రతిజన్మ
లోను స్వామిచేతనే సంహరింపబడి ఆయునను చేరుదుమనియు వేడి
కొనగా భగవానుఁడంగీకరించినాఁడు. సంస్కృతవాఙ్మయములో నీకథ
పద్మపురాణమున యథాతథముగ కన్పట్టుచున్నది.

"రుద్ర ఉవాచ :

"హిరణ్యకశిప హిరణ్యాక్షౌ కాశ్యపేయౌ మహాబలౌ
దితిపుత్రౌ మహావీర్యౌ సర్వదైత్యపతీ ఉభే"
"నామ్నా తౌ జయవిజయౌ శ్వేతద్వీపే హరింగతౌ
తస్మిన్ ప్రవిష్టాన్ యోగీంద్రాన్ సనకాదీన్ మహాబలౌ"
"వారయామాసతుర్దేవి హరి సందర్శనోత్సుకాన్
తైః ప్రశప్తౌ మహావీర్యౌ ద్వారపాలౌ సురోత్తమౌ"

సనకాదయ ఊచుః

"ఉత్పత్స్యతః పృథివ్యాంతు ద్వాస్తౌ దేవస్యకింకరౌ"

రుద్ర ఉవాచ :

"ఇతిశాపమ్ తయోర్దత్వా తత్ర తస్థుర్మునీశ్వరాః
దేవస్తదర్థం జ్ఞాత్వాచ తానాహూయచ తావపి
తౌ ద్వాస్తావబ్రవీ త్త్రత భగవాన్ భూత భావనః"

భగవానువాచ :

"కృతవంతౌ మహావీర్యావపరాధం మహాత్మనామ్
నాతిక్రమణీయ మిదం భవద్భ్యాం ద్వారపాలకౌ
దాసత్వం సప్తజన్మాని యువాం భక్తౌ మమానఘౌ"
"అమిత్రతాం తథా త్రీణి జన్మాని భజతోపివా"

రుద్ర ఉవాచ :

"ఇత్యుక్తౌ తౌ మహావీర్యావబ్రూతాం పరమేశ్వరమ్"

జయవిజయ ఊచతుః :

"చిరకాలం మహీంగంతుం న సమర్థౌ స్వమానద
తస్మాత్ త్రీణ్యేవ జన్మాని విద్విట్త్వంచ భజావహే
దేవ త్వయైవ నిహతౌ ప్రాప్స్యావో భవదంతికమ్"[1]

---

1 పద్మపురాణము, ఉత్తరఖండము, ఉత్తరార్థము 237వ. అధ్యాయము,
శ్లోకములు : 1 నుండి 9 పుటలు : 817, 818

ఈయేడుజన్మల దాస్యవృత్తాంతము ఆంధ్రసాహిత్యములో శ్రీ కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు మాత్రము ప్రస్తావించినారు.

ఇక శాపవృత్తాంతమును జన్మక్రమముననుసరించి పునర్ముక్తి పర్యంతము పరిశీలింపవలసియున్నది.

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంతముగల ప్రసిద్ధ గ్రంథములు ;

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల[1] ప్రస్తావన సంస్కృతసాహిత్యమున తొలుత శ్రీమద్రామాయణము, ఉత్తరకాండలోనున్నది. తరువాత శ్రీమద్భాగవతము - తృతీయ, సప్తమ స్కంధములలోను; విష్ణుపురాణము - ప్రథమాంశము, పదునారవ అధ్యాయమునుండి ఇరువది యధ్యాయములవఱకును; బ్రహ్మాండపురాణము - అనుషంగ పాదము, పంచమాధ్యాయములోను; మత్స్యపురాణము, 165 వ. అధ్యాయములోను; విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము - ప్రథమభాగము, 53 వ. అధ్యాయములోను; మహాభారతము - ఆది, అరణ్య, శాంతి ఆనుశాసనిక పర్వములలోను; హరివంశము - హరివంశపర్వము; 41వ. అధ్యాయము, భవిష్యపర్వము : 41వ. అధ్యాయములలోను; పద్మపురాణము - ఉత్తరఖండము, ఉత్తరార్థములోను; కూర్మపురాణము - పూర్వవిభాగము, 6,15 అధ్యాయములలోను వీరివృత్తాంతము ప్రస్తావితము.[2]

---

1 'హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల'ను సమాస సాధుత్వ విచారము :
హిరణ్యకశిపుఁడగ్రజుఁడు కావున "భ్రాతుః జ్యాయసః"
(2-2-34, సిద్ధాంతకౌముది, 2.వ. భాగము వార్తికము : 1416, పుట : 606)
అను వార్తికముచే హిరణ్యకశిపశబ్దము పూర్వనిపాతము పొందవలసి యుండును. కాని, లోకమున హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులనుటయే ప్రసిద్ధము. అందువలన సమాసావయములలో తక్కువ అచ్చులుకలిగిన హిరణ్యాక్ష శబ్దమును ముందుచెప్పి "అల్పాచ్ తరమ్" (2-2-34, సిద్ధాంతకౌముది, 2వ. భాగము, పుట - 606) అనుసూత్రముచే సాధువుగ చెప్పికొనవలెను. వార్తికము స్థలాంతరముల యందు చరితార్థమగుటచే అపవాదమైనను బాధలేదు.

2 పై జెప్పిన పురాణములలోని హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంత వివరములు కూర్మపురాణమునుండి గృహీతములు.
కూర్మపురాణము, పరిశిష్టము - 2, పుట : 7

నరసింహపురాణమను పేర ఉపపురాణమొకటి 68 అధ్యాయములతో లభించుచున్నది. కాని దీనిలో నరసింహావతారమునకు ప్రాధాన్యము. ఇందలి నృసింహావతారకథతో భాగవతకథకు సామ్యము మిక్కిలితక్కువ. ఆంధ్రమునందలి ఎఱ్ఱాప్రెగడ నృసింహపురాణమునకు గూడనిది మూలము కాదు. దానికి విష్ణుపురాణము ప్రధానాధారము. పైజెప్పినవానిలో ప్రధాన ప్రమాణములుగ గ్రహింపదగినవి భాగవత, విష్ణు, విష్ణుధర్మోత్తర, పద్మపురాణములు, మహాభారతేతిహాసమును.

ఆంధ్రగ్రంథములలో ప్రసిద్ధముగ శ్రీమదాంధ్రభాగవత, నృసింహపురాణ, హరివంశములలో హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంతము కన్పట్టును. మిగిలిన గ్రంథములును ప్రామాణికములే ఐనను, భాగవతమే యెన్నదగినది. ఇవికాక ఆయాపురాణములకు యథాతథములైన అనువాదములునుకలవు. సంస్కృత ప్రసిద్ధగ్రంథములకును, ఆంధ్రప్రసిద్ధ గ్రంథములకును ఈవృత్తాంతమునగల తారతమ్యము తులనాత్మకపరిశీలనము జరుపుటకనుకూలముగ కేవలానువాదములిట పరిహరింపబడినవి.

సంస్కృత భాగవతము - హిరణ్యాక్షుఁడు

(తృతీయస్కంధము),

దితిగర్భమును ధరించియుండఁగా, లోకోపద్రవమైన రాక్షసోత్పత్తి కలుగనని భయపడి దేవతలు తన్నివారణమునకై బ్రహ్మను ప్రార్థించినారు. ఇదిపదునాల్గవ అధ్యాయమునందలి పూర్వాంగము. బ్రహ్మ వారికి జయవిజయుల శాపవృత్తాంతమును జెప్పి, వారిజననము లోకోపద్రవమైనను శ్రీహరివలన తిరిగిశాంతికలుగునని నిశ్చయసూచకముగ చెప్పినాఁడు. ఇదిపదునారవ యధ్యాయములోని అవతారిక.

రాఁబోవు ఉపద్రవమునకు విధాతపరిహారమును సూచించుటచే దేవతలు నిశ్చింతగా నిజనివాసములకు చేరినారు. దితి నూఱుసంవత్సరములు గర్భవతిగానుండి కవలలను ప్రసవించినది. వారిజన్మసమయమున ననేకములైన యుత్పాతములు కన్పట్టినవి. వారిలోచిన్నవాఁడైన హిరణ్యాక్షుఁడు గదాధరుఁడై యుద్ధమునన్వేషించుచు లోకసంచారము చేయసాగినాఁడు.1 హిరణ్యకశిపుఁడు బాహుబలసంపన్నుఁడై, బ్రహ్మవరోర్జితుఁడై, మృత్యుభయములేనివాఁడై లోకములు వశపఱచుకొనినాఁడు. హిరణ్యాక్షుఁడు యుద్ధాన్వేషియై చరించుచుండఁగా దేవతలు, గరుత్మంతునకు భయపడినసర్పములవలె కనబడకుండ దాగికొనిరి. దేవతలెవ్వరును కనబడకపోవుటచే హిరణ్యాక్షుఁడు భయంకరముగగర్జించుచు సముద్రములో నన్వేషించినాఁడు. అచట కానుపించిన వరుణునకు నమస్కరించి యుద్ధమును ప్రసాదింపుమని కోరినాఁడు.2 ఇట 'ప్రలబ్ధుమ్' అను పదమునకు అపహాస్యము రూఢ్య

---

1. "గదా పాణిర్దివం యాతో యుయుత్సుః మృగయన్ రణమ్"
3-17-20 పుట - 392

2 "తత్రోపలభ్యాసుర లోకపాలకమ్
యాదోగణానాం వృషభం ప్రచేతసమ్........" 3-17-27 పుట : 39

ర్థము.1 ఇంకను హిరణ్యాక్షుఁడు వరుణునితో 'నీవు లోకపాలుర కధిపతివి. ఇదివరలో దైత్యదానవులనుజయించి రాజసూయముచేసితివి. వీర్యమదముచే మదించిన వారిదర్పమును అణగింపఁగలవు'అని పలికినాఁడు. ఈపలుకులలోని అపహాస్యమును గ్రహించిన వరుణుఁడు హిరణ్యాక్షునితో 'నేనిప్పుడు శాంతుఁడనైనాను. నాయందు యుద్ధోత్సాహము లేదు. రణమార్గకోవిదుఁడు, రాక్షసశ్రేష్ఠులకు అహితుఁడు పురాణపురుషుఁడునైన నారాయణునికంటె నీకుతగిన ప్రతిద్వంద్వి లేఁడు. ఆతఁడు రణోత్సవముచే నిన్నానందింపఁజేయఁగలఁడు. నీవంటి అభిమానవంతులు (మనస్వినః) ఆతనినే యన్వేషించుచున్నారు.2 నారాయణుఁడు నీవంటి అసత్పురుషులను శిక్షించుటకును, సత్పురుషులను రక్షించుటకును వివిధరూపములను ధరించుచున్నాఁడు' అని చెప్పినాఁడు. అట్టిహరి యేరూపమున నున్నాఁడో హిరణ్యాక్షుఁడు అన్వేషించిన సమంజసముగా నుండునని వరుణుని యభిప్రాయము. లేనిచో 'స్వయాధియా' అను పదమునకు తగినంత ప్రతిపత్తి గాంచదు.

ఇట్లు వరుణుఁడు చెప్పగావిని అభిమానవంతుఁడగు హిరణ్యాక్షుఁడు లోకసంచారముచేయుచు నారదునివలన నారాయణుఁడు

---

1 ఇందలి అంతరార్థము ప్రకరణోచితముగ వివృతమగును.

2 "సయేవముత్సిక్త మదేన విద్విషా
దృఢం ప్రలబ్ధో భగవాన్ అపాం పతిః
రోషం సముత్థం శమయన్ స్వయాధియా
వ్యవోచదంగోప శమం గతావయమ్" 3-17-29
"పశ్యామి నాన్యం పురుషం పురాతనాత్
యస్సంయుగే త్వాం రణమార్గకోవిదమ్
ఆరాధయిష్య త్యసురర్షభేహి తమ్
మనస్వినో యం గృణతే భవాదృశాః" 3-17-30 పుట ; 393

రసాతలముననున్నట్లు తెలిసికొని వెడలినాడు. అచట జయశీలియు, ధరాధరుడును, దంష్ట్రలచే ప్రకాశించువాడును, మిఱుమిట్లుగొలుపు శరీరకాంతిగలవాడునగు వరాహరూపియైన నారాయణునిగాంచి హిరణ్యాక్షుడు 'అజ్ఞుడా! భూమినివదలిపెట్టుము. జలవాసులగు వారికీభూమిని సృష్టికర్తయిచ్చియున్నాడు. వదలనిచో సూకరాకారముననున్న నీవు క్షేమముగామరలిపోలేవు. నీవు మాశత్రువులచేత మా నాశమునకై1 సృష్టింపబడినావా? యోగమాయతో లోకముల నాక్రమించినవాడవును, అల్పసత్త్వుడవునగు నిన్నుసంహరించి స్నేహితుల దుఃఖమును తొలగింపగలను. మూలాధారము నశించుటచే ఋషులు, దేవతలుకూడనుండరు2 అనిపలికినాడు.

హిరణ్యాక్షుని యీదురాలాపములను విని నారాయణుడు భూమిని నీటిపై తేలునట్లుంచి, రాక్షసుని సమీపించినాడు. హిరణ్యాక్షుడు శ్రీహరిపై గదనువిసరగా, ఆయనదానిని మధ్యలోనేపట్టుకొని, ఆతనిని 'ఓహిరణ్యాక్షా! నేనువనగోచరమైన మృగమునే. నీవంటి గ్రామసింహమును వేటాడుదును. ధీరులు ఆత్మశ్లాఘ కావించుకొనరు. నేను రసౌకసులన్యాసమును హరించినమాట నిజమే. బలవంతునితో వైరముపెట్టుకొని యుద్ధములో నిలువగలనా? నీవుపాదచారులలో నుత్తముడవు, ఊహకందనివేగము కలవాడవు. నన్నుచంపి నీవారి కన్నీటినితుడిచివేయుము. హీనుడు ప్రతిజ్ఞ నిలుపుకొనలేడు'అని యధిక్షేపించినాడు. ఈయధిక్షేపమునువిని హిరణ్యాక్షుడు తిరిగి తనగదనుగ్రహించి, యుద్ధమునకు పూనుకొనినాడు శ్రీహరియు లీలా

---

1 3–18–4 ఇచట 'అభవాయ' అనుపదము హిరణ్యాక్షుని సాధకత్వమునకు మార్గదర్శకమని తరువాత శ్రీధరీయానుసారము నిరూపితమగును.

2 ఈనిందయంతయు వ్యాజస్తుతిపరమను శ్రీధరవాక్య ప్రకరణోచితముగ వివృతమగును.

ర్థము యుద్ధమును పొడిగించినాఁడు. అపుడు బ్రహ్మ దేవుఁడు సమయము మించినచో రాక్షసునకనుకూలమైన వేళ వచ్చుననియు, ఈయభిజిన్ముహూర్తసమయమున వానిని సంహరించి లోకమునకు శుభముగూర్చుమనియు నారాయణుని ప్రార్థించినాఁడు.

బ్రహ్మప్రార్థనను మన్నించి నారాయణుఁడుగదతో హిరణ్యాక్షుని తాలువుపై మోదినాఁడు. ఇంకను విజృంభించుచున్న రాక్షసుని జూచి స్వామిచక్రమును[1] స్మరించినాఁడు. చక్రమునుధరించిన వాఁడును, తనపార్షదముఖ్యునిచే[2] నెదిరింపబడినవాఁడునునైన స్వామి చక్రాయుధముతో హిరణ్యాక్షునిసంహరించి, వైకుంఠమునకు మరలినాఁడు. హిరణ్యాక్షుని మరణము త్తమోత్తమమైనదని దేవతలు కొనియాడినారు.

1: "సునాభం చ అస్మరద్విభుః" 3-19-5 పుట : 398

2: "తం వ్యగ్రచక్రం దితి పుత్రాధమేన
స్వపార్షద ముఖ్యేన విషజ్యమానమ్
చిత్రావాచోతద్విదాం ఖేచరాణామ్
తత్రస్మాసన్ స్వస్తితేముమ్ జహీతి" 3-19-6 పుట : 398

హిరణ్యకశిపుఁడు : (సప్తమస్కంధము)

హిరణ్యాక్షవృత్తాంతము తరువాత కథాప్రసంగమున హిరణ్య కశిపుని వృత్తాంతము సప్తమస్కంధ పర్యంతము వ్యవహితము. జయవిజయుల శాపానంతరము హిరణ్యాక్షవధప్రస్తావముతో సప్తమ స్కంధమున హిరణ్యకశిపువృత్తాంతమారంభము.

హిరణ్యాక్షుని మరణమున కాగ్రహించిన హిరణ్యకశిపుఁడు దానవులతో 'నాతమ్ముఁడైన హిరణ్యాక్షుఁడు దేవతాపక్షము వహించిన హరిచే నిహతుఁడైనాఁడు. ఆవిష్ణువు అస్థిరచిత్తుఁడు. నాశూలముతో నాతనిని సంహరింపగలను. ఆతఁడు మరణించినచో దేవతలుకూడ నశింపగలరు. మీరుభూలోకమున కేగి వేదములను, యజ్ఞములను, బ్రాహ్మణులను బాధింపుఁడు. నారాయణుఁడు వేదాశ్రయుఁడు.1 కావున నీమార్గమాతనిని కనుగొనుటకుపయోగించును' అని యాజ్ఞాపించినాఁడు. హిరణ్యకశిపుని యాజ్ఞానుసారము రాక్షసులు లోకములను బాధించినారు.

పిమ్మట హిరణ్యకశిపుఁడంతఃపురములోని కేగి హిరణ్యాక్షుని మరణమునకు దుఃఖించుచున్న తల్లిని, భ్రాతృజాయను 'హిరణ్యాక్షుఁడు వీరమరణముపొందినాఁడు. చలిపందిరి క్రింద పాంథులుచేరినట్లు సంయోగవియోగములుగల సంసారమునిట్టివి సహజము. గుణమయమైన ప్రపంచమున నిశ్చలమనస్సుకలవాఁడు పరమాత్మునివలె ప్రకాశింపఁగలఁడు. చావుపుట్టుకలగూర్చి విలపించుటయవివేకము'ని ఓదార్చినాఁడు.

హిరణ్యాక్షునిజంపిన శ్రీహరినిసాధింపదలచి హిరణ్యకశిపుఁడు బ్రహ్మనుగూర్చి ఘోరతపమాచరించినాఁడు. తపమునకుమెచ్చి

---

1 'విష్ణుర్ద్విజక్రియామూలో యజ్ఞో ధర్మమయః పుమాన్........' 7-2-

ప్రత్యక్షమైన బ్రహ్మను ఇంట బయట; రాత్రియందును పగటియందును; ఆయుధముల చేతను; భూమ్యాకాశములయందును; నరుల చేతను మృగముల చేతను; ప్రాణుల చేతను అప్రాణుల చేతను; సురాసురుల చేతను; ఉరగముల చేతను మరణము లేకుండ వరము వేడినాఁడు. ఇంకను, యుద్ధమున తన నెదిరించువారు లేకుండునట్లును; ప్రాణులపై నేకాధిపత్యమును కూడ కోరినాఁడు. బ్రహ్మ వానినన్నిటిని అనుగ్రహింపగా వరోర్జితుఁడైన హిరణ్యకశిపుఁడు దిగ్విజయము సాధించి లోకములనాక్రమించినాఁడు. రాక్షసపీడితులైన దేవతలు నారాయణు నాశ్రయింపగా, స్వామివారికభయమిచ్చినాఁడు.

ఇట్లుండ హిరణ్యకశిపునకు శీలసంపన్నుఁడైన ప్రహ్లాదుఁడు జన్మించినాఁడు. ఇట ప్రహ్లాదుని గుణశీలములు విస్తారముగా వర్ణితములు. వానిలో నాతనికి జన్మతః వచ్చిన విష్ణుభక్తి మిగిలిన గుణసంపదకన్నను సర్వోత్తమస్థానము నాక్రమించినది.

శుక్రకుమారులైన చండామర్కులు ప్రహ్లాదుని శిష్యునిగా స్వీకరించి విద్యాభ్యాసము చేయింపసాగినారు. ఒకనాఁడు హిరణ్యకశిపుఁడు కుమారుని విద్యాస్ఫూర్తిని పరీక్షింపగోరి ప్రశ్నింప, నారాయణు నాశ్రయించుటయే ఉత్తమవిద్యయని ప్రహ్లాదుఁడు సమాధానమిచ్చినాఁడు. వానిని బాలవాక్యములుగా భావించిన హిరణ్యకశిపుఁడు తొలుత నుదాసీనుఁడయ్యు పునఃపునః ప్రబోధమునను బాలుఁడు విష్ణుభక్తి వదలక పోవుటచే కుమారుని చంపుఁడని రాక్షసుల నాజ్ఞాపించినాఁడు. ఎన్నివిధముల ప్రయత్నించినను ప్రహ్లాదుఁడు సాధ్యుఁడు కాకపోవుటచే నాతఁడు సేవించు విష్ణువెక్కడయని హిరణ్యకశిపుఁడు గద్దించి పలికినాఁడు. సభాభవన స్తంభమున నారాయణుని చూపగలవాయని ప్రశ్నించిన తండ్రికి, ప్రత్యణువునను వ్యాపించియున్న శ్రీహరి ఈ స్తంభముననుండుటలో విచిత్రమేమియని ప్రహ్లా

దునిసమాధానము హిరణ్యకశిపుడాగ్రహముతో ఖడ్గముగ్రహించి, స్తంభముపై ముష్టిఘాతమొనర్చినాడు. అపుడా స్తంభమునుండి కరాళరూపముతో నరసింహస్వామియుద్భవించి హిరణ్యకశిపునకు దర్శనమునుగ్రహించినాడు. హిరణ్యకశిపుడా విచిత్రరూపమును గూర్చి తర్కించినాడు. అనంతరముస్వామికిని, హిరణ్యకశిపునకును భీషణసంగ్రామము ఘటించినది. స్వామి, గరుడుడు సర్పమునుచీల్చి నట్లు హిరణ్యకశిపుని ద్వారదేశముపై నూరుమధ్యభాగమునుంచి నఖములతోచీల్చి సంహరించినాడు. ప్రహ్లాదుడా యుగ్రనృసింహుని ప్రార్థించి శాంతింపజేసినాడు.

తృతీయ, సప్తమస్కంధములందలి కథాంశములలో కొలది భేదముకన్పట్టును. హిరణ్యకశిపుడు హిరణ్యాక్షుడు బ్రదికియున్న కాలముననేతపస్సుచేసి, బ్రహ్మవలనవరములు పొందినట్లు తృతీయ స్కంధమునవర్ణితము (3-17-19). హిరణ్యాక్షుడు బ్రహ్మనుగూర్చి తపస్సుచేసినట్లు ఎచటనువాచ్యముగ వర్ణింపబడలేదు. కాని వరాహ మూర్తియగు నారాయణుడు హిరణ్యాక్షునితో యుద్ధముచేయు చున్నపుడు, హిరణ్యాక్షుడు తనవేనవరములు పొందినట్లుబ్రహ్మ స్వామికి తెలుపును (3-18-23). ఇకసప్తమస్కంధమున హిరణ్యాక్షుని మరణమునకు ప్రతీకారమునకై హిరణ్యకశిపుడు తపమొనర్చినట్లు వర్ణితము (7-3-1, 7-4-4)

శ్రీమదాంధ్రభాగవతము : హిరణ్యాక్షుఁడు

(తృతీయస్కంధము)

ఇందు మూలకథాంశము చాలవరకు సమానము. హిరణ్యకశిపుని తపస్సువిషయము మూలమునకన్న స్పష్టము. కశ్యపప్రజాపతి ఆకవలలకు నామకరణ మొనర్చి తిరిగితపోవనమున కేగినాఁడు. హిరణ్యకశిపుడు తప మొనర్చి లోకాధిపుఁడైనట్లును, ఏతత్కాలముననే హిరణ్యాక్షుఁడు యుద్ధాన్వేషియై సంచరించున్నట్లును వర్ణితము.

“అయ్యవసరంబున నతులతేజోవిరాజితుండైన హిరణ్యకశిపుండు హిరణ్యగర్భవరదాన గర్వంబునను దుర్వారపరిపంథి గర్వనిర్వాపణాఖర్వభుజా విజృంభణంబునను నిఖిలలోకపాలాదుల జయించి స్వవశంబొనర్చి సంతుష్టాంతరంగుఁడై యుండునుండనకు మృత్యుభయంబు లేక నిర్భయుండై సుఖంబుండె.........” (3-6|2)

హిరణ్యాక్షుని తపమునుగూర్చియు నీసందర్భముననే పోతన స్పష్టముగ వర్ణించినాఁడు. “వనజాసన వరప్రదానంబు చింతించి....” (3-6-12) అనువాక్యములో నీయర్థమునిగదితము. బ్రహ్మ నారాయణునితో పలుకుసందర్భములో హిరణ్యాక్షుని తపఃప్రస్తావన మిందు లేదు. వరుణుఁడు నారాయణునితో యుద్ధముచేయుమని హిరణ్యాక్షునకు చెప్పుట సమానాంశము. ఈఘట్టమనువాదమున నఁటింత విస్తృతము. పోతన మూలమునందలి “నారదాద్రసాతలం నిర్వివేశే” (3-18-1) అను సంగ్రహవాక్యమును మఱికొంత పెంచినాఁడు. ఈ పెంపు హిరణ్యాక్షుని రోషమును పెంపుసేయునది.1 హిరణ్యాక్షుఁడు

1 “సరసిరుహోదరుం దొడరి సంగర మొనరించి.........” 3-629
“గురుభుజుఁడ మ్మహాత్ముఁడు వికుంఠపురంబున నేఁడులేఁడు.........” 3-630

చూపిన ఆదివరాహరూప వర్ణనము మూలమున నొక్క శ్లోకమునకు పరిమితము కాగా, అనువాదమున నీవర్ణనము విస్తృతము. ఈవిస్తార వర్ణనము జరుగబోవు ద్వంద్వయుద్ధమునకు ప్రాధాన్యమును కల్పించును. హిరణ్యాక్షుఁడట్టి వరాహముతో పోరనున్నాఁడని ఆతని పరాక్రమముకూడ భంగ్యంతరముగనిట సూచితము. యుద్ధారంభ సమయమున మూలశ్లోకములను పోతన యథాతథముగననువదించినను శ్రీధరుఁడుచూపిన వ్యాజస్తుతి అనువాదములోనికి రాలేదు. మిగిలిన సంభాషణము సమానము. యుద్ధవర్ణనము మూలమునకంటె వీరరస పోషకము.

స్తుతివిషయమున శ్రీధరునియభిప్రాయము పోతనకుసమ్మతమే. కాకున్నచో హిరణ్యాక్షుని మరణమునుగూర్చి బ్రహ్మాదులు ప్రశంసించిన సందర్భమునను వదించెడివాఁడు కాఁడు. మఱి పోతనవ్యాజస్తుతిని గ్రహింపకపోవుటకు వీరరససందర్భము కారణము కావచ్చును. ఎట్టివారికైనను యుద్ధోత్సాహమున నధిక్షేపముమాత్రమే తోచుట సహజము. శ్రీధరుఁడు నిందయందు రెండర్థములనుచూపి, భగవంతుఁడు లీలార్థమై దురుక్తిపరముగనున్న అర్థమునుమాత్రమే గ్రహించెననియు, అట్లు గ్రహించుటకు దేవతలయందలి అనుగ్రహము కారణమనుచు "అసురైః నిమిత్తభూతైః తుద్యమానః యథాశ్రుతార్థగ్రాహిణాం బ్రహ్మాదీనాం అనుకంపయా పీడ్యమాన ఇత్యర్థః" అని భగవదాశయమును స్పష్టముగ వ్యాఖ్యానించినాఁడు. స్తుత్యర్థము భగవంతునకు సమ్మతము. దేవతలకిది భగవల్లీలయగుటచే దురవగాహము. భగవంతుఁడు వ్యధనొందుటకాతఁడు దేవతలను కాపాడదలచుటయే ఉద్దేశ్యము. లేనిచో నాగ్రహమసంగతమగును.

దేవతలయందలి అనుగ్రహముకారణముగా శ్రీహరి రాక్షసుని పట్ల ఆగ్రహించినాఁడను శ్రీధరుని భావమునననుసరించి పోతన,

"హరి సరోజాత భవ ముఖాసురులకెల్ల
వచ్చుదురవస్థ కాత్మలోఁ వంతనొంది..." (3-644)

అని వర్ణించినాఁడు. స్వామి దేవతలను కాపాడఁదలఁచుటచేతనే
"సురరిపు వాక్యాంకుశముల
గురు కుపిత స్వాంతుఁడగుచుఁగోపరారె..." (3-645)
అని పోతన వివరించినాఁడు.

హిరణ్యకశిపుఁడు :

తృతీయస్కంధమున హిరణ్యకశిపుని జన్మప్రకారము, అతఁడు వరములనుపొంది రాజ్యముచేసినాఁడను విషయముమాత్రము సూచితము. సప్తమస్కంధమున ధర్మరాజు నారదుని ప్రశ్నించు సందర్భమున విస్తారముగ నీతనివృత్తాంతము వర్ణితము. హిరణ్యాక్షుని మరణానంతరము హిరణ్యకశిపుఁడు సభదీర్చుట, దానవులను ధర్మగ్లానికై ప్రోత్సహించుట, బంధువులనోదార్చుచు సుయజ్ఞోపాఖ్యానముచెప్పుట మున్నగుఘట్టములు మూలముతో సమానము. హిరణ్యకశిపునితపస్సు మూలముతో సమానాంశమైనను తపస్తీవ్రత యిందుమిక్కుటము. బ్రహ్మవరములు, దేవతలుహరిని శరణుజొచ్చుట సమానాంశములు.

ప్రహ్లాదచరిత్రము మూలానుసారి అయ్యునధికభాగము స్వతంత్రము. ఇందలి "మందారమకరంద మాధుర్యమునదేలు మధుపంబు వోవునే మదనములకు......", "కమలాక్షునర్చించు కరములు కరములు...", "కంజాక్షునకుగాని కాయంబు కాయమే..." ఇత్యాది స్వతంత్రపద్యరత్నములు ఆంధ్రదేశమున నత్యంతప్రసిద్ధములు. ఈ భాగము కేవలానువాదముకాక భక్తిరసప్రధానముగు ఖండకావ్యము వలెనుండును. గజేంద్రమోక్షణము, వామనావతారఘట్టము, రుక్మిణీకల్యాణము మున్నగుఘట్టములందును మూలానుసారియైన స్వతంత్రత కన్పట్టును. నృసింహావతారావిర్భావవర్ణనము, నృసింహ హిరణ్యకశిపుల యుద్ధవర్ణనము మూలముకన్న విపులము.

బ్రహ్మాండ పురాణము ;

శౌనకాదులకు సూతుఁడు రాక్షసులజన్మప్రకారమును, వంశవిస్తరములను చెప్పుచు హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంతము నారంభించినాఁడు. కశ్యపప్రజాపతికి దితియందు ఇరువురుకుమారులును, ఒకకుమార్తెయును జన్మించినారు. ఈ యిరువురుకుమారులు రాక్షసవంశమునకు మూలపురుషులు. వారిలో పెద్దవాఁడు హిరణ్యకశిపుఁడు. రెండవవాఁడు హిరణ్యాక్షుఁడు. ఇందువీరు కవలలుగా పేర్కొనబడలేదు. దితిగర్భమున హిరణ్యకశిపుఁడున్న కాలమున కశ్యపుఁడుచేయు అశ్వమేధయాగమునందు సహధర్మచారిణియైన దితికి "హిరణ్యకశిపు" నామకమైన ఆసనమునిచ్చినారు. ఆసమయమునజన్మించిన శిశువు వెంటనే పెద్దవాఁడై ఆయాసనము నలంకరించినాఁడు. అందువలన ఆ పేరుతోనే అతఁడు ప్రఖ్యాతుడైనాఁడు.1 రెండవవాఁడు హిరణ్యాక్షుఁడు. వీరిచెల్లెలు సింహిక. ఈమెకుమారుఁడు రాహువు.

హిరణ్యకశిప శబ్దమునకు మఱియొక వ్యుత్పత్తియును నచటనే చెప్పఁబడినది. యజ్ఞశాలయందు ఆ యాసనముపై దితి ప్రసవింపఁగా, పవిత్రతకై దర్భలతో సమ్మార్జనముచేసి హోతకై వేఱుగా బంగారవు ఆసనమునర్పించినారు. వెంటనే పెరిగిన ఆశిశువు రెండవయాసనము నాక్రమించుటచే నచటిఋషులాతనికి హిరణ్యకశిపుఁడని నామకరణము చేసినారు.

---

1. "సౌత్యేహన్యతి తరాత్రస్య కశ్యపస్యాశ్వమేధికః
హిరణ్యకశిపుర్నామ ప్రథితం పృధగాసనమ్"
"దిత్యాగర్భాద్వినిశ్రుత్య తత్రాసీనః సమంతతః
హిరణ్యకశిపుస్తస్మాత్ కర్మణా తేన సస్మృతః"
5వ అధ్యాయము, శ్లోకములు - 4, 5
పత్రాంకము - 101 పుట - 202

హిరణ్యకశిపుఁడు లక్షసంవత్సరములు1 నిరాహారుఁడై తల క్రిందులుగా బ్రహ్మనుగూర్చి తపమొనర్చి, సర్వభూతములచే నవధ్యునిగా వరమునుపొందినాఁడు. యోగసాధనచే దేవతలనుజయించి, సర్వదేవతాస్వరూపమును ధరించినాఁడు.2 దేవతలందఱును తనకు వశముగునట్లును; ఆర్ద్రవస్తువులవలనను - శుష్కవస్తువులవలనను; పగలును - రాత్రియును తనకుమరణము లేకుండునట్లు బ్రహ్మవలన మఱియొకవరమును వేడినాఁడు. ఈవరములనిచ్చుట దుర్లభమనుచునే బ్రహ్మవాని ననుగ్రహించినాఁడు. అట్లు సర్వదేవమయుఁడై తన మహిమచే చంద్రత్వ, సూర్యత్వ, వాయుత్వాది సమస్తలక్షణములను గ్రహించి వర్తించినాఁడు. ఆతనిపాలనలో దేవతలును సోమపానము చేసినారు. ఈహిరణ్యకశిపునిగూర్చి ప్రాచీనశ్లోకమొకటి3 ప్రచారములోనున్నది.3 హిరణ్యకశిపుఁడే దిక్కునకుచూచునో దేవతలా

---

1. "శతంవర్ష సహస్రాణమ్" శ్లో॥ 14, పుట - 200
2. "యోగాత్ దేవాన్ వినిర్జిత్య సర్వదేవత్వమాస్థితః"

   5వ అధ్యాయము శ్లోకము - 12

   పత్రాంకము - 100 పుట - 200
3. "హిరణ్యకశిపూరాజా యాం యామాశాం నిరైక్షత
   తస్యై తస్యై తదాదేవా నమశ్చక్రుః మహర్షిభిః"

   బ్రహ్మాండపురాణము - శ్లోకము - 25

   పత్రాంకము - 100 పుట - 200

   సరిగా ఈ భావము కలిగిన శ్లోకము మాఘకావ్యము, ప్రథమసర్గయందు హిరణ్యకశిపుని వర్ణన సందర్భమున కాననగును.

   "స సంచరిష్ణుర్భువనాంతరేషు యా
   యదృచ్ఛయా శిశ్రియదాశ్రయ శ్రియః
   అకారి తస్యై ముకుటోపలస్ఖలత్
   కరైః త్రిసంధ్యం త్రిదశైః దిశేనమః"

   మాఘకావ్యము - ప్రథమసర్గ - శ్లోకము - 46 పుట - 17

కేచూచి మహర్షులతో పాటు నమస్కారముచేయుచుండిరి.
రణ్యకశిపునకు నరసింహస్వామి మృత్యువైనాఁడు. నరునివలన
గుటయు, నరాకారముఁ గలిగి యుండుటయును కారణములచే
నరసింహుఁడైనాఁడు. ఇచ్చట 'నర'శబ్దము ప్రహ్లాదపర్యా
సూచితము. కానితరువాత సగముసింహము, సగమునరుఁడు
ంచుటచే మొదటి నరసింహశబ్దవ్యుత్పత్తి శ్లేషార్థపర్యాయ
కావచ్చును. సుదర్శనాయుధముధరించిన నృసింహస్వామి
యుధమువలన హిరణ్యకశివునకు మరణము లేకపోవుటచే
తో నురోవిదారముగావించి సంహరించినాఁడు. హిరణ్యకశి
ప్రహ్లాదుఁడు, సంహ్లాదుఁడు, అనుహ్లాదుఁడు, హ్లాదుఁడునని
పుత్రులు. వారిలో ప్రహ్లాదుఁడు పెద్దవాఁడు.

సంస్కృత నరసింహ పురాణము

ఇది యరువదియెనిమిది అధ్యాయముల ఉపపురాణము. ఇందు 39 వ. అధ్యాయమునుండి 44 వ. అధ్యాయము వఱకు హిరణ్యాక్ష, హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంతము కలదు. మార్కండేయుఁడు దశావతారములగూర్చి మహర్షులకు వివరించుచు, వరాహావతార కథను చెప్పినాఁడు. బ్రహ్మదినము (ఒకకల్పము) పూర్తి అయిన తరువాత అవాంతర ప్రళయమురాఁగా ప్రపంచమేకార్ణవమైనది. ఆ సమయమున దితిపుత్రుఁడైన హిరణ్యాక్షుఁడు పాతాళమున నివసించుచు దేవతల బాధింపసాగినాఁడు. ఆదివరాహరూపుఁడై నారాయణుఁడు భూమినుద్ధరింప, దేవతల యాగకర్మలకు భూమి యాధారమని భావించి హిరణ్యాక్షుఁడు ధాత్రియందలి ధారణ శక్తిని గ్రహించి, సముద్రములో దాగినాఁడు. ప్రాణికోటిని ధరించు శక్తిలేక భూమి తిరిగి రసాతలమును చేరినది. నారాయణుఁడు మఱల దంష్ట్రిలపై భూమిని నిలిపి, యుద్ధమున హిరణ్యాక్షుని జయించినాఁడు. అటుపిమ్మట పర్వతములపై భూమినుంచి ఆయన వైకుంఠమును చేరినాఁడు. ఈమధ్య కాలములోనే స్వామి 'కాకక్షేత్రము'నుచోట నివసించినాఁడు.

హిరణ్యకశిపుఁడు బ్రహ్మనుగూర్చి అనేకవే. సంవత్సరములు తపమొనర్చినాఁడు. బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమై వరము కోరుమనగా శుష్కముచేతను, ఆర్ద్రముచేతను, నీరు అగ్ని మున్నగు సమస్త వస్తువుల వలనను, సమస్త ప్రాణుల వలనను మరణము లేకుండునట్లు వరము వేడినాఁడు. ఇట్టివరము లిదివరలో నెవరును కోరలేదనియు, ఐనను అనుగ్రహించుచుంటిననియు పలికి బ్రహ్మ అంతర్హితుఁడైనాఁడు. బ్రహ్మవరోర్జితుఁడైన హిరణ్యకశిపుఁడు దేవతలనుద్దేశించి యజ్ఞాదికములు చేయరాదనియు, తనకే యజ్ఞభాగములీయవలెననియు, తననే పూజింపవలెననియు లోకములను శాసించినాఁడు.

దేవతలు బృహస్పతి మాటపై వైకుంఠము చేరి రాక్షసబాధ తొలగింప విష్ణువును ప్రార్థించినారు. త్వరలో హిరణ్యకశిపుని వధింప గలనని భగవానుఁడు వారికి అభయమిచ్చినాఁడు.

దేవతలు హిరణ్యకశిపుని తపమును విఘ్న మొనర్పఁదలఁచినారు. నారద పర్వతులను మహర్షులు చిలుకలై హిరణ్యకశిపుని యెదుట నారాయణనామ ముచ్చరించినారు. అదివినలేని హిరణ్యకశిపుఁడు తపస్సు చాలించి స్వగృహమునకు మరలినాఁడు. ఆసమయమున ఆతనిభార్య ఋతుమతియై యున్నది. ఆతపస్సు సంధ్యాకాలమున జన్మించినవాఁడే ప్రహ్లాదుఁడు. తిరిగి హిరణ్యకశిపుఁడు బ్రహ్మను గూర్చి తపస్సుచేసి వరములను పొందినాఁడు. రెండవమారు హిరణ్యకశిపుఁడు తప మొనర్చుచున్న సమయములో నింద్రుఁడాతని భార్య నపహరింపఁజూచినాఁడు. నారదమహర్షి యింద్రుని వారించి ప్రహ్లాదుని కొంతకాలము తన యాశ్రమములో నుంచుకొని ఆబాలుని విష్ణుభక్తుని చేసినాఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడు ప్రహ్లాదుని విష్ణుభక్తి సహింపలేక కుమారుని సంహరించుట కనేకవిధముల ప్రయత్నించి విఫలుఁడైనాఁడు. హిరణ్యకశిప, ప్రహ్లాదుల సంవాదమిట వర్ణితము. విసుగు చెందిన హిరణ్యకశిపుఁడు స్తంభమునందు విష్ణువును జూపగలవాయని ప్రహ్లాదుని ప్రశ్నించినాఁడు. ప్రహ్లాదుని కన్నులకు నరసింహస్వామి రూపము స్తంభములో గోచరించినది. హిరణ్యకశిపుఁడా స్తంభమును పగులగొట్టగా నందుండి నరసింహుఁడవతరించి సంధ్యాకాలమున గృహద్వారముపై తనయూరువులపై నుంచుకొని నఖములతో హిరణ్యకశిపుని పొట్టచీల్చి సంహరించినాఁడు. పిమ్మట శాంతించిన స్వామి శ్రీశైలశిఖరముచేరి అచట నివసించినాఁడు. అదియే అహోబిలక్షేత్రము.

పద్మపురాణము—

(ఉత్తరఖండము)

జయవిజయులు బ్రాహ్మణశప్తులై, దితియందు కశ్యపప్రజాపతి వలన హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగ జన్మించినారు. అప్రమాణ శరీరుఁడగు హిరణ్యాక్షుఁడు వేలకొలఁది చేతులతో పర్వతయుక్తమైన భూమిని పెకలించి, శిరస్సుపై ధరించి రసాతలమున ప్రవేశించినాడు. అందులకు భయబడిన దేవతలు నారాయణుని శరణుజొచ్చినారు. శ్రీహరి మహావరాహరూపమును ధరించి ఆదిమధ్యాంతరహితమైన శరీరముతో అన్నిప్రక్కలను చేతులు, పాదములు, కన్నులు కలిగి రసాతలము చేరినాఁడు. ఒక దంష్ట్రతో హిరణ్యాక్షుని సంహరించి రెండవ దంష్ట్రతో భూమినుద్ధరించి పైకి తెచ్చినాఁడు. దేవతలు వరాహరూపుఁడగు భగవంతుని స్తుతించినారు.

తమ్ముఁడు మరణించిన వృత్తాంతము విని హిరణ్యకశిపుఁడు వేయి దివ్యసంవత్సరములు1 బ్రహ్మనుగూర్చి ఘోరతపమొనర్చి అనితరసాధ్యములైన వరములను పొందినాఁడు. తరువాత సమస్త లోకములను స్వాయత్తము గావించుకొని, ఉత్తానపాదుని కుమార్తె అయిన కల్యాణియనునామెను వివాహమాడినాఁడు.2 ఆమెయందు ప్రహ్లాదుఁడు జన్మించినాఁడు. మిగిలిన వృత్తాంతము శ్రీమద్భాగవత సమానము.

ప్రహ్లాదుని వేధించుచు స్తంభమున శ్రీహరిని చూపగలవా యను ప్రశ్నసందర్భము మాత్రము కొంత వేరయియున్నది.3 హిరణ్య

---

1. "దివ్యవర్ష సహస్రాణి ... ..." 238వ అధ్యాయము శ్లోకము – 2 పుట – 819

2. 238వ అధ్యాయము, శ్లోకము – 9 పుట – 820

3. ఈవిషయము హిరణ్యకశిపుని భావిజ్ఞాన సూచకముగ ప్రకరణానుసారము వివృతముగును.

కశిపుఁడు స్తంభమునరచేత వేసి, ప్రహ్లాదుని వధింపబోగా స్తంభము నుండి నృసింహస్వామి యావిర్భవించినాఁడు. కొంతతడవు స్వామికిని, హిరణ్యకశిపునకును యుద్ధము జరిగినది. హిరణ్యకశిపుని అవసాన సమయమున స్వామి తన ఉత్సంగములో నుంచుకొని సంహరించునపుడు ఆతఁడు చిరకాలము హరిముఖసందర్శనమును పొందుభాగ్యమునకు పాత్రుఁడైనాఁడు. అందువలన విష్ణుభక్తునకు ద్రోహముచేసినపాపము, విష్ణునిందాపాపము నశించినవి. పిమ్మట నిర్మలాత్ముఁడైన హిరణ్యకశిపుఁడు కృతార్థుఁడైనాఁడు.

కూర్మపురాణము—

కూర్మపురాణము, పూర్వభాగము, ఆఱవ అధ్యాయమున వరాహావతార వృత్తాంత మున్నది. ఇందు భూమ్యుద్ధరణము మాత్రమే వర్ణితము. పదునైదవ అధ్యాయమున హిరణ్యకశిపుని వృత్తాంతము కలదు. దితివలన కశ్యపునకు హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులు జన్మించినారు. హిరణ్యకశిపుఁడు మహాబలసంపన్నుఁడై బ్రహ్మ వలన వరములను పొంది లోకములను బాధింపసాగినాఁడు. దేవతల ప్రార్థనపై హిరణ్యకశిపుని వధించుటకు నారాయణుఁడు తనయంశతో నొకపురుషుని సృష్టించినాఁడు.1 ఈవృత్తాంతము విని హిరణ్యకశిపుని పుత్రులగు ప్రహ్లాదాదులు ఆపురుషునితో యుద్ధమొనర్చినారు. ఆపురుషుఁడు వారిని జయించి, వైకుంఠమునకు మరలిపోయినాఁడు.

తరువాత నారాయణుఁడు స్వయముగ నరసింహరూపముతో యుద్ధమునకు రాఁగా, హిరణ్యకశిపుఁడు తన పెద్దకుమారుఁడైన ప్రహ్లా

1. "శ్రుత్వా తద్దైవతైరుక్తం సవిష్ణుర్లోకభావనః
వధాయ దైత్యముఖ్యస్య సోఽసృజత్ పురుషం స్వయమ్"
15వ అధ్యాయము, శ్లోకము - 32 పుట - 89

దుని ఆయనపైకి పంపినాఁడు. ప్రహ్లాదుఁడు ప్రయోగించిన పా
పతాస్త్రము స్వామియందు లీనమైనది. అపుడు ప్రహ్లాదునకు వి
ప్రసాదమున యథార్థజ్ఞానము కలిగి, విష్ణువును శరణువేఁడుకొని తం
హితవుచెప్పఁగా హిరణ్యాక్షుఁడామాటలను తిరస్కరించినాఁ
తరువాత జరిగిన యుద్ధమున నరసింహస్వామి హిరణ్యకశిపుని సం
రించినాఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడు మరణించిన తరువాత హిరణ్యాక్షుఁ
స్వామికి భయపడి ప్రహ్లాదుని వదలి పారిపోయినాఁడు.1

నారాయణుఁడదృశ్యుఁడైన పిమ్మట ప్రహ్లాదుఁడు హిరణ్యా
క్షుని తిరిగి తెచ్చి పట్టాభిషిక్తుని గావించినాఁడు.2 తరువాత నారా
ణుఁడు వరాహరూపమును ధరించి హిరణ్యాక్షుని సంహరించినాఁ
ఆపై ప్రహ్లాదుఁడు రాజైనాఁడు. ప్రహ్లాదుఁడొకప్పుడు పొరపాటు
ఒక బ్రాహ్మణు నవమానించి, విష్ణుభక్తిని విస్మరించునట్లు శా
పము పొందినాఁడు. ఆశాపవశమున, తనతండ్రిని చంపినందుల
ప్రతీకారముగ ప్రహ్లాదుఁడు నారాయణునితో యుద్ధమొనర్చినాఁడు.
శాపావసానమున తిరిగి జ్ఞానమును పొందిన ప్రహ్లాదుఁడు హిరణ్యా
క్షుని కుమారుఁడగు అంధకుని పట్టాభిషిక్తుని గావించి, తాను తపమ
నకు వెడలిపోయినాఁడు.

---

1. "హతే హిరణ్యకశిపౌ హిరణ్యాక్షో మహాబలః
విసృజ్య పుత్రం ప్రహ్లాదం దుద్రువే భయవిహ్వలః"
15వ అధ్యాయము, శ్లోకము - 69 పుట - 92

2. "గతే నారాయణే దైత్యం ప్రహ్లాదోఽసురసత్తమః
అభిషేకేణ యుక్తేన హిరణ్యాక్షమయోజయత్"
15వ అధ్యాయము, శ్లోకము - 72 పుట - 92

3. "పితుర్వధ మనుస్మృత్య క్రోధం చక్రే హరిం ప్రతి"
15వ అధ్యాయము, శ్లోకము - 85 పుట - 93

మత్స్యపురాణము—

ఇందు సూతుఁడు శౌనకాది మహర్షులకు హిరణ్యకశిపు వృత్తాంతమును దెలిపినాఁడు. హిరణ్యకశిపుడు బ్రహ్మనుగూర్చి ఘోర తపస్సుచేసి, అనితరసాధ్యములైన వరములను పొంది లోకములను బాధించినాఁడు. దేవతలు నారాయణుని ప్రార్థింపఁగా, స్వామి నరసింహరూపమున నోంకార సహాయుఁడై హిరణ్యకశిపుని సభా సమీపమున నావిర్భవించినాఁడు. అచట విహరించుచున్న నరసిం హుని రాక్షసముఖ్యు లెదిరించి పరాజితులైనారు. అవుడు హిరణ్య కశిపుని కుమారుఁడగు ప్రహ్లాదుఁడు స్వామితో యుద్ధమొనర్చి పరా జితుఁడైనాఁడు. ఆతనికి నారాయణుని యందు భక్తిప్రపత్తులు కలిగి, విష్ణువును శరణుకోరుమని తండ్రికి నచ్చజెప్పినాఁడు. కాని హిరణ్య కశిపుఁడు నృసింహస్వామి నెదిరించి ఆయనచే హతుఁడైనాఁడు. ఈ కథ పద్మకల్పమున జరిగినట్లు మత్స్యపురాణమున సూచితము.

(163వ అధ్యాయము, 1 నుండి 5 శ్లోకములు)

విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము—

ఇందు దైత్యవంశ వర్ణన సమయమున సంగ్రహముగ హిర ణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంతము వర్ణితము. దితికి కశ్యపునివలన హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులను కుమారులు కలిగినారు. వారిలో హిర ణ్యాక్షుని 'నరవరాహ' రూపమును ధరించియు, హిరణ్యకశిపుని 'నరసింహ' రూపమును ధరించియు శ్రీహరి సంహరించినాఁడు.[1]

---

1. "హిరణ్యాక్షో హతో రాజన్ నృవరాహేణ సంయుగే
హిరణ్యకశిపూ రాజన్ నృసింహేన నిపాతితః"
విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము, ప్రథమఖండము, 121వ అధ్యాయము
శ్లోకము - 2 పత్రాంకము - 78 పుట - 156

సంస్కృత మహాభారతము —

ఇందు ఆది, అరణ్య, శాంతి, అనుశాసనిక పర్వములలో హిరణ్యకశిపు వృత్తాంత ప్రస్తావన మున్నది. ఈకథ శ్రీమద్భాగవత కథతో సదృశము. ఆదిపర్వమున హిరణ్యకశిపుడే శిశుపాలునిగ జన్మించినట్లు వర్ణితము.

"దితేః పుత్రస్తుయో రాజన్ హిరణ్యకశిపుః స్మృతః
స జజ్ఞే మానుషే లోకే శిశుపాలో నరర్షభః" 1

దితికి హిరణ్యకశిపుడొక్కడే కుమారుడని ఆదిపర్వము.

"ఏక యేవ దితేః పుత్రః హిరణ్యకశిపుః స్మృతః" 2

అరణ్యపర్వములో నరసింహావతార వర్ణన సందర్భమున హిరణ్యకశిపు ప్రస్తావన కలదు.

"ఆదిదైత్యో మహావీర్యో హిరణ్యకశిపుస్త్వయా
నారసింహం వపుః కృత్వా సూదితః పురుషోత్తమ" 3

మిగిలిన పర్వములయందలి కథ అన్నిప్రతులలోను సమానాధ్యాయములలో కన్పట్టుట లేదు.

విష్ణుపురాణము - సంస్కృతము —

ఇందు ప్రహ్లాదచరిత్రకే ప్రాధాన్యము. జయవిజయుల శాప వృత్తాంతమిట ప్రస్తావింపబడలేదు. విష్ణుపురాణము-ప్రథమాంశమున 16 నుండి 20 అధ్యాయములవఱకు ప్రహ్లాదచరిత్రము వివృతము. హిరణ్యకశిపుడు ప్రహ్లాదుని బాధించిన వృత్తాంతమే ఈయధ్యాయ

1. ఆదిపర్వము, 61వ అధ్యాయము శ్లోకము – 5 పుట – 334
2. ఆదిపర్వము, 59వ అధ్యాయము శ్లోకము – 17 పుట – 318
3. అరణ్యపర్వము, 100వ అధ్యాయము, శ్లోకము – 20 పుట – 550

ములందు విస్తారముగ వర్ణితము. ఈ పురాణమును పరాశరుఁడు మైత్రేయునకు వివరించినాఁడు.

హిరణ్యకశిపుఁడు దిగ్విజయముగావించి ఇంద్రాది దేవతలను వశవర్తుల నొనరించుకొనినాఁడు. అతని పుత్రుఁడు ప్రహ్లాదుఁడు విష్ణుభక్తుఁడు. కుమారుని విష్ణుభక్తిని సహింపలేని హిరణ్యకశిపుఁడు బహువిధముల నాతని వారింపఁ జూచినాఁడు. ఎంతకును ప్రహ్లాదుఁడు తన మార్గమునకు రాకపోవుటచే ఆబాలుని వధింపవలసినదిగా నాగుల కాజ్ఞ యిచ్చినాఁడు. పిమ్మట వరుసగా దిగ్గజములను, యోధులను, సేవకులను ప్రహ్లాదుని బాధించుటకు వినియోగించినాఁడు. ఆబాలునిచే విషముఁ దినిపించినాఁడు. నారాయణుఁడు నిరంతరమాబాలుని రక్షించుచుండుటచే నవియన్నియు నిష్ఫలములైనవి. ఇట్లే సంశోష వాయువు, ప్రపాతము మున్నగు మారణోపాయములన్నియు ప్రయోగించి హిరణ్యకశిపుఁడు విఫలుడైనాఁడు. బాధలు తీవ్రతరముకాఁగా ప్రహ్లాదుఁడు విష్ణువును స్తుతించినాఁడు.

ప్రహ్లాదునకు నారాయణుఁడు ప్రత్యక్షమైనాఁడు. విష్ణుద్వేష పాపమునుండియు, విష్ణుభక్తుఁడగు తనను అనేకవిధముల బాధించిన పాపమునుండియు తనతండ్రిని విముక్తుని జేయుమని ప్రహ్లాదుఁడు స్వామిని ప్రార్థించినాఁడు. శ్రీహరి యట్లే అనుగ్రహించి ప్రహ్లాదునకు నిత్యభక్తియు, పిమ్మట మోక్షమునుకూడ ననుగ్రహించి అంతర్ధానమైనాఁడు. పిమ్మట ప్రహ్లాదుఁడు తండ్రికడకేగి ప్రణామమొనర్చ, హిరణ్యకశిపుఁడును కుమారుఁడు బ్రతికియున్నందులకు సంతసించి, ఆతనిపట్ల ప్రేమతో మెలఁగినాఁడు. నరసింహావతారము ప్రహ్లాదుని రక్షించుటకేకాని హిరణ్యకశిపుని సంహారమునకు కాదని తెలియుచున్నను, నరసింహ స్వరూపియగు నారాయణునిచేతనే హిరణ్యకశిపుఁడు సంహరింపబడినట్లు

"పితర్యుపరతిం నీతే నరసింహ స్వరూపిణా
విష్ణునా సోఽపి దైత్యానాం మైత్రేయాభూత్ పతిస్తతః"[1]
అను శ్లోకమువలన విదితమగును.

సంస్కృత హరివంశము - హరివంశపర్వము

ఇందు జనమేజయునకు వైశంపాయనుఁడు భగవంతుని అవతారముల తత్త్వమును దెలుపుచు వరాహ నృసింహావతారముల వృత్తాంతమును జెప్పినాఁడు. సర్వప్రాణులకు హితమును కలిగించుటకై నారాయణుఁడనేక విధములుగ సర్వభూతాత్మకుఁడై ఆవిర్భవించుచుండును. వరాహావతారము శ్రుతి ముఖము. చతుర్వేదములు-వరాహపాదములు; యూపము - దంష్ట్ర; క్రతువులు - దంతములు; యజ్ఞవేది - ఆస్యము; అగ్ని - జిహ్వ; దర్భలు - రోమములు; బ్రహ్మ - శీర్షభాగము; అహోరాత్రములు - కన్నులు; వేదాంగములు - ఆభరణము; ఆజ్యము - ఆననము; స్రువములు-తుండము; సామవేదఘోష - (వరాహముచేయు) ధ్వని; ప్రాయశ్చిత్తములు - నఖములు. ఇది సంగ్రహముగా యజ్ఞవరాహ స్వరూపము. ఇట్టి యజ్ఞవరాహముచే హిరణ్యాక్షుఁడు హతుఁడైన పిమ్మట రసాతలమునను్న భూమి యుద్ధరింపఁబడినది.

ఇఁక నరసింహావతారము

పూర్వము కృతయుగమున దైత్యులకాదిపురుషుఁడైన హిరణ్యకశిపుఁడు 11,500 సంవత్సరములు[2] బ్రహ్మనుగూర్చి ఘోరతప మొనర్చినాఁడు. అతని శమదమములకు, బ్రహ్మచర్యమునకు బ్రహ్మ మిక్కిలి

1. విష్ణుపురాణము, ప్రథమాంశము, 20వ అధ్యాయము.
శ్లోకము - 32 పుట - 105
2. "దశవర్ష సహస్రాణి శతాని దశపంచచ"
శ్లోకము - 41 పుట - 147

నంతసించినాడు.1 హిరణ్యకశిపుడు సర్వభూతములవలనను, సర్వ వస్తువులవలనను మృత్యువులేకుండ వరమడిగినాడు. కాని అమర త్వము కోరలేదు. ఎవ్వడు తనను సపరివారముగ పాణిప్రహారము చేతనే నాశనము చేయగలడో అతడు తనకు మృత్యువు కాగలడని పలికినాడు హిరణ్యకశిపుడు. తనకు సర్వభూతాత్మకత్వము ననుగ్ర హింపుమని ప్రార్థింప బ్రహ్మ అట్లే అనుగ్రహించినాడు. ఈవరముల వలన హిరణ్యకశిపుడు లోకకంటకుడు కావచ్చుననియు; అతని వధోపాయము నాలోచింప వలసినదనియు, దేవతలు బ్రహ్మను వేడి నారు. తపఃఫలమును హిరణ్యకశిపుడు అనుభవించవలసిదే అనియు, ఫలక్షయానంతరము విష్ణువే అతనిని సంహరించుననియు బ్రహ్మ వారికి అభయమిచ్చినాడు.

నారాయణుడు దేవతల ప్రార్థనపై నరసింహునిగా నవతరించి హిరణ్యకశిపుని సభాభవనము ప్రవేశించినాడు. అతని అనుచరులను పిమ్మట హిరణ్యకశిపుని స్వామి సంహరించినాడు.2

తెలుగు హరివంశము :

ఎఱ్ఱన ప్రణీతమైన హరివంశమునందుత్తరభాగము, నవమా శ్వాసమున వరాహ నృసింహావతారముల వృత్తాంతమున్నది. నారా యణుడు యోగనిద్రలో నుండగా యుగ సహస్రము గడచినది. పిమ్మట నిద్రమేల్కాంచి సృష్టినిగూర్చి చింతించినాడు. ఇంతలో

---

1. "తతశ్శమదమాంచ బ్రహ్మచర్యేణ చానఘ
బ్రహ్మ ప్రీతో భవత్తస్య తపసా నియమేన చ"
శ్లోకము – 42 పుట – 147

2. "దైత్యం సోఽతి బలం దీప్తం దృష్ట్వా శార్దూల విక్రమమ్
దృప్తైః దైత్యగణైర్గుప్తం హతవానేక పాణినా"
శ్లోకము – 78 పుట – 149

మహాండమొకటి నారాయణ వదననిష్ఠ్యూతమైనది. వేయిసంవత్సరములకా యండము పగిలినది. దానినుండి యెనిమిది రంధ్రములద్వారా వెలువడిన రసము బంగారురంగుతో నెనిమిది దిక్కులకును ప్రవహించినది. ఆరసములో కొంతభాగము ఘనీభవించి మేరుపర్వతమైనది. మిగిలిన పర్వతములు నిట్లే యేర్పడినవి. ఇంకను మిగిలిన రసప్రవాహము సాగరములైనది. ఈరసప్రవాహమున భూమి మునిఁగిపోయినది. యజ్ఞక్రియల కాధారమైన కర్మస్థానము నశించుటచే దేవతల ప్రార్థనతో యజ్ఞవరాహమై నారాయణుఁడు భూమినుద్ధరించినాఁడు. ఆ సమయమున హిరణ్యాక్షుఁడు విజృంభించి లోకోపద్రవకారియైనాఁడు. వరాహరూపియైన నారాయణుఁడు దేవతల బాధలకు జాలినొంది హిరణ్యాక్షునితో తలపడి, చక్రప్రయోగముచే నాతనిని సంహరించినాఁడు.

తమ్ముని మరణవార్తవిని హిరణ్యకశిపుఁడు 11000 సంవత్సరములు తపమొనర్చి బ్రహ్మవరములు పొంది దుర్జయుఁడైనాడు. దేవతలనూరార్చుచు హిరణ్యకశిపుని అవసానమునుగూర్చి బ్రహ్మ వారికి వివరించినాఁడు. బహుకాలము తరువాత దేవతల ప్రార్థనపై హిరణ్యకశిపుని సంహరించుటకు స్వామి వానిసభయం దావిర్భవించినాఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడు నరసింహస్వామిని తన మృత్యువుగా గుర్తించినట్లట సూచితము. (నవమాశ్వాసము, పద్యము : 219) ప్రహ్లాదుఁడు దివ్యదృష్టితో నరసింహుని నారాయణునిగా నెరిఁగి ఏదేని భవ్యోపాయముతో తప్పించుకొనుఁడని తండ్రిని, పరివారమును హెచ్చరించినాఁడు. హిరణ్యకశిపుఁడా మాటలను సరకుగొనక స్వామితో యుద్ధమునకు తలపడినాఁడు. అతని దివ్యాస్త్రములన్నియు స్వామియందు లీనమైనవి. విప్రచిత్తి ప్రముఖదానవు లాయనచే హతులైనారు. పిమ్మట స్వామి తనదీప్త ఖరరుహములతో హిరణ్యకశిపుని ఉరోవిదారమొనర్చినాఁడు.

తెలుఁగు నృసింహపురాణము

ఎఱ్ఱనగారి నృసింహపురాణము అహోబలక్షేత్ర ప్రశంసాత్మకము. ఇది సంస్కృత నృసింహపురాణమున కనువాదము కాదు. భాగవత, విష్ణుపురాణముల కథాంశములు ఇందధిక భాగము గ్రహింపఁబడినవి. హరివంశమున నున్న వృత్తాంతముకూడ ఎఱ్ఱనకృతమయ్యు మూలవిధేయము. హరివంశమున శాపవృత్తాంతము లేదు. అది భాగవతమునుండి గృహీతము. భాగవత భావములిందు అనువదింపఁబడినవి. ముఖ్యముగా మహర్షుల శాపమవశ్యభోగ్యమనుచు, శాపకాలమునకూడ శుభము కలుగునని నారాయణుఁడు జయవిజయులతో పలికిన పలుకులు భాగవత ప్రభావ భావితములు.1

భాగవతమున నారాయణుఁడే ద్వారముకడకువచ్చి జయవిజయుల నోదార్చినాఁడు. నృసింహపురాణమున స్వామి వారిని తన సమక్షమునకు పిలిపించి సాంత్వన వచనములు పలికినట్లున్నది. ఇది స్వస్వామి భావ నిరూపకము. భాగవతము శరణాగత వాత్సల్య ద్యోతకము. జయవిజయులపై సానుభూతి కలుగునట్లు ఎఱ్ఱన సనకాదులకును, జయవిజయులకును సంవాదమును గూర్చినాఁడు.

జయవిజయులు ప్రథమ జన్మమున దితికిని, కశ్యపప్రజాపతికిని హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగ జన్మించినారు. హిరణ్యకశిపునితపము, బ్రహ్మవరములు, లోకకంటకత్వము విస్తృతముగ వర్ణితములు. హిరణ్యకశిపుని తపోభంగమునకై అప్సరసలు వచ్చుట, ఋతువర్ణనలు ఇత్యాదులను ఎఱ్ఱన ప్రబంధ మర్యాదననుసరించి రచించినాఁడు. హిరణ్యకశిపుని భార్యకు స్వప్నమున విష్ణువు సాక్షాత్కరించుట,

---

1. నృసింహపురాణము, ప్రథమాశ్వాసము, గద్య - 101 పుట - 37
భాగవతము, తృతీయస్కంధము, 17వ అధ్యాయము

శుక్రుఁడు ఆమెకు త్వరలో నారాయణాంశతో కుమారుఁడు జన్మించునని చెప్పుట ఎఱ్ఱనగారి స్వతంత్ర కల్పనమే యనవచ్చును. ప్రసిద్ధ పురాణములయందీ స్వప్నవృత్తాంతము మృగ్యము. ప్రహ్లాదుని హిరణ్యకశిపుఁడు బాధించుట విష్ణుపురాణము ననుసరించినదని విమర్శకుల యభిప్రాయము. ప్రహ్లాద హిరణ్యకశిపుల సంవాదమును, నృసింహావిర్భావమును భాగవతానుసారియే! ఎఱ్ఱన గ్రంథమందలి ఈ వర్ణనలను తరువాత పోతన కొంతవఱకు ననుసరించినాఁడు.1 నరసింహస్వామి హిరణ్యకశిపునితో నొనర్చిన యుద్ధము ఎఱ్ఱన స్వతంత్రవర్ణనము.

పై గ్రంథములను పరిశీలింపఁగా నొకే వృత్తాంతమనేక విధములుగ నుండుట వైరుధ్యమువలె కన్పట్టును. పౌరాణికులు, విమర్శకులు, మీమాంసా శాస్త్రజ్ఞులు వీనిని కల్పభేదములచే జరిగిన వేఱువేఱు కథలని అభిప్రాయపడినారు. ఇట్టిభేదములు ప్రతివృత్తాంతమునకును సర్వసాధారణము. సముద్రమథనము, దక్షయజ్ఞము మున్నగువాని యందును పురాణములలో నిట్టిభేదము గోచరము. భక్తివిషయమున భాగవతము ప్రమాణమైనట్లు తక్కిన గ్రంథములు కావనుట లోక

---

1. ప్రహ్లాద హిరణ్యకశిపుల సంవాదము
నృసింహపురాణము, పంచమాశ్వాసము, పద్యములు - 47 నుండి 81
పుటలు - 171 నుండి 181
భాగవతము, సప్తమస్కంధము, పద్యములు - 139 నుండి 146, 163 నుండి 183 పుటలు - 46 నుండి 48, 53 నుండి 60
నృసింహావిర్భావము ;
నృసింహపురాణము, పంచమాశ్వాసము, గద్యము - 82 పుట - 181
భాగవతము, సప్తమస్కంధము, గద్యము - 285 పుట - 99

విదితము. భాగవతమునందే ఈవిషయము నిగదితము.1 ప్రమాణమైన కావ్యముగను, పురాణముగను, భక్తిప్రతిపాదకమగు శాస్త్రముగను భాగవతము శిరోధార్యము. పరతత్త్వమును జేరుటకు మిగిలిన శాస్త్రములకన్న భాగవతము ఉత్తమసాధనమనియు, దానియందు నిరూపింపఁబడిన వస్తువు వాస్తవమనియు, అది తాపత్రయ నిర్మూలన హేతువనియు, భాగవత పఠనమున పరమేశ్వరుఁడే హృదయస్థుఁడగుననియు భాగవతవిషయ సారాంశము.

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపుల వృత్తాంతమున భాగవతమే ప్రధానప్రమాణముగ స్వీకృతము.

---

1. ధర్మః ప్రోజ్ఝిత కైతవోఽత్ర పరమో నిర్మత్సరాణాం సతామ్
వేద్యం వాస్తవ మత్రవస్తు శివదం తాపత్రయోన్మూలనమ్
శ్రీమద్భాగవతే మహాముని కృతే కింవా పరైరీశ్వరః
సద్యోహృద్యవరుధ్యతేఽత్ర కృతిభి శ్శుశ్రూషుభి స్తత్క్షణాత్"

శ్రీమద్భాగవతము, ప్రథమస్కంధము,
1వ అధ్యాయము, శ్లో॥ 2 పుట - 85

హిరణ్యాక్షుని సాధకత్వము

నవవిధభక్తులు భగవానుని జేరుటకు శ్రేష్ఠమార్గములయ్యు, వైరము సులభసాధక భక్తిమార్గముగ భాగవతమునను, ఇతర ప్రామాణిక గ్రంథములలోను నిరూపితము. వైరభక్తియే 'వైరానుబంధము'ని శ్రీమద్భాగవత వ్యవహారము.1 ఇట్టి వైరభక్తులలో కారణజన్ములైన వారికిమాత్రమే ఈమార్గమనుష్ఠేయము.2 జయవిజయులు వైరభక్తిమార్గమున తిరిగి భగవంతుని చేరుటకు భగవత్సంకల్పమే కారణము. అందువలన జన్మాంతరమునను వారు కారణజన్ములు. ఈ విషయము భాగవతమున నిశ్చయముగ నిరూపితము. శ్రీధరీయమును ఈవిషయమును దృఢీకరించును.

"మమైవతు మతం సమ్మతమ్. ఇదమత్ర తత్త్వం యద్యపి సనకాదీనాం క్రోధోపి న సంభవతి. న చ భగవత్పార్షదయోః తయోర్వా బ్రాహ్మణ ప్రాతికూల్యమ్. నచ భగవతః స్వభక్తోపేక్షా నచ వైకుంఠగతానాం పునర్జన్మ తథాపి భగవత్ సిసృక్షాదవత్. కదాచిత్ యుయుత్సా సమజని తదా అన్యేషామల్ప బలత్వాత్ యత్స్వపార్షదానాం తుల్య బలత్వేపి ప్రాతిపక్ష్యానుపపత్తేః ఏతామేవ బ్రాహ్మణనివారణే ప్రవర్త్య, తేషుచ క్రోధముత్పాద్య, తచ్ఛాప వ్యాజేన ప్రతిపక్షం విధాయ, యుద్ధకౌతుకం సంపాదనీయమితి భగవతైవ వ్యవసితమ్. తత్సర్వం సంగచ్ఛతే తదుక్తశాపో మమైవ నిమిత్త ఇతి మాభైష్టమితి"

(శ్రీధరీయము, తృతీయస్కంధము, 16వ అధ్యాయము.
శ్లోకములు : 29, 30 పుట : 390)

---

1. "యథా వైరానుబంధేన ..." 7-1-27 పుట - 11
"వైరానుబంధ తీవ్రేణ ... " 7-1-47 పుట - 17
"వైరానుబంధనంబున ... 7-15 పుపు - 5
2. వేనుఁడు మున్నగువారికి అనుష్ఠేయము కాదనుట

శాపము భగవానునకు సమ్మతము. కాని శాప తత్త్వమిది : సనకాదులకు క్రోధమే కలుగకుండవచ్చును. అంతే కాదు, భగవత్పార్షదులకు బ్రాహ్మణ ప్రాతికూల్యమును కలుగదు. నారాయణుఁడు శాపము నుపసంహరింపగలిగియు భక్తులనుపేక్షించుచు తూష్ణీంభావము వహింపలేదు. అట్లే వైకుంఠములోని వారికి పునర్జన్మయు కలుగరాదు. కాని భగవంతుని సంకల్పము, సృష్టిచేయవలెనను కోరిక ఇట్టిది. భగవంతునకు యుద్ధము చేయవలెనను కోరిక కలిగినది. ఇతరులందఱును తనకంటె నల్పసత్త్వులు. తన పార్షదులు సమానబలవంతులైనను వారియందు శత్రుత్వము కలుగదు. అందువలన వారిని బ్రాహ్మణ నివారణమునందు ప్రవర్తింపఁజేసి, వారియందు క్రోధము కలిగించి, వారి శాపవ్యాజమున ప్రతిపక్షమును సృష్టించి, పోషించి, భగించి యుద్ధకౌతుకమును తీర్చుకొనవలెననెడి సర్వమును భగవత్సంకల్పమే.1 అందువలన దీనిలో జయవిజయులకు కాని, మహర్షులకు కాని దోషస్పర్శ లేదు.2

---

1. "ఏతౌ సురేతర గతిం ప్రతిపద్య సద్య
స్సంరంభ సంభృత సమాధ్యనుబద్ధ యోగౌ
భూయాస్సకాశ ముపయాస్యత ఆశుయో
వశ్శాపో మయైవ నిమిత్తస్తదవైత విప్రాః" 3-16-26 పుట - 389

2. "స్రష్టుమిచ్ఛా సిసృక్ష" — ఇది సనాద్యంతధాతువృత్తి.
"ధాతోః కర్మణః సమాన కర్తృకాత్ ఇచ్ఛాయాం వా"
(3-1-7 పాణినీయము, సిద్ధాంతకౌముది, 4వ భాగము, పుట - 304)

అను సూత్రముచే 'సన్' ప్రత్యయము కర్త తనకు కలిగిన కోరికను వ్యక్తపఱచుట అనునర్థమున ధాతువుపై వచ్చును. ఇది భావార్థకమైనచో సన్నంతముపై "అప్రత్యయాత్" (3-3-102) పాణినీయము, సిద్ధాంత కౌముది, 4వ భాగము పుట - 632)

అను సూత్రముచే అకారముచేరి కృదంతమగును. సృష్టి చేయవలెనను

పోతన శ్రీధరుని భావమునింత స్పష్టముగ స్వీకరింపలేదు కాని వైరప్రాశస్త్యమును మాత్రము మోక్షహేతువుగ భగవద్వాక్యములుగ పేర్కొనినాఁడు.

"అనఘుఁడు భగవంతుం డి
ట్లనియెన్ మునులార వీరలనయము భువికిన్
జనియుచట నసురయోనిన్
జనియింతురు లోభ మోహ సంగతులగుచున్" 3_584

"దేవజనావళికుపహతి
గావించుచు నిఖలభువన కంటక వృత్తిన్
జీవించుచు నాయెడ సం
భావిత వైరానుబంధ భావములగుచున్" 3_585

"ఆహవముఖమున నను నతి
సాహసమున నెదిరిపోరి చక్రనిశిత ధా
రాహతి దెగివచ్చెదరు
త్సాహ మెలర్పంగ నాదు సన్నిధి కంతన్" 3_586

"నను వైరంబున నైనను
మనమున దలఁచుటను నాసమక్షమున మదా
నన మీక్షించుచు నీల్గుట
ననఘాత్మకులై వసింతు రస్మత్పదవిన్" 3_588

"వినుఁడిలమీఁద నిఁకెన్నటి
కిని బుట్టువులేదు వీరికిని మీరలు వ
ల్కినయట్ల నాదుచిత్తము
నను దలతుంగాన మీమనంబులనింకన్" 3_589

కోరికయు,ఆచరణమును రెండును భగవంతునియందే కలిగినవని శ్రీధరుఁడు వన్ ప్రత్యయాంతమును ప్రయోగించినాఁడు.

ఇట్లే "యోద్ధుమిచ్ఛా యుయుత్సా" అనుదానియందును ఎఱుగవలెను.

శ్రీమద్భాగవత సమ్మతమైన నిట్టిభావమును ఎఱ్ఱాప్రెగడయు నృసింహపురాణమున వివరముగ వర్ణించినాఁడు.

హిరణ్యాక్షుఁడు నారాయణారాధనమునకై ఉదాత్త సిద్ధిప్రదమైన, అనన్యాదృశమైన వైరమార్గమును అవలంబించినాఁడని ఈ గ్రంథముల తాత్పర్యము. సాధకుఁడు స్వయముగ జ్ఞాని అయ్యు గురువుల అనుగ్రహమునకు పాత్రుఁడు కావలెను. గురువు ఎంత ఉపదేశించినాఁడను దానికన్న ఎల్లుపదేశించినాఁడనునదే గురుశిష్యసంబంధమున ప్రధానము. శిష్యుఁడు నాల్గవభాగము జ్ఞానము గురువువలనను, మఱియొక నాల్గవభాగము తనమేధ వలనను, ఇంకొక నాల్గవభాగము సతీర్థులవలనను, చివరిభాగము కాలక్రమమునను గ్రహించునని గురుపరంపరలోనున్న వ్యవహారము.1 యోగ్యుఁడైన వానికి మాత్రమే యోగ్యుఁడైన గురువు యోగ్యమైన వస్తువు ననుగ్రహించును. భాగవతమున నిట్టి యోగ్యత్రితయము స్పష్టముగ నిరూపితము.

హిరణ్యాక్షుఁడు నారాయణు నన్వేషించుచు జైత్రయాత్ర ప్రారంభించినపుడే ఆతనియందలి జిజ్ఞాస వ్యక్తము. కాని గుర్వనుగ్రహము లేకపోవుటచే నాయన్వేషణకు స్పష్టాకృతి లేదు. విద్యాప్రాప్తికి ఆతఁడర్హుఁడగుట వలననే నారాయణుఁడు తనను చేరుటకు మార్గము సులభము చేసినాఁడు. ఇట విద్య నారాయణ సందర్శనరూపము. పరమాత్మ సాక్షాత్కారము కావలెనన్నచో భౌతిక పదార్థములన్నిటి నన్వేషించి వానితత్త్వము తెలిసికొనవలెను. అపుడు తాను దర్శించిన పదార్థములలో నిది ఆత్మరూపము కాదను నిశ్చయ

---

1. "ఆచార్యాత్ పాదమాదత్తే
పాదం శిష్య స్స్వమేధయా
పాదం సబ్రహ్మచారిభ్యః
పాదం కాలక్రమేణ చ"

జ్ఞానమేర్పడి జిజ్ఞాస విస్తృతమగును. హిరణ్యాక్షుని లక్ష్యము నారాయణుఁడు. అది లోకసాధారణ రీతిలోనే అసత్యమార్గమున ప్రారంభమైనది. అసత్యమార్గమున నన్వేషణ ఆరంభించినను అర్హునకు సత్యమార్గము తుదకు లభించును.

"ఉపాయాశ్శిక్షమాణానాం బాలానాముపలాలనాః
అసత్యే వర్త్మని స్థిత్వా తతః సత్యం సమీహతి"

ఈ జిజ్ఞాసారంభముచే జ్ఞానప్రాప్తికి హిరణ్యాక్షుఁడు అర్హుఁడైనాఁడు. ఈ పరీక్షమాత్రము శిష్యుని యోగ్యతానికషమునకై చిరకాలము కొనసాగినది. తుదకాతని సాధన ఫలించి వరుణునివంటి యోగ్యుఁడైన గురువు లభించినాఁడు.

గురూపదిష్టమైన మార్గము దుర్లభమైనపుడు తిరిగి సక్రమమార్గమున చింతన చేయించువాఁడు యోగ్యునకు భగవదనుగ్రహము వలన లభించును. ఆమార్గమే నారదోపదేశము.1 వరుణుఁడు కూడ హిరణ్యాక్షునితో యుద్ధముచేయలేక తాను తప్పించుకొనుటకై నారాయణునికడకు పంపెనని చెప్పుటకు వీలులేదు. హిరణ్యాక్షుఁడు పలికిన పలుకులలో వరుణునిపట్ల అపహాస్యమును, తన ప్రతాపాదికముల ప్రాగల్భ్యమును ఉన్నట్లు వాచ్యార్థము గోచరించును. "నీచవత్" అనునుపమానము ఇవార్థమును సూచించును కాని నీచుఁడని తెలుపదు. వరుణునికడ వాస్తవముగ హిరణ్యాక్షుఁడు వినయమునే చూపినాఁడు. లేనిచో "ప్రణిపత్య" అనునది వ్యర్థమగును. లేదా "నీచవత్ ప్రణిపత్యా" అని 'మిక్కిలి వినయముతో నమస్కరించి' అని అన్వయించుట యుక్తము.

---

1. "నారదాదధిగాతలం నిర్విశే" 3-18-1 పుట - 394

హిరణ్యాక్షుఁడు వరుణుని జూచిన సందర్భములోని వర్ణనమిది.

"సవర్షపూగానుదధౌ మహాబలశ్చరన్మహోర్మీన్ శ్వసనేరితాన్ముహుః
మౌర్వ్యాభి జఘ్నే గదయా విభావరీ మాసే దివాంస్తత పురీం
ప్రచేతసః" 3-17-26

"తత్రోపలభ్యాసుర లోకపాలకం యాదోగణానామృషభం ప్రచేతసం
స్మయన్ప్రలబ్ధుం ప్రణిపత్య నీచవజ్జగాద మే దేహ్యధిరాజ
సంయుగమ్" 27,

"త్వం లోకపాలాధిపతిర్బృహచ్ఛ్రవా వీర్యాపహో దుర్మద వీర
మానినాం
విజిత్యలోకే కిల దైత్యదానవాన్ యద్రాజసూయేన
పురాఽయజత్ప్రభో" 28

హిరణ్యాక్షుఁడు విభావరీనగరమునను్న వరుణుని చేరుటకు కొన్ని సంవత్సరము లన్వేషింపవలసి వచ్చినది. ఈ యన్వేషణ తపస్సులో భాగము. అచట "ప్రచేతసు"ని దర్శించి, నమస్కరించి యుద్ధభిక్షను కోరినాఁడు. హిరణ్యాక్షునకు లభించిన గురువు దిక్పాలకులలో నుత్తమజ్ఞాని. అట్టిగురువు లభించుట హిరణ్యాక్షుని సుకృతము. వరుణునకు ప్రచేతసుఁడను వ్యవహారము ప్రసిద్ధము. దానికి జ్ఞానసంపన్నుఁడని యర్థము.

"ప్రకృష్టంచేతో యస్య స ప్రచేతాః పరమజ్ఞానీవరుణః ఇత్యర్థః విజ్ఞానాత్మకం చిత్తమితి శ్రీభాష్యలక్షణాత్ - విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత ఇతి శ్రుతేశ్చ. ప్రజ్ఞాకరణస్య విజ్ఞాన పూర్వకత్వాత్ తదనుష్ఠానేతి భావః - చితీ సంజ్ఞానే ఇతి ధాతోశ్చ నిష్పన్నం జ్ఞానిత్వమ్."[1]

---

1. శ్రీచంపూరాఘవమ్, ఆసూరి అనంతాచార్యకృతమ్, ఆసూరి నృసింహాచార్య వ్యాఖ్య, గద్య - 45 పుట - 33

"ప్రలబ్ధుమ్" అను పదమునకు ఉపహాసము రూఢ్యర్థము. కాని 'లభ్' ధాతువు ప్రాప్త్యర్థకము. పొందఁదలఁచినదానిని చక్కఁగా పొందుటకై అని తుమున్నంతమునకు యౌగికార్థము. కృద్వృత్తివలన హిరణ్యాక్షుఁడేదియో ఉత్తమగతి నన్వేషించుచున్నాఁడను అర్థము సూచితము. ఇట్లే "సంయుగమ్" అనునదియు యుద్ధమున రూఢి యగును. ఇది 'యుజ్' ధాతువుయొక్క 'ఘ' ప్రత్యయాంతము. యుగము సంజ్ఞ అయ్యు భావార్థకమగుటచే యోగమును అర్థమే యౌగికార్థముగ గ్రహింపవచ్చును. చక్కని యోగమునుపదేశింపు మని వరుణుని కోరినాఁడని వ్యంగ్యము. ఇది శబ్దశక్తి మూలధ్వని. యోగరూఢమైన శబ్దమువలన రూఢ్యర్థము వాచ్యార్థముచే తెలియఁ బడఁగా, యౌగికార్థమును ఏయర్థము సూచించునో అది శబ్దశక్తి మూలధ్వనియని పండితరాయల సిద్ధాంతము.2

ఇట్టి వ్యాఖ్య హిరణ్యాక్షుని నిందయందు స్తుతిని పేర్కొన్న శ్రీధరీయమున కనుకూలము. హిరణ్యాక్షుఁడు వరుణుని మహత్త్వ మును పొగిడిన వాక్యములును ఈయర్థమునే సూచించును. హిరణ్యా క్షుఁడు వరుణుని లోకాధిపతి అనియు, మహాకీర్తిసంపన్నుఁడనియు, తామే వీరులమని విఱ్ఱవీగెడువారి శౌర్యమును పరిహరింపగలవాఁ డనియు, దైత్యదానవులను జయించి రాజసూయము చేసినవాఁడనియు ప్రశంసించినాఁడు. ఇదిసంపూర్ణముగ ప్రలంభము కాదు. "వీరమాన్య"

---

1. "యోగరూఢస్య శబ్దస్య యోగే రూఢ్యా నియంత్రితే
ధియం యోగ స్పృశోర్థస్య యా సూతే వ్యంజనేవ సా"
రసగంగాధరము, ద్వితీయాననము,
వృత్తివిచారము, శబ్దశక్తిమూలధ్వని పుట - 41

అనఁగా వీరుఁడనని తనకుతానే భావించువాఁడు.1 అంతకుమిం చిన వీరుఁడున్నప్పుడు వానితో "సంయుగము" సంభవించినచో వీరమానిత్వము తొలఁగును. అనఁగా మదము నశించిపోవును. మదము పోవుట ముక్తి హేతువని ఆర్ష వచనము.2 హిరణ్యాక్షునకు శాపవశ మున సంక్రమించిన మదము ఆజన్మకు తొలఁగిపోవు కాలమాసన్న మైనది. అందువన మదాపహారియైన వాని సన్నిధికి చేరినాఁడు. మదాపహరణము వరుణునివలన సంభవింపకున్నను ఆతఁడు ప్రేరకుఁ డగుటచే కార్యమున భాగస్వామి యైనాఁడు.

వరుణునకు హిరణ్యాక్షుని మదోత్సేకము రోషహేతువైనను, జ్ఞాని యగుటచే నాత్మనిగ్రహము నొందఁగలిగినాఁడు. ఆయనకు అంతర్దృష్టి యవసరమైనది. దానికి ముందు శమమనుష్ఠేయము. శమ మనఁగా నంతరింద్రియ నిగ్రహము. ఉపశాంతి నొందుటచే హిరణ్యా క్షునకు తత్త్వముపదేశింపఁ గలిగినాఁడు. ఉపశాంతికి ప్రజ్ఞానము హేతువు. వరుణునకు ప్రజ్ఞానముచే నారాయణుని సర్వాత్మకత్వము గోచరించినది. దానినే హిరణ్యాక్షున కుపదేశించినాఁడు. పోతన యీ సందర్భమున వాచ్యార్థమునకే ప్రాధాన్య మొసఁగినాఁడు.

"యాదోగణాధీశుఁడగుచుఁబాతాళ భు
వన పరిపాలుఁడై తనరుచున్న
వరుణునిఁగనుఁగొని పరిహాసితోక్తుల
నిట్లను విశ్వమందెన్నఁగలుఁగు

---

1. "వీరమాత్మానం మన్యతే వీరమాని"
"ఆత్మమానేఖశ్చ" అనుసూత్రముచే 'ణిని' ప్రత్యయము.
3-2-83, సిద్ధాంతకౌముది, ఉత్తరార్థము, పుట - 487
2. "తాసాం తత్సౌభగమదం వీక్ష్యమాణంచ కేశవః"
భాగవతము, దశమస్కంధము, 29వ అధ్యాయము, శ్లో॥ 48 పుట-489

సకలలోకైక పాలకులలో నతి బలా
ధికుఁడని జగము నుతింపఁదగిన
శూరుండవిపుడు నీపౌరుష మొప్పంగఁ
గదనరంగమున నన్నెదిరిచూఁడు

నీభుజావిక్రమంబును బ్రాభవంబు
నడఁతునని బల్కుటయు విని యబ్ధివిభుఁడు
పగఱ జయమును వృద్ధియు బంమునాత్మ
బలము దలపోసి దనుజుతోఁ బవరమునకు" 3-621

"మనమున శాంతిబూని నియమంబున సంగరముజ్జగించి ...." 3-623
"గొనకొని యమ్మహాత్ముఁడు వైకుంఠపురంబున నున్నవాఁడు ...." 3-624

ఇత్యాదిగనున్న వరుణుని సమాధానము శ్రీధరుని స్తుతిని కొంతవఱకు దృష్టిలో నుంచుకొనినట్లు తోఁచును. ఇఁక, నారాయణుఁడే ఆశ్రయణీయుఁడను వరుణుని యుపదేశము హిరణ్యాక్షుని జిజ్ఞాసను గ్రహించినట్లు నిరూపించును.

"పశ్యామినాన్యం పురుషం పురాతనాద్యస్సంయుగే
త్వాం రణమార్గ కోవిదమ్
ఆరాధయిష్యత్యసురర్షభై హితం మనస్వినో యం గృణతే
భవాదృశాః" 3-17-30

పురాతనుఁడైన నారాయణునికన్న రణమార్గకోవిదుఁడైన హిరణ్యాక్షుని యుద్ధోత్సవముచే నారాధింపఁగలవాఁడు మఱియొకఁడు లేఁడనియు, అట్టి పురుషోత్తముని ఆతనివంటి మనస్వులు ప్రార్థించు చున్నారనియు వరుణుఁడు పలికినాఁడు. ఈశ్లోకమున ప్రత్యేకముగా గమనింపఁదగిన పదము లనేకములున్నవి. జయవిజయులు తననారా

ధించుటకు భగవంతుఁడు చూపిన ముక్తిమార్గము మహారణము. అర్థానిని సూచించునది "రణమార్గకోవిద" విశేషణము. "సంయుక" శబ్దము అనువృత్తము. భక్తులు భగవంతునిపట్ల ఏమార్గమున భక్తిని ప్రకటింతురో అట్టిమార్గముననే స్వామియు వారిని సేవించును.
"యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాన్ తథైవ భజామ్యహమ్"1
అను భగవద్వాక్యము దీనికి ప్రమాణము.

భక్తుని భగవంతుఁడు సేవించుట యనుమాట విపరీతముగ గోచరింపవచ్చును. కాని, అది భగవద్వాత్సల్యము, భగవత్కారుణ్యోక్తి. 'మనస్వి' అనుమాటకు ఉత్తమమైన మనసు కలవాఁడని యర్థము. అంతే కాక మత్వర్థీయము నిత్యయోగము2ను కూడ సూచించును. నిత్యమును (భగవంతునియందు) లగ్నమైన మనసుకలవాఁడని అర్థము. 'గృణతే' అను క్రియయు సాభిప్రాయము. ఇది స్తోత్రార్థకమని

---

1. 'ఆరాధయిష్యతి' అను పదములోని 'రాధ్' ధాతువును, 'భజామ్యహమ్' లోని 'భజ్' ధాతువును సమానార్థకములు.

2. "మనః అస్య అస్తి ఇతి మనస్వీ"
"అస్ మాయా మేధా స్రజో వినిః" 5-2-121
సిద్ధాంతకౌముది, పూర్వార్ధము, పుట - 874

అను సూత్రముచే అస్ అంతమగుటచే 'విన్' ప్రత్యయము. మతుప్ ప్రత్యయార్థము వచ్చు ప్రత్యయములు విస్తారము, నింద, ప్రశంస, నిత్య యోగము, అతిశయము, సంబంధము, ఎస్తువునకు ప్రీతిమాత్రమునను అర్థములను సూచించుచు ఎచ్చును. తద్ధిత ప్రత్యయాంతము వృత్తియగుటచే నేకార్థీభావమున నీయర్థము సంగతమగును.

"భూమ నిందా ప్రశంసాసు నిత్యయోగేతి శాయనే
సంసర్గేస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః"
సి.కౌ. 5-2-94 వార్తికము - 3183 పుట - 865

శ్రీధరులు.1 ఇచట వైరమే ప్రధానమైనచో 'గృణతే' అను క్రియ ఆయర్థమున వ్యర్థము. వాస్తవమునకు 'గౄ' ధాతువు శబ్దార్థకము.2 గృణతే యనునది పిలుచుచున్నారను నర్థమున వాచకము. హిరణ్యాక్షునివంటివారు నారాయణునివంటి వారిని యుద్ధమునకు పిలుచుట యుక్తమని వాచ్యార్థము. శ్రీధరుఁడు మనస్విశబ్దమునకు తత్క్షణానుకూలముగ సూచ్యార్థమునే వ్యాఖ్యానించినాఁడు. ఈవిధముగ ఉత్తమమైన ఉపదేశమును వరుణునివలన హిరణ్యాక్షుఁడు పొందగలిగినాఁడు.

ఈయుపదేశము వరుణుని ముఖమున వెలువడుట కూడ సాభిప్రాయము. జయవిజయులు శాపమును పొందిన పిమ్మట వారినూరార్చుచు స్వామి వారు తనవలన మృతినొంది తనను చేరగలరని అభయమిచ్చినాఁడు. ఆవాగ్దానమును నెరవేర్చవలసిన సమయమాసన్నమైనది. ప్రతిజ్ఞానిర్వహణలో భాగముగ వరుణుని యుపదేశమును నారాయణుఁడు కూర్చినాఁడని భావింపనగును. విరాట్స్వరూపమైన నారాయణునకు వరుణుఁడు రసనేంద్రియము.3 ఏయుపదేశమైనను

1. "గృణతే స్తువంతి" శ్రీధరీయము పుట - 393
2. "గౄశబ్దే(క్ర్యాది)" సి.కౌ. ఉత్తరార్ధము, ధాతువు - 1498 పుట-261
3. పురుషసూక్తానుసారము నారాయణ విరాట్స్వరూపమును వర్ణించుచు శ్రీమద్భాగవతము,

"ద్యౌరక్షిణీ చక్షురభూత్పతంగః పక్ష్మాది విష్ణోరహనీ ఉభేస్య తద్భ్రూవిజృంభః పరమేష్ఠి ధిష్ణ్యమాపోఽస్య తాలూరసఏవ జిహ్వా"

2-1-30 పుట - 200

జలము విరాడ్రూపుఁడైన నారాయణునకు రసనేంద్రియమని పేర్కొనినది. జలమనఁగా జలాధిదేవతయైన వరుణుఁడని అర్థము.

పోతనయు నిట్లే అనువదించినాఁడు.

"జలంబులు జిహ్వేంద్రియంబు రసంబు" 2-16 పుట - 7

దాని సహాయముననే జరుగవలెను. భగవంతుడు హిరణ్యాక్షునకు నిర్వాణమార్గ ముపదేశించుటకు వరుణముఖముగ సంకల్పించుట తదనుకూలము.

ఈవిధముగ వరుణోపదేశమును బొందిన హిరణ్యాక్షుడు దైవసంకల్పముచేతనే ఆయనను గానలేక అన్వేషణను సాగించినాడు. లక్ష్యశూన్యమైన హిరణ్యాక్షుని యన్వేషణము వరుణుని యుపదేశ మునకు పిమ్మట లక్ష్యోన్ముఖమైనది. లక్ష్యోన్ముఖత్వమును లక్ష్య సిద్ధికి చేర్చుటకు నారదుని దర్శనము సాధనమైనది. ఈవిషయము మూలమునకన్న పోతన యనువాదమున స్పష్టము.

"అని వరుణుండు పల్కిన దురాగ్రహమెత్తి హిరణ్యలోచనుం
డనయము మానసంబున భయంబొకయింతయు లేక సంగరా
వని నెదిరింతు నేడమర వర్ధను దుష్టవిమర్దనున్ జనా
ర్దను ననుచున్ వికుంఠనగరస్ఫుట సంచిత మార్గవర్తియై" 3.629

ఇందలి 'అమరవర్ధను దుష్టవిమర్దను జనార్దను' అను పదములు హిరణ్యాక్షుని జ్ఞానిత్వసూచకములు.

"చనునవసరమున నారద
మునివరుడెదురేగుదెంచి ముదమునఁ బలిర్పన్
దనుజేంద్ర యెందుబోయెద
వని యడిగిన నారదునకు నతఁడిట్లనియెన్. 3.630

"సరసిరుహోదరుండొడరి సంగరమేనొనరించి యిందిరా
వరుని ననంతుఁ ద్రుంచి ... ..." 3.631

'అనంతుఁడ'ను పదప్రయోగము హిరణ్యాక్షుని విష్ణుపార్షదత్వ సూచకము.

"గురుభుజుఁడమ్మహాత్ముఁడు వికుంఠపురంబున నేఁడు లేఁడు భూ
భరమువహింపనాదికిటి భావము దాల్చి రసాతలంబునం
దిరవుగనున్నవాఁడచటికేఁగఁగ నోపుదువేని నేఁగు మం
దరయఁగఁగల్గునీకు నసురాంతకు తోడి రణంబవశ్యమున్" 3-632

'దురాగ్రహము'ను మాట వాచ్యార్థమున ద్వేషపరము. ఆగ్రహ శబ్దమును పట్టుదల యనుదానికి పర్యాయముగ వాడుట సంస్కృత సంప్రదాయము. మూలమున "నారదాద్రసాతలం నిర్వివిశే" అను వాక్యాంశము పోతనయందు విస్తృతమైనది.

రాక్షసుని చూడఁగనే నారదుఁడు "ముదముదలిర్పన్" ఎందు బోయెదవని ప్రశ్నించినాఁడు. నారద హిరణ్యాక్షుల సమాగమము సార్థకముకానిచో నారదునకు కలిగిన ముదము నిరర్థకమనక తప్పదు. లేదా పోతన పాదపూరణమునకు గ్రహించెననవలసి వచ్చును. ఇది గంభీరార్థ ప్రతిపాదకము కావుననే సమాగమ సంతోష సాంగత్యము సిద్ధించును. మూలమున దిఙ్మాత్రముగ సూచితమైన అర్థము దురవగాహము. దానిని పోతన యీసందర్భమున నావిష్కరించినాఁడు.

నారద దర్శనమునకు ఫలము "వికుంఠపురంబున నేఁడు లేఁడు" అని నారాయణుని విలాసము తెలుపుట. మఱి యెచటనున్నాఁడని ఆకాంక్ష. రసాతలమున నున్నాఁడని సమాధానము. రసాతలమున నాతనికేమిపని యని తిరిగి సందేహము. భూభరము వహింపనని సంశయ నివర్తకము. అనేక రూపములతో నారాయణుఁ డుండవచ్చునను వరుణుని పలుకులకు వివరణము "ఆదికిటిభావముఁదాల్చి" అను స్వరూపవర్ణనము. ఫలము అసురాంతకుతోడి రణము. హిరణ్యాక్షుఁడు రణమార్గగోవిదుఁడౌట ఫలసిద్ధి అవశ్యమని ప్రాప్త్యాశ. హిరణ్యాక్షుని యన్వేషణము నిర్దిష్టలక్ష్యముపై కేంద్రీకృతము.

రసాతలమునకేగిన హిరణ్యాక్షుఁడు ఆదివరాహమును జూచి రోషముతో నిందావాక్యముల నిట్లు పలికినాఁడు.

"దదర్శ తత్రాభిజితం ధరాధరం ప్రోన్నీయమానావనిమగ్రదంష్ట్రయా ముష్ణంతమక్ష్ణా స్వరుచోऽరుణశ్రియా జహాస చాహో వనగోచరో మృగః" 3-18-2

"ఆహైనమేహ్యజ్ఞ మహీం విముంచ నో రసౌకసాం విశ్వసృజేయ మర్పితా

నస్వ_స్తియాస్యస్యనయా మమే క్షతస్సురాధమాసాదిత సూకరాకృతే" 3-18-3

"త్వం నస్సపత్నైరభవాయ కిం భృతో యో మాయయా హంత్య సురాన్పరోక్షజిత్

త్వాం యోగమాయా బలమల్పపౌరుషం సంస్థాప్య మూఢ ప్రమృజే సుహృచ్ఛుచః" 3-18-4

"త్వయి స్థితే గదయా శీర్ణశీర్ష ణ్యస్మద్భుజ చ్యుతయా యేచ తుభ్యం బలిం హరిష్యం త్యృషయో యేచదేవా స్స్వయం చ సర్వే న భవిష్యంత్యమూలాః" 3-18-5

"స తుద్యమానో దురుక్తి తోమరైర్దంష్ట్రాగ్రగాం గాముపలక్ష్య భీతామ్" 3-18-6

తోదం మృషన్నిరగాదంబుమధ్యాద్గ్రాహాహతస్సకరేణుర్యథేభః" 3-18-6

'ఓ సూకరాకారా! ఇటురమ్ము. అజ్ఞుఁడా! భూమిని వదలుము. బ్రహ్మచే జలవాసులకీయఁబడినదీ భూమి. దీనిని వదలనిచో సూకరాకారమునను న్న నీవు క్షేమముగా తిరిగిపోలేవు. నీవు మాశత్రువుల చేత మానాశనమునకై సృష్టింపఁబడినావా? యోగమాయతో లోకముల నాక్రమించినవాఁడవును, అల్పసత్త్వుఁడవు నగునిన్ను సంస్థాపించి మావారి దుఃఖములు తొలగింపఁగలను. మూలాధారము

నశించుటచే దేవతలు కూడనుండరు' అనుచు హిరణ్యాక్షుఁడు పరిహాస పూర్వకముగ నవ్వినాఁడు.

ఈభాగమున వాచ్యార్థమును యథాతథముగ గ్రహించి పోతనకవి వీరరసానుకూలముగ తీర్చినాఁడు.

"ఘనసూకర మూర్ధాత్మక
వనరుహసంభూత దత్తవరదానమునం
గనిన రసాతలగత భువి
యనయంబును నాయధీనమై వర్తించున్" 3_643

"గొనకొని నీవీధరణిం
గొనిపోకుము విడుము కాకకొనియేగెద వే
గొనియెద నీప్రాణము గై
కొనుమిదె నామాట చలము గొననేమిటికిన్" 3_644

"మాయావి వగుచు నిప్పుడు
వాయక యీవుడమిఁ జోరభావంబున నీ
వీయెడ గొనిపోఁజూతు న
యాయతభుజబలముచేత నడఁపక యనుచున్" 3_645

"అవిరళయోగమాయా బలంబునఁజేసి
యల్పపౌరుషమున నలరునిన్ను
నర్థి సంస్థాపించి యస్మత్సుహృద్భృత్య
కులులకెల్లను మోదములయఁజేయఁ
జెలువేది మద్గదా శీర్ణుఁడవగు నిన్నుఁ
గనుగొని దేవతా గణములెల్ల
నిర్మూలులై చాలనతి నశించెదరన్న
విని యజ్ఞపోత్రియై వెలయుచున్న

హరి సరోజాతభవముఖామరుల కెల్ల
వచ్చు దురవస్థ కాత్మలో వంతనొంది
నిశిత దంష్ట్రాగ్రలసితద్యో నెగడుధరణి
దేహితో నొప్పె నా దేవదేవుఁడపుడు" 3-646

ఎంత వాచ్యమైనను పోతనగారి నిందయందును "అవిరళ యోగమాయాబలంబునఁజేసి", "సంస్థాపించి" ఇత్యాదిగ స్తుతియును వ్యక్తము.

శ్రీధరపండితుఁడు హిరణ్యాక్షుని నిందయందు వాస్తవముగ స్తుతియే యున్నదని స్పష్టముగ వ్యాఖ్యానించినాఁడు. (పు. 394, 395)

"హిరణ్యాక్షేణ అధిక్షేపార్థం ప్రయుక్తాపి భారతీ వస్తుతో భగవంతం స్తౌతి - తథాహి. వనగోచరః జలశయనః శ్రీనారాయణః. సఏవ యోగిభిర్మృగ్యత ఇతి మృగః. దుష్టాన్హంతుం మృగయత ఇతి వా. అజ్ఞః నాస్తిజ్ఞో యస్మాత్. హే సర్వజ్ఞేత్యర్థః సురాః అధమాః యస్మాత్. హే సురోత్తమ. మమేక్షమాణస్యాపి సతః. మామనాదృత్య త్వమనయా సహ వర్తమానః. అస్మదీయం స్వస్తి సమస్తమంగళం రాజ్యం. యాస్యసి ప్రాప్స్యసి. నాత్ర సందేహః. తథాప్యస్మత్కృపయా విముంచేత్యర్థః. ఆసాదితా లీలయా స్వీకృతా సూకరాకృతిర్యేన. (3) త్వామితి. అథవాయ నాశాయ భృతః పుష్టః వస్తుతస్తు మోక్షాయ భృతో ధృతః ఆశ్రిత ఇత్యర్థః. యోఽథవాక్ పరోక్షేణ జయతీతి తథా, వస్తుతస్తు సుదూర ఏవ స్థిత్వా జయతీతి. సంస్థాప్య హత్వా వస్తుతస్తు యోగమాయారూపమచింత్యం బలం యస్య అల్పం పౌరుషం యస్మాత్తం త్వాం. సమ్యక్ స్థాపయిత్వా. భక్త్యాహృది స్థిరీకృతేత్యర్థః. హేమూఢ ప్రమూఢాక్ ప్రత్యా భక్త్వాయ యతీతి తథా. ప్రవృత్తావితి ధాతుః. సుహృదాం శుచః. సంసారదుఃఖాని. మృజే నాశయామి. యతస్త్వం త్వర్మర్బాంధవా

నపి మోచయ సీతి భావః (4) త్వయీతి. అస్మద్భుజచ్యుత యాపి గదయా శీర్ణం శీర్షం యస్య. తథాభూతే త్వయి సుఖం సంస్థితే సతి యే తుభ్యమధునా బలిం హరంతి. నవీనాః భక్తాః. యే చ పూర్వభక్తా ఋషయో దేవాశ్చ తే సర్వే స్వయమేవోద్యమం వినైవ. అమూలా న భవిష్యంతి. కింతు దృఢమూలా ఏవ భవిష్యంతీత్యర్థః (5) న ఇతి. సః శ్రీహరిః. అరేర్గురుక్తాన్యేవ. తోమరాశ్శస్త్రవిశేషాః తైస్తుద్యమానో వ్యథమానః. దంష్ట్రాగ్రగతాం పృథివీం భీతామాలక్ష్యతోదం దురుక్తవ్యథాం. మృషన్ సహమాన ఏవ నిర్గతః. కరేణుః హస్తినీ వస్తుతస్తు దురుక్తిభిః అసురైర్నిమిత్తభూతైస్తుద్యమానః. యథా శ్రుతార్థగ్రాహిణాం బ్రహ్మాదీనాం అనుకంపయా నిపీడ్యమాన ఇత్యర్థః. తోదం మృషన్నిత్యస్యాప్యయమేవార్థః" (6)

వనశబ్దమునకు నీరు, అరణ్యము అని అర్థము. 'వనగోచరుఁడు' అనఁగా శ్రీమన్నారాయణుఁడు జలధిశయనుఁడని స్తోత్రము. 'మృగ' ధాతువు అన్వేషణార్థకము. యోగులచే నన్వేషింపఁబడుటచే నారాయణుఁడు మృగశబ్దవాచ్యుఁడు. లేదా దుర్మార్గులను సంహరించుటకై వారి నన్వేషించువాఁడనియు చెప్పవచ్చును. 'అజ్ఞః' అను దానికి నఞ్ సమాసము కాక స్తుతిపరమున బహువ్రీహి. జానాతీతి జ్ఞః - వేత్త. నాస్తి జ్ఞః యస్మాత్. ఎవ్వనికంటె తెలిసినవాఁడు లేఁడో వాఁడు - సర్వజ్ఞుఁడని యర్థము. అట్లే 'సురాధమ' శబ్దము. సురాః అధమాః యస్మాత్ - ఎవ్వానికంటె దేవతలు అధములో అట్టి వాఁడు - సురోత్తముఁడని యర్థము. 'అభవ' శబ్దము మోక్షార్థకము. భవమనఁగా సంసారము. నాస్తి భవః యస్మాత్ అని పంచమ్యర్థమున బహువ్రీహి. రాక్షసులకు మోక్షము కలిగించుటకు అవతారమెత్తిన వాఁడని భావము.

"త్వం నః సపత్నైః" అను శ్లోక భావము పోతనగారి యను వాదమున శ్రీధర వ్యాఖ్యానసమన్వయముతో "అవిరళ యోగ మాయాబలంబున" అనుపద్యమైనది. "సంస్థాప్య" అనుదానికి 'చంపి' అని వాచ్యార్థము. లీలావిలాసముచే కొంత పురుషాకృతి ధరించిన నారాయణుని భక్తితో హృదయమున నిలుపుకొని అని స్తుతి. ఇట సంస్కృతపదము పరివృత్త్యసహిష్ణువగుటచే పోతన యథాతథముగ 'సంస్థాపించి' అనినాఁడు.

బ్రహ్మాది దేవతలకు భగవత్సంకల్పము వలన ఈనిందయందలి వాచ్యార్థము మాత్రమే స్ఫురించినది. భగవంతునకు స్తుతిపరమైన అంతరార్థముకూడ నవగతమైనది. యుద్ధప్రవృత్తికై, బ్రహ్మాదిదేవతల మనస్తుష్టికై భగవంతుఁడు వాచ్యార్థమాత్రమును గ్రహించి లీలార్థము క్రోధము వహించినాఁడు. ఈవిషయము మూలమునందును శ్రీధరీయమునందును నిగదితము. "నతుద్యమానో దురుక్తి" అను శ్లోకమునకు శ్రీధరుఁడు భగవంతుని వ్యధకు దేవతలపైఁగల దయయే కారణము కాని, హిరణ్యాక్షునిపై క్రోధము కాదని స్పష్టముగ వ్యాఖ్యానించినాఁడు.

"యథా శ్రుతార్థగ్రాహిణాం బ్రహ్మాదీనామ్
అనుకంపయా నిపీడ్యమాన ఇత్యర్థః"1

అని స్పష్టప్రతిపత్తికై తాత్పర్యమును శ్రీధరపండితుఁడు నిరూపించినాఁడు. హిరణ్యాక్షునకు భగవానుఁడిచ్చిన సమాధానము కూడ కేవల వాచ్యార్థమునే గ్రహించినట్లు నిరూపించును.

---

1. "శ్రుతమనతిక్రమ్య యథా శ్రుతమ్"
యథాశబ్దమునకు పదార్థానతివృత్తి అర్థము. శ్రుతార్థమును అతిక్రమించని యర్థమనుట. వాచ్యార్థమని తాత్పర్యము.

భగవానుని సమాధానమిది.

"సత్యం వయంభో వనగోచరా మృగా యుష్మద్విధా న్మృగయే
గ్రామసింహాన్
న మృత్యుపాశైః ప్రతిముక్తస్య ధీరా వికత్థనం తవ గృహ్ణంత్య
భద్రం." 3_18_10

"ఏతే వయం న్యాసహరా రసౌకసాం గతహ్రియో గదయా ద్రావి
తాస్తే
తిష్ఠామహేథాపి కథం చిదాజౌ స్థేయం క్వ యామో బలినోత్పాద్య
వైరం" 3_18_11

"త్వం పద్రధానం కిల యూథపాధిపో ఘటస్వ నోఽస్వస్తయ
ఆశ్వనూహః
సంస్థాప్య చాస్మత్ప్రమృజాశ్రు స్వకానాం యస్స్వాం ప్రతిజ్ఞాం
నాతి పిపర్త్యసభ్యః" 3_18_12

'మేము వాస్తవముగ వనగోచరములైన మృగములమే (సింహము) నీవంటి గ్రామసింహములను వేటాడుదుము. ధీరులాత్మశ్లాఘు గావించుకొనరు. ఆత్మశ్లాఘు నీకు అమంగళకారి యగును. మేము రసౌకసుల న్యాసమును హరించిన మాట నిజమే. నీగదచే తరుమబడిన వారమయ్యు నిలచియున్నాము. బలవంతునితో వైరముపెట్టుకొని యుద్ధములో నెట్లు నిలువవచ్చును? నీవు పాదచారులలో నుత్తముఁడవు. మాయూహకందని వేగము కలవాఁడవు. మమ్ము చంపి నీవారి కన్నీటిని తుడిచివేయుము. హీనుఁడు ప్రతిజ్ఞ నిలుకొనలేఁడు' అని భగవానుఁడధిక్షేపించి పలికినాఁడు.

హిరణ్యాక్షునకు ఆజన్మయందభిమతమైన యుద్ధకుతూహలము కూడ తీర్చుట భగవంతుని నిశ్చయము. అట్లే తన లీలావినోదమైన

యుద్ధేచ్ఛ నిర్వహించుకొనుటయు సమ్మతము.1

ఉదాత్త గంభీరముగ యుద్ధము సాగినది. స్వామి నిరాయుధుఁడైనాఁడు. యుద్ధమర్యాదను పాటించి హిరణ్యాక్షుఁడు యుద్ధముఁ దక్కి నిలచియుండఁగా 'సరసిజనేత్రుఁడు దనుజేశ్వరు సంగర ధర్మమునకు' కరమాశ్చర్యమందినాఁడు. ఈయుద్ధలీల అభిజిద్వేళ పర్యంతము కొనసాగినది. పోతన ఈయుద్ధఘట్టమును కావ్యధర్మమునకనుకూలముగ వీరరస సముచితము గావించినాఁడు. మూలమునకంటె యోధ ప్రతియోధుల సంవాదము, యుద్ధము విస్తృతముగ నిందు వర్ణితము. "సత్యం వయంభో" అను శ్లోకము

"వినరా యోరి యమంగళాచరణ యుద్వృత్తిన్ ననున్ నీమది
న్ననయంబున్ వనగోచరంబగు మృగంబంచున్ దలంతౌర నే
ననయున్ వన్యమృగంబ యాదు బలిమిన్నెంతెంచు నీబోటి యా
శునకశ్రేణి వధింతు నేఁడని మొనన్ జోకొర్చి వర్తించినన్" 3.657

అని సంభాషణరూపమైనది. భగవంతుఁడు హిరణ్యాక్షునితో పలికిన పలుకులు నిందారూపముగ అనూదితములైనను భావగర్భితములు.

"బలిమిగలదేని నాతో
గలసను నెదిరించిపోరగడగుము నీకో
ర్కులు నేను దీర్తు నూరక
తలపోయ వికత్థనంబు దగదు దురాత్మా" 3.658

'నీకోర్కులు నేఁడుదీర్తు' నని తన పార్షదునకు వారి అభయమిచ్చినాఁడు.

---

1. "ఏకదాభగవతః యయుశ్శానమజని ..."

"వినుమిదిగాక సంగరవివేక విశారదులైన యట్టి స
జ్జనములు మృత్యుపాశములఁ జాలనిబద్ధులునయ్యు నీవలెన్
గానకొని యాత్మ సంస్తుతులకున్ ముదమందరి దేల యీ విక
త్థనములు బంటుపంతములె దైత్యకులాధమ యొన్నిచూడఁగన్" 3_659

"ధృతిఁ బాతాళమునందు నీవనెడి ... ...
నన్నెదురుమా వే తీర్తు నీకోరికల్" 3_660

"ఎన్నఁబదాతియూథములకెల్ల విభుండవు పోటుబంటవై
నన్నురణోర్వి నేఁడెదిరి నన్ భవదీయబలంబు నాయువున్
మిన్నకగొందుఁ జూడుమిది మేరఁగ మేదిని వీతదైత్యమై
వన్నెకు నెక్కఁజేసెద నవార్యపరాక్రమ విక్రమంబునన్" 3 661

"ననునెదురంగఁజాలిన ఘనంబగు శౌర్యము.." 3_662

"ననునిట సంస్థాపించెదనని ...." 3_663

వరాహస్వామి, హిరణ్యాక్షుల యుద్ధవర్ణనమునకూడ "రణమార్గకోవిదమ్" అని వరుణుఁడు పలికిన విశేషణము సార్థకమగునట్లు పోతన

"ఇట్లు దలపడి యన్యోన్య జయకాంక్షల నితరేతర..." 3_669

అని వర్ణించినాఁడు.

"అనఘా యీయభిజిన్ముహూర్తమున దేవారాతి మర్దింపవే"

అను బ్రహ్మదేవుని విన్నపమును కనుసంజ్ఞతోనే అంగీకరించినట్లు తెలిపి, స్వామి కదనకుతూహలమును కొనసాగించినాఁడు. ఇది హిరణ్యాక్షునకు చిరకాల దర్శనసౌఖ్యము కలుగజేయవలెనను సంకల్పము మాత్రమే. హిరణ్యాక్షుఁడు తనను భగవంతుఁడనేక పర్యాయములు ఆయుధము నిచ్చుచుండుట న్యూనతగా భావించిన పౌరుషశాలి.1

1. "నైచ్ఛద్గదాం దీయమానం హరిణా విగతప్రభః" 3-19-12 పుట-398

తన సంకల్పము నెరవేరినపిమ్మట భగవంతుఁడు దేవతల విన్నపమును మన్నించి, హిరణ్యాక్షుని వధించినాఁడు.

ఈవిధముగ లీలావినోది యైనభగవంతునకుకూడ నాశ్చర్యము గొల్పిన పరాక్రమవంతుఁడగు హిరణ్యాక్షుఁడు మహోదాత్తుఁడనుట నిశ్చయము. దుర్వృత్తి శాపవశప్రాప్తము. వైరము భగవత్ప్రసాదితము. అదియును ఉదాత్తసిద్ధిప్రదమగుటచే ప్రథమజన్మయందు ధన్యుఁడయ్యెననియే చెప్పనగును.1

“వరయోగీంద్రులు యోగమార్గముల నెవ్వానిన్ మనోవీధి సు
స్థిరతన్ లింగశరీరభంగమునకై చింతింతురా పంకజో
దరు పాణ్యాహతి దన్ముఖాంబురుహమున్ దర్శించుచుం జచ్చె దు
ర్భగితోత్తంసుఁడు దైత్యవల్లభుని సౌభాగ్యంబు దానెట్టిదో” 3-706

“సమమతి వీరు దైత్యకులశాసను పారిషదుల్ మునీంద్రు శా
పమున నికృష్టజన్మమునఁ బైకొని పుట్టియు నేఁడు విష్ణుచే
సమయుటఁజేసి మీఁదనగు జన్మమునన్ జలజాక్షు నిత్య వా
సమున వసింతు రెన్నటికిఁ జావును బుట్టువు లేవు వీరికిన్” 3-707

అనుచు హిరణ్యాక్షుని మరణము మహోదాత్తమని ఆతని పరమశత్రువులైన దేవతలే శ్లాఘించుటయు, ఆతఁడు నారాయణుని పార్షదుఁడను విషయమును స్మరించుటయు హిరణ్యాక్షుని అదృష్ట విశేషమును, వైరభక్తి తత్పరతను నిగదితమొనర్చును.

1. భగవంతుఁడు సంహరించినపిమ్మట హిరణ్యాక్షుని తేజస్సు ఆయనయందు లీనము కాకపోవుటకు కర్మశేషము కారణము. లీనమైనచో తక్కిన రెండు జన్మలును సంభవింపవు. హిరణ్యకశిప, రావణ కుంభకర్ణుల విషయమునను ఇట్లే తెలియనగును.

హిరణ్యకశిపుని సాధకత్వము

హిరణ్యకశిపుని వృత్తాంత మనేక పురాణములయందనేక విధములుగ వర్ణితమైనను, ఆతని ప్రాక్తన జన్మసంస్కారమును నిరూపించునది శ్రీమద్భాగతమునందలి సప్తమస్కంధమనియే చెప్పవచ్చును. భగవంతుని లీలలను చెప్పునది భాగవతము. భాగవతము దశలక్షణ సంపన్నము. ఇందలి ప్రథమ ద్వితీయస్కంధములు ఉపోద్ఘాతరూపములు. తృతీయస్కంధమునుండి క్రమముగా భాగవత దశలక్షణములు భగవంతుని లీలలుగ సమన్వయింపఁబడినవి.

ఆలక్షణములివి :

1. సర్గము, 2. విసర్గము, 3. స్థానము, 4. పోషణము
5. ఊతి, 6. మన్వంతరము, 7. ఈశానుకథ, 8. నిరోధము
9. ముక్తి, 10. ఆశ్రయము.

వీనిలో చిట్టచివరిదియైన ఆశ్రయము పరబ్రహ్మ స్వరూపుఁడైన నారాయణుని ప్రత్యక్షానుభవ మూలమున తెలుపునది. ఇట్టి ఆశ్రయ స్వరూప జ్ఞానమునకు ముందు శుద్ధమతిత్వమునకై మిగిలిన నవలక్షణములును తెలిసికొనవలసి యున్నది. ఈ విషయము శ్రీమద్భాగవతము, ద్వితీయస్కంధము, దశమాధ్యాయమున స్పష్టముగ నిరూపితము.1

---

1. "అత్ర సర్గో విసర్గశ్చ స్థానం పోషణ మూతయః
మన్వంతరేశానుకథా నిరోధో ముక్తిరాశ్రయః" 2-10-1,
"దశమస్య విశుద్ధ్యర్థం నవానామిహ లక్షణమ్
వర్ణయంతి మహాత్మానః శ్రుతేనార్థేన చాంజసా" 2-10-2
శ్రీమద్భాగవతము, పుట - 285

శ్రీమద్భాగవతము నందలి సప్తమస్కంధము 'ఊతి' యను లక్షణమును దెలుపును. ఊతి యనఁగా కర్మవాసన. అది శుభకర్మానుసారియు, అశుభకర్మానుసారియు కావచ్చును. ద్వివిధమైన ఊతికి దృష్టాంతమీ సప్తమస్కంధము. శుభరూపకర్మకు ప్రహ్లాదుఁడు, అశుభరూప కర్మానుసారికి హిరణ్యకశిపుఁడు నుదాహృతులుగ నవినాభావ సంబంధముతో నిందు నిరూపితులు. శుభవాసన మహదనుగ్రహమువలన సిద్ధించును. నారదానుగ్రహముచే ప్రహ్లాదునకట్టి 'శుభవాసన' సిద్ధించినది. సనకసనందనాదుల మహాకోపముచే హిరణ్యకశిపునకు 'అశుభవాసన' సిద్ధించినది. శుభాశుభములు రెండును భగవల్లీలా జన్యములగుటచే కర్మఫల భోక్త నిమిత్తమాత్రుఁడు. ఫలము తనవలన కలిగినదని భావించువాఁడు అహంకార మూఢుఁడు. ప్రకృతిగుణముల వలననే గుణకర్మల ఫలితము, తత్తదానురూప్యము సిద్ధించును.1 ఈ భగవద్వాక్యము శుభాశుభోదాహృతులైన ఇరువురియందును అన్వయ వ్యతిరేకరూపముగ గోచరించును.

హిరణ్యకశిపునకు విష్ణుద్వేష మొక్కటిదక్క అధికభాగము ఉత్తమలక్షణములే యున్నవి. ఈతని యాభిజాత్యము లోకోత్తరము. కశ్యపప్రజాపతికి దితియందు జన్మించిన హిరణ్యకశిపుఁడు తల్లియపరాధమున రౌద్రమూర్తియైనాఁడు. అదియు భగల్లీలయే. హిరణ్యకశిపుని ఆలోపమును సరిజేయుటకు ఆతని జన్మకాలమునందే ప్రహ్లాదజన్మమునుకూడ కశ్యపప్రజాపతి వర్ణించినాఁడు. వంశానురూపముగ విద్యాసంపత్తియు నుండును. బ్రహ్మనుగూర్చి తపస్సుచేయుటకు ముందే హిరణ్యకశిపుఁడు ప్రపంచపు స్థితిగతుల నెఱిఁగిన జ్ఞాని.

---

1. "ప్రకృతేః క్రియమాణాని గుణైః కర్మాణి సర్వశః
అహంకార విమూఢాత్మా కర్తాహమితి మన్యతే"
శ్రీమద్భగవద్గీత, తృతీయోధ్యాయము శ్లో॥ 27 పుట - 353

ఈజ్ఞానము ప్రాక్తనజన్మసిద్ధమనుట నిర్వివాదము. సప్తమస్కంధావతారిక యందలి శ్రీధరీయమువలన నీవిషయము నిగదితము.

"స్వభక్త పక్షపాతేన తద్విపక్ష విదారణమ్,
నృసింహమద్భుతం వందే పరమానంద విగ్రహమ్.
ఊతిః పంచదశాధ్యాయ్యాం సప్తమే వర్ణ్యతేధునా,
ఊతిశ్చ వాసనా ప్రోక్తా తత్తత్కర్మానుసారిణీ
అశుభా చ శుభా చేతి ద్విధా సా హేతుభేదతః,
అశుభా మహతాం కోపాచ్ఛుభా మహదనుగ్రహాత్.
హరేర్ద్వాపరయోర్యద్వద్వైకుంఠే వసతోరపి
చతుస్సనరుషా విష్ణుద్వేషాద్యశుభవాసనా.
యథాహి దైత్యగర్భేఽపి ప్రహ్లాదస్య సతః స్థిరా
నారదానుగ్రహాదాస విష్ణౌ సద్భక్తి వాసనా
స్వభక్తంచ సదా విష్ణుర్ద్విషంతమపి రక్షతి
తృతీయేఽథ భవే ద్వాఃస్థావకరోదాత్మసాత్ప్రనః.
అతో మనీషిణా యత్నః కార్యో మహదనుగ్రహే
ఇత్యేతదర్థమూతీనామత్రలక్షణ ముచ్యతే
అత్రాదౌ దశభిర్దైత్య తత్పుత్రమతిభేదతః
మహాత్మకృపానుకంపోత్థ వాసనాభేద ఉచ్యతే
సద్వాసనా చ యుజ్యేత కర్మభిశ్శుద్ధ చేతసః
పరైస్తు పంచభిస్తస్మాత్క్రియతే ధర్మనిర్ణయః
తత్రతు ప్రథమేధ్యాయే హిరణ్యకశిపోస్సుతే
విష్ణుభక్తే విరోధస్తు విప్రశాపజ ఈర్యతే" పుట_873

ఆధునిక కాలమున భాగవత విమర్శకులకును శ్రీధరుని పై అవతారికయే శిరోధార్యమైనది. ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తిగారు తమ శ్రీమద్భాగవతానుశీలనములో నిట్లు వచించినారు.

"సప్తమస్కంధమున నూతి నిరూపితమైనది. ఊతి యనఁగా దత్తత్కర్మానుసారియగు వాసన. ఈవాసన శుభాశుభ భేదముచే ద్వివిధము. మహదనుగ్రహమువలన శుభవాసన మహదాగ్రహము వలన నశుభవాసన సంభవించును. వైకుంఠమున శ్రీహరి ద్వారపాలకులైన వారికిగూడ మహాత్ములైన చతుస్సనుల కోపమున విష్ణుద్వేషాద్యశుభవాసన సంభవించినది. దైత్యగర్భవాసి యైనను బ్రహ్లాదునకు మహాత్ముఁడైన నారదుని యనుగ్రహమువలన విష్ణుభక్తియను శుభవాసన సంభవించినది. అందుచేత బుద్ధిమంతులు మహదనుగ్రహ సంపాదనమునకై ప్రయత్నింపవలయునని చెప్పుటకిట నూతిలక్షణము వర్ణితము."[1]

"తాళ్ళపాక సాహిత్యము - అధ్యాత్మ సంకీర్తనము" అను గ్రంథమున తత్పరిష్కర్త శ్రీ గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మగారును హిరణ్యకశిపుని జ్ఞానిత్వమును, విష్ణుపార్షదత్వమును తమపీఠికలో నిగదిత మొనర్చినారు.

"శ్రీవైష్ణవమునందు హరికంటె హరిభక్తులధికులు. భక్తుఁడు గొప్పయా? భగవంతుఁడు గొప్పయా? అన్నప్రశ్నమునకు భారత భాగవత రామాయణాదులయందు భక్తుఁడే గొప్ప అని నిరూపించు నంశములు కోకొల్లలు గలవు ...... శ్రీమద్భాగవతమున నృసింహావతారకథయే ఇందుకు తార్కాణము. లోకులందరి దృష్టిలో ప్రహ్లాదుఁడు పరమ బాలభాగవతునిగ, హిరణ్యకశిపుఁడు మిక్కిలి క్రూరునిగ కనపడుట సహజము. కాని ఇందు విచారించినచో హిరణ్యకశిపుఁడు ఆంతరంగికముగ ఎంతగా సాత్త్వికభక్తుఁడో, అంతగా బయటికి పరమరాక్షసుఁడు. ప్రపంచములో ఎక్కడ ఏతండ్రిగాని ఏకొడు

1. శ్రీమద్భాగవతానుశీలనము, డా. ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తి పుటలు - 477, 478

కునుగాని ఇంత హింసలపాలు చేసినవాఁడు కానరాఁడు.

....

"తెంపున బాలుఁడాడిన సుధీరత .... "

ఈ 28వ పద్యములో హిరణ్యకశిపుని జ్ఞానిత్వము వ్యక్తమగుచున్నది. 'హరిచే మృతియంచు దలంతును' అన్న వాక్యములో, వాఁడు పూర్వము ఘోరతపముచేసి బ్రహ్మనుండి కోరిన వరములను "గాలింగుంభిని నగ్నినంబువుల నాకాశస్థలిఁ దిక్కులన్..." పద్యం90

నిరూపించు పద్యమును ఒక్కసారి మననము చేయుదుమేని పంచభూతములు, తద్వికారములు, కాలము, దిక్కులు, వెలుపల, లోపల, పగలు, రాత్రి, పైన క్రింద కాని ప్రదేశమునందును, ప్రాణము కలిగినవి, ప్రాణములేనివి కాని వస్తువులతో మరణమును కోరుకొన్నాఁడు. ఇన్నింటికి అతిరిక్తమైన ఉత్తమవస్తువు శ్రీమన్నారాయణమూర్తి కాక వేరొకటుండునే? కావుననె, సర్వమూ శ్రీమన్నారాయణావతారమగు నృసింహునిచేత, స్వామిఒడిలోనే, ఏ ఆయుధములు లేక స్వామి గోళ్ళచేతనే తన చావును కోరుకొన్నాఁడు భక్తుఁడు. భక్తుఁడు కోరుకొన్న కోరికను, వానితపస్సుకు సంతుష్టుఁడైన పరమేశ్వరుఁడు కాదనక,

"వ॥ ఇట్లు కేవల పురుషరూపంబును, మృగరూపంబునుంగాని నరసింహరూపంబున ... జక్రాదిక నిర్వ్యక్ర సాధనంబుల నొక్కని జిక్కకుండం జక్కడచె."

దీనివలననే హిరణ్యకశిపుఁడు పరోక్షభక్తుఁడు. ప్రహ్లాదుఁడు ప్రత్యక్షభక్తుఁడు.1

---

1. శ్రీ తాళ్ళపాకవారి పదసాహిత్యము, సంపుటము – 3
అధ్యాత్మ సంకీర్తనలు, అన్నమాచార్య విరచితములు
పీఠిక – గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ, పుటలు – 6 నుండి 11

హరి పార్షదునిగానున్న ఆసంస్కారము శాపగ్రస్తమైన జన్మ యందును హిరణ్యాకశిపునకు సిద్ధించినది. లేనిచో దితివంటి సర్వజ్ఞురాలికి ప్రపంచ నశ్వరత్వమును గూర్చి చెప్పెడిపాటి వాఁడనుట సాహసమగును. హిరణ్యాక్ష వధానంతరము హిరణ్యాకశిపుఁడు చెప్పిన ఉశీనర దేశాధిపతి సుయజ్ఞుని కథ వీరధర్మసంబంధి. వేదాంతజ్ఞానమునకు, వీరధర్మమునకు గల అన్యోన్య సంబంధము హిరణ్యాకశిపుని పలుకులలో స్పష్టము. ఇవి యముని వాక్యములైనను అజ్ఞానముతో చెప్పుచున్నాఁడు కనుక హిరణ్యాకశిపుని అభిప్రాయమే యనదగును.

"య ఇచ్ఛయేశః సృజతీదమవ్యయో
య ఏవ రక్షత్యవలుంపతే చ యః
తస్యాబలాః క్రీడనమాహురీశితు
శ్చరాచరం నిగ్రహ సంగ్రహే ప్రభుః" 7-2-39

"పృధి చ్యుతం తిష్ఠతి దిష్టరక్షితమ్
గృహే స్థితం తద్విహతం వినశ్యతి
జీవత్యనాథోఽపి తదీక్షితో వనే
గృహేఽభిగుప్తోఽస్యహతో న జీవతి" 7-2.40

"భూతాని తైస్తైర్నిజయోని కర్మభి ర్భవంతి కాలే న భవంతి సర్వశః
న తత్రహాత్మా ప్రకృతావపిస్థిత స్తస్యా గుణైరన్యతమోహి బధ్యతే"
7-2-41,

ఇదం శరీరం పురుషస్య మోహజమ్
యథా పృథగ్భౌతిక మీయతే గృహమ్
యథౌదకైః పార్థివ తైజసైర్జనః
కాలేన జాతో వికృతో వినశ్యతి" 7.2.42

ఈ సందర్భమున పోతనగారి యనువాదముకూడ మూలాను

సారియై హిరణ్యకశిపుని జ్ఞానిత్వమునకు పరమోదాహరణముగ నున్నది.

"ఎవ్వఁడు సృజించు ప్రాణుల
నెవ్వఁడు రక్షించుఁ ద్రుంచు నెవ్వఁడనంతుం
డెవ్వఁడు విభుఁడెవ్వఁడు వాఁ
డివ్విధమున మనుచుఁబెనుచు హేలారతుఁడై" 7-48,

"ధనము వీధిఁబడిన దైవవశంబున
నుండుఁ బోవు మూలనున్ననైన
నడవి రక్షలేని యబలుండు వర్ధిలు
రక్షితుండు మందిరమునఁ జచ్చు" 7-49

"కలుగును పఁటి లేకుండును
గల భూతములెల్ల గాలకర్మవశములై
నిలువఁడు ప్రకృతిం దద్గుణ
కలితుఁడుగాఁడాత్మమయుఁడగమ్యుఁడు దలఁపన్" 7-49

ఆత్మస్వరూపము హిరణ్యకశిపునకు కరతలామలకము.

"సర్వజ్ఞుఁడీశుండు...." 7-39

ఇంతటి జ్ఞానబోధ చేసినవానికి యజ్ఞయాగాదులయందనాదరము, అహంకారముఁ భగవద్వైరము నెట్లు కలిగెనని యనిపింపక మానదు. అపకారము జరిగినపుడు దానికి ప్రతీకారము చేయుట వీర లక్షణము. లేనిచో నసమర్థుఁడగును. అసమర్థుఁడనిపించుకొనుట మరణమునకంటె దారుణశిక్ష. ఎట్లయినను మరణింపక తప్పనపుడు వీర ధర్మము ననుష్ఠించి "యశో వా మృత్యుర్వా" అని ఉపక్రమించుటయే ప్రాజ్ఞలక్షణము.

"వైరానుబంధతీవ్రేణ ధ్యానే నాచ్యుతసాత్మతామ్...."

ఆవిష్ణుపార్షదులు బహుకాలము వైరభావముతో నేకాగ్ర

చిత్తముతో భగవానుని ధ్యానించి, తిరిగి పరమ పదమును పొంది నారు.

హిరణ్యకశిపుఁడు బాహిరముగ రాక్షసరాజైనను ఆంతర్య మున విష్ణుపార్షదుఁడు.

భ్రాతృవధకు కుపితుఁడైన హిరణ్యకశిపుఁడు గోబ్రాహ్మణ యజ్ఞాదికములను నాశనమొనర్పుఁడని తనయనుచరుల నాజ్ఞాపించు సందర్భములో

"తస్య త్యక్త స్వభావస్య ఘృణేర్మాయా వనౌకసః
భజంతం భజమానస్య బాలస్యేవాస్థిరాత్మనః" 7-2-7

అని వ్యాసవాణి. "ధాతూనామనేకార్థత్వాత్" కదా! పై శ్లోకమున 'ఘృణి', 'మాయా', 'వనౌకసః' అను పదముల ప్రయో గముచేత వ్యాసభగవానుఁడు హిరణ్యకశివుని జ్ఞానమును సూచించి నాఁడు. అదేసందర్భమునందలి

"మచ్ఛూలభిన్నగ్రీవస్య భూరిణా రుధిరేణవై
రుధిరప్రియం తర్పయిష్యే భ్రాతరం మే గతవ్యధః" 7-2-8

అను శ్లోకమున హిరణ్యకశివునకు తాను విష్ణుపార్షదుఁడనను జ్ఞాపిక యున్నట్లు వ్యాసమహర్షి ధ్వనింపఁజేసినాఁడు. శ్రీధరీయమిట గుంఫనముగా నుండ1, వంశీధరీయ మా యర్థమును ప్రకాశితమొన ర్చినది.

"మచ్ఛూల భిన్నా తదగోచరభూతా గ్రీవా తదుపలక్షితో విగ్రహో యస్య తస్య మే రుధిరేణ నృసింహాతయా ఆవిర్భావే

1. "తస్య రుధిరేణ యావత్తర్పయిష్యామి తావద్యూయం భువం యాత" ఇతి "తృతీయేనాన్వయః" పుట - 883
ఆనా యొక్క రక్తముతో నాసోదరునకు తృప్తికలిగించు పర్యంతము మీరు గోబ్రాహ్మణాదికములను బాధింపుఁడు.

తస్మాత్ భ్రాత మదీయ రుధిరేణ రుధిరప్రియం భ్రాతరం తర్పయిష్యే యథా తరోః మూలం నిషేచనేన" -వంశీధరస్వామి.

'నాశూలముచే నారాయణుని కంఠమును భిన్నముచేసి, ఆతని రక్తముతో రుధిరప్రియుఁడైన నాసోదరుని తృప్తిపఱచెద'ని పైశ్లోకమునకు వాచ్యార్థము. హిరణ్యకశిపుని రక్తముతో హిరణ్యాక్షునకు తృప్తికలిగించుట అను వ్యంగ్యార్థమును శ్రీధరుఁడు గుంఫనముగ వ్యక్తమొనర్చినాఁడు.

ఇచట 'శూల' అనుపదమునకు క్రోధమను నుపలక్షితార్థము, 'భిన్నా' అను పదమునకు అగోచరమైన అనునర్థముల సంయోజనచే వంశీధరస్వామి హిరణ్యకశిపుని ఆంతర్యమును నిగదితమొనర్చినాఁడు.

'నాశూలమున కగోచరమైన నాకంఠమును నేనే భిన్నము చేసికొని, అధికమైన నారుధిరధారలచే రుధిరప్రియుఁడైన నాసోదరుని తృప్తిపఱచెదను' అను హిరణ్యకశిపుని పలుకులాతని విష్ణుపార్షద జ్ఞాపకమునకు నిదర్శనము. తన మరణము సోదరునకు సంతోషకరమఁట. ఎందులకు? ఈజన్మమున నిరువురును మరణించినగాని తిరిగి జన్మలెత్తుట, భగవానుని జేరుట సాధ్యముకాదు. కనుక తనమరణము సోదరునకు సంతోషకరము.

సోదర వధచే రోషశోక దందహ్యమాన మానసుఁడైన హిరణ్యకశిపుఁడు వేదవర్ణ ధర్మాశ్రమముల నన్నిఁటిని నాశనము చేయుఁడని రాక్షసుల నాజ్ఞాపించినాఁడు.

"విష్ణుర్ద్విజ క్రియామూలో యజ్ఞోధర్మమయః పుమాన్
దేవర్షి పితృభూతానాం ధర్మస్యచ పరాయణమ్"

బ్రాహ్మణుల యజ్ఞక్రియలకు మూలము విష్ణువే. ఆయనయే యజ్ఞరూపుఁడు. ధర్మమయుఁడు. ఇట్లనుటచే బ్రాహ్మణాదికములు

లేక విష్ణువు లేఁడు. విష్ణువులేక వారులేరు కావున వారిని నాశనము చేసినచో విష్ణువును నాశనమొనర్చినట్లే యని పరోక్షముగ చెప్పినట్లయినది.

మూలమునందలి యీ శ్లోకము హిరణ్యకశిపుని భగవత్సంబంధ జ్ఞానమును వెలార్చును. ఈవిషయమునే పోతనకవి యిట్లు ప్రపంచించినాఁడు.

“పొండు దానవులార భూసురక్షేత్ర
సంగతియైన భూమికి గములుగట్టి
మహిఁ దపస్స్వాధ్యాయ మౌనవ్రతస్థుల
వెదకి ఖండింపుఁడు విష్ణుఁడనఁగ
నన్యుఁడొక్కఁడు లేఁడు యజ్ఞంబు వేదంబు
నతఁడె భూదేవక్రియాది మూల
మతఁడె దేవర్షి పితృతాది లోకములకు
ధర్మాదులకు మహాధారమతఁడె

యేస్థలంబుల గో భూసురేంద్ర వేద
వర్ణ ధర్మాశ్రమంబులు వరుస నుండు
నా స్థలంబులకెల్ల మీరరిగి చెఱచి 7.34
దగ్ధములు చేసిరండు మీదర్పమొప్ప”

“మూలభాగవతము పురాణము గావున దానియందు పాత్ర చిత్రణమునకంత ప్రాధాన్యము లేదు.... మూలమునందలి పాత్ర చిత్రణములో బీజప్రాయముగా నున్న లక్షణములను బరిపుష్టము గావించి పోతన పాత్రలహృదయము నావిష్కరించినాఁడు.”[1]

1. శ్రీమద్భాగవతానుశీలనము, డా. ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తి, పుటలు - 355, 356.

"వైరానుబంధనంబునఁ
జేరిన చందమున విష్ణుఁ జిరతరభక్తిం
జేరఁగరాదని తోఁచును
నారాయణ భక్తియుక్తి నాచిత్తమునన్" 7-15

అను నారదవచనములు పోతన హిరణ్యకశిపుని వైరమార్గానుయాయిగ దిద్దితీర్చుటకు ప్రధానాధారములు.

"పరమాత్మను అన్వేషించడానికి వేదాంతశాస్త్రం రెండు మార్గాలు ఉపదేశించింది. ఒకటి ప్రకృతిలోని ప్రతివస్తువును ఇది భగవంతుఁడు కాదు, ఇది భగవంతుఁడు కాదు అని న ఇతి-నేతి అనే మాటచేత నిషేధించుకొంటూ చివరకు 'నేను' (అహం) అనేది 'బ్రహ్మ' అని గ్రహించడం. రెండవది: ప్రకృతిలోని ప్రతివస్తువులోనూ బ్రహ్మవున్నదనే భావనతో ఇది బ్రహ్మము ఇది బ్రహ్మము అని అన్నిటిని బ్రహ్మగా భావించడం."1

మొదటిది వ్యతిరేకమార్గము, క్లిష్టమైనది. రెండవది అన్వయమార్గము. ఇందు హిరణ్యకశిపుఁడు మొదటిమార్గమునకు, ప్రహ్లాదుఁడు రెండవమార్గమునకు చెందుదురు.

హరి సౌకర్యాంగముదాల్చి తనసోదరుని సంహరించెననుచు హిరణ్యకశిపుఁడు పలికిన పలుకులు విష్ణుతత్త్వప్రతిపాదకములు.

"వనములనుండు జొచ్చు మునివర్గములోపల ఘోణిగాఁడు సం
జననమెఱుంగ రెవ్వరును జాడయొకింతయు లేదు తిన్నఁడా
సిన మఱిడాయు వెంటబడి చిక్కక చిక్కఁడు వీనినొక్కకీ
లున మనమెల్లలోఁబడక లోఁబడఁ బట్టుకొనంగ వచ్చునే" 7-31

---

1. అంతరార్థభాగవతము, డా. వేదుల సూర్యనారాయణశర్మ పుట-114

అను హిరణ్యకశిపుని పలుకులను పరిశీలించినచో నాతనిలో గాఢముగను, గూఢముగను నున్నభక్తి వ్యక్తమగును. ఈపద్య మద్భుతమైన భగవత్తత్త్వమును వెల్లడించును. హరి యడవులలో తిరుగుచుండు ననియు, పుట్టుకజాడ తెలియవనియు నిత్యాదిగ నింద కన్పట్టుచున్నను, "సంజననమెఱుంగ రెవ్వరును" అనుట నారాయణుని అనాదిత్వమునకు సూచకము. "జాడ యొకింతయు లేద"నుట నారాయణ తత్త్వము నెఱుఁగుట దుస్తరమను నభిప్రాయమును సూచించును. భక్తపరాధీనుఁడైన భగవానునకు 'మనమెల్లలోఁబఱచి' ఆయనను పట్టుకొనవచ్చునను గంభీరార్థము పూర్వవాసనా వాసితమై యిట ధ్వనించును. ఇట్లు నింద స్తుతిపర్యవసాయి యగుట మహాకవి సంప్రదాయము.

"భుజశక్తి నాతోడఁ బోరాడ శంకించి
మున్నీట మునిఁగిన మునుఁగుగాక
యలయించి పెనఁగు నాయచల సంభ్రమమున
కెఱఁగి వెన్నిచ్చిన నిచ్చుఁగాక
జగడంబు సైపక సౌకర్యకాంక్షియై
యిలక్రింద నీఁగిన నీఁగుగాక
క్రోధించి యటుగాక కొంతపౌరుషమున
హరిభంగి నడరిన నడరుగాక

కఠినశూలధార గంఠంబు విదళించి
వాని శోణితమున వాడి మెఱసి
మత్సహోదరునకు మహి దర్పణము సేసి
మెఱసివత్తు మీకు మేలు తెత్తు" 7-32

ఇందు సారిదిని మత్స్య కూర్మ వరాహావతారములు, రాఁబోవు నృసింహావతారముకూడ హిరణ్యకశిపునకు మనోగోచరము

లైనవి. పోతనకు ప్రసంగవశమున భగవల్లీలలను సూచించుట యభీష్టము. గజేంద్రమోక్షమునందలి లక్ష్మీదేవి సంశయమిట్టి లీలలను సూచించునదే.1

“చక్రాయుధుఁడేడి చూపుఁడని ధిక్కారించిరో దుర్జనుల్” అనువాక్యము చదువఁగనే భాగవతవాసనగల యేరికైనను “డింభక సర్వస్థలంబుల....” అను హిరణ్యకశిపుని నిర్భర్త్సనము స్ఫురింపక మానదు.

“జీవి ఒకసారి సంపూర్ణస్థితి పొందినపిదప శాపకారణముచే బాహ్యరూపాదికములు మారినను స్వస్వరూపజ్ఞానము నశింపదు. జయవిజయులు భగవత్సాన్నిధ్యము పొందిన సంపూర్ణమూర్తులు. బ్రాహ్మణశాపముచే రాక్షసజన్మ యెత్తినను, వారు స్వస్వరూపజ్ఞానమును మఱచిపోదురా? అట్లు మఱచిపోయినచో ఏ మోక్షపదము కూడ శాశ్వతము కాదన్నమాటే !

సంపూర్ణస్థితిని పొందిన జీవి శాపకారణముచేనైనను స్వస్వరూపజ్ఞానమును మఱచిపోవుననుట వేదాంత తత్త్వమునకు వెన్నుపోటు. జడభరతుఁడు తన తరువాతి రెండుజన్మలలో స్వస్వరూపజ్ఞానమును మఱచిపోలేదు.”2

---

1. తన వేంచేయుపథంబు బేర్కొనఁ డనాథ స్త్రీజనాలాపముల్
వినెనో మ్రుచ్చులు మ్రుచ్చిలించిరొ ఖలుల్ వేద ప్రపంచంబులన్
దనుజానీకము దేవతానగరిపై దండెత్తెనో భక్తులం
గని చక్రాయుధుఁడేడి చూపుఁడని ధిక్కారించిరో దుర్జనుల్”
8-100 పుట - 793

2. ముఖాముఖి - 1-2-87
బ్రహ్మశ్రీ ఆర్. వీరభద్రరావుగారు (నాన్నగారు)
రిటైర్డ్ డి. ఇ. వో., రాధామాధవమందిరము
అరండల్‌పేట, గుంటూరు.

ఇట్లే హిరణ్యకశిపుఁడును బాహిరముగ రాక్షసునిగ ప్రవర్తిం
చుచున్నను, అంతరంగమున స్వస్వరూపజ్ఞానమును మఱచిపోలేదు.

ఇట్టి హిరణ్యకశిపుఁడు తనతపమునకు మెచ్చి ప్రత్యక్షమైన
బ్రహ్మను

"నాంతర్బహిర్దివా నక్త మన్యస్మాదపి చాయుధైః
న భూమౌ నాంబరే మృత్యు ర్న నరై ర్న మృగైరపి"
7-3-36

"వ్యసుభిర్వాసుమద్భిర్వా సురాసురమహోరగైః
అప్రతి ద్వంద్వతాం యుద్ధే ఐకపత్యంచ దేహినామ్"
7-3-37

అని ప్రార్థించినాఁడు.

"గాలింగుంభిని నగ్నినంబువుల నాకాశస్థలిన్ దిక్కులన్
రేలన్ ఘస్రములం దమఃప్రబల భూరిగ్రాహ రక్షోమృగ
వ్యాళాదిత్య నరాది జంతుకలహవ్యాప్తిన్ సమస్తాస్త్ర శ
స్త్రాళిన్ మృత్యువులేని జీవనము లోకాధీశ యిప్పింపవే" 7-90

ఇట్లు వరము వేడుటలోనే హిరణ్యకశిపుఁడు ప్రహ్లాద జనన
మునకు ముందే నృసింహాకృతికి బీజావాపము కావించినాఁడు. ఆయన
సాన్నిధ్యమును వాంఛించినాఁడు. ఇఁక నాయనను పొందుటకు మార్గ
మన్వేషింపవలె. వేగముగా గమ్యమును చేరవలె. ఇందులకుపాయము
భాగవతహింస. హిరణ్యకశిపుఁడు "నిరంతరాక్రాంత దురంత వైర
వేగుండు" మార్గము తెలిసినపిదప నాలస్యమును సహింపలేఁడు.

వరసంపాదనమునకు పిమ్మట హిరణ్యకశిపుఁడు అర్థసిద్ధికై
ప్రయత్నముల నారంభించినాఁడు.

"తస్యోగ్రదండ సంవిగ్నాః సర్వేలోకాః సపాలకాః 7-4-21
అన్యత్రాలబ్ధశరణాః శరణం యయురచ్యుతమ్"

"ఎన్నఁడుమాకు దిక్కుగలదెన్నఁడు దైత్యుని బాధమాను" నని దేవతలు భగవానుని శరణుజొచ్చినారు.

"ఈరాక్షసుఁడు చేసేపనులన్నీ నేనెరుగుదును. ఆతని మనస్సులోని చెడుత్రోవలు నేనెరుగుదును. అతఁడు నాభక్తుఁడయియుండి పైకి విపరీతముగా మాట్లాడుట, చెడ్డపనులు చేయుటయునూ నాకు తెలియును. దానికి కారణముకూడ తెలియును. కాలము సంప్రాప్తమయినపుడు అంతయును సరియగును. అంతవరకును మీరు ఓపిక వహింపుఁడు" అని భాగవతప్రభ. పుట - 93

"కాలముగూడ జంపెదనని" హరిపలుకులు. అదియెట్లు?

"యదా దేవేషు వేదేషుగోషు విప్రేషుసాధుషు
ధర్మే మయిచ విద్వేషః సవా ఆశు వినశ్యతి" 7-4-27
"నిర్వైరాయ ప్రశాంతాయ స్వసుతాయ మహాత్మనే..."
7-4-28

దేవవేదగోబ్రాహ్మణాదికముల నెప్పుడు హిరణ్యకశిపుఁడు ద్వేషించును. నిర్వైరుఁడైన ప్రహ్లాదు నెప్పుడు బాధించునో అపుడు వానిని నశింపజేయుదునని హరి అభయము.

"శుద్ధసాధులందు సురలయందు శ్రుతులందు
గోవులందు విప్రకోటియందు
ధర్మపదవియందుఁ దగిలి నాయందు వాఁ
డెన్నఁడలుఁగు నాఁడె హింసనొందు" 7-111

'శమదమసంపన్నుఁడైన ప్రహ్లాదు నెన్నఁడాపన్నత నొందించునాఁడె పట్టి వధింతున'నినాఁడు శ్రీహరి. భవిష్యత్తులో హిరణ్యకశిపుని వైరసాధనాలత ప్రహ్లాద భక్తిభూజము నల్లుకొని పైకిసాగనున్నది. ఆ యాధారమునకు కష్టము వాటిల్లినపుడు తప్ప భగవానుఁడు రాఁడు.

ప్రహ్లాదుఁడు జన్మింపకముందు హిరణ్యకశిపునిలో బీజరూపముననున్న వైరానుబంధము క్రమశః కుమారుని భక్తితో పాటుగ తీఁగలు సాగినది.

"ఈ ద్వేషమే వానికి ముక్తిహేతువైనది. ద్వేషముఖమున వానిసాధన సాగినది... ప్రహ్లాదుని సాధన భక్తిమార్గమున సాగినది. ... ఏ భావముచేతనైనను బరమేశ్వరుని బొందవచ్చుననుటకీ కథ నిదర్శకము"1

హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులలో నొకవిశేషము స్పష్టముగ
గోచరించును. హిరణ్యాక్షునకు హిరణ్యకశిపునకున్న ధీశక్తి లేదు.
ఆలోచన పెరిగినకొలఁది సంశయములు పెరుగుట సహజము. హిర
ణ్యాక్షునకైనంత సులభముగ హిరణ్యకశిపునకు హరి సందర్శనము
కాకపోవుటకు వారిజ్ఞాన వ్యత్యాసమే కారణము. హిరణ్యాక్షునకు
వరుణోపదేశము, నారద మార్గదర్శకము లభించుటకు శ్రీహరి
గూర్చి స్పష్టమైన అభిప్రాయము లేదు. కాన వారి యుపదేశముచే
ప్రాక్తన సంస్కార ముద్బుద్ధమైనది. హిరణ్యకశిపునకు విష్ణుస్థితిని
గూర్చి నిశ్చయ జ్ఞానమున్నది. ఆతని యీజ్ఞానము "యోగో జ్ఞానం
తథాసాంఖ్యం విద్యాః శిల్పాదికర్మచ వేదశ్శాస్త్రాణి విజ్ఞానం ఏత
త్సర్వం జనార్దనాత్" అను ఆర్షోక్తిని స్ఫురింపజేయును. బ్రహ్మను
గూర్చి తపమొనర్చిన సందర్భముకూడ నీతని యోగజ్ఞతను సూచిం
చును. యోగసిద్ధితోపాటు నారాయణ సాదృశ్యముకూడ పొందవలె
నను ఆరాటము హిరణ్యకశిపున కున్నట్లు విద్వద్విమర్శకుల యభి
ప్రాయము.

"హిరణ్యకశిపుఁడు పరమభాగవతోత్తముఁడగు విష్ణుద్వార

1. శ్రీమద్భాగవతానుశీలనము, డా. ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తి
పుటలు - 227, 228

పాలకుఁడు. ముని శాపమున రాజస తామస భావములను గ్రహించిన వాఁడు గాబట్టి, ఆయన నేనే రాజును, నేనే సర్వమునకు అధికారిని' అనే రాజసభావము కలవాఁడయినందున ఈ క్రింది విధముగా కోరుకొనెను.

అజేయమగు విష్ణుసాన్నిధ్యమున నిప్పటివరకు నుండి పెరిగిన వాఁడనుగాన, నేనిప్పుడుగూడ ఎవరికి తలవంచజాలను. అందరినీ జయించి ప్రపంచమునకు జయహేతువగు శ్రీహరి పార్శ్వచరుఁడ ననిపించుకొనవలెను. అజరము - తరుగులేని తేజోమూర్తి శ్రీహరి. 'అజరః కవిః' అనబడువాఁడు. ఆయన బంటునుగాన నేనెవరికిని తీసి పోరాదు అనుభావముకూడ వైష్ణవభావమే, అమరము - మార్పు చెందని దివ్యజ్ఞాన స్వరూపుఁడగు నారాయణుని పరివారములోని వాఁడననుటచే, నేనును అమరుఁడనుగా నిత్యవిభూతి నందెదను.

'బ్రహ్మనుద్వంద్వమేకం' - అనగా శ్రీమహావిష్ణువు సర్వాంతర్యామియగు ఆత్మస్వరూపుఁడు 'అయమాత్మా' అన్నవాక్యమున కాధారభూతమైనవాఁడు. కాన నేనును ఆ శ్రీహరి స్వరూపమే. కావుననాకు ప్రతిగా నింకెవరు నుండరాదు. నాకు నేనేసాటి. 'స్వరాట్ - విరాట్ - ఏకరాట్' అన్నప్పుడు శ్రీమహావిష్ణువనియే భావము. తానొక్కఁడే ఈ సృష్టిని విరాజిల్లజేసి వెలిగించెడువాఁడు.

అజరామరభావము శ్రీహరిది. హిరణ్యకశిపుఁడా భావమునందే యుండ గోరుచున్నాఁడని భావము."1

ఇహ జన్మమునందే నారాయణ తాద్రూప్యము దుర్లభము. కనుకనే బ్రహ్మయును అమరత్వము తప్ప తక్కిన వరములనన్నిటి

---

1. భాగవతప్రభ - ఆహ్లాదకిరణము, శ్రీ కొత్త రామకోటయ్యగారు — పుటలు - 54, 55

ననుగ్రహించినాఁడు. హిరణ్యకశిపునకు నారాయణ తాద్రూప్యము
జన్మవాసనలచే ననివార్యము. బ్రహ్మ అమరత్వము నొసఁగినచో
నది సిద్ధింపనేరదు. కావున విధాతయు హిరణ్యకశిపుని భావిశుభస్థితిని
గుర్తించియే అమరత్వము ననుగ్రహింపలేదు. తపఃప్రారంభకాల
మున నమరభావము నాకాంక్షించిన హిరణ్యకశిపుఁడు బ్రహ్మను
వరములు వేడునాటికి

"గాలింగుంభిని నగ్నినంబువుల ..." 7-90

అని అమరత్వము పరిమితకారణ సిద్ధముగ కోరినాఁడు.

ప్రథమజన్మమున శాపావసానకాలము సంకల్పగోచరమైనది
కావుననే హిరణ్యకశిపుఁడిట్టి వరమడిగినాఁడు. రాఁబోవు నరసింహ
రూపమాతని మనోనేత్రమున గోచరించి యుండవచ్చును. హిరణ్య
కశిపుఁడడిగిన వరవిధానము వలన భగవానుని అంకస్థలితప్ప ఆతని
సంహారించు స్థలాంతరము లేకపోయినది. ఈవరవిధానము హిరణ్య
కశిపుని వైరభక్తి నైశిత్యమునకు నిదర్శనము.

వరసంపాదనమునకు పిమ్మట హిరణ్యకశిపుఁడు నారాయణుని
జేరుటకు ప్రయత్నమారంభించినాఁడు. నారాయణ స్వరూపులైన
వారిని బాధించినచో నాయనయందు సత్వర ప్రవృత్తి కలుగునను
నిశ్చయజ్ఞానము హిరణ్యకశిపున కున్నది. ఆతఁడు శాస్త్రమార్గము
నతిక్రమించి తామసుఁడై ప్రవర్తించినాఁడు. తమోగుణముకూడ
భగవత్సంకల్పసిద్ధమే. భగవంతుఁడు తన సంకల్పానుసారము నిర్గుణుఁ
డయ్యు సృష్టిస్థితిలయముల కనుకూలముగ గుణత్రయమువలన ప్రవ
ర్తించునని భాగవతవచనము.1 కావున తమోగుణముకూడ భగవం

---

1. "సత్త్వం రజస్తమయితి నిర్గుణస్య గుణాః తతః
స్థితిసర్గ నిరోధేషు గృహీతా మాయయా విభోః"
2-5-18, పుట - 230

తుని రూపాంతరమే. శ్రీహరి సంకల్పము తమోగుణరూపమున హిరణ్యకశిపునియందు ప్రవర్తిల్లినది. భగవంతుడు శీఘ్రముగ తనను చేర్చుకొందునని తనపార్షదులకు చేసిన వాగ్దానమందలి ఏకదేశమును నిర్వర్తించుటకు హిరణ్యకశిపుని అట్లు ప్రవర్తింపజేసినాడు. హిరణ్యకశిపుని తమోగుణమువలననే దేవతలు అనన్యశరణ్యులై నారాయణ ప్రపన్నులైనారు. "హిరణ్యకశిపుని ప్రచండమైన దండనీతి, దేవతల నెల్ల శ్రీహరి శరణార్థులనుగా మార్చినది. ఆయనకు తొందరగా రాక్షసభావము వదలి, వైకుంఠద్వారము చేరవలెనని తీవ్రమైన ఆకాంక్ష. అదికూడ శ్రీహరి కృపావిశేషమే కాని, దేవతల మొర బహిరంగమైనది. రాక్షసుని మొర అంతరంగమైనది"1

నారాయణుడీ కార్యమున ప్రవర్తించుటకు కారణము స్వభక్తపక్షపాతము ఈ స్వభక్తపక్షపాతమే సర్వతోముఖమై కారణబహుత్వమందినది. శ్రీధరుడు నరసింహావతార కారణమును వివరించుచు "స్వభక్తపక్షపాతేన తద్విపక్ష విదారణమ్" అని వ్యాఖ్యానించినాడు. ఈ వాక్యము చదువగనే 'దేవతలయందలి పక్షపాతము'ను నర్థముస్ఫురించును. కాని హిరణకశిపుని యందలి పార్షదముఖ్యుడను పక్షపాతముచే శాపసిద్ధమైన విపక్షత్వ విదారణము భగవత్సంకల్పము. ఈ యభిప్రాయమునే

"స్వభక్తంచ సదా విష్ణుః ద్వేషంతమపి రక్షతి"

అని శ్రీధరుడు నిగదితమొనర్చినాడు. ఇట శ్రీధరుని "ద్వేషంతం భక్తం" అనుమాట హిరణకశిపుడు వైరభక్తుడనుటను దృఢీకరించును.

ఇట మఱియొక విశేషము. పార్షదులకును విష్ణుతత్త్వమగమ్యము. దీనిని వారికెరిగించుటకు నారాయణుని యనుగ్రహము కొంత

1. భాగవతప్రభ, ఆహ్లాదకిరణము, పుట - 92

ఆలస్యమైనది. అట్టి ఆలస్యము అనుగ్రహవిశేషమే. భక్తుఁడగు వానికి సంశయములుండరాదు. ఉన్నచో "సంశయాత్మా వినశ్యతి" అను వాక్యము యదార్థమగును. హిరణ్యాక్షునకిట్టి సంశయము కలుగ లేదు కాని హిరణ్యకశిపునకు కలిగినది. అట్టి సంశయమునకు శోధన అపేక్షితము. ప్రహ్లాదుఁడు సాధనముగ హిరణ్యకశిపుఁడీ శోధనను పొందగలిగినాఁడు. భాగవతోత్తముఁడైన ప్రహ్లాదుని హింసించుట యను మార్గమున భగవదన్వేషణ మారంభించినాఁడు.

"లోకమునందు ఏ తండ్రి, తనకు వ్యతిరేకమయిన కుమారుని కూడా దండింపఁడు. పైగా శిక్షించి సన్మార్గమునుచూపును. ఏ చెడు మార్గమునకును పోక మంచివాఁడయిన ప్రహ్లాదుని యెడల తండ్రి పాపమునే పూనెను అన్నవుడు పాపములను తొలగించి తనకు సంక్ర మించిన అఘమును బాపుకొనుటకు ప్రహ్లాదునే మంచి తరణోపాయ ముగా హిరణ్యకశిపుఁడు గ్రహించెనని భావము .... ఋషుల శాపము వలన లభించిన సర్వపాపములనుండి మోక్షము లభింపవలయునని 'మా - శుచ' అనేస్థితి రావలయుననియే హిరణ్యకశిపుఁడు కోరుచు న్నాఁడు. దానికై ప్రహ్లాదుని ఉపకరణముగాఁ గోరుచున్నాఁడు. .... ఇట ద్వేషము లేదనియు, తన రాక్షసజన్మయందలి ద్వేషమువలన మరణమును తనకు ప్రయోగించుటకై పుత్రునికై ద్వేషమనియు అర్థమును గ్రహింపఁదగును.1

హిరణ్యకశిపుఁడు కుమారుననేకవిధముల హింసించినాఁడు. కాని హరి కృపకు పాత్రుఁడైనందున ప్రహ్లాదునియందెట్టి వికారము కలుగలేదు. కనుక ప్రహ్లాదుఁడు బాధల నొందినాఁడనుట అసంగతము. భక్తునకును, భగవంతునకును గల అభేదము ప్రహ్లాదచరిత్రయందు నిగదితము. హిరణ్యకశిపుఁడు బాధించుకొఁది ప్రహ్లాదుని యందా

1. భాగవతప్రభ - ఆహ్లాదకిరణము, పుట - 119

సంశయమే అధికమైనది.1 ఏవిధముననుపోని రూపుమాపలేక హిరణ్య కశిపుఁడు "దురంతచింతా పరిశ్రాంతుండయి."నాఁడు. (200) ప్రహ్ల దుని ప్రాణముల కపాయము వాటిల్లినగదా భగవానుఁడు వచ్చు అర్ధసిద్ధికలుగుట. అందులకై దురంత చింతా పరిశ్రాంతుడైనాఁడు.

హిరణ్యకశిపుని వైరసాధన ఫలోన్ముఖమైనది. "కావు వీఁడు మహా ప్రభావ సంపన్నుఁడు. వీనికెందును భయంబులేదు. వి తోడి విరోధంబునం దనకు మృత్యువు సిద్ధించునని నిర్ణయించి... 7-205. ఇప్పటికి తనమృత్యువు తానుకోరుకొనిన విధముగా లభించు నని నిశ్చయమైనది. కాని కర్మవాసన లింకను ఆతనిని వీడలేదు. కర పరిపాకమింకను కలుగకపోవుటచేతనే "చిన్నవోయి", "ఖిన్నుఁడై" "విషణ్ణుండై" అను విశేషణములు సంగతములగుచున్నవి. కర్మ ప పాక కాలమున ప్రహ్లాదుఁడే హిరణ్యకశిపునకు పరమగురువై వా తత్త్వమును సమగ్రముగ బోధించినాఁడు. (7-264 నుండి 275 పద్య ములు) "ఇందుఁగలఁడందు లేఁడని సందేహము వలద"నుచు భగవం తుని విశ్వమయత్వమును తండ్రికి నిరూపించినాఁడు.

ఇట పద్మపురాణమునందలి వాక్యములును స్మరణీయములు హిరణ్యకశిపుఁడు విష్ణుతత్త్వమును ఎఱిగినవాఁడయ్యు, విష్ణురూప మును ప్రత్యక్షముగా సందర్శింపవలెనను జిజ్ఞాసతో నాయనను చూపుమని ప్రహ్లాదునడిగినాఁడు.

"త్వయా విష్ణోః పరత్వంచ సమ్యగుక్తం మమాగ్రతః
వ్యాపిత్వాత్ సర్వభూతానాం విష్ణురిత్యభిధీయతే"
"యో౽సౌ సర్వగతో దేవః సయేవ పరమేశ్వరః
తస్య సర్వగతత్వం వై ప్రత్యక్షం దర్శయస్వ మే"

1. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, 7-193, 194, 195 పద్యములు,
పుటలు - 63, 64

"ఐశ్వర్యశక్తి తేజాంసి జ్ఞానవీర్య బలానిచ
పశ్యేఽయం తస్య పరమం రూపం గుణ విభూతయః
సంయగ్దృష్ట్వా ప్రయత్నేన విష్ణుం మన్యే దివౌకసమ్"1

'శ్రీమహావిష్ణువుయొక్క పరదైవతత్వము నీవు నాయెదుట చక్కగా నిరూపించితివి. సర్వభూతములయందును వ్యాపించియుండుటచే నాతనిని విష్ణువనుచున్నారు. ఎవ్వడు సర్వగతుడో వాడు పరమేశ్వరుడు. అట్టి మహావిష్ణువు సర్వగతత్వమును నాకు ప్రత్యక్షముగా చూపవలసినది. ఈశ్వరత్వము, శక్తి, పరాక్రమము, జ్ఞానము, సత్త్వము మున్నగు నారాయణుని పరమాద్భుతమైన గుణసంపత్తిని చూడగలను. అట్లు చూచి ప్రయత్నించి నారాయణుని వైకుంఠ నిలయునిగ నెఱుగగలను.' అని కుమారునితో పలికినాడు.

ప్రత్యక్షానుమాన ఉపమాన శబ్దప్రమాణము లనునవినాలుగు ప్రమాణములు. వానిలో ప్రహ్లాదునివలన హిరణ్యకశిపునకు పూర్వజన్మయందలి సద్వాసన ఉద్బుద్ధమై విష్ణుగుణజ్ఞానము కలిగినది. నారాయణుడప్రమేయుడు, సర్వగతుడు అను అనుమాన ప్రమాణమింకను నిశ్చయజ్ఞానమునుకూర్చలేదు. అందువలననే సర్వస్థలముల యందును ఉన్నాడేమో యని అనుమానించుచు, స్తంభగతుడుగ నుండునా అను భాగవతప్రశ్న మిచట అనుసంధేయమైనది. తరువాత భగవద్విభూతి సంపత్తి నరసింహరూపమున ప్రత్యక్షమైనది.

విష్ణువునకు తప్ప మిగిలిన దేవతలెవ్వరికిని విశ్వమయత్వము లేదని భాగవత విశ్వాసము. "విశ్వకరు...", "విశ్వమయుత లేమి..." 8-88, 94 ఆవిశ్వమయత్వ మనుభవసిద్ధముగ గ్రహింపవలెనను కుతూహలము భక్తి పరిపాకముచే హిరణ్యకశిపునకు కలిగినది.

1. పద్మపురాణము, ఉత్తరఖండము, 265వ అధ్యాయము.
శ్లోకములు - 74 నుండి 77 పుట-472

"హరిసర్వాకృతులంగలండనుచు బ్రహ్లాదుండు భాషింప స
త్యరుఁడై యెందును లేఁడు లేఁడని సుతున్ దైత్యుండు తర్జింప శ్రీ
నరసింహాకృతి నుండె నచ్యుతుఁడు నానాజంగమ స్థావరో
త్కర గర్భంబుల నన్ని దేశముల నుద్దండ ప్రభావంబునన్" 7_277

హిరణ్యకశిపుని వైరసాధనలో నొక క్రమపరిణామమున్నది. అది నృసింహావిర్భావ సమయమునకు పచేళిమమైనది.

"సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితమ్
వ్యాప్తిం చ భూతే ష్వఖిలేషు చాత్మనః
అదృశ్యతాద్భుత రూపముద్వహన్
స్తంభే సభాయాం న మృగం న మానుషమ్" 7_8_17

ఈశ్లోకము, దీనికి శ్రీధరీయము హిరణ్యకశిపుని నిజభృత్యత్వమును నిగదితమొనర్చును. పోతన వీనిని దృష్టియందుంచుకొని హిరణ్యకశిపుని పాత్ర నావిష్కరించినాఁడు.

"సత్యం విధాతుం నిజభృత్యభాషితమ్" అను శ్లోకమునకు శ్రీధరీయమిది.

"భగవాన్ తదా అదృశ్యత దృశ్యో బభూవ కిమర్థం నిజభృత్యేన ప్రహ్లాదేన యద్భాషితం దృశ్యత ఇతి తత్సత్యం విధాతుం కర్తుం తథా అఖిలేషు భూతేషు స్వాత్మనో వ్యాప్తించ సత్యాం కర్తుం స్తంభే అదృశ్యత తత్కిమాకారమ్? ... నిజభృత్యేన హిరణ్యకశిపునా బ్రహ్మణం ప్రతియద్భాషితమ్. శ్లో॥ "భూతేభ్య స్త్వద్విసృష్టేభ్యో మృత్యుర్మాభూన్మమ ప్రభో" ఇతి. తథా నాంతర్న బహిరితి న నరైర్న మృగైరితి చ. బ్రహ్మణాచ నిజభృత్యేన యద్భాషితం తత్తథా స్త్వితి తత్సత్యం కర్తుం........ శ్లో॥ "కౌంతేయ ప్రతిజానీహి నమే భక్తః ప్రణశ్యతీ"తి. తథా "తేషామహం సముద్ధర్తా

మృత్యుసంసారసాగరాది" త్యాది చ సత్యం కర్తుం అదృశ్యతేతి ద్రష్టవ్యమ్. అలమతి విస్తరేణ. పుట - 932

'నిజభృత్యభాషితము'ను మాటలో వ్యాసభగవానుఁడు ప్రహ్లాద, సనకాదిమునిప్రవర, బ్రహ్మ, నారదాదులతో పాటు హిరణ్యకశిపునికూడ నిజభృత్యునిగ సూచించినట్లు శ్రీధరీయము వ్యాఖ్యానించుచు, భగవానుఁడు ప్రహ్లాద, హిరణ్యకశిపులను సంసారసాగరము నుండి సముద్ధరించినాఁడని తెలిపినది. వ్యాసభగవానుఁడు సూచించిన విషయమును పోతన శ్రీధరీయము ననుసరించి ప్రకాశిత మొనర్చినాఁడు.

శ్రీ నృసింహావిర్భావమును వర్ణించు పోతన వచనము రస సమంచితము, అలంకారస్థగితము. "... ప్రహ్లాద హిరణ్యకశిపు రంజనభంజన నిమిత్తాంతరంగ జేగీయమాన కరుణా వీరరస సంయుతుండును మహాప్రభావుండును నయిన శ్రీ నృసింహదేవుండావిర్భవించినం గనుంగొని" 7-285

తాను భావించిన నరసింహరూపమున నారాయణుఁడు ప్రత్యక్షము కాఁగా, హిరణ్యకశిపుని మనస్సు ఒకవిధమైన నిశ్చలస్థితి నందినది. "నరమూర్తిగాదు కేవల హరిమూర్తియుఁగాదు ..." 7-286 అను చిన్నపద్య మాతని మనఃస్థితికి దర్పణము.

నృసింహావిర్భావమునకు ప్రహ్లాద హిరణ్యకశిపు లిరువురును కారణులే. అందునను కోరిన వరవిధానమువలన హిరణ్యకశిపుఁడు మఱింతగ కారణభూతుఁడు. అతని నిరంతర వైరసాధనాలత ప్రహ్లాద భక్తి భూజమునల్లుకొని తీఁగలుసాగి యిప్పుడు ఫలోన్ముఖమైనది. శాపవశమున కలిగిన అజ్ఞానాంధకారము తొలఁగి, శ్రీహరి మనోగతము భక్తున కవగతమైనది.

అట్టి నృసింహునిజూచి

"ప్రాయేణమేఽయం హరిణోరుమాయినా
వధః స్మృతోఽనేన సముద్యతేన కిమ్
ఏవం బ్రువం స్త్వభ్య పతద్గదాయుధో
నదన్నృసింహం ప్రతిదైత్యకుంజరః" 7-8-23

మాయావి యగు శ్రీహరి తనను చంపుటకు వచ్చెనని సింహనాదము చేయుచు హిరణ్యకశిపుఁడు నృసింహదేవునిపైకి ఉరికినాఁడు.

"తెంపున బాలుఁడాడిన సుధీరత సర్వగతత్వముం బ్రతిష్ఠింపఁదలంచి యిందు నరసింహశరీరముఁదాల్చి చక్రి శిక్షింపఁగ వచ్చినాఁడు హరిచే మృతియుంచుఁ దలంతు నైన నా సొంపును తెంపు నందఱునుజూడఁ జరింతు హరింతు శత్రువున్"
7-287

అని పోతన. ఇందలి 'సర్వగతత్వముం బ్రతిష్ఠింపఁదలంచి', 'చక్రి శిక్షింపఁ వచ్చినాఁడు', 'హరిచే మృతియుంచు దలంతు'నను హిరణ్యకశిపుని పలుకులాతని వైరయోగమునకు పరాకాష్ఠ. సాధనలో నాతఁడు కోరిన భగవద్ధ్యానము లభించినది. ఇక స్పర్శనముతో సాఫల్యమును బొందవలెను.

'హరింతు శత్రువున్' అనునది పార్షదత్వ జ్ఞాపకము. అందువలన వీరధర్మమునుష్ఠేయమైనది. కైవల్యమార్గమునకు ప్రథమద్వారమపావృతమైనది.

హిరణ్యకశిపుఁడు కొంతతడవు స్వామితో 'నిలింపులాత్మీయ జీవన శంకా కళంకితులగునట్లు వీరోచితముగ పోరాడి,

"సురరాజవైరి లోఁబడెఁ
బరి భావిత సాధు భక్త పటలాంహునకున్
నరసింహునకు నుదంచ
త్ఖరతర జిహ్వునకు నుగ్రతర రంహునకున్" 7-293

అట్లు లోఁబడగా,

"విహగేంద్రుండహి వ్రచ్చుకైవడి మహోద్వృత్తిన్ నృసింహుండు సా
గ్రహుఁడై యూరువులందుజేర్చి నఖసంఘాతములన్ వ్రచ్చె దు
స్సహు దంభోళి కఠోరదేహు నచలోత్సాహున్ మహాబాహు నిం
ద్ర హుతాశాంతక భీకరున్ ఘనకరున్ దైత్యాన్వయ శ్రీకరున్."
7-295

భగవానుఁడాతని "ఊరువుఁ౦దు" చేర్చికొని నఖసంఘాతములతో చీల్చినాఁడు. భగవచ్ఛాంత దృష్టిచే హిరణ్యకశిపుఁడు నిర్మలత్వము నొంది, పాపసంఘము వలన బాసి శుద్ధాత్ముఁడై నాఁడు.

జయవిజయుల మిగిలిన శాపజన్మలలో భగవానుఁ డొకే అవతారముతో, చక్రాద్యాయుధములతో సంహరించినాఁడు. హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులనుమాత్రము వేర్వేరు అవతారములఁదాల్చి వధింపవలసివచ్చినది. హిరణ్యకశిపుఁడు కోరిన వరవిధానము, ఆతని సాధనలే యిందులకు కారణము. ఆతని సాధన ఫలోన్ముఖమై పరాకాష్ఠనందిన పిదప భగవానుఁడు సాక్షాద్దర్శనమిచ్చుటయేకాక, తన అంఃస్థలి నిచ్చినాఁడు. భాగవతోత్తముఁడైన ప్రహ్లాదునకు తండ్రి యగుటచే కూడ హిరణ్యకశిపుఁడీ సన్మానమున కర్హుఁడే.

హిరణ్యకశిపుని వధానంతరము ఇంద్రాది దేవతలు నృసింహ దేవుని స్తుతించు సందర్భమున విష్ణుపార్షదులు

"అద్యైతద్ధరి నరరూపమద్భుతం తే
దృష్టం నః శరణద సర్వలోక శర్మ
సోఽయం తే విధికర ఈశ విప్రశప్త
స్తస్యేదం నిధనమనుగ్రహాయ విద్మః" 7-8-56

'సర్వలోక మంగళకరమగు నీ నృసింహరూపమును దర్శించితిమి. బ్రాహ్మణ శాపగ్రస్తుఁడైన ఈదైత్యుని అనుగ్రహముచేతనే వధించితివి' అని స్తుతించినారు.

"సంచిత విప్రశాపమునఁ జండనిశాచరుఁడైన వీని శి
క్షించుట కీడుగాదు కృపసేసితివీశ్వర భక్తితోడ సే
వించుట కంటె వైరమున వేగమ చేరఁగవచ్చు నిన్ను నీ
యంచిత నారసింహ తనువద్భుతమాపదఁబాసి రందఱున్" 7-338

భక్తితోడ సేవించుటకంటె వైరమున వేగమ చేరఁగవచ్చు నిన్ను' అను వాక్యము పైవిషయమున కంతటికిని ఉపబలకము.

రావణుడు

"ఆజ్ఞాశక్ర శిఖామణి ప్రణయిని శాస్త్రాణి చక్షుర్నవమ్
భక్తిర్భూతపతౌ పినాకినిపదం లంకేతి దివ్యాపురి
ఉత్పత్తిర్ద్రుహిణాన్వయేచ తదహో నేదృగ్వరో లభ్యతే
స్యాచ్చేదేష న రావణః క్వను పునః సర్వత్ర సర్వేగుణాః"1

'హనుమన్నాటకము'ను గ్రంథమున రావణుని గుణగణముల వర్ణించు శ్లోకమిది. ఈ గ్రంథము హనుమత్కర్తృకముగనే ప్రసిద్ధము. 'రావణుని యాజ్ఞ మహేంద్రునకు శిరోధార్యము. శాస్త్రానుసారముగ ప్రవర్తించుటచే శాస్త్రములే ఆతని కన్నులైనవి. పరమేశ్వరుని యందాతనికి లోకోత్తరమైన భక్తి. ఇన్ని సద్గుణము లున్నపుడు సాధారణముగ పరిసరముల దుష్టభావము పడుచుండును. కాని యీతని విషయమున నట్లు జరుగుటకు వీలులేకుండ దివ్యనగరమైన లంకాపురి నివాసస్థానమైనది. వంశానుగతమన్ననో పుట్టినది బ్రహ్మ వంశము. ఇంతటి సమస్త సంపత్తి యేకత్ర సన్నివిష్టమగుట దుర్ఘటము. కాని ఆతఁడు రావణుఁడే కాకున్నచో అంతకన్న నుత్తముఁడు లభించునా'?

ఈకవి నిర్వేదము వాస్తవమే. కాని రావణత్వ2 మాతని సహజలక్షణము కాదు. ఆతడు హరిపార్షదుఁడు. శాపవశమున జన్మించినవాఁడు. జన్మలు గడచుకొలఁది వీరి వైరము క్రమముగ తగ్గినది.

---

1. కావ్యప్రకాశము, సప్తమోల్లాసము, శ్లోకము – 278 పుట – 400
(పైశ్లోకమును మమ్మటుఁడు తనకావ్యప్రకాశమున నుదాహరించినాఁడు)

2. "రావయతి పీడా జననేన ఆక్రందయతి లోకానితి రావణః"
కావ్యప్రకాశము – బాలబోధిని వ్యాఖ్యానము, వామనాచార్య రామభట్ట ఝలకీకర్ శ్లోకము – 278 పుట – 400

హిరణ్యకశిపునిలో నున్నంత తీవ్రతరవైరము రావణునిలో కన్పట్టదు తృతీయ జన్మమగు శిశుపాలుని యందింకను తీవ్రత తగ్గినది. హిరణ్య కశిపుఁడు సమస్తవిష్ణుతత్త్వమును ద్వేషింప, రామావతారమునకు రావణుని ద్వేషము పరిమితము. శిశుపాలునకు విష్ణుద్వేషము శ్రీకృష్ణుని అగ్రతాంబూలము వఱకే పరిమితము. శాపము జన్మత్రయావధి యగుటచే నవశ్యానుభోగ్యమై విష్ణుపార్షదులైన హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులు రావణ కుంభకర్ణులుగ జన్మింపవలసి వచ్చినది. ఈ జన్మత్రయమునందు దేహప్రమాణము, సత్త్వము వారి కర్మశేషమున కనుకూలముగ తగ్గుచువచ్చినవి. హిరణ్యకశిపుని కాలమునాటికి ఆతని నెదిరింపగల మహాసత్త్వులెవరును లేరు. రావణుని కాలము నాటికి వాలియు, కార్తవీర్యార్జునుఁడును కన్పట్టుచున్నారు. మనుష్య మాత్రులలోకూడ పాండ్యదేశరాజునొకని గెలువలేక రావణుఁడు వానితో సంధిచేసికొనినట్లు కాళిదాస మహాకవి పేర్కొనినాఁడు.1 అట్టివారున్నను నారాయణుని అనుగ్రహముండుటవలన రామావతారమువఱకు రావణుని జీవితావధి పెరిగినది. ఇదికూడ మిక్కిలి తక్కువయే. మూడుకోట్ల యేఁబది లక్షల సంవత్సరములీతని యాయుర్దాయము కాఁగా, విష్ణువొక వృద్ధబ్రాహ్మణ వేషమున నీతనిని వంచించి జీవితావధిని తగ్గించెనని యొకకథ ప్రబంధముల

---

1. "అస్త్రం హరాదాప్తవతా దురాపమ్
యేనేంద్రలోకావజయాయ దృప్తః
పురాజనస్థాన విమర్దశంకీ
సంధాయ లంకాధిపతిః ప్రతస్థే"
రఘువంశము, 6వ సర్గ శ్లోకము - 62 పుట - 94

యందు కన్పట్టును.1

రావణుఁడు భగవత్పార్షదుఁడనుమాట శ్రీమద్రామాయణమున లేదు. కాని భాగవతవాక్యమే దీనికి ప్రమాణము.2 రామకథను తరువాత మార్కండేయుని ముఖమున వినగలవని ప్రహ్లాదచరిత్రము చెప్పుచు నారదుఁడు ధర్మజునితో పలుకును. నారదుఁడు చెప్పినట్లే రామాయణకథ శ్రీమద్భాగవతము, నవమస్కంధమున వర్ణితము. శ్రీరామావతారకథ వైవస్వత మన్వంతరమున నిరువదినాల్గవ త్రేతా యుగమున జరిగినట్లు హరివంశము చెప్పినది.3 అనఁగా నేటికి సుమారు రెండుకోట్ల యేఁబదిలక్షల సంవత్సరములకు పూర్వము జరిగినదని చెప్పవచ్చును. రామావతారకాలమే శ్రీమద్రామాయణ కావ్యము. ఆధునికులకిది విశ్వసనీయముగ కన్పట్టకపోవచ్చును. కాని రామాయణమునందు శ్రద్ధకలవారికి రెండుమార్గము లున్నవి. ఒకటి వైజ్ఞానికమతిఁగని వ్యవహరింపఁబడు ఆధునికవాదము. రెండవది భక్తి పూర్వకమును, రసాస్వాదమును ప్రధానముగ గ్రహించినది. దీనికి దేశకాలములతో నిమిత్తము లేదు. చిత్తశుద్ధియు, అధ్యాత్మికత్వమును, భక్తిమార్గమును మాత్రమే లక్ష్యములు. వైజ్ఞానిక మతమును

---

1. "ఇతఁడు మూఁడు కోట్లు నేఁబదిలక్షలు
వత్సరములు హరుని వరము వలన
నుండువాఁడ కాఁడె యొక వృద్ధవిప్రుఁడై
వచ్చి శౌరి మోసపుచ్చెఁగాక"
రామాభ్యుదయము, 8వ ఆశ్వాసము, పద్యము - 86 పుట - 298

2. జజ్ఞాతే తౌ దితేః పుత్రౌ దైత్యదానవ వందితౌ
హిరణ్యకశిపుర్జ్యేష్ఠో హిరణ్యాక్షోనుజస్తతః" 7-1-40, పుట - 15
"తతస్తౌ రాక్షసౌ జాతౌ కేశిన్యాం విశ్రవసః సుతౌ
రావణః కుంభకర్ణశ్చ సర్వలోకోపతాపనౌ" 7-1-44 పుట-16

3. హరివంశము, పూర్వభాగము, చతుర్థాశ్వాసము, పద్యము-57 పుట-90

పేర హేతువాదము ప్రబలినచో మనశ్శాంతి లోపించును. గోచరించెడివన్నియు వాస్తవములు కావేమో అను నిరంతర శంకయు మానవుని నిత్యశంకితుని జేయును. అందువలన విమర్శకుఁడు దుఃఖభాగి యగును. సుఖజీవనమునకు, భారతీయ మార్గమునకు ననుకూలమైనది ద్వితీయపక్షము.1

భాగవతమునందలి శ్రీమద్రామాయణకథ వాల్మీకిరామాయణమునకు సంక్షేపము. రావణ జననాదికము శ్రీమద్భాగవతమున వర్ణితము కాలేదు. రావణ జన్మాదిక విశేషములు వాల్మీకి రామాయణము, ఉత్తరకాండమున విశేషముగ వర్ణితములైనవి. ఉత్తరకాండము వాల్మీకి కర్తృకము కాదను వాదమున్నది. కాని ప్రాచీన మహాకవులు, ఆలంకారికులు ఉత్తరకాండమును వాల్మీకి కృతముగ నంగీకరించినారు. రామాయణమునకు 'పౌలస్త్యవధము'నది నామాంతరమే కాని, అంతవఱకే వాల్మీకి రచించినాఁడనుట యుక్తము కాదు.

---

1. "There are two ways of handling the Ramayana, one may be called the scientistic way and the other the artistic way The former is a long, devious and uneven path, dark except for occasional glimmer and fit only for a certain class of tough-minded workers; and the mentality of one who pursues it must needs be very similar to that of a botanist of anatomist who tears to pieces a beautiful flower or a hand some human form in his quest for the pith or the truth .... And the appropriate way for the tender-minded is the latter way the artistic way which is as good as, and certainly sweeter than the other way and which the tough minded would also like to pursue atleast as a pleasant diversion."

వాల్మీకి రామాయణము, పీఠిక, పుట 14

By S. కుప్పుస్వామిశాస్త్రి

"రామస్యచరితం కృత్స్నం సీతాయాశ్చరితం మహత్
పౌలస్త్యవధ మిత్యేవ చకార చరితవ్రతః"1

అను గ్రంథారంభమునందలి శ్లోకములో సమగ్ర రామచరితమును, సీతామహాత్మ్యపూర్ణచరితమును మహాముని వర్ణించినట్లున్నది. పట్టాభిషేకముతో రామచరిత్ర పూర్తి కాదు. అంతేకాక రామపట్టాభిషేకము నాటికి రామాయణరచన జరిగినను, భవిష్యత్కాలమున జరుగఁబోవు ఘట్టములనుకూడ వాల్మీకిమహర్షి కూర్చినట్లు బాలకాండమున వర్ణితము. ఉత్తరకాండము వాల్మీకి కృతమని బాలకాండమున నిగదితము.2

ధ్వన్యాలోకకారుఁడు చతుర్థోద్యోతమున రామాయణమునందలి కరుణరసమును విస్తారముగ నిరూపించినాఁడు. సీతాత్యంతవియోగము రామాయణము కరుణరసభరితమనుటకు ప్రధానకారణముగ నితఁడు ప్రతిపాదించినాఁడు. ఉత్తరకాండము వాల్మీకి కర్తృకమైనపుడే అట్టి యభిప్రాయము సంగతమగును. ఉత్తరకాండమునందలి కొన్నికథలు ప్రసంగవశమున మిగిలిన కాండములయందును పేర్కొనఁబడినవి. వానిలో ముఖ్యమైనది యుద్ధకాండమున రావణునకు పూర్వవృత్తాంత స్మరణము కలుగుట. సూర్యవంశమునందలి అనరణ్యుఁడను మహారాజును రావణుఁడు సంహరించినాఁడు. అనరణ్యుఁడవసానకాలమున, తనవంశమున జన్మింపఁబోవువాఁడే రావణుని వధింపఁగలడని శపించినాఁడు. రావణునకాశాపము యుద్ధసమ

1. బాలకాండము, 4వ సర్గ, శ్లోకము – 7 పుట-9
2. "రామాభిషేకాభ్యుదయం సర్వసైన్య విసర్జనమ్
స్వరాజ్యరంజనం చైవ వైదేహ్యాస్య విసర్జనమ్"
బాలకాండము, 3వ సర్గ, శ్లోకము – 38 పుట-9

యమున జ్ఞప్తికివచ్చి, తనమరణమును నిర్ణయించుకొనినాడు. ఉత్తర కాండ వాల్మీకి కర్తృకము1 కానిచో నిట్టివర్ణన మసంగతమగును. రామాయణమునకు పూర్వమే యీవిషయము కావ్యరూపమున నున్నచోనిది సంగతముగును. కాని ప్రప్రథమముగ వాల్మీకిమహర్షియే వాఙ్మయసృష్టి చేసినట్లు ప్రాచీన, నవీన విమర్శకు లంగీకరించినారు. ఉత్తరకాండ కర్తృక విస్తరమునుగూర్చి డాక్టర్. మార్టూరి పాండు రంగారావుగారి "ఉత్తరరామాయణ విమర్శ"లో కననగును.2

---

1. "అనాగతంచ యత్కించిత్ రామస్య వసుధాతలే
తచ్చకారోత్తరే కావ్యే వాల్మీకిర్భగవానృషిః"
యుద్ధకాండము, శ్లోకము – 39 పుట – 9

2. ఉత్తరరామాయణ విమర్శ – డా. మార్టూరి పాండురంగారావు
ఎం.ఏ., పిహెచ్.డి.
హిందూకళాశాల, గుంటూరు.
పుటలు – 1 నుండి 62

రావణ జననము :

పట్టాభిషేకానంతరము శ్రీరాము నభినందించుటకు మహర్షులు వేంచేసినారు. పౌలస్త్యవధ మింతటిశ్లాఘ్యమగుటకు హేతువేమని రాముఁడా మహర్షుల నడిగినాఁడు. అపుడు రావణ జన్మాదికమును గూర్చి మహర్షులు రామునకు వివరించినారు.

బ్రహ్మమానస పుత్రుఁడు పులస్త్యుఁడు. వాని కుమారుడు విశ్రవసుఁడు. ఆతని జ్యేష్ఠపుత్రుఁడు కుబేరుఁడని ప్రసిద్ధుఁడైన వైశ్రవణుఁడు. ఒకనాఁడు విశ్రవసుఁడు సాయంసమయమున దేవతార్చన పరుఁడై యుండ సుమాలియను రాక్షసుఁడు తనకుమార్తెయైన కైకసిని విశ్రవసునకీయవలెనను సంకల్పముతో నాతని యాశ్రమమునకు వచ్చినాఁడు. స్వయముగ వెళ్ళి విశ్రవసుని వరింపుమనియు, విశ్రవసునివంటి కుమారులే అట్టి స్వయంవరమున జన్మింపగలరనియు నాతఁడు కుమార్తెకు బోధించినాఁడు.1 తండ్రియాజ్ఞ శిరసావహించి ఆ ప్రదోషకాలముననే కైకసి విశ్రవసుని సమీపించినది. తనను గూర్చి పేరుమాత్రము చెప్పి, మిగిలిన వివరములు దివ్యదృష్టితో తెలియవలసినదని కోరినది. ఆముని అతీతానాగతములను ధ్యానము వలన గ్రహించి యీ దారుణసమయమున సంగమేచ్ఛతో సమీపించితివి కావున దారుణ చరితులైన కుమారు లుద్భవింపగలరని విశ్రవసుఁడు పలికినాఁడు. కైకసి ప్రార్థనపై కొంతయుపశాంతినికూడ తెలిపినాఁడు. అది విభీషణరూపమైనది. విభీషణుఁడు తనవంశమున కనుకూలమైన ప్రవర్తన కలిగియుండునని ఊరడించినాఁడు.

1, "భజ విశ్రవసం పుత్రి పౌలస్త్యం వరయ స్వయమ్
ఈదృశాః తే భవిష్యంతి పుత్రాః పుత్రి న సంశయః"
ఉత్తరకాండము, 9వ సర్గ, శ్లోకము - 12 పుట - 842

కైకసి ప్రథమ సంతానము దశగ్రీవుఁడు. దశగ్రీవములతో పుట్టుటవలన దశగ్రీవుఁడనియే తండ్రి యాతనికి నామకరణ మొనర్చినాఁడు. దశగ్రీవుని తరువాత కుంభకర్ణుఁడు, ఆపై శూర్పణఖ, తుదిని విభీషణుఁడు జన్మించినారు.

దశగ్రీవుఁడు బ్రహ్మనుగూర్చి పదివేల సంవత్సరములు కాలి వ్రేలిపై నిలచి, నిరాహారుఁడై, సూర్యుని జూచుచు కఠినతప మొనర్చినాఁడు. వేయి సంవత్సరముల కొకమారు తనశిరస్సులలో నొకదానిని భగవదర్పణము చేయుచు తపమును కొనసాగించినాఁడు. దశమశిరమునుకూడ ఖండించుకొనుటకు సిద్ధపడినపుడు బ్రహ్మదేవుఁడు ప్రత్యక్షమై వరములు వేడుమన,1 దశగ్రీవుఁడు అమరత్వమును కోరినాఁడు. సర్వామరత్వము దుర్లభమనియు, మఱియొక వరమును కోరుకొనుమనియు బ్రహ్మ పలుకగా, మానవేతరులవలన నవధ్యత్వము నాతఁడు వరముగా వేఁడినాఁడు. బ్రహ్మ ఆవరమునిచ్చి, శిరస్సుల నర్పించినందులకు ప్రీతుఁడై ఆతఁడు కోరకయే ఆశిరస్సులను, కామరూపమును అనుగ్రహించినాఁడు.2

---

1. రావణుఁడు త్రిలోకాధిపత్యమును తపఃఫలముగా సంకల్పించి శివునిగూర్చి తపమొనర్చినట్లు మహాకావ్యములందు గోచరము. శివునకు తొమ్మిది తలల నర్పించినపిమ్మట పదియవతల శివునివలన నివారింపఁబడుటచే, అది తన సాహసమునకు విఘ్నముగా రావణుఁడు భావించెనట.

   "ప్రభుప్రభూషః భువనత్రియస్య యః
   శిరోతిరాగాత్ దశమం చికర్తిషుః
   అతర్కయ ద్విఘ్న మివేష్ట సాహసః
   ప్రసాదమిచ్ఛా సదృశం పినాకినః"

   మాఘము, ప్రథమసర్గ, శ్లోకము – 49 పుట – 18

   ఇది పురాణకథగానే మల్లినాథుఁడు చెప్పినాఁడు. ఏపురాణములోనిదో తెలియదు.

2. ఉత్తరకాండము, 10వ సర్గ, శ్లోకములు – 23, 24 పుట – 944

విభీషణుఁడు ఎంతటి యాపదల యందును ధర్మబుద్ధి నశింప కుండునట్లును, ఉపదేశము లేకయే బ్రహ్మాస్త్రమును; ఏయాశ్రమము లందే బుద్ధి కలుగునో అది ధర్మయుక్తమై యుండునట్లును వరమడిగి నాఁడు. బ్రహ్మ ఆ వరముల నిచ్చి, విభీషణుఁడు అడుగకనే అమరత్వము ననుగ్రహించినాఁడు.1 ఇఁక కుంభకర్ణునకు వరములిచ్చుటకు బ్రహ్మ సంకల్పింపఁగా వరముల నిచ్చినచో వాఁడు మూఁడులోకములను మ్రింగివేయఁగలఁడని దేవతలు పలికినారు. దేవతల కపాయము లేని విధముగా కుంభకర్ణుఁడు వరముల నడుగునట్లు చూఁడుమని బ్రహ్మ సరస్వతి నాదేశించినాఁడు. ఆమె ప్రభావమువలన కుంభకర్ణుఁడు తనకనేక సంవత్సరములు నిద్రననుగ్రహింపుమని బ్రహ్మను ప్రార్థించినాఁడు. ఆతఁడట్లు వరముడుగఁగనే సరస్వతి వానినుండి నిష్క్రమించినది.

రావణుఁడు సహజముగ క్షమాగుణ సంపన్నుఁడు. గురుభక్తిపరుఁడు. ఒకప్పుడు వైశ్రవణుని వైభవము జూచిన కైకసి మనసులో నసూయపడినది. తల్లి హృద్గత సంతాపమును గుర్తించి దశగ్రీవుఁడు తన ఔన్నత్యమునకు ప్రయత్నింతునని ప్రతిజ్ఞ చేసినాఁడు. ఇట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసినను దశగ్రీవుఁ డధర్మమార్గము నవలంబింపలేదు. ఆతని మంత్రులును, సుమాలియు వైశ్రవణుని జయించి లంకానగరము నాక్రమింతమని ప్రోత్సహించినారు. అపుడు దశగ్రీవుఁడు చెప్పిన సమాధానమాతని గురుభక్తిని సూచించును. ధనపతి తనకు పూజ్యుఁడనియు, తనకన్న పెద్దవాఁడనియు, కనుక నిట్టిమాటలు పలుకరాదనియు నాతఁడు సుమాలిని వారించినాఁడు. మఱికొంత కాలము తరువాత ప్రహస్తుఁడు తిరిగి దశగ్రీవు ననేకవిధముల ప్రలోభపెట్టినాఁడు.

---

1. "నాధర్మే జాయతే బుద్ధి రమరత్వం దదామి తే"
ఉత్తరకాండము, 10వ సర్గ, శ్లోకము - 35 పుట - 945

తుదకు మంత్రుల దుర్బోధయే జయించినది. వాస్తవముగ లంకాపుర మును బ్రహ్మయాజ్ఞపై విశ్వకర్మ రాక్షసుల నివాసార్థమే నిర్మించి నాఁడు. కావున లంకకు నిజమైన వారసులు రాక్షసులే.1

దశగ్రీవుఁడు లంకాపురిని తమకప్పగింపుమని కుబేరునకు రాయబారమంపినాఁడు. అందులకు ధనదుఁడు రాక్షసులచట లేని కాలమున తండ్రిననుమతితో లంక నేలుచుంటిననియు, రాజ్యమును విభజింపక తనతోఁ కలసి సమానముగ భోగములననుభవింప వలసిన దనియు ప్రతిసందేశము పంపినాఁడు. కుబేరుఁడిట్లు ప్రతిసందేశమంపి, తండ్రికడకేగి కర్తవ్యము నుపదేశింపుఁడని ప్రార్థించినాఁడు. తండ్రి యాజ్ఞపై లంకాపురిని దశగ్రీవునకిచ్చి, తాను కైలాసపర్వతముపై నలకానగరము నిర్మించుకొనినాఁడు.

వైశ్రవణుఁడు వదలిన లంకానగరమును దశగ్రీవుఁడాక్రమించి నాఁడు. పిమ్మట కాలకేయ గణాధిపతియగు విద్యుజ్జిహ్వునకు శూర్పణఖనిచ్చి వివాహముచేసినాఁడు. తాను మయుని పుత్రికయగు మండోదరిని పరిణయమాడినాఁడు. కుంభకర్ణుఁడు బలి దౌహిత్రియగు వజ్రజ్వాలను, విభీషణుఁడు శైలూషుఁడను గంధర్వరాజకుమార్తె సరమను ఉద్వాహమైనారు.

కొంత కాలమునకు పిమ్మట దశగ్రీవుఁ డధర్మమార్గమున చరించుచుండుటను గమనించి కుబేరుఁడు హితోపదేశము ప్రధానో

---

1. "దక్షిణస్యోదధే స్తీరే త్రికూటో నామ పర్వతః
తస్యాగ్రేత్ విశాలా సా మహేంద్రస్య పురీ యథా
లంకానామ పురీ రమ్యా నిర్మితా విశ్వకర్మణః
రాక్షసానాం నివాసార్థం యథేంద్రస్యామరావతీ"
ఉత్తరకాండ, 3వ సర్గ, శ్లోకములు – 26, 27 పుట – 931

ద్దేశముగ దూతను తమ్మునికడకు పంపినాఁడు. దశగ్రీవుని సంహారించు
టకు దేవతలుపాయమాలోచించుచున్నారనియు, అందువన అధర్మ
మును వీడినచో నాతఁడు చిరంజీవి కాఁగలఁడనియు కుబేరుని సందేశ
సారాంశము. దేవతల యాలోచనను తెలిసిన దశగ్రీవుఁడధర్మమార్గ
ము వీడకపోఁగా దేవతలనే జయించుటకు నిశ్చయించినాఁడు. పైఁగా
కుబేరుని దూతను సంహారించినాఁడు.1 దశగ్రీవుఁడు తనదిగ్విజయ
మును కుబేరునిపై దాడితో ప్రారంభించి ఆతని పుష్పకమునపహ
రించినాఁడు.

1. ఇది కాలవశమున కలిగినబుద్ధి. "సాధుధర్మే వ్యవస్థానం క్రియతాం యది శక్యతే" అను పలుకులలో 'యది శక్యతే' అను పదమే అసంభావ్యతను సూచించును. ధర్మవర్తినుఁడైనచో శాపము తొలఁగిపోవుటకది ప్రతిబంధక మగును.

రావణ నామ ప్రాప్తి :

కుబేరుని జయించిన దశగ్రీవుఁడు హిమవత్పర్వతమున కుమారస్వామి జన్మించిన శిఖరమును జేరి, అచట నందీశ్వరుని చూచినాఁడు. ఈశ్వరుఁడేకాంతమున నున్నాఁడు కావున మఱలిపొమ్మని నంది యాతనిని హెచ్చరించినాఁడు. శంకరుఁడెవ్వఁడు, విరూపివైన నీవెవ్వఁడవని దశగ్రీవుఁడు నందిని పరిహసించినాఁడు. అందులకు నంది యాగ్రహించి 'వానరుఁడనని నన్ను పరిహసించితివి కాన నీకు వానరుల కారణముగనే వంశనాశనము సంభవించు'నని శపించి, 'నేను నిన్ను చంపుటకు సమర్థుఁడను. కాని నీకర్మపరిపాకము వలననే నీవు మరణింపవలసి యున్నది కావున విడచిపుచ్చితిన'ని పలికినాఁడు. దశగ్రీవుఁడు తనబలప్రదర్శనమునకై శివుఁడు క్రీడించుచున్న కైలాస పర్వతము క్రిందకుచేరి యాకొండను కదల్చినాఁడు. పరమేశ్వరుఁడిది గ్రహించి కాలిబొటనవ్రేలితో లీలగా కైలాసమును క్రిందకు నొక్కినాఁడు. దశగ్రీవుఁడా బాధ భరింపలేక మూఁడులోకములు భయపడునట్లు దారుణరావము చేసినాఁడు. మంత్రులు మహాదేవుని స్తుతింపుమని తమరాజునకు చెప్పినారు. ఈవిధముగ నరచుచునే వేయిసంవత్సరములు వివిధములైన స్తోత్రములతో దశగ్రీవుఁడు శివునకు ప్రీతికలిగించినాఁడు. అపుడు శివుఁడు ప్రత్యక్షమై, 'కొండ నుండి సుదారుణమైన రావమునుజేసి లోకముల నాక్రందింపజేసితివి కాన నీకు 'రావణుఁడ'నుపేరిట ప్రసిద్ధవ్యవహారము కలుగునని యనుగ్రహించినాఁడు. వరముకోరుమనిన పరమేశ్వరునితో రావణుఁడు నరులు తనకు లెక్కలోనివారు కారనుచు, బ్రహ్మయిచ్చిన దీర్ఘాయువు కాక ఆయుశ్శేషమును, అమోఘమైన ఆయుధమును అనుగ్రహింపుమని ప్రార్థించినాఁడు. అందులకు శివుఁడు సమ్మతించి, చంద్రహాసమను ఖడ్గము నిచ్చుచు, దానిని రావణుఁడెప్పుడవమానించునో అప్పుడది తిరిగి తనను చేరుకొనునని హెచ్చరించినాఁడు.

వేదవతి శాపము :

కైలాసపర్వతమునుండి బయలుదేరిన రావణుఁడు హిమవత్సానువుల యందు మునివృత్తిలోనున్న ఒక కన్యనుచూచి కామమోహితుఁడై యామె వృత్తాంత మడిగినాఁడు. ఆమె రావణున కాతిథ్యమిచ్చి 'నాతండ్రి బృహస్పతి కుమారుఁడైన కుశధ్వజుఁడను బ్రహ్మర్షి. నిత్య వేదాభ్యాసముచేయు నామహర్షికి 'వాఙ్మయి'యైన కన్యగా జన్మించి వేదవతిగా వ్యవహరింపఁబడుచున్నాను. శ్రీమన్నారాయణుని జామాతగ భావించిన నాతండ్రి నన్నుకోరిన దేవ దానవ గంధర్వాదులను తిరస్కరించినాఁడు. దంభుఁడను దైత్యరాజందుల కాగ్రహించి ఆయనను హత్యగావించినాఁడు. నేను మాజనకుని యాశయముఁ దీర్పఁదలఁచి, నారాయణునిగూర్చి తపమొనర్చుచుంటిని. నారాయణుఁడే నాభర్త. తపశ్శక్తివలన నీమనోగతము నాకవగతమైనది. ఇచటనుండి వెడలిపొమ్మ'ని పలికినది. రావణుఁడు తాను లంకాధిపతిననియు, తనకు భార్యయై సమస్తభోగముల ననుభవింపుమనియు కాఱులాడుచు వేదవతి కేశగ్రహణము గావించి బలాత్కరింపఁబోయినాఁడు. అంత తనహస్తమునే ఖడ్గముగ మార్చి కేశములను ఛేదించుకొని 'నీవలన నిట్టియవమానమును బొందిననాకు జీవితేచ్ఛ లేదు. నిన్ను సంహరించుటకై తిరిగి నేను జన్మింపగలను. పాపాత్ముఁడవైన నిన్ను శపించినచో నాతపము వ్యర్థముగ వ్యయమగును. నాసత్కర్మాచరణము వాస్తవమైనచో నేనయోనిజనై, పతివ్రతనై ధర్మాత్ముఁడైనవానికి పుత్రికగా జన్మింపగలను' అనిపలికి అగ్నిప్రవేశము గావించినది. కృతయుగము నందలి ఆవేదవతియే త్రేతాయుగమున సీతాసాధ్విగ జన్మించినది.

వేదవతీ శాపమునకు పిమ్మట రావణుఁడు యజ్ఞదీక్షలోనున్న మరుత్తను చక్రవర్తిని జయించినాఁడు.

అనరణ్య శాపము

భూమండలమునందలి రాజు లనేకులు రావణునితో యుద్ధము చేయకయే తాము పరాజితులమని యంగీకరించినారు. రావణుఁడయోధ్యకువచ్చి తదధిపతియైన అనరణ్యుని యుద్ధమున కాహ్వానించినాఁడు. రావణుని సేనలోని ప్రముఖులందఱును ఆయుద్ధమున నోడిపోయినారు. బ్రహ్మవరమువలన రావణున కపకారము కలుగలేదు. ఆతఁడరచేతితో ననరణ్యుని తల పగులగొట్టినాఁడు. యుద్ధముచేయక అట్లు కొట్టిన రావణుని జూచి యాచక్రవర్తి తన వంశమునందు జన్మింపబోవు దశరథనందనుఁడైన రాముఁడాతనిని సంహరింపఁగలఁడని శపించినాఁడు.

పిమ్మట రావణుఁడు మఱికొందఱు రాజులతో పోరాడినాఁడు. నారదుఁడీ యకారణ జనక్షయమునుజూచి రావణుని మరలించుటకై జీవుని ప్రాణములు యముని అధీనమున నుండుననియు, ఆతని జయించినచో నందరిని జయించినట్లే యనియు బోధించినాఁడు. నారద వాక్యములను విశ్వసించిన రావణుఁడు యమనగరముపై దాడి వెడలినాఁడు. నారదుఁడు యముని హెచ్చరింపగా నాతఁడు యుద్ధసన్నద్ధుఁడైనాఁడు. రావణుఁడు పాశుపతాస్త్రమును ప్రయోగించి యమ సైన్యమును పాఱఁద్రోలినాఁడు. యముఁడు కాలదండమును ప్రయోగింపఁబోఁగా, బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమై తత్ప్రయత్నమును మరలించినాఁడు. యమదండము సఫలమైనచో బ్రహ్మ రావణునకిచ్చిన వరము విఫలమగును. యమునకు అమోఘమని బ్రహ్మ యనుగ్రహించినది కావున కాలదండ వైఫల్యము చేతనైనను బ్రహ్మవాక్కు రిత్తవోవును. కావున నచటినుండి యంతర్హితుఁడవు కమ్మని బ్రహ్మ యాదేశింప, యముఁడా యాదేశమును పాటించినాఁడు. రావణుఁ డటుపిమ్మట వరుణుని జయించినాఁడు.

ఇట్లు దైత్రయాత్ర చేయుచున్న రావణుఁడొకనాఁడు రంభను జూచి మోహావశుఁడైనాఁడు. ఆమె, తాను రావణుని అన్నకుమారుఁడైన నలకూబరుని సఖిననియు, కావున కోడలినగుదుననియు వారింపఁ జూచినది. రావణుఁడామె మొరలాలింపక బలాత్కరించినాఁడు. ఆ యవమానమునకు నలకూబరుఁడు కుపితుఁడై, రావణుఁడు తనను కోరని స్త్రీపై నత్యాచారము చేసినచో నాతని మస్తకము సప్తశకలములగునని శపించినాఁడు.1 తరువాతి కథాభాగమున రావణునకు కార్తవీర్యుని వలనను, వాలివలనను కలిగిన పరాభవము వర్ణితము. రావణుని పాతాళయాత్ర ప్రక్షిప్తముగ ప్రదర్శితము.2

రావణుని ప్రస్తావన తొలుత బాలకాండలో కన్పట్టును. దేవతలు వైకుంఠమునకేఁగి రావణవధార్థము నారాయణుని ప్రార్థించుట దాశరథిగా తాను జన్మింపఁగలనని ఆయన అభయమిచ్చుట బాలకాండ 15వ సర్గలో వర్ణితము.3 తరువాత మారీచ సుబాహులు రావణ నియోగముచే యజ్ఞమును విఘ్నమొనర్చుట ప్రస్తావితము.

---

1. యదాహ్యకామో కామార్తో ధర్షయిష్యతి యోషితమ్
   మూర్ధాతు సప్తధాతస్య తస్య శకలీభవితా తదా"
   ఉత్తరకాండము, 26వ సర్గ, శ్లోకము – 56 పుట – 983
2. పుటలు – 968 నుండి 977
3. శివధనుర్భంగమునకై రావణుఁడు ప్రయత్నించినట్లు జనశ్రుతి. ఈకథ వాల్మీకము కాదు. భవభూతి 'మహావీరచరిత్రము'న సీతకై రావణుఁడు జనకుని కడకు రాయబారమంపినట్లున్నది.
   (ప్రథమాంకము, శ్లోకము – 31 పుట – 30)
   హనుమన్నాటమునను, జయదేవుని ప్రసన్నరాఘవమునను రావణుఁడు స్వయంవర మంటపమునకు వచ్చి, తన యనుచరుఁడైన మారీచుని యార్తస్వనము విని మరలిపోయినట్లున్నది.
   ప్రసన్నరాఘవము, ప్రథమాంకము, శ్లోకము – 60 పుట–20
   వీరి కల్పనలకు ఏపురాణము లాధారములో తెలియదు.

అరణ్యకాండమున ఖరాదులు రావణునియుక్తులై దండకారణ్యవాసులైన మహర్షులను బాధించుచున్నట్లు వర్ణితము. రావణుని ప్రత్యక్షప్రమేయ మరణ్యకాండ, 31వ సర్గనుండి ప్రారంభము. లక్ష్మణునివలన వైరూప్యమును బొందిన శూర్పణఖ ఖరదూషణాదుల సంహారానంతరము లంకకువచ్చి, రావణునకు తనపరాభవమును గూర్చి చెప్పినది. ఆమె ప్రథమవాక్యములనుండియు రావణునకు రామునిగూర్చిన యభిప్రాయము మనసులో చిత్రితమగుచు వచ్చినది. శూర్పణఖ తొలుత రాముని మనోహరరూపమును, ఆపై నాతని పరాక్రమమును వర్ణించినది. రామునిజయించి, మహాసౌందర్యవతియైన సీతను కొనితెమ్మని దురుపదేశ మొనర్చినది. రావణసంహారమునకు ప్రతిముఖము ప్రారంభమైనది. రావణుఁ డామె మాటలపై విశ్వాసముంచి, దండకారణ్యములోని మారీచాశ్రమమునకు వచ్చినాఁడు. అప్పటికింకను రావణుని కర్మము ఫలోన్ముఖము కాలేదు. అందువలన మారీచుని హితోపదేశమునువిని లంకకు మరలినాఁడు.1 కాని కర్మవిపాక మనుభవింపక తీరదుకదా! లంకకుచేరిన రావణుని శూర్పణఖ నిష్ఠురములాడి,సీతాపహరణమునకు ప్రోత్సహించినది. రావణుఁడు తిరిగి మారీచాశ్రమమునకు వచ్చి సీతాపహరణమునందాతని సహాయము కోరినాఁడు. మారీచుఁడు రామప్రభావమును, రామస్వరూపసారమును రావణునకిట్లు వివరించినాఁడు.

"రామో విగ్రహవాన్ ధర్మః సాధుస్సత్య పరాక్రమః
రాజా సర్వస్యలోకస్య దేవానామ్ మఘవానివ"2

ఇంకను, రామాస్త్ర మహిమను వర్ణించిన మారీచుఁడు రావణునకు సహాయముచేయుటకు నిరాకరించినాఁడు. రావణుడాగ్రహముతో,

---

1. అరణ్యకాండ, 31వ సర్గ, శ్లోకములు – 42 నుండి 50 పుట – 346
2. అరణ్యకాండ, 37వ సర్గ, శ్లోకము – 13 పుట – 353

వెళ్ళకున్నచో సంహరింతునని దురుక్తులాడినాడు. ఎట్లును మరణము తప్పనప్పుడు రామునిచేతిలో మరణముత్తమగతి దాయకమని భావించిన మారీచుడు రావణుని పలుకుల కంగీకరించి, బంగరు లేడి రూపమున రాముని దూరముగ గొనిపోయినాడు. మారీచ వంచనచే లక్ష్మణుడును సీతనేకాకిగ వదలి రాముని నన్వేషించుటకు వెడలినాడు. అంత రావణుడు భిక్షురూపమున సీతను సమీపింపగా, వాస్తవము తెలియని జానకి అతిథిని సత్కరించి, తమవృత్తాంతమును దెలిపినది. రావణుడు నిజరూపమును ధరించి తనను వరింపుమనగా, సీత యాతని దుర్మార్గమును దూషించి, తిరస్కరించినది. రామలక్ష్మణులు తనను జయింపలేరని రావణుడు ప్రగల్భములాడుచు, ఆక్రందించుచున్న జానకిని బలాత్కారముగ నంకాధిరూఢను గావించి, రథముపై లంకాభిముఖుడైనాడు.

సీతాక్రందనము వినిన జటాయువు రావణు నెదిరించినాడు అప్పటి జటాయువుమాటలవలన రావణుడు యువకుడును, బలాఢ్యుడును ఐనట్లు విదితము.1 జటాయువునకన్న వాస్తవముగ రావణుడు పెద్ద వాడు. అరువదివేల సంవత్సరముల వయస్సుకల జటాయువు సరిగ దశరథుడు బ్రతికినంత కాలము మాత్రమే బ్రతికినవాడు. రావణుడు దశరథునకు కొన్నితరముల ముందు వాడైన అనరణ్యుని కంటె పెద్ద వాడు. కాని బ్రహ్మవరోద్ధతుడగుటను ఆతడు జరాక్రాంతుడు కాలేదు, దేహబలమును తగ్గలేదు. కనుక యువకుడనుమాట ఉత్సాహ సూచకమే కాని వయోవాచకముగ చెప్పుట అన్యాయముగాదు. వారిరువురికి జరిగిన ఘోరయుద్ధమున జటాయువు ప్రాణమాత్రావశిష్టుడైనాడు. అదియును సీతజాడ రామునకు తెలుపుటకుపకారమైనది. రావణుడు సీతను గొనిపోయి అశోకవనమున నుంచినాడు.

1. "వృద్ధోహం త్వం యువా ధన్వీ సశరః కవచీరథీ"
అరణ్యకాండము, 50వ సర్గ, శ్లోకము – 21 పుట – 374

ఆంజనేయుఁడు లంకనుచేరినప్పటినుండి రావణప్రసక్తి విస్తారముగ వర్ణితము. సుందరకాండములో రావణుని దుష్కృత్యములలో సీతాపహరణమే ప్రధానము. ఆదుష్కర్మ వదలినచో నాతఁడు వేదవేత్తలైన బ్రహ్మరాక్షసుల కాశ్రయమిచ్చినవానిగ,1 మహైశ్వర్యసంపన్నునిగ, మహాపరాక్రమశాలిగ సుందరకాండములో కన్పట్టును. అంతటి పరాక్రమశాలికిని హనుమద్విక్రమముఁజూచినపుడు ధైర్యము సన్నగిల్లినది. ఇంద్రజిత్తునకు కట్టుబడిన హనుమంతుఁడు2 రావణుని వైభవము, తేజముజూచి యాశ్చర్యపడినాఁడు.

"ఔరారూపమహో బలంబు ధృతియా హా తేజమా యద్దిరా
యారా రాజసమ స్తచిహ్నకలనం బయ్యా యధర్మక్రియా
చారోదారుఁడు కాఁడ యేనియు బిడౌజస్సంయుతంబో మరు
ద్వారాగారము నేలలేఁడె యితఁడుద్యచ్ఛక్తి సంపన్నతన్"3

హనుమంతుఁడంతటివానికిని ఆశ్చర్యముగొల్పు బలరూపతేజములా రావణునివి. సీతాప్రత్యర్పణమునకై రాముని పనుపున మొదట సందేశమును తెచ్చినవాఁడు హనుమంతుఁడే. రామ పరాక్రమ మెట్టిదో కూడ రావణునకప్పుడే బుద్ధ్యనుమేయమైనది. అన్నిధర్మ

---

1. "షడంగవేద విదుషాం క్రతుప్రవర యాజినామ్
సుశ్రావబ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్"
సుందరకాండము, 18వ సర్గ, శ్లోకము – 2 పుట – 572
2. "సరోచయామాస వరైశ్చబంధనం ప్రసహ్యవీరైరభినిగ్రహం చ
కౌతూహలాన్మాం యది రాక్షసేంద్రః ద్రష్టుం వ్యవస్యేదితి నిశ్చితార్థః"
సుందరకాండము, 48వ సర్గ, శ్లోకము – 47 పుట – 627
4. శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకిరామాయణము (మందరము)
సుందరకాండము, 49వసర్గ, పద్యము – 1138 పుట – 543

గాలు తెలిసిన రావణుడు హనుమంతుని సంహరింప నిశ్చయించుట శోచనీయము. విభీషణుడా ప్రయత్నమును వారించినాడు.

యుద్ధకాండమున హనుమంతుడు రావణుని దుర్గరక్షణ పద్ధతిని, సైనికబలమును రామునకు వివరించినపుడు రావణుని యప్రమత్తత వ్యక్తమగును. రాజనీతిపరముగ చూచినచో రావణుని మంత్రులే ఆతని దుర్మార్గమును ప్రోత్సహించిరనవచ్చును. రాముడు రావణునకు సరికాడనియు, ఇంద్రజిత్తు ఒక్కడే సమస్త వానరులను సంహరింపగలడనియు నిత్యాదిగనున్న వారి పరబలానభిజ్ఞత రావణుని నాశనమునకు మూలకందమైనది.1 విభీషణుడు మాత్రము సీతను రామునకిచ్చి శరణువేడుమని సాచివ్యము చెప్పినాడు. ఆమాటలు రుచింపని రావణుడు తిరిగి మంత్రులను సమావేశ పరచినాడు. రావణుడు వారితో 'హనుమంతుడొక్కడే అప్పటివఱకు చేసిన విధ్వంసము చూడగా వారిబలమెట్టిదో అవగతమగుచున్నది. కార్యగతి యెట్లుండునో చెప్పలేము. మానవుల వలన నవధ్యత్వము కోరలేదు కావున నాలోచింపవలసినదే' అని పలికినాడు.

"మానుషాన్మే భయం నాస్తి తథాపి తు విమృశ్యతామ్"
(యుద్ధకాండము 12వ సర్గ, శ్లోకము - 23 పుట - 638)

అను రావణుని మాట కార్యగతిని సూచించును. సుగ్రీవాదులను కూడగట్టుకొని, దుర్లంఘ్యమైన సముద్రమునుదాటి సీతయున్న

---

1. తేషాం వీర్యగుణోత్సాహైః న సమో రాఘవో రణే
ప్రసహ్యతే త్వయా రాజన్ హతాః పరమదుర్జయాః"
"తిష్ఠవా కిం మహారాజ శ్రమేణ తవ వానరాన్
అయమేకో మహాబాహుః ఇంద్రజిత్ క్షపయిష్యతి"
యుద్ధకాండము, 7వ సర్గ, శ్లోకములు - 18, 19 పుట - 676

చోటికి వారు చేరినారనుట సామాన్యవిషయముకాదు. సీతా ప్రత్యర్పణము జరుగకుండను, రామలక్ష్మణులు సంహరింపఁబడుటకును తగిన మంత్రాలోచనమును జెప్పుఁడని రావణుఁడు మంత్రులను కోరినాఁడు. కుంభకర్ణుఁడు రావణుఁడు చేసినపని తప్పుగనే నిర్ణయించినాఁడు. కాని చేసినపనిని వదలిపెట్టుట వీరలక్షణము కాదుకావున యుద్ధమునివార్య మనినాఁడు. మహాపార్శ్వుఁడు యుద్ధమే కర్తవ్యమనినాఁడు. విభీషణుడు మహాపార్శ్వాదుల దుర్మంత్రమును వినవలదని అనేకపర్యాయములు అనునయించి, అన్నచే నిష్కాసితుఁడై నాఁడు.

రావణునకు శ్రీరాముఁడే శ్రీహరియని నిశ్చయజ్ఞానమున్నది.1 ఈ సందర్భమున గొరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మగారి వాక్యములును రావణుని యాంతరంగిక భక్తిని, విష్ణుపార్షదత్వమును నిగదితమొనర్చును.

"శ్రీమద్రామాయణమున రావణునికథ సుప్రసిద్ధమే ...... వీనికికూడ శ్రీమహావిష్ణువునందు ఆంతరంగికముగ అపారమైన భక్తి. కాని బయటికి తనరావణత్వము మాత్రము విడువడు. తుదకు రామావతారముననున్న స్వామి భార్యనే అపహరించుకొని పోయినాఁడు.

ద్విశ్శరం నాభిసంధత్తే ద్విః స్థాపయతి నాశ్రితాన్
ద్విర్దదాతి నచార్థిభ్యః రామో ద్విర్నాభి భాషతే"

అని కీర్తిగడించిన శ్రీరాముడు రావణుని చంపుటకు మనసురాక, వానిని సంస్కరించి దొడ్డరాజుగా చేయవలెనను అభిప్రాయముతో, వానిని నాలుగుసార్లు ప్రుక్కత్రిప్పుకొననట్లుచేసి, యుద్ధభూమినుండి లంకకు త్రిప్పిపంపెను. కాని రావణుడు పట్టువిడువక

1. "తం మన్యేరాఘవం వీరం నారాయణ మనామయమ్"
యుద్ధకాండము, 72వ సర్గ, శ్లోకము - 11 పుట - 813

ఐదవసారి యుద్ధమునకే వచ్చెను. అప్పుడు రాముడు ఇంకవీనిని సంస్కరించుట వీలుగానిపని అని దొడ్డగా విజృంభించి "అరావణ మరామంవా జగద్రక్ష్యథ వానరాః" అనిపలికి రావణునిపై యుద్ధమునకు తలపడెను. రావణుడుకూడ పట్టువిడువక యుద్ధమునకే ఉపక్రమించెను. అప్పుడు వీరిరువురి మనస్సులలోని భావములను సరిగాతూచి పసికట్టిన వాల్మీకి, "జేతవ్యమితి కాకుత్థ్సః మర్తవ్యమితి రావణః" అని వారిరువురి ఆంతరంగిక అభిప్రాయములు వెలువరించినాడు. తుదకు తనకోరికప్రకారము అంతర్భాగవతుడగు రావణుడు చచ్చెనే కాని, రామునికోరిక ప్రకారము సంస్కరింపబడలేదు. కావున పై చూపిన భారత భాగవత రామాయణములకు సంబంధించిన గాథల ప్రకారము భగవంతునికంటె భక్తుడే గొప్ప.[1]

ఇట్లు శ్రీరాముడే శ్రీహరియను నిశ్చయజ్ఞానమున్నది కనుకనే రావణుడు తనకర్తవ్యముగా యుద్ధమునకే నిశ్చయించినాడు. యుద్ధమున మహాయోధులందరు వీరస్వర్గము నలంకరించిన పిమ్మట, గత్యంతరములేక రావణుడు కుంభకర్ణుని అర్ధనిద్రయందే లేపి యుద్ధమునకు పంపినాడు. యుద్ధరంగమున కేగుచు కుంభకర్ణుడు రావణునితో పలికిన పలుకులాతని సజ్జనత్వసూచకములు. శ్రీరాముని ఐంద్రాస్త్రముతో కుంభకర్ణుని యీజన్మలోని భౌతికయాత్ర పరిసమాప్తమైనది. కుంభకర్ణుని మరణముతో విభీషణుడు చెప్పిన హితమును నిర్లక్ష్యము చేసినందులకు రావణుడు దుఃఖించినాడు.

ఆపై జరిగిన రామరావణయుద్ధము శ్రీధరపండితుడు చెప్పినట్లు భగవంతుని యుద్ధోత్సాహమును సమగ్రముగ నిర్వహించినది.

---

1. శ్రీ తాళ్ళపాకవారి పదసాహిత్యము, సంపుటము - 3
అధ్యాత్మసంకీర్తనలు, అన్నమాచార్య విరచితములు
పీఠిక - గౌరిపెద్ది రామసుబ్బశర్మ, పుటలు - 12, 13

నేటికిని "రామరావణయోర్యుద్ధం రామ రావణయో రివ"1 అని అనన్యతమై శ్లాఘాపాత్రమైనది. రాత్రింబవళ్ళు ముహూర్తకాలమైనను విరామములేక యుద్ధము జరిగినది.2

మాతలి రామునకు ఆయనమహత్త్వమును గుర్తుచేయుచు బ్రహ్మాస్త్రమును ప్రయోగింపుమని విన్నవించినాడు. శ్రీరాముడు బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగముతో రావణునకు భవబంధవిముక్తిగావించినాడు. రామరావణ వైరమంతటితో పరిసమాప్తమైనది.

---

1. యుద్ధకాండము, 110వ సర్గ, శ్లోకము - 23 పుట - 886
2. "నైవరాత్రం న దివసం న ముహూర్తం నచ క్షణం
రామరావణయోర్యుద్ధం విరామముపగచ్ఛతి".
యుద్ధకాండము, 110వ సర్గ, శ్లోకము - 38 పుట - 886

పద్మపురాణము

ఇందు రామాయణకథ చాలవఱకు శ్రీమద్రామాయణమును పోలియున్నను భేదములుకూడ నున్నవి. ఉత్తరకాండమున సీతారాముల శాశ్వతవియోగము వర్ణితముకాఁగా, శ్రీరాముని అశ్వమేధయాగమునకు పిమ్మట సీతారాములు తిరిగి కలసికొనినట్లు పద్మపురాణోక్తము. ముఖ్యముగ తెలుఁగు రామాయణములలోని అవాల్మీకములకు పద్మపురాణ మాధారమనిపించును. రామరావణ యుద్ధమున విభీషణుఁడు శ్రీరామునకు రావణుని ప్రాణములు పోవుపద్ధతి తెలువుట శ్రీమద్రామాయణమున లేదు. పద్మపురాణమునందలి పాతాళఖండమున నీవిషయము పురాకల్పీయ రామాయణకథగా వర్ణితము.

"అథ రావణం మహాబలం హంతుమశక్తో రామో విభీషణ ముఖమవలోక్య తదుక్తచిహ్నపదం బాణేన నిర్భిద్యామారయత్"[1]

రావణునితో యుద్ధముచేసి అలసిపోయిన రాముఁడాతనిని సంహరింపలేక విభీషణుని ముఖముచూచి, ఆతఁడు చెప్పిన గుర్తులు గల స్థానమును బాణముతో భేదించి రావణుని సంహరించినాఁడు. రంగనాథ రామాయణ, భాస్కర రామాయణములలో నీ కథ గృహీతము.

మఱియొక విచిత్ర వృత్తాంత మీఘట్టముననే వివృతము. రావణుఁడు మరణించిన తరువాత, పగతీర్చుకొనుటకై కుంభకర్ణుఁడు రామునిపైకి వచ్చినట్లును, అపుడు రాముఁడాతనిని సంహరించినట్లును ఇట వర్ణితము.

---

1. పద్మపురాణము, పాతాళఖండము, 116వ అధ్యాయము,
   గద్యము - 49 పుట - 579

"అథ కుంభకర్ణో మహాగదామాదాయ సర్వం నిష్పాద్య వానరాన్ అనేకశో భక్షయిత్వా రామోత్తమాంగం గదయాహాత్ రామో నిశితబాణ శతేనాహాన్ మమార కుంభకర్ణః"[1]

రావణ మరణానంతరము కుంభకర్ణుడు వానరకులమును సంహరించుచు మహాగదతో రాముని శిరస్సుపై మోదినాడు. రాముడు నిశితబాణముచే కుంభకర్ణుని వధించినాడు. ఈ కల్పన మాంధ్రరామాయణములలోనికి రాలేదు.

అధ్యాత్మ రామాయణము

ఇందలి కథాగమనమే రామాయణ కథకంటె భిన్నము. ఈ గ్రంథరచనాకాలము స్పష్టముగ తెలియరాకపోవుటచే నాంధ్రగ్రంథముల లోని కల్పనలకిది యాధారమనలేము. కృష్ణద్వైపాయన వ్యాసప్రోక్త ముగ నిది చెప్పబడుచున్నను, పురాణములయందు వ్యాసప్రోక్తము లైన ప్రసిద్ధగ్రంథములలో నధ్యాత్మరామాయణము కన్పించుట లేదు.

అధ్యాత్మరామాయణమున గమనింపదగిన ప్రధానకల్పనము సీతాపహరణమునకు రావణుడు రామునకు విషయము రామునకు ముందుగా తెలియుట. 'రావణుడపహరించుట కనుకూలముగ మాయారూపమును భూలోకమునను౦చి, అగ్నియందు వాస్తవరూప ముతో నొక సంవత్సరము నివసింపు'మని రాముడు సీతాదేవిని హెచ్చరించినాడు.

"అథ రామోపి తత్సర్వం జ్ఞాత్వా రావణచేష్టితమ్
ఉవాచ సీతా మేకాంతే శ్రుణు జానకి మే వచః

1. పద్మపురాణము, పాతాళఖండము, 116వ అధ్యాయము.
గద్యము – 49 పుట – 579

రావణో భిక్షురూపేణ ఆగమిష్యతి తే అంతికమ్
త్వంతు ఛాయాం త్వదాకారాం స్థాపయిత్వోటజే విశ
అగ్నావదృశ్యరూపేణ వర్షం తిష్ఠ మమాజ్ఞయా
రావణస్య వధాంతే మాం పూర్వవత్ ప్రాప్స్యసే శుభే"1

శ్రీమద్భాగవతము

శ్రీమద్భాగవతము, నవమస్కంధమున మిక్కిలి సంగ్రహముగ రామాయణకథ వర్ణితము. ఉత్తరరామాయణ కథ కూడ నిందు వివరింపబడినది. సప్తమస్కంధమున, మార్కండేయుని మూలమున రామకథను విపులముగ వినగలవని నారదుడు ధర్మజునితో పలికినాడు. ధర్మజునకు మార్కండేయుడు వివరించిన రామవృత్తాంతము మహాభారతము, అరణ్యపర్వములో నున్నది.

విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము

రావణుడు దిగ్విజయయాత్ర చేయుచు బలిని జయించుటకై పాతాళమున కేగినాడు. ఈ పాతాళయాత్ర వాల్మీకి రామాయణము, ఉత్తరకాండమున ప్రక్షిప్తములని చెప్పిన సర్గలలో నున్నది.2 బలిని రావణుడు యుద్ధమునకాహ్వానించినాడు. బలి యచటనున్న ఒక కర్ణకుండలమును జూపి, దానినెత్తవలసినదిగా రావణుని కోరగా, ఆతడది యెత్తలేక భంగపడి, బలితో సంధిచేసికొనినాడు. ఆ కుండలము తన ప్రపితామహుడగు హిరణ్యకశిపునిదని బలి తెలిపి

1. అధ్యాత్మరామాయణము, అరణ్యకాండ, 7వ సర్గ
శ్లోకములు - 1 నుండి 3 పుట - 246
2. వాల్మీకి రామాయణము, ఉత్తరకాండము, పుటలు 968 నుండి 970

నాఁడు. రావణుఁడాశ్చర్యపడి, తాను నగరప్రవేశము చేయుసమయమున ద్వారముకడ కన్పించిన మహాపురుషుఁడెవ్వఁడని ప్రశ్నింప, ఆయన త్రిలోకరక్షకుఁడైన శ్రీమన్నారాయణుఁడని బలి సమాధానమిచ్చినాఁడు.

పాతాళమునుండి బయలుదేరిన రావణుఁడు సాగరద్వీపపు పశ్చిమభాగమున తేజస్సంపన్నుఁడు, దివ్యస్వరూపుఁడు నైనఒక మహాపురుషునిఁ జూచినాఁడు. ఆమహాపురుషుని సమీపమున దివ్యాంబరధారిణియైన స్త్రీ ఆయనకు పాదసంవాహనము చేయుచు కన్పట్టినది. రావణుఁడామె నపహరింప యత్నించి అశక్తుఁడై అదృశ్యశక్తిచే దూరమునకు విసరివేయఁబడినాఁడు. అతని యవస్థచూచి దివ్యపురుషుఁడు 'నేను నారాయణుఁడను. నీకిప్పుడు మరణములేదు. నీవే స్త్రీ నపహరింపఁజూచితివో ఆమెయే మానవకాంతగా జన్మించును. అప్పుడును ఆమె నపహరింతువు. ఈమెకై నేను మానవదేహధారినై అవతరించి, నిన్ను సంహరింపగలను' అని పలికినాఁడు. నారాయణుని యీవాక్యములను విని రావణుఁడు,

"నాస్తిధన్యతరోలోకే మయా లోకత్రయే వినా
త్వద్ధస్తాత్ మరణం యస్య భవిష్యతి జగత్ప్రభో"
"యశస్యం శ్లాఘనీయం చ త్వద్ధస్తాన్ మరణం మమ"[1]

'నీచేతిలో మరణించుటకంటె కోరఁదగినదిలేదు. అందువలన త్రిజగములందును నేనుతప్ప అదృష్టవంతులు మఱిలేరు. నీవలన పొందు మరణము నాకు శ్లాఘనీయమై కీర్తిప్రదమగును' అని తన సంతోషమును వ్యక్తమొనర్చినాఁడు. అటుపై శ్రీమన్నారాయణుఁడు

---

1. విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము, ప్రథమఖండము
239వ అధ్యాయము, శ్లోకములు - 36, 37
పత్రాంకము - 151 పుట - 302

రావణునకు తనవిశ్వరూపమును ప్రదర్శించినాడు.1 రావణుడు తన యదృష్టము నభినందించుకొని, నారాయణుని యనుమతితో గృహోన్ముఖుడైనాడు.

రంగనాథరామాయణము

రంగనాథ రామాయణము తొలితెలుగు రామాయణమన వచ్చును. దీనికిపూర్వము తెలుగు రామాయణములున్న వేమో తెలియదు కాని లభ్యమైనవానిలో నిదియే ప్రథమము. దేశీయఛందస్సులో నుండుటచే సామాన్యప్రజలలోకూడ ప్రచారమును పొందినది. ఇందలి అవాల్మీకీయములు జనవ్యవహారమున ప్రామాణికములై గ్రహింపబడినవి.

అహల్య శిలగామారినకథ ఆంధ్రరామాయణములలో మొదట రంగనాథరామాయణముననే కన్పట్టును. ఇందలి యవాల్మీకములలో సులోచన వృత్తాంతము ప్రధానము.2 ఉడుతసహాయమువంటి ఆంధ్రదేశములో ప్రచారములోనున్న చిన్నచిన్నకథలు రంగనాథ రామాయణమున వర్ణితములు. మఱియొక కల్పన హనుమంతుడు సంజీవకరణి తెచ్చునపుడు ప్రసక్తమైన కాలనేమి వృత్తాంతము3

1. "అథాస్యగాత్రే సంపశ్యత్ రావణో భీమ విక్రమః"
"త్రైలోక్యం సకలం రాజన్ విశ్వరూప ధరస్యతు
దృష్ట్వై తత్ రావణో రాజన్ విస్మయోత్ఫుల్ల లోచనః"
"బహుమేనే తదాత్మానం నిర్జగామ తథైవచ
దేవదేవాభ్యనుజ్ఞాతః సజగామ తదాగృహమ్"
విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము, ప్రథమఖండము, 239వ అధ్యాయము
శ్లోకములు – 37, 38, 39 వ్రతాంకము – 151 పుట – 303
2. రంగనాథరామాయణము పుటలు – 451 నుండి 467
3. ,, పుటలు – 487 నుండి 493

కుంభకర్ణునకు శ్రీరాముఁడు నారాయణుఁడను నిశ్చయజ్ఞానమున్నట్లును, అందువలననే సీతను తిరిగి అప్పగించవలసినదని రావణునకు హితముచెప్పినట్లును ఇందు స్పష్టముగ వర్ణితము.[1]

రామ రావణ యుద్ధమున రావణునితో మూఁడవమారు యుద్ధముచేసి అలసిపోయిన శ్రీరామునకు రావణుని నాభిదేశమందలి అమృతభాండమును గూర్చి విభీషణుఁడు తెల్పుట మఱియొక కల్పనము. రాముఁడు పలుమాఱులు రావణుని శిరములను ఖండించెనఁట. అపుడు విభీషణుఁడు శ్రీరామునకు రావణుని ప్రాణరహస్యము నెఱిఁగించినాఁడు.

"వనజాత జాతుని వరమునఁజేసి యినకులాధీశ్వర యీతనినాభి
నమృతమున్నది కుండలాకృతిఁగలిగి యమృతత్వమూలమైయది
చంపనీదు
దానవుతలలు నుద్దండబాహువులు మానకనీవెన్నిమాఱులేసినను
మొలతెంచుచుండునున్మూలముల్గావు తలఁకఁడు దీననద్దనుజవల్లభుఁడు

... ...

కనలెడి దీర్ఘ నిర్ఘాతముల్గురియు ననలాస్త్రమరివోసి యలవొప్పనేసి
యారావణుని నాభియందున్న యమృతమారూఢ శరవహ్ని
కాహుతిచేసి[2]

శ్రీరాముడు రావణుని వధించినాఁడు. ఈవిధమైన కల్పన సంస్కృతపురాణములం దెచటను కానరాదు. కాని పద్మపురాణమున నమృతభాండ ప్రసక్తి లేకయే 'శరీరమునందలి యొకభాగమును విభీషణుడు చూపినాఁడని మాత్రము వర్ణితము. పద్మపురాణము

---

1. రంగనాథరామాయణము, పుటలు - 281, 389
2. ,, పుట - 526

నంకలి యీ వాక్యము పైకల్పనమున కాధారమైయుండవచ్చును. రావణసంహారమున వాల్మీకమునకు భిన్నమైన మఱియొక విషయము. బ్రహ్మాస్త్రమునకు ముందు రాముఁడు నూటొక్కమాఱులు రావణుని శిరములు ఖండించినట్లు వాల్మీకము. బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగమునకు పిమ్మట యుద్ధప్రసక్తి లేదు. రంగనాథరామాయణమున నమృతభాండమును కొట్టుటకుముందు కొన్నిపర్యాయములు శిరస్సుల ఖండించినట్లున్నది. కాని అమృతభాండమును శరవహ్నికి నాహుతిచేసిన తరువాత నూటతొమ్మిది మాఱులు రావణుని తలలు, బాహువులు ఖండింపవలసిన అవసరమేమో తెలియకున్నది. ఆపై బ్రహ్మాస్త్రప్రయోగావశ్యకత అంతకన్న లేదు.1

భాస్కరరామాయణము

భాస్కరరామాయణ కర్తలు చాలవఱకు వాల్మీకమునను సరించినను, యుద్ధకాండమున రంగనాథరామాయణము ననుసరించినారు. కాలనేమివృత్తాంతము,2 అమృతభాండకథ3 మున్నగు విషయములు రంగనాథరామాయణము ననుసరించినవి. సులోచన వృత్తాంత మిందు లేదు. ఇందలి కుంభకర్ణుని ఉపదేశము కూడ వాల్మీకమునకన్న రంగనాథ రామాయణమునే పోలియున్నది.

---

1. రంగనాథ రామాయణము పుటలు - 526, 527
2. భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము, పుటలు - 549. 558
3. "ప్రముదితమానసుండయిన బ్రహ్మవరంబున వీనినాభియం దమృతము కుండలాకృతి మహత్త్వమునం దగనుంటజేసి మూర్ధములును జేతులుం దెగియు దత్క్షణమాత్రన పుట్టుచున్న వీ క్రమమున జావులేకునికి కారణమిట్లెఱుఁగంగఁజెప్పితిన్"
భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము పుట - 612

శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము

విశ్వనాథవారి శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండమందు రావణునకు పూర్వవాసన యున్నట్లు స్పష్టముగ గోచరించును. కుంభకర్ణుడును రామునియందు భక్తిభావము కలవానిగనే కన్పట్టును. కావ్యధర్మమున కనుకూలముగ రావణుని స్వప్నమువంటి కల్పనలున్నను, మూలకథ రామాయణానుసారియే.

పౌలస్త్యహృదయము

ఖండకావ్యములలో కాటూరివారి 'పౌలస్త్యహృదయము' రావణుని భక్తిభావము నావిష్కరించును. ఆధునిక విమర్శకులలో కొత్త రామకోటయ్యగారు హిరణ్యకశిపుని పూర్వజన్మ సంస్కారము వర్ణింపగా, రావణుని సంస్కారము కాటూరివారికి కావ్యవస్తువైనది. చెఱుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మగారు శిశుపాలుని భక్తివిశేషము కావ్యవస్తువుగ గ్రహించినారు. జయవిజయుల యీ జన్మత్రయము మాత్రమే నేటికిని సంస్కారవంతమైన వైరభక్తికి ప్రమాణముగ నిలచినది.

కాటూరివారు రావణశబ్దముతో వ్యవహరింపక, సంస్కారము సూచితమగునట్లు 'పౌలస్త్యహృదయము'ని గ్రంథనామము నుంచినారు. శ్రీరాముడు సముద్రతీరముచేరి దర్భాసనముపై నుండ, సాగరుడు శ్రీమన్నారాయణుడు దాశరథియై యేతెంచినాడని రావణునకు తెలిపినాడు. తనయదృష్టమును తలచుకొని పౌలస్త్యుడానందపరవశుడైన సందర్భమీ ఖండకావ్యము. రామునకై తనచిరకాల నిరీక్షణము ఫలించెనను సంతోషముతో పాటు, జానకిని హరించితెచ్చిన బాధయునిందు రావణునిలో వ్యక్తము. జానకీహరణము గావింపనిచో

శ్రీరాముఁడు తనకడకు రాఁడేమో యను శంకమాత్రమే తనచేనిట్టి దుష్కృత్యము చేయించినదని అతని వ్యథ. కార్యమునింతవఱకు నుపేక్షించిన రామునిపైననే అపరాధము పర్యవసన్నమైనది. రావణుఁడే శ్రీరాముని యన్వేషించుచు నేలపోరాదను శంకకుకూడ పూర్వ జన్మ సంస్కారమున వచ్చిన వైరభక్తినే సమాధానముగ చెప్పిన మహావీరునిగ రావణుఁడీకావ్యమున నిరూపింపఁబడినాఁడు.

"రావణుఁడన్నఁగాళ్ళఁబడు రాయియు నవ్వయుఁగాదు జాలిపై
గావఁగ నాతి కోతియును గాకియు గ్రద్దయుఁగాదు లోకవి
ద్రావణుఁడుగ్రవీరచరిత ప్రథితుండతిమానియౌ దశ
గ్రీవుఁడు పోరిలోఁబొడిచి గెల్చును జచ్చునుగాక వేఁడునే"1

లోకసహజమైన స్వోత్కర్షయు, ప్రభువునందలి యనురాగమును ప్రకటించుచునే రామభక్తాగ్రేసరులను కూడ స్మరించి భక్త స్మరణమను వైష్ణవ సంప్రదాయము నిందు రావణుఁడనుసరించినాఁడు. ఈ పద్యమున వరుసగ నహల్య, శబరి, సుగ్రీవుఁడు, కాకాసురుఁడు, జటాయువు సూచింపఁబడినారు.

వైరభక్తి

జమదగ్నిశర్మగారు రచించిన యీకావ్యము ప్రధానముగ శిశుపాలుని సంస్కారమును సూచించును. ఆ సంస్కారమునకు పూర్వరంగముగ పూర్వజన్మద్వయమునుపోద్ఘాత రూపమున శర్మగారు వర్ణించినారు. ఇందలి ప్రథమాశ్వాసమున మాత్రమే పౌలస్త్యప్రశంస యున్నది. చతుస్సనులవలన శప్తులై రాక్షసయోనియందు జన్మించి, భగవదనుగ్రహమువలన భక్తిని విస్మరింపనివారై, జన్మత్రయమున జయవిజ

1. పౌలస్త్యహృదయము, కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు పుట-7

యులు పొందిన యాత్రి యీకావ్యమున వర్ణితము. కాని పార్షదులలో నొకరిజన్మమే కవికి ఉపాదేయవస్తువైనది. హిరణ్యకశిపుఁడు ప్రహ్లాదునితో చేసిన సంవాదమూ యాత్రిలోని భాగముగ కవి మనోహరముగ వర్ణించినాఁడు.1

శిశుపాలుని వృత్తాంతమును మాత్రమే కావ్యవస్తువుగ గ్రహించినను, హిరణ్యాక్ష కుంభకర్ణుల వృత్తాంతమును కూడ వీరు సూచించినారు.2

రావణునకు పుట్టినది మొదలీ జన్మమెప్పుడు వదలునా యను నాతురతయే నిరంతరము వీడకయుండెనఁట. కాని శివునివరము దుర్లంఘ్యమై ఆయుశ్శేషమును దీర్ఘీకరించినది. అట్టి దీర్ఘాయువును భరింపలేక, హరియెంతకు కరుణింపకపోవుటచే, రావణునకు సీతనపహరింపక తప్పలేదు.

"శివభక్తిన్ బ్రకటించి చావఁడను వాసింగాంచి యవిష్ణు వ
య్యవిసచ్ఛక్ మతివానినన్నిటిని మాయంజేసెదక్ రాక యే
మవునంచున్ దెగజాలి యప్పటికి రాఁడాయెన్ గదా యంచు ద
క్కేవియున్ గాదు హరింతు వేయసి నికెల్లేచ్చునంచెంచెకిన్ "3

రావణుఁడు నాశనమైనను వైరముపోక శిశుపాలుఁడ వొక్కనాటకిది యుపోద్ఘాతము.

ఈవిధముగ ప్రాచీన, అర్వాచీన రామకథాకావ్యములందు రావణుని జన్మసంస్కారము నిగదితము. రామకథలయందే కాక

1. వైరభక్తి, వెలుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మగారు, పద్యములు—17, 18 పుట—4
2. వైరభక్తి, జమదగ్నిశర్మగారు, పద్యములు—20, 23 పుటలు—4, 5
3. ,, ,, పద్యము—24 పుట—5

మాఘమహాకవియు రావణుడు శ్రీరాముని నారాయణునిగా నెఱిం గియే సీతాపహరణము గావించెనని వర్ణించినాడు.

> "అమానవం జాతమజం కులే మనోః
> ప్రభావినం భావినమంతమాత్మనః
> ముమోచ జానన్నపి జానకీం న యః
> సదాభిమానైక ధనాహి మానినః"[1]

రాముడు మానవమాత్రుడు కాడనియు, అచ్యుతుడనియు, మనువంశమున తనను సంహరించుటకే జన్మించినవాడనియు నెఱిం గియు రావణుడు జానకిని విడువలేదు. అభిమానధనుల కాత్మగౌరవము ప్రాణముకన్న మిన్నకదా !

1. మాఘకావ్యము, ప్రథమసర్గ, శ్లోకము - 67 పుట - 25

కుంభకర్ణుని సంస్కారము

విష్ణుపార్షదుల మూడుజన్మములలో నొకనికి ప్రధానముగ నున్న వైరము ద్వితీయునియందు తీవ్రతతగ్గి, గౌణమైనట్లు భాసించును. హిరణ్యాక్షునకు హిరణ్యకశిపునకున్నంత తీవ్రవైరము కన్పట్టదు. వరుణుని యుపదేశమునుండి హిరణ్యాక్ష వధవఱకున్న స్వల్పఘట్టమే వారివైరమునకు నిదర్శనము. అట్లే కుంభకర్ణునియందును రావణునియందున్నంత తీవ్రవైరము కన్పట్టదు. రావణునితో విరోధించినాడను కారణముగనే కుంభకర్ణుడు శ్రీరామునితో యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడైనాడు. సీతను రావణుడు కొనితెచ్చిననాటికి కుంభకర్ణుడు నిద్రాసక్తుడై యుండెను. మంత్రాలోచనము నాటికి మేల్కొనియుండి, తిరిగి యుద్ధారంభమునకు నిద్రాగతుడైనాడు. ఈవిధముగ రామ రావణయుద్ధమునందు కుంభకర్ణునకు దీర్ఘ కాలానుబంధము లేదు.

కుంభకర్ణుని పరాక్రమమసామాన్యము. అతడు నిద్రింపని సమయమున యుద్ధము సంభవించినచో మఱియొక రాక్షసవీరునకు యుద్ధమునకు వెళ్ళవలసిన అవసరముండెడిదికాదు. కుంభకర్ణుని పుట్టుకను చూడగనే బ్రహ్మదేవునకుకూడ భయముకలిగినదట.1 అందువలననే మృతునితో సమానముగ నిద్రావశుడవై యుండువని బ్రహ్మ కుంభకర్ణుని శపించినాడు.2

---

1. "కుంభకర్ణం సమీక్ష్యైవ వితత్రాస ప్రజాపతిః"
   వాల్మీకిరామాయణము, యుద్ధకాండము, 61వ సర్గ
   శ్లోకము – 23   పుట – 779
2. ఉత్తరకాండములోని శాపవృత్తాంతమునకు, ఈశాపమునకు భేదముకన్పట్టును. నిద్రసరస్వతి మాయయని ఉత్తరకాండము.

కుంభకర్ణుఁడు పుట్టఁగనే ప్రజల నవిశ్రాంతముగ భక్షింపసాగినాఁడు. అందువలన నచిరకాలములోనే లోకములు నాశనమగునని భయపడిన యింద్రుఁడు బ్రహ్మతో మొరపెట్టుకొనినాఁడు. బ్రహ్మ కుంభకర్ణుని తనయొద్దకు పిలిపించి, లోకవినాశనమునకే విశ్రవసుఁడాతనికి జన్మనిచ్చెననుచు పై విధముగ శపించినాఁడు.1 పిమ్మట రావణుని ప్రార్థనపై నారునెలలకొక్క దినముమాత్రము మేలుకువతో నుండుననియు, ఆదినమున నిద్రాకాలమునకు సరిపడునాహారము కుంభకర్ణుఁడు స్వీకరించుననియు బ్రహ్మ యనుగ్రహించినాఁడు.

వానరసేనలతో శ్రీరాముఁడు సముద్రమును దాటివచ్చినాఁడనువార్త దెలిసి రావణుఁడు మంత్రులను సమావేశపఱచి మంత్రాలోచనము చేసినాఁడు. అపుడు కుంభకర్ణుఁడన్నకు చెప్పిన హితమునందౌచిత్యమున్నను శ్రీరాముఁడు నారాయణుఁడను నిశ్చయముకాని, ఆతఁడు రాక్షసకులమును నశింపఁజేయునను భావిజ్ఞానముకాని కనపట్టదు.

"న్యాయేన రాజా కార్యాణి యః కరోతి దశానన
న స సంతప్యతే పశ్చాత్ నిశ్చితార్థమతిః నృపః"
"అనుపాయేన కార్యాణి విపరీతాని యానిచ
క్రియమాణాని దుష్యంతి హవీంష్యప్రయతేష్వివ"
"యః పశ్చాత్ పూర్వకార్యాణి కురుతే బుద్ధిమోహితః
పూర్వంచోత్తరకార్యాణి న స వేద, నయానయౌ"
"చపలస్యతు కృత్యేషు ప్రసమీక్ష్యాధికం బలమ్
ఛిద్రమన్యే ప్రపద్యంతే క్రౌంచస్య ఖమివద్విజాః"

---

1. "ధ్రువం లోకవినాశాయ పౌలస్త్యేనాసి నిర్మితః
తస్మాత్ త్వమద్యప్రభృతి మృతకల్పః శయిష్యసే"
యుద్ధకాండము, 61వ సర్గ, శ్లోకము - 24 పుట - 779

"త్వయేదం మహదారబ్ధం కార్యమప్రతిచింతితమ్
దిష్ట్యా త్వాం నావధీద్రామో విషమిశ్రమివామిషమ్"
"తస్మాత్త్వయా సమారబ్ధం కర్మహ్యప్రతిమం పరైః
అహం సమీకరిష్యామి హత్వా శత్రుం తవానఘ"[1]

'ఏపనినైనను చక్కగా నాలోచించి చేయవలెను. ఒకకార్యమును ముందువెనుకలుగ చేయుట రాజధర్మము కాదు. నీవు న్యాయముగ ప్రవర్తింపకపోవుటవలననే నీకు మంత్రులను సంప్రదించు నవసరము కలిగినది. ఏమైనను రాజైనవాఁడొక నిశ్చయముచేసిన తరువాత దానికి పశ్చాత్తాపపడరాదు. ఉపాయములేక ప్రారంభించినపనులు అస్థానపతితమైన హవిస్సువలె దుష్ఫలితముల నిచ్చును. కరణీయములందు చపలుఁడై తనబాహుబలమును నమ్మి ప్రవర్తించినచో వాని యందలి దోషము కనిపెట్టి విరోధులు సులువుగా ఛేదింతురు. ఇపుడు నీవుచేసినది అప్రతిచింతితమైన కార్యము. అదృష్టవశమున రాముఁడు నిన్నింతవఱకు సంహరింపలేదు. అందువలన నేను ప్రతీకారము చేయుటకు ప్రయత్నింతును. రాముఁడు నన్నెట్లును ఒక్కబాణముతో చంపలేఁడు. రెండవబాణము ప్రయోగించునంతలో నేను రాముని చంపఁగలను.

అను కుంభకర్ణుని పలుకులలో నాతని రాజనీతిజ్ఞత, హితవాక్కు, పరాక్రమము ప్రస్ఫుటములు. ఇట నాంధ్రవాల్మీకి పలుకులును స్మరణీయములు.

"పరులకుఁజాలదుష్కరమైనకార్యంబు
నెత్తికొంటిని ఘటించుటకును
నీతోడబుట్టుట నీతోడ నిల్వక
నాకుఁదప్పునె దైత్యనాథయిపుడు

1. యుద్ధకాండము, 12వ సర్గ, శ్లోకములు - 30 నుండి 35 పుట - 683

జరుగంగఁదగు కార్యసరణి వచించెద
నీపగతుర నేనునీల్గజేసి
కార్యంబు సరిపడఁగావింతు శక్రాన
లార్కమరుచ్ఛిదులడ్డపడినఁ

గేల బరిఘమూని లీలమైద్రిప్పుచు
గఱుకుగోఱడాలు కదలగప్పఁ
గొండబోలు మేన గండున గర్జింపఁ
గొండ పగతుఁడైన బెండువడఁడె."1

అను కుంభకర్ణుని పలుకులు వీరరస సముచితములు. "సీతోడఁ బుట్టుట సీతోడ నిల్వక నాకుఁదప్పునె" అనుట, చేయఁబోవునది యధర్మకార్యమైనను భ్రాతృధర్మమునకు కట్టుబడుటను సూచించును.

"రెండవ శరమున రాముఁడు
ఖండించెడునంతలోఁ దగగనానెత్రు
ద్దండత నేద్రావెదఁజుమి
ఖండితసురజాల సుఖము గాంచుము మీఁదన్"2

రాముని మొదటిబాణమునకే నేనుఁజావను. కావున రెండవ బాణము వైచి నన్నుఖండించులోపలనే పైబడి యారాముని నెత్తురు నేను త్రావెదను. ఆవలనీవు సుఖపడుము.

"తగగన్ + ఆనెత్తురని యొక పదచ్ఛేదము - తగగ + నానెత్తురని యొక పదచ్ఛేదము. రెండివయర్థమున నానెత్తురు నేనే త్రావెదను, ఆవల నీవు సుఖపడుము"3

---

1. మందరము, యుద్ధకాండము, 12వ సర్గ, పద్యము - 246 పుట - 105
2. ,, ,, పద్యము - 247 పుట - 105
3. ,, ,, పుటలు - 105, 106

"భీమాహవరంగంబున
శామనపురికేగ మృత్యుసంగతి నల్ల శ్రీ
రాముఁడు పదపడి సీతా
భామారత్నంబుఁబొందు బాఢముదమునన్"1

"ఆ శ్రీరాముఁడు భయంకరయుద్ధమునందు జచ్చి యమపురికిఁ బోగా నావల సీతాభామారత్నముతో నీవు సంతోషింపుము. రెండవ యర్థము - కర్తృపదము 'నేను' అనునది అధ్యాహారము. నేను భయంకరయుద్ధభూమియందు జచ్చి యమపురమునకుఁ బోఁగా ఆవల శ్రీరాముఁడు సంతోషముతో సీతాభామారత్నమును బొందును. నన్ను జంపినవాఁడు నన్ను జంపక విడుచునా? కావున నీవు చచ్చినవాఁడవే. లేదా నీవుయుద్ధమున జచ్చిన పదపడి యని చెప్పినను జెప్పవచ్చును. లేక మనమును పదము కర్తగాను గ్రహింపవచ్చును"2

ఇత్యాదిగనున్న కుంభకర్ణుని పలుకులాతని సంస్కారమును నిగదితమొనర్చును.

యుద్ధమునకు బయలుదేరి పోవునపుడుకూడ కుంభకర్ణుఁడిట్టి యుపదేశమునే రావణునకు చేసినాఁడు.3 రాక్షసవీరులందఱును యుద్ధమున మడియుచుండుట కాంచి, రావణుఁడు కుంభకర్ణుని యర్ధనిద్రలో లేపి, లంకానగరమును రక్షింపుమని కోరినాఁడు. అందులకు కుంభకర్ణుఁడు మంత్రాలోచన సమయమున నెట్టికీడు మూడునని తామెల్లరు హెచ్చరించిరో అట్టికీడే వాటిల్లినదనుచు,

1. మందరము, యుద్ధకాండము, 12వ సర్గ, పద్యము - 249 పుట - 106
2. ,, ,, 249వ పద్యతాత్పర్యము, పుట-106
3. వాల్మీకిరామాయణము, యుద్ధకాండము, 63వ సర్గ, శ్లోకములు - 13 నుండి 19 పుట 782

"దురితములు సేయువారలు
నిరయంబున గూలునట్లు నీచేసిన యా
దురితము తత్ఫలమున్నను
విరియక చేసేత ననుభవింపగఁ జేసెన్"1

అని రావణుని మందలించినాఁడు.

"మునునీ కనుజుఁడు చెప్పిన
పనిఁ జేయుము యదియె నీకు బరమహితంబౌ
దనుజాధిప నామతమిది
వినుమాఁ వల జేయుమీ యభీష్టము వగిదిన్"2

పరదారాహరణము విభీషణునకువలె తనకును సమ్మతముకాదని కుంభకర్ణుఁడు నిష్కర్షగ తెలిపినాఁడు.

"చాలు రాక్షసరాజ ... ..." 1434
"చూఁడుము సన్నిదే సమరశూరుని ..." 14 5
"నామహితంపు ముష్టిపతనంబు ... " 1441

ఇత్యాది పద్యము లర్థద్వయ యుక్తములై కుంభకర్ణుని జ్ఞానమునకు నికషోపలములుగ నున్నవి. 'శత్రునాశనంబు' – 'శత్రువగు రాముని వలన నాశము నేను జేయించుకొని' అను కుంభకర్ణుని పలుకులు 'మచ్ఛూలభిన్నగ్రీవస్య'- 'నాశూలమునకగోచరమైన నాకంఠమును నేనే ఉత్తరించుకొని' అను హిరణ్యకశిపుని పలుకులను స్ఫురింపఁ జేయును.

అధ్యాత్మరామాయణమున కుంభకర్ణుఁడు రావణునకుచేసిన ఉపదేశములో శ్రీరాముఁడే నారాయణుఁడను నిశ్చయజ్ఞానమున్నది.

---

4. మందరము, యుద్ధకాండము, 63వ సర్గ, పద్యము 1412 పుట - 672
1. మందరము, యుద్ధకాండము, 63వ సర్గ, పద్యము - 1426 పుట - 678

"కుంభకర్ణ స్తదా ప్రాహ రావణం రాక్షసేశ్వరమ్
ఆరబ్ధం యత్ త్వయా కర్మ స్వాత్మనాశాయ కేవలమ్"
న దృష్టోసి1 తదాభాగ్యాత్ త్వం రామేణ మహాత్మనః
యది పశ్యతి రామ స్త్వాం జీవన్నాయాసి రావణ"

"రామో నమానుషో దేవః సాక్షాన్నారాయణోవ్యయః
సీతాభగవతీ లక్ష్మీ రామపత్నీ యశస్వినీ
రాక్షసానాం వినాశాయ త్వయానీతా సుమధ్యమా"2

శ్రీమద్రామాయణ తత్త్వకథనమున వారణాసి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రిగారు కుంభకర్ణుని ధర్మపరత్వమును చక్కగా నిరూపించినారు. వారియభిప్రాయమిది :

రావణుడు కుంభకర్ణుని నిద్రలేపి, రాక్షసకులమునకు వచ్చిన ఆపదను వర్ణించి "త్రాయస్వేహమహాబల" అని ప్రార్థింపఁగా కుంభకర్ణుఁడిట్లనినాఁడు.

"దృష్టో దోషో హి యోస్మాభిః పురామంత్ర వినిర్ణయే
హితేష్వనభియుక్తేన సోయమాసాదిత స్త్వయా"

వెనుక సమాలోచనము చేసినపుడు ఇట్టిముప్పు వచ్చునని మేమునుకొని చెప్పినాము. హితోక్తులను వినిపించుకొనని నీకు అది ప్రాప్తమైనది.

"శీఘ్రం ఖల్వభ్యుపేతం త్వాం ఫలం పాపస్య కర్మణః"

---

1. ఈవాక్యము శ్రీమద్రామాయణమునందలి "దిష్ట్యా త్వం నావధీద్రామో" అను శ్లోకభావమును పోలియున్నది.

2. అధ్యాత్మరామాయణము, యుద్ధకాండము, 2వ సర్గ శ్లోకములు - 13 నుండి 16 పుట - 430

సీతాపహరణరూపమగు పాపకర్మముయొక్క ఫలము ఎప్పుడో కాక శీఘ్రముగనే నీ కందుకొనినది. రాఁబోవు అనర్థమును విచారిం పక కేవల వీర్యదర్పముచేత నీవాపని చేసినావు.

"యదుక్తమిహ తే పూర్వం ప్రియయా మేనుజేనచ
తదేవనో హితం వాక్యం యథేచ్ఛసి తథాకురు"

నీకు వెనుక నీపత్ని మండోదరి, నా తమ్ముఁడు విభీషణుఁడు చెప్పి నదే మనకు హితము. ఆపై నీయిష్టము. ఇట్టిమాటలు రావణుఁడు విని క్రుద్ధుఁడై నీవిప్పుడు చేయవలసినది చేయక నాకు బోధింతువేమి? .. అని పలికిన రావణునితో కుంభకర్ణుఁడు ధైర్యము చెప్పుచు 'అవశ్యం హి హితం వాచ్యం సర్వావస్థాం గతం మయా'... అని చెప్పి, కుంభకర్ణుఁడు యుద్ధములో ప్రవేశించి మహాయుద్ధము చేసి అందినవానరులను భక్షించి చాలమందిని వధించి తుదకు రామబాణ ప్రహారములచే హతుఁడయ్యెను."1

రంగనాథరామాయణమునను ఈయుపదేశము చాలవఱకిట్లే యున్నను, రావణుని కాలావధి పూర్తికావచ్చినట్లుకూడ కుంభ కర్ణుఁడు స్పష్టముగ పేర్కొనినాఁడు. శ్రీరాముఁడే నారాయణుఁడను నిశ్చయ జ్ఞానమాతనికి ఉన్నది.

"పరధన పరసతీ పరచిత్తుఁడెవ్వఁ
డరయనాతఁడు కులంబంతయు జెఱచు"2

అను కుంభకర్ణుని పలుకులకు రావణుఁడు క్రోధపరవశుఁడై, వృథాజల్పములు మాని కార్యము సాధింపుమనినాఁడు. అంకులకు

1. శ్రీమద్రామాయణ తత్త్వకథనము, శ్రీ వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు
పుటలు - 284, 285
2. రంగనాథ రామాయణము, యుద్ధకాండము, పుట - 388

కుంభకర్ణుఁడొకనాఁడు తాను దేవర్షి వలన నెఱిఁగిన విషయమును రావణునకు వివరించినాఁడు. రావణుని బాధలు పడలేని దేవతలు బ్రహ్మకు మొరపెట్టుకొనఁగా, ఆయన

"వరమిచ్చినాఁడ నేవానికిమున్ను
సురగరుడోరగాసుర యక్షవరుల
చేనైన జావమి సిద్ధంబుగాఁగ
దీనికిమాఱు చింతించితివినఁడు
దడవఁడుమనుజుల దైత్యుండుగాన
దడవనేనును వరదానకాలమున
గాన రావణుని సంగరభూమియందు
మానవులోర్తురు మనుజలోకమున
జనియింపఁ బ్రార్థింప జనునాది విష్ణు
వనజనాభుని లోకవంద్యు ముకుందు
ననవుఁడు సురమునులట్ల కావింప
ననఘుండు హరి మర్త్యుఁడై పుట్టె బుడమి
ననిచెప్పి నారదుండరిగె దైతేశ
దినకరకులుఁడాదిదేవుండుగాని
మనుజుండుగాఁడు రాముక్షితీశ్వరుఁడు
జనకనందననిచ్చి శరణము వేగ
వనచరులెల్ల దేవతలుగాతలవు
దనుజేశ నామాట తథ్యంబు నమ్ము"[1]

అని కుంభకర్ణుఁడు శ్రీరాముఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడే యనియు, సీతాదేవి నాయనకిచ్చి శరణుకోరుమనియు రావణునకుప దేశించినాఁడు.

1. రంగనాథ రామాయణము, యుద్ధకాండము, పుట - 389

భాస్కర రామాయణమునందును కుంభకర్ణునకు రాముఁడు శ్రీమన్నారాయణుఁడను నిశ్చయజ్ఞానమున్నట్లు వర్ణితము.

"ఆదిమధ్యాంతరహితుఁడైనట్టి విష్ణు
డసురకుల వధార్థంబిట్లులవతరించె
రవికులాంబుధి సోముఁడై రామచంద్రుఁ
డురుబలుఁడు గాని సామాన్యనరుఁడుగాఁడు"1

భాస్కరరామాయణము రంగనాథరామాయణము నందలి భావము యథాతథముగ గ్రహించుటయే కాక మఱికొంత విస్తారముగ కుంభకర్ణుని వితర్కము, సమయజ్ఞతలను నిరూపించినది. ఈసందర్భమున శ్రీమద్రామాయణము, యుద్ధకాండమందలి యుపదేశముతో రంగనాథరామాయణ ఘట్టమునకు సమన్వయము భాస్కరరామాయణమున కూర్పఁబడినది.

"మీఁది కార్యమేను మీమంత్రసమయంబు..." 886
"కామక్రోధ మదాతిరేకమున..." 887
"మొదలవలయు విధము పిదపగావించుట..." 888

ఇత్యాదిగ కుంభకర్ణుఁడు రావణునకు హితముచెప్పి, నారద మహర్షి వలన తాను వినిన వృత్తాంతమును అన్నకు వివరించినాఁడు. రావణ వధోపాయము చింతింపుఁడని దేవతలు ప్రార్థింపఁగా పితామహుఁడు,

"మదీయవరంబున వాఁడు సురాసురులకజయ్యుండు నరవానరులచేతం జచ్చునది కారణంబుగా విష్ణుండు దశరథునకు పుత్రచతుష్టయంబుగా జనించు నిలింపులు తరుచరులై జనియించి యాతనికి దోడ్పడుదురనుచు నంతర్హితుండయ్యె" అని చెప్పి, కుంభకర్ణుఁడు

1. భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము, పుట - 382

"రామచంద్రుండు నారాయణుండు బలిముఖులు బర్హిర్ముఖులివి నిక్కువంబు నన్ననుగ్రహించి విగ్రహంబు విడిచి సీతనిచ్చివుచ్చి రాక్షస కులంబును లంకను రక్షింపుము మనకొలుచు బ్రహ్మకు నుపాస్యుం డగు నద్దేవదేవునకు నమస్కరించిన నేమికొఱంత"1 అని అన్నకు విన్నవించినాడు. ఈ పలుకులు కుంభకర్ణుని సంస్కారమునకు, జ్ఞానిత్వ మునకు నిదర్శనములు.

రావణుడీ యుపదేశమును లక్ష్యపెట్టలేదు. రావణుని తోడ బుట్టిన కర్మమునకు కుంభకర్ణుడు శ్రీరామునితో యుద్ధము చేయక తప్పలేదు. ఇది కుంభకర్ణుని యుద్దేశ్యము. కాని భగవత్సంకల్పము యుద్ధమున తప్ప నెరవేరదు. కావున సంస్కారము, సదనుగ్రహము రెండును రామాయణోపదేశమునను, కుంభకర్ణుని యుద్ధమునను సమ్మిళితములైనవని చెప్పకతప్పదు.

విశ్వనాథవారు కుంభకర్ణుని జ్ఞాన సంపన్నునిగ నిరూపించినారు. పురుషార్థజ్ఞానము, సృష్టితత్త్వము, ఆత్మలక్షణములు కుంభకర్ణునకు పరిపూర్ణముగ తెలిసినట్లు కల్పవృక్షమున నిరూపితము. యుద్ధరంగ మున రాక్షసవీరులందఱును వరుసగా మడియుట చూచి, రావణుడు కుంభకర్ణుని నిద్రలేపి మహారణమునకు బోవ ప్రేరేపించినాడు.

"ఏమాలోచన చేయుచుంటివన నాదేమున్న దేమైన నీ
రాముండిచ్చటికేల రావలయు సుత్రామున్ జయింపంగ స్వ
ర్ధామంబందలి సర్వభోగములు హస్తప్రాప్తముల్ గాగ స్వ
ర్ధామశ్రీకధికంబు లేదనుచు వేదంబుల్ ప్రశంసింపగన్"2

---

1. భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము, వచనము - 892 పుట - 467
2. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము, కుంభకర్ణఖండము, పద్యము - 242 పుట - 107

"సచివులతోడఁ జెప్పవలె సఖ్యమొ వైరమొ...." 243

"మఱియును జీవులందఱు ప్రమాణముఁగల్గియు...." 244

"అట్టులుకాక నాల్గుపురుషార్థములై చను నాల్గుగుఱ్ఱముల్..." 245

"తెలిసిన యోగమార్గములు తెల్వికి నీతికిఁగాక..." 246

"ప్రెగ్గడలందు రుండయిన రీతులు కల్గు...." 247

"నేరము పంచభూతములనిల్పిన చేతనతాస్వరూపమా.. "248

ఇత్యాదిగనున్న కుంభకర్ణుని పలుకులాతనిని జ్ఞానసంపన్నునిగ నిగదిత మొనర్చును.

"తనయుత్తాలగుణంబు సత్ఫలము పొందనరాక యుండగఁ జె
ల్చన కల్పించును బ్రహ్మయొక్కఁడు రిరంసాబుద్ధి జీవుండు పో
వును వ్యామోహము వెంబడిం దనకుగాఁ బోనైన మేల్త్రోవ నెం
చనునైనం గనకుండనక్కట యథస్తాదధ్వముం బట్టుచున్"1

ఇంతటి జ్ఞానసంపన్నుఁడయ్యు, కుంభకర్ణుని భ్రాతృభక్తి ఆతని యుద్ధమునకు హేతువైనది.

లక్ష్మణుడు రామునియందు చూపిన భక్తివిశేషమే కుంభకర్ణుఁడు రావణునియందు ప్రదర్శించినాఁడు. ఈవిషయము
"తనపితృభక్తియే యెఱుఁగుఁ దానయి యాతఁడు మాయొడందలన్
నునిచినరాజభక్తియును నేర్చె నెఱుంగగ నేఁడు కుంభక
ర్ణుని యెదలోన నన్నదెసనూల్కొను భక్తియు నేఁడెఱుంగు ల
క్ష్మణు దెసఁ బక్షపాతమది మానఁగఁజాలెనయేని రాముఁడున్"2

అను మహోదరుని పల్కులలో వ్యక్తము.

---

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
కుంభకర్ణఖండము, పద్యము – 294 పుట – 108
2. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
కుంభకర్ణఖండము, పద్యము – 267 పుట – 111

కుంభకర్ణునకు రాముఁడు నారాయణుఁడు కావచ్చునను ఆలోచన యున్నది.

"నాకున్ననిద్రయు నాయన్న గారన్న
నాకున్న భక్తియు నన్నుఁదొలచెఁ
గాకున్న స్వర్గమో లేకున్న ధాత్రియో
కడునమాయత్తమయ్యెడిది నాకు
నాహృదంతరము మానాథుండు పాలించు
నా దేహమలుపాల నడ్డపడదు
నా రామమూర్తి నారాయణుండైనచో
నతనివిల్లును శార్ఙ్గమైనయెడల
మనము భయపడవలయు సంశయమెయున్న
నన్నుబంపఁడు సుమి దైత్యనాయకుండు
సర్వకాల జాగ్రద్భావ సంయుతుండు
ననుజభావ మర్యాదా రహస్యవేత్త" 269

"ఆతఁడాతండె యైనచో నమరమీరు
నను ననుసరించినను బ్రయోజనము లేద
యాతఁడాతండు కానిచో నమరఁదోడు
చనఁగనేమియు నా కవసరము లేదు" 270

అను కుంభకర్ణుని పలుకులలో రాముఁడు శ్రీహరియేమో అను శంక వ్యక్తము. రాముఁడు విష్ణువు కానిచో నాతనిని సంహరించుటకు ఎవ్వరిసహాయ మక్కఱలేదు. విష్ణువే అయినచో నేనసహాయమున్నను సాధించుట సాధ్యము కాదని కుంభకర్ణుని నిశ్చయము. "నాహృదంతరము మానాథుండు పాలించు" అనుచో కుంభకర్ణుని హృదంతరమును ఉమానాథుఁడు పాలించుననియే కాక, మా + నాథుండు - లక్ష్మీనాథుఁడైన శ్రీమన్నారాయణుఁడు పాలించుననియు చమత్కృతి.

శ్రీరాముఁడే నారాయణుఁడన్న నిశ్చయజ్ఞానమున్న రావణుఁడు రామునితో యుద్ధమొనర్చుటకు కుంభకర్ణుని నియోగించినాఁడు. సమస్తకాలములయందును రావణుఁడు జాగరూకుఁడై ప్రవర్తించును. రామావతార రహస్యమాతనికి అవగతమే. తనతోటి పార్షదుఁడు భూలోకమున మిగులుట మర్యాదకాదు. తనతోపాటు కుంభకర్ణుఁడును ఈ జన్మమును ముగింపవలసినదే. కనుకనే రావణుఁడు కుంభకర్ణుని యుద్ధమునకు పంపెనని విశ్వనాథవారభిప్రాయపడినారు. లేనిచో "అనుజభావ మర్యాదా రహస్యవేత్త" అను విశేషణము రావణునకు వ్యర్థమగును.

కుంభకర్ణుఁడు వీరోచితముగ యుద్ధమొనర్చి, తుదకు రామబాణ ప్రహారములచే హతుఁడైనాఁడు.

ఈవిధముగ ప్రాచీనార్ష గ్రంథములును, సంస్కృతమహాకావ్యములును, ప్రాచీనాంధ్రకావ్యములును, అర్వాచీన విద్వద్విమర్శకులును వర్ణించినరీతిని సమగ్రముగ పరిశీలించినచో కుంభకర్ణుని వృత్త సారాంశమిట్లున్నదగును.

అప్రమాణ శరీరుఁడగు కుంభకర్ణుఁడు దేవప్రసాదాది అనుగ్రహములేకున్నను మహాబలాఢ్యుఁడు. ఈ యప్రతిమశక్తి ఆతని దుశ్చరిత్రమునకు హేతువుకాకుండ నిద్ర ఆతని పాలిటి వరమైనది. అందువలన రాక్షససహజమగు ప్రవర్తన చాలకాలము దూరమగుటచే పాపవృద్ధి జరుగలేదు. రావణునికై సోదరధర్మము ననుసరించి యుద్ధమొనర్చినను, విభీషణునకువలె కుంభకర్ణునకును శ్రీరామునియందు మహావిష్ణువను ప్రత్యయమున్నది. శ్రీరామునితో యుద్ధము చేయువలసివచ్చుట దైవసంకల్పము. ఇట్లు బహుకాలజీవియయ్యు ధర్మజ్ఞుఁడై, తత్త్వజ్ఞుఁడై వీరమరణమునందిన కుంభకర్ణుఁడుత్తమ వైరభక్తుఁడనుట నిర్వివాదము.

రావణుని సాధకత్వము

రావణుఁడు గుణాధిక్యత కల్గియు స్వల్పదోషముల వలన లోకమున తమోగుణ ప్రధానునిగ ప్రసిద్ధుఁడైనాఁడు. సత్త్వరజస్తమోగుణములు భగవంతుని రూపాంతరములని భాగవతోక్తి.

"సత్త్వం రజస్తమయితి నిర్గుణస్య గుణాస్తతః
స్థితిసర్గ నిరోధేషు గృహీతా మాయయా విభోః"1

భగవంతుఁడు సృష్టికై రజోగుణమును, స్థితికై సత్త్వగుణమును, లయమునకై తమోగుణమును గ్రహించును. అందువలన భగవంతుఁడు మూర్తిత్రయాత్మకుఁడగును. నారాయణుఁడు సత్త్వమూర్తి, బ్రహ్మ రజోమూర్తి, శివుఁడు తమోమూర్తియని ఆర్షవచనము.2 అందువలన తమోగుణ ప్రధానుఁడన్న మాత్రమున రావణుని హీనపరచవలసిన పనిలేదు. శాపకాలమున భగవదనుగ్రహమున్నను, వైరమే వీరికనుగ్రహింపబడినది. వైరము తమోగుణ ప్రభవము. కనుక రావణుని తమోగుణ ప్రవృత్తియు భగవద్విలసితమే. ఈ తమోగుణమైనను ఆతనికి పుట్టుకతో వచ్చినదికాదు. తల్లియపరాధమువలన కలిగినదగుటచే స్వయంకృతముకాదు. అందువలననే ప్రారంభమునుండియు తమఃప్రవృత్తితోపాటు ధర్మప్రవృత్తియు సమానముగ రావణునియందు కన్పట్టును. వాస్తవమునకు రావణునకు దశగ్రీవుఁడనునదియే స్వాభిధానము. పౌలస్త్యుఁడు వంశనామము. రావణప్రశస్తిని సూచించునపుడు పౌలస్త్యశబ్దము తఱచుగ ప్రయుక్తము. కాటూరివారి 'పౌలస్త్యహృదయ'మను గ్రంథనామ నిర్దేశము ఇందులకుదాహరణము.

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, 2-5-18, పుట - 230
2. విష్ణుసహస్రనామము, శంకరభాష్యము, 'భూతకృత్' శబ్దార్థము శ్లోకము - 14 పుట - 75

ఉత్తర కాండమున, రావణుని మంత్రులు వైశ్రవణుని నుండి లంకను బలాత్కారముగ కైవసము చేసికొనవలెనని చెప్పినపుడు రావణుడు పలికిన పలుకులాతని ధర్మతత్పరతను సూచించును. ముఖ్యముగా మాల్యవంతుడీ దుష్కృత్యమును ప్రోత్సహింపగా రావణుడు

"అథాబ్రవీత్ దశగ్రీవో మాతామహ ముపస్థితమ్
విత్తేశో గురురస్మాకం నార్హసే వక్తుమీదృశమ్"1

'పూజనీయుడైన ధనదునిగూర్చి యిట్లుపలుకుట తగద'ని సమాధానమిచ్చినాడు. ఇట్లు పెద్దవారికిని బుద్ధులుచెప్పిన ఆతని ధర్మజ్ఞత దుర్మంత్రమువలన లుప్తమైనది. "దుర్మంత్రాత్ నృపతిర్వినశ్యతి" అనికదా ఆర్యోక్తి. తల్లి అసూయకూడ రావణునిట్టి దుష్కృత్యమునకు ప్రోత్సహించినది. ఆతని యదృష్టమువలన మండోదరివంటి ఉత్తమురాలు భార్యగా లభించినది. అట్టి మహదవకాశమును రావణుడు కర్మవిపాకముచే సద్వినియోగము చేసికొనలేకపోయినాడు.

రావణుడు భ్రాతృవాత్సల్య పూరితుడు. సమరాంగణమున కుంభకర్ణుడు మరణించెనని తెలియగనే తమ్ముని పరాక్రమాదికముల తలచి, రావణుడు పరిపరివిధముల దుఃఖించినాడు. తుదకు ఆతనికి జీవితముపైననే వ్యామోహము నశించినది.

"ఏటికినాకు రాజ్య మిక నేటికి నీపురి యేలసీత నా
కేటికి జీవితంబు రుచియించునె నాయనుజుండు లేనిచో
నాటికి భ్రాతృహంత రఘుచంద్రము నే వధియింపనేని మ
మ్మాటికిఁ జావె మేలు కొఱమాలిన యాబ్రదుకేల భూమిపై"2

1. శ్రీమద్రామాయణము, ఉత్తరకాండము, 11వ సర్గ శ్లోకము-10, పుట-846
2. శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకిరామాయణము, (మందరము) యుద్ధకాండము-2
68వ సర్గ పద్యము - 1586 పుట - 743

ఇది రావణుఁడొనర్చిన జైత్రయాత్ర వీరధర్మము. కావున ఇంద్రాదులను జయించుట యశోభూషణమే కాని దూషితముకాదు. రావణుఁడు మహావీరుఁడు. సాక్షాత్తుగా శ్రీరాముఁడాతని పరాక్రమమున కాశ్చర్యపడినాఁడు. యుద్ధభూమిలో నిలచిన రావణుని జూచి, విభీషణుఁడు అతఁడే రాక్షసరాజని చెప్పఁగా,

"శ్రీరాముఁడానుడుల్విని
యారా తేజంబు పటుపరాక్రమ మరరే
సూరుఁడు కరములచేవలె
నీరావణుఁడమరె దుర్నిరీక్ష్యుండగుచున్"
"దేవతలయందు నేనియు
దేవారులయందునిట్టి తేజోయుతరూ
పే వేళవినఁగఁబడెనే
యీవీరునిదీప్తి కలుగదిల నెవ్వరికిన్"1

అని శ్రీరాముఁడు రావణుని బలపరాక్రమములకు కరము వెఱఁగందినాఁడు.

రావణుని దుష్ప్రవృత్తియనఁదగిన అంశము రాముఁడు జన్మించినపిమ్మటనే ప్రారంభమైనది. వేదవేదాంగము లప్పటికిని లంకారాజ్యమున నిరంతర మాదరింపఁబడినవి. హనుమంతుఁడు లంకలో వేదపారాయణము చేయుచున్న రాక్షసులను గమనించినట్లు శ్రీమద్రామాయణమున వర్ణితము.2

---

1. శ్రీమదాంధ్ర వాల్మీకి రామాయణము, (మందరము)
యుద్ధకాండము I, 59వ సర్గ పద్యములు - 1249, 1250
పుటలు - 596 597

2. "షడంగవేదవిదుషాం క్రతుప్రవర యాజినామ్
సుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరక్షసామ్"
సుందరకాండము, 18వ సర్గ, శ్లోకము - 2 పుట - 572

"అంతటనాలకించెను షడంగక వేదవిదుల్ మఖక్రియా
స్వాంతులు వేగుజాము సమయంబున మేల్కని బ్రహ్మరాక్షసుల్
మంతునొకింత లేక శుచిసుద్వీధి నించెడి బ్రహ్మఘోషముల్
వింతగా వాద్యనాదములు వీనులవిందుగ మ్రోయుచుండఁగన్"1

కావున రావణుఁడు మునులను, వేదకర్మలను బాధించుట శ్రీరామునాకర్షించుటకే యుద్దిష్టము లనవచ్చును. మారీచ సుబాహులు రావణ ప్రేరితులై విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమునకు విఘ్నమొనర్చుచున్నట్లు బాలకాండము, పదునాఱవసర్గలో వివృతము. అచటి నుండి కథ క్రమముగా రావణ ముక్తిమార్గమున కున్ముఖమై నడచినది. అట్టిబీజము తాటకా సుబాహులు సంహరింపఁబడి, మారీచుఁడు దూరప్రక్షిప్తుఁడగుటయందే వ్యక్తము. సీతాపహరణమున లుప్తప్రాయమై, జటాయు వృత్తాంతమున అవమృష్టమై లంకాక్రమణముతో ఫలపర్యంత నిర్యూఢమైనది.

రావణునకు కలిగిన శాపములు క్రమముగా నాతని ముక్తికి వరములై పరిణమించినవి. వీని నాయా సందర్భములలో రావణుఁడు వివరించినాఁడు. ఈ శాపములన్నిటికి ఆనుపూర్విగ వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు సమన్వయము కూర్చినారు. ఇవి ఉత్తరకాండములోనివి కావున నప్రమాణికమను వాదమొకటి యున్నది. కాని యుద్ధకాండమున రావణుని వాక్యములలో నీశాపములు పేర్కొనబడినవి కనుక ప్రామాణికములని శాస్త్రిగారి యభిప్రాయము.

సీతను బలాత్కారముగ ననుభవింపవేమి అని ప్రశ్నించిన మహాపార్శ్వునితో రావణుఁడు

"మహాపార్శ్వ నిబోధ త్వం రహస్యం కించిదాత్మనః
చిరవృత్తం తదాఖ్యాస్యే యదవాప్తం మయా పురా"

1. మందరము, సుందరకాండము, 18వ సర్గ, పద్యము 480 పుట - 234

మహాపార్శ్వ! చిరకాలముక్రిందట జరిగిన రహస్యమొకటి కలదు. దానిని చెప్పెద వినుము-

బ్రహ్మభవనమునకు వెళ్ళుచున్న "పుంజికస్థల"ను ఆకాశమందు చూచి బలాత్కరించి నేనామెననుభవించితిని. ఆపై నామె బ్రహ్మయొద్దకు వెళ్ళి నావ్యాపారమును చెప్పఁగా కుపితుఁడై బ్రహ్మ యిట్లుశపించెను.

"అద్యప్రభృతి యామన్యాం బలాన్నారీం గమిష్యసి
తదా తే శతధా మూర్ధాఫలిష్యతి న సంశయః"

ఇదిమొదలు అన్యస్త్రీని బలాత్కరించి పొందెదవేని నీశిరస్సు శతశకలములగును అని.

"ఇత్యహం తస్య శాపస్య భీతః ప్రసభమేవ తామ్
నారోపయే బలాత్సీతాం వైదేహీం శయనే శుభే"
(యుద్ధ - స 13)

ఇట్టిశాపమునకు భీతుఁడనై సీతను బలాత్కరింపలేకున్నాను అని.

ఇక్కడ ఒకవిషయము ననుకొనవలసి యున్నది- రావణునకు ఈ బ్రహ్మశాపమేకాక రంభా నిమిత్తకమగు నలకూబర శాపము గూడ నిట్లున్నది-

"యదా త్వకామాం కామార్తో ధర్షయిష్యతి యోషితమ్
మూర్ధాతు సప్తధా తస్య శకలీ భవితా తదా" అని.

తిలక వ్యాఖ్య— కుబేరపుత్ర నలకూబర శాపోపి రంభా నిబన్ధనః శ్రూయతే। తత్రోపపత్తిశ్చిన్త్యా అస్య ప్రథమత్వే తస్యాం బలాత్కారాసంభవాత్। తస్య ప్రథమత్వేస్యాం బలాత్కారా

సంభవాదితి కేచిత్ । నలకూబర శాపస్య తపోబలేనా కించిత్కరత్వా
దయమేవ శాపో బ్రహ్మాస్త్రవదప్రతిక్రియః పాశ్చాత్య ఇత్యన్యే"

ఆ శాపములలో మొదటిది నలకూబరశాపమని, అది రావణుని తపోబలమువలన అకించిత్కరమైనందున అప్రతిహతమైన ఈ బ్రహ్మ శాపము తరువాత ప్రాప్తించినదని సారాంశము.1

ఈ శాపములు పరస్త్రీవిషయములైనవి. నిష్కృష్టార్థముగ చెప్పవలెనన్నచో లౌకిక వ్యవహారమునకు ఈ శాపములే రావణుని బలప్రయోగమును నిరోధించినవి. లేనిచో ధాన్యమాలివంటి అంతఃపురస్త్రీలు చేసినయుపదేశమును2 విని, రావణుడూరకుండెనని ఆతని యశక్తతనో, అసహాయతనో కారణముగ చెప్పవలసివచ్చును. పరమార్థదృష్టితో చూచినచో రాముని తనకడకు రప్పించుకొనుటకే సీతనపహరించెను కాని కాముకుడై కాదు. కామప్రదర్శన లోకమును నమ్మించుటకు. రావణుడు మృత్యుభయముచేతనే సీతను విడువలేదనుట సరమవాక్యములవలన వ్యక్తము.

"న త్వాముత్సహతే మోక్తుం అర్థమర్థపరో యథా
నోత్సహత్యమృతో మోక్తుం యుద్ధే త్వామితి మైథిలి
సామాత్యస్య నృశంసస్య నిశ్చయో హ్యేష వర్తతే
తదేషా నిశ్చితాబుద్ధిః మృత్యులోభాదుపస్థితా
భయాన్నశక్తః త్వాం మోక్తుం అనిరస్తస్తు సంయుగే"3

1. శ్రీమద్రామాయణ తత్త్వకథనము, వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు పుటలు - 161, 162

2. "అకామాం కామయానస్య శరీరముపతప్యతే
ఇచ్ఛంతీం కామయానస్య ప్రీతిర్భవతి శోభనా"
సుందరకాండము, 32వ సర్గ, శ్లోకము - 42 పుట - 580

3. శ్రీమద్రామాయణము,యుద్ధకాండము, 34వ సర్గ, శ్లోకములు - 20 నుండి 23 పుట - 723

ఈశ్లోకములలో నొకేయర్థము మూఁడు పర్యాయము లావృత్త మైనది. ఏమాటనైనను నిశ్చయముగ చెప్పఁదలఁచినపుడు 'ముమ్మాటికి' అనుట లోకసంప్రదాయము. 'అమృతో మోక్షమ్' 'మృత్యులోభాత్', 'సంయుగేన అనిరస్తః'— అని రావణుని మరణము ముమ్మారు సరమా వాక్యములలో సూచితము.

"రాజాస్య వినవమ్మ రావణుతల్లియు
మఱియు నవిద్ధుఁడన్మంత్రివృద్ధ
శ్రీరాము విభునకు సీతనమ్మించుము
బలువిధముల బోధపఱచిరమ్మ
యలజనస్థానమందైన యద్భుతము
దృష్టాంతంబుగా గొనియాడిరమ్మ
యంబుధి లంఘించి హనుమవచ్చుట
నిటనినుగంట నసురుల నిహతిసేత
మదినిఁదలఁపోయ మానవమాత్రుఁడైన
వాఁడు గావించు పనులౌనె వలదె దేఁప
ననుచు బోధింప ధనకామి ధనముబోలె
నిన్నువిడువంగ నొల్లఁడు నిర్జరారి" 732

"ముక్కునసూర్పుగల్గ నలమూర్ఖుఁడు నిన్నిడువంగఁబోఁడు దన్
ద్రెక్కొను మృత్యులోభమున నిశ్చితమయ్యెను వానిబుద్ధి వాఁ
డుక్కఱి యీ బిభీషికలకో తరుణీ బెదరందు దానసుర్
రక్కసులీల్గుదాక సినురాముని కప్పన సేయనేరఁడున్"[1] 733

అని మందరములోను సరమా వాక్యములలో రావణుని మరణము ముమ్మారు సూచితము.

---

1. మందరము, యుద్ధకాండము, 34వ సర్గ
పద్యములు – 732, 733 పుట – 333

రావణుఁడు రాముని వధింపఁగలఁడనుకొనినను సీత ఆతనికి స్వాధీనము కాదు కావున నామెను రామునకప్పగించుటలో రావణునకు నష్టము లేదు. రాముఁడే రావణాంతకుఁడను పక్షమునను సీతా ప్రత్యర్పణము రావణునకు లాభదాయకము. ఐనను అంతకంటె పరమసిద్ధియేదియో ఆతఁడు మనసులో కోరియుండవచ్చునని భావింపనగును. రాముని యతిలోకశక్తిని రావణుఁడు గుర్తించినాఁడు. యుద్ధకాండమున మంత్రులకు చెప్పిన మాటలలో నీవిషయము స్పష్టమగును.

"సానుజుడుం జమూయుతుఁడునై రఘురాముఁడు దాటివచ్చె న
న్మ్యానసుఖంబుతో జలధియుక్త పరాక్రమరీతిమై బయో
హీనము చేసియో మఱి యొదేని నిజాద్భుతశక్తి జూపియో
కాన బురీబలంబులకు గల్గ శుభం బొక యుక్తి జెప్పఁడా"1

రావణునకు శ్రీరాముఁడే నారాయణుఁడను నిశ్చయజ్ఞానమున్నట్లు యుద్ధకాండమున స్పష్టముగ పేర్కొనఁబడినది.

"యస్య విక్రమ మాసాద్య రాక్షసా నిధనం గతాః
తం మన్యే రాఘవం వీరం నారాయణ మనామయమ్"2

'ఎవ్వని పరాక్రమమువలన నతికాయ ప్రభృతులైన రాక్షసవీరులు హతులైనారో అట్టిరాముఁడు అచ్యుతుఁడైన నారాయణుఁడని ఇప్పుడనిపించుచున్నది'.

అని రావణుఁడు తలఁచినాఁడు. ఇది యించుమించు యుద్ధమునందలి చివరిభాగమున రావణునకు కలిగినజ్ఞానము. ఇది బహుకాలమంతర్గతమై, పిమ్మట వ్యక్తమైన దనుటకు సాక్ష్యములు రామాయ

---

1. మందరము, యుద్ధకాండము; 6వ సర్గ, పద్యము-137 పుట-62
2. శ్రీమద్రామాయణము, యుద్ధకాండము, 72వ సర్గ, శ్లోకము-11 పుట-813

ణామున లభ్యములు. యుద్ధకాండమున అనరణ్యుని శాపము గుర్తు వచ్చినప్పుడే రాముఁడు నారాయణుఁడను నిశ్చయము రావణునకు కలిగినది.

భక్తుఁడు కాలవశమున భగవంతుని మఱచిపోవు సందర్భమేర్పడినపుడు వాసనాసంస్కారమును పునర్నవము చేయుట భగవంతుని కర్తవ్యము. ఆపనికి ఆభక్తుల ఆత్మీయులలోనే కొందఱిని పరమేశ్వరుఁడెన్నుకొనును. ఈసిద్ధాంతము విశ్వనాథవారిది.

"అచ్చటనొక్కఁడుండును రహస్యము చెప్పఁగ వారివారి నా
యచ్చట నచ్చటన్ నిలిపి యాయన ధాత్రికి డిగ్గి వచ్చుచో
వచ్చినవాఁడు వాఁడెయని బంధురముల్ మఱి యీదృశంబులౌ
నచ్చెరువుల్ వచించెడి నహో యదనేర్చిన నాటికిన్ వృథా"[1]

ఈలక్షణము జన్మత్రయమునను జయవిజయులకు చక్కగా నన్వయించును. హిరణ్యాక్షునకు వరుణుఁడు, నారదుఁడు యోగ్యమైన స్థానమునున్నారు. వరుణుఁడు లక్ష్యము నిర్దేశింపఁగా, తల్లక్ష్యసిద్ధికి నారదుఁడుపాయము చెప్పినాఁడు. ఇట తనవారనుచో హితాభిలాషిత్వము ముఖ్యము. సంబంధము గౌణము. హిరణ్యకశిపునకు ప్రహ్లాదుఁడు ఇట్టికర్తవ్యమును నిర్వర్తించినాఁడు. రావణునకు వారివలె నొండు రెండు పర్యాయములు కాక, అనేకపర్యాయములు హెచ్చరికలు అవసరమైనవి. ఖరదూషణు లీజ్ఞానమునకు బీజావాపము చేసినారు. మండోదరి హితము జెప్పినది. వీరందఱికంటె ప్రధానుఁడు విభీషణుఁడు. ఇక శిశుపాలుని సంస్కారమును పునరుద్దీప్తముగావించు కర్తవ్యమును యుధిష్ఠిరుఁడు నిర్వర్తించినాఁడు. రాజకీయ పరిభాషలో నిట్టివారిని 'అహి' (స్వపక్షశత్రువు) యందురు.

---

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము, నిస్సంశయఖండము పద్యము - 65 పుట - 219

శూర్పణఖవాక్యములు వినినపిమ్మట రావణునకు శ్రీరాముఁడు నారాయణుఁడనియు, తనననుగ్రహించుటకే స్వామి రామావతారమున నవతరించెననియు నిశ్చయజ్ఞానము కలిగినది.

"యద్వా న రామో మనుజః పరేశో
మాం హంతు కామః సబలం బలౌఘైః
సంప్రార్థితో యం ద్రుహిణేన పూర్వమ్
మనుష్యరూపోద్య రఘోః కులేభూత్"

వధ్యో యది స్యాం పరమాత్మనాహమ్
వైకుంఠరాజ్యం పరిపాలయేయమ్
నోచేదిమం రాక్షసరాజ్యమేవ
భోక్ష్యే చిరం రామమతో వ్రజామి"

"ఇత్థం విచింత్యాఖిల రాక్షసేంద్రో
రామం విదిత్వా పరమేశ్వరం హరిమ్
విరోధ బుద్ధైవ హరిం ప్రయామి
ద్రుతం నభక్త్యా భగవాన్ ప్రసీదేత్"[1]

మనుష్యమాత్రుఁడైన రాముఁడు పదునాలుగువేలమంది సైన్యముతోపాటు ఖరునెట్లు సంహరింపఁగలఁడు? కనుక రాముఁడు మానవమాత్రుఁడు కాఁడు. పరమేశ్వరుఁడే. బలాఢ్యుఁడైన నన్ను కులయుక్తముగ నిర్మూలించుటకై బ్రహ్మచే ప్రార్థితుఁడై నారాయణుఁడు రఘుకులమున జన్మించినాఁడు. నేను నారాయణునిచే వధ్యుఁడనైనచో వైకుంఠరాజ్యమునే పరిపాలింపఁగలను. అట్లుకానిచో సీ రాక్షసరాజ్యమునే చిరకాలమనుభవింపఁగలను. ఈవిధముగ నాలో

1. అధ్యాత్మ రామాయణము, అరణ్యకాండ, 5వ సర్గ శ్లోకములు – 58 నుండి 60 పుట – 239

చించి శ్రీరాముని వైరిగా నెఱింగి యింకను నిట్లు చింతించినాఁడు. విరోధముచేతనే నేను హరిని చేరఁగలను. విరోధముతో ననుగ్రహించినంత సులభముగ భగవంతుఁడు భక్తిమార్గమున ననుగ్రహింపఁడు.'

ఈతుదివాక్యములు "యథా వైరానుబంధేన మర్త్యస్తన్మయతామియాత్ ..." అను భాగవతవాక్యములను స్ఫురింపఁజేయును.

భగవానుని సత్వరముగ చేరుటకు సులభోపాయమైన వైరమార్గము ననుసరించినాఁడు రావణుఁడు. 'పరదారాపహరణము కులమునకు చేటు, అనఘుఁడు హరి మర్త్యుఁడై పుడమిని బుట్టినాఁడు. కావున జానకిని రఘురామునకు సమర్పింపుము'నిన కుంభకర్ణునకు

"ఆ రాఘవుఁడు విష్ణుఁడగుఁగాక యేమి
యారామునకుఁ దమ్ముఁడైన సౌమిత్రి
యారయ శర్వుండె యగుగాక యేమి
యారవిసుతుఁడింద్రుఁడగుఁగాక యేమి"[1]

అని సమాధానమిచ్చిన రావణుఁడు

అంచితదేవత్వమటుమానివచ్చి
వంచిన నిట మానవత్వంబునొంది
జగదేకరక్షకై సరసిజోదరుఁడు
జగతిపై రాముఁడై జనియించినాఁడు
వైరంబుగొని మనవధ కోఱకైన
నారాముతో సంధి యదియేల పొసఁగు"[2]

అని రాముఁడే నారాయణుఁడని నిశ్చయించి చెప్పినాఁడు. పగగొన్న తమను రాముఁడు పరిమార్చి తీరుననియు, కనుక నాతనితో

1, 2. రంగనాథరామాయణము, యుద్ధకాండము పుటలు – 389, 390

సంధి పొసఁగదనియు రావణుఁడు కుంభకర్ణునితో కార్యమురీతిని వచించినాఁడు.

"తెలువారఁగా నటు సీతయై లక్ష్మి
యిలకు జనించుట యే నెఱుంగుదును
అరయంగ రఘురాముఁడా విష్ణుఁడగుట
బరికించి యెఱుఁగుదు భావంబులోన
వలనొప్ప దేవతల్ వానరులగుచు
నిలమీఁద జన్మించుటే నెఱుంగుదును
రాముచే మరణంబు రణములో నాకు
నీమెయి సిద్ధించుటే నెఱుంగుదును
నెలమి గామంబున నే సీతఁ దేను
బలిమి క్రోధంబునఁ బట్టియేఁ దేను
రణములోపల రఘురాముచే నీల్గి
ప్రణుతింప విష్ణుని పరమపదంబు
దక్కక పొందంగ దలఁచియే సీత
నిక్కంబు దెచ్చితి నింకేలదాప"[1]

'సీతారాములు లక్ష్మీనారాయణులనియు; సీతను తాను కామముతో తేలేదనియు; రాముచే తనకు మరణము తథ్యమనియు; పరమపదమును పొందుటకు సీతనుపకరణముగ గ్రహించితిననియు' నిత్యాదిగనున్న రావణుని పలుకులు విష్ణుపార్షదత్వ సూచకములు.

రావణుఁడిట్లు జనకనందననుపకరణముగ గ్రహించినాఁడు కావుననే ఆమెను రామునకు సమర్పింపుమనిన కుంభకర్ణునితో,

1. రంగనాథరామాయణము, యుద్ధకాండము పుట - 398

"నీవిటు విన్నవాఁడట నిక్కముగాదన నాకు నేటికిన్
దేవహితంబుగా మనుజదేహముఁ గైకొని వచ్చుటం బ్రతి
జ్ఞావిధి చొప్పడన్ మనలఁజంపఁగ విష్ణుఁడు రిత్తవోవునే
వేవురుజెప్పినం గృపణవృత్తికొడంబడ నీను జానకిన్"1

'మనల సంహరించుటకు మనుజదేహమును ధరించిన విష్ణువు రిత్తవోవునా? ఎవరెన్ని చెప్పినను జానకీ ప్రత్యర్పణము మాత్రము చేయన'ని సమాధానమిచ్చినాఁడు. అంతేకాక వామనావతారమును స్మరించి,

'వామనమూర్తియైవచ్చి, పదత్రయమాత్రమర్థియై, పరిపూర్ణ మనోరథుఁడయ్యు నా బలిని రసాతలమునకణచిన విష్ణువును నమ్మ వచ్చునా? కాన విష్ణుఁడైనఁగానిమ్ము రాముతో విగ్రహంబె కాని వినయమొల్లన'ని నిశ్చయించి పలికినాఁడు.

"జనకసుత లక్ష్మిరాముండు వనజనాభుఁ
డగుట నిక్కమెఱింగియు నితనిచేత
బవరమునఁగూలి కైవల్యపదమునొంద
సీతఁదెచ్చితి నింకేమి సెప్పఁబోమ్ము"2

అను రావణుని పలుకులాతని నిశ్చయజ్ఞానమును, రాముచే హతుఁడై కైవల్యమార్గమునకు ద్వారమపావృతము చేసికొనుట యందలి దీక్షను సూచించును.

ఆధునిక రామాయణ కావ్యములందు మకుటాయమానమైన రామాయణకల్పవృక్షమున రావణునకు రామునియందంతరాంతరములలో నెచటనో అవ్యాజానురాగమున్నట్లు వర్ణితము.

---

1. భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము, పద్యము - 895 పుట-467
2. భాస్కరరామాయణము, యుద్ధకాండము, పద్యము - 900 పుట-468

"మనోహి జన్మాంతర సంగతిజ్ఞమ్" అని పెద్దలన్నట్లు రావణునకు రామునియందు యుద్ధసమయమున నేదియో అవ్యక్తానురాగము జనించినది.

"మా యుద్ధములోపల మఱి
యీాయన గెలుచుటయె మంచిదిప్పుడు తనకుం
బోయెడిదేమీ నాకుం
బోయినదిప్పటికి సర్వమున్ మాయయుగా"1

ఆ యుద్ధసన్నివేశమున రామునియందు రావణునకు కలిగిన అనురాగమును రావణుని సారథిపై తను గ్రహించునంత స్పష్టముగ నాతని ముఖకవళికలున్నవి.

"ఈపయి నేను జెప్పుటయు నింతయు ధర్మము గాదు స్వామికిం
గోపము రానిచో నిదియు గొంచెము చెప్పెద రామునందు నే
దో పరమానురాగము దయోదయమో ఘటియిల్లెనీకు నీ
వోపఁగ నెంచినన్ రిపుని యుద్ధమునందది కోసివేయనా"2

అను సారథిపలుకులిందులకు నిదర్శనములు. ఈ యనురాగమునకు బీజము యుద్ధకాండారంభమున రాముడమానుష శక్తివంతున్నాడను రావణుని యాలోచనలోనే కన్పట్టును. శివుడు హనుమాకారమున సీతారాములకు ప్రణయదౌత్యము కావించుట తెలిసి, తనకిప్పటి వఱకు బహిశ్శత్రువైన రాముడిక్కపై అంతశ్శత్రువైనాడని రావణుడు భావించినాడు. శివునకు, విష్ణువునకుగల ఆత్మభావము

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
నిస్సంశయఖండము, పద్యము – 198 పుట – 243
2. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
నిస్సంశయఖండము, పద్యము–346 పుట – 269

పురాణప్రసిద్ధము. శివకేశవులు సదృశ సత్త్వాలని కొన్ని పురాణములు చెప్పఁగా, అభిన్నులను వాదము సహృదయ ప్రశస్తమైయున్నది.

"తనకుఁబోలెఁడలలు తఱిగియిచ్చినవాఁడు
సృష్టిమొదలు మొదలు చివరిదాక
కానరాఁడు తన్నుఁగాదని యొవనినో
తన్నుఁబోలు జోగి నెన్నుకొనియె"1

శివుఁడు తనవంటి మఱియొక జోగిని తనవానిగ నెన్నుకొనె నను రావణుని పలుకులలో జోగి - సన్న్యాసి యను వాచ్యార్థముతో పాటు విష్ణువను వ్యంగ్యార్థమును ద్యోతకము.

'జోగి' యనునది 'యోగి' శబ్దభవము. నారాయణుఁడు యోగీశ్వరుఁడు. శివునిబోలిన యోగి విష్ణువనుట నిర్వివాదము.

"నాకంటెన్ మునుపైన భక్తుఁడఁట యీనాలీకబంధ్వన్వయుం
డాకొన్నాఁడు శివుఁడు దంపతులమధ్యన్ వార్తలందింపఁగా
ప్యాకన్యాపతి యింతదాకను బహిశ్శంత్రుండె యీనాటికిం
దాకన్ వచ్చినయంతఁగన్పడియె నంతశ్శత్రుతాస్థానమై"2

రాముఁడు యోగీశ్వరుఁడైన నారాయణుఁడను సంశయము కలిగిన పిమ్మట రావణుఁడాయనను వైరమార్గమున పొందఁగోరి శత్రుత్వమును వహించినాఁడు. ఈ సంశయమునకు పిమ్మట నిశ్చయజ్ఞానమునకు సామీప్యమును రావణునియందు కన్పట్టును.

---

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
సంశయఖండము, పద్యము - 98 పుట - 17
2. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
సంశయఖండము పద్యము - 102 పుటలు - 17, 18

"ఎలనాగన్ గొనివచ్చినంతఁదరమే యీచేత లక్ష్మోప ల
క్షలు కాంతల్ శిలలన్ బిగించి కడలిన్ సర్వాసురాసువ్రజం
బులు వైవస్వతు మందిరంబునకు బంపున్ సృష్టి దానొక్కఁడే
విలుపట్టంగలవాఁడు హేమధరణీ భృచ్చాపుఁడేమయ్యెడున్"1

సముద్రమునకు వారధిని నిర్మించిన రాముఁడు సామాన్యుఁడు కాఁడను నభిప్రాయము రావణునిలో బలపడినది.

"మారీచుఁడు చెప్పినదియు
మారీచునిగూర్చి యితఁడు మాటాడినదిన్
వేరావణునెదఁదిరిఁగెను
తారాముని రక్ష యింత తార్కాణముగన్"2

రామునిగూర్చి మారీచుఁడు పలికిన పలుకులు స్ఫురించి రావణుని యనుమానము మఱింత దృఢపడినది.

"నాసేవించు శివుండుకాని శివుఁడున్నాఁడొక్కఁడచ్చంపు దే
హై సంవ్యాప్త జగత్త్రియుంబుగను వాఁడల్పీయసుండై సునా
యాసంబొప్ప మహీయసుండగున తానాతేజు వ్యాపించదే
లాసన్నంబగునట్టి మానిసులయందా నిండు కన్పింపఁగన్"1

రాముఁడు మానవరూపమున నున్నపరమేశ్వరుఁడే యని రావణుఁడు నిశ్చయించినాఁడు.

1, 2 శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము యుద్ధకాండము, కుంభకర్ణఖండము
పద్యములు - 55, 108 పుటలు - 78, 86

3. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
కుంభకర్ణఖండము పద్యము- 155 పుట - 93

"తనకును దిక్కు లేద యవతారము తాల్చినుబో హరింపఁగా
దనుజులనేనుగా మొదలి ద్వారమునందలి యున్నగుబ్బలం
దున బెను చంద్రహాసమున దూసిన పాసిన చెక్కు సందులం
గనుగొని గోచిగాండ్రు భయకంపితులైనది యేమియైనదో"1

రాముఁడు విష్ణువను నిశ్చయముతో పాటు తాను విష్ణుపార్షదుఁడనను జ్ఞాపిక రావణుని యీపలుకులలో నిగదితము. ఇట్లు ప్రత్యక్షజ్ఞానము స్పష్టమై రామునియందు శ్రీమన్నారాయణుఁడను నిశ్చయ జ్ఞానము పౌలస్త్యునకు కలిగినది.

"ఇతనిభుజాయుగంబు మఱి యీతని కంఠము పాదయుగ్మముక్
శితశర మెంత వేగియును ఛిన్నము చేయద వేలువత్సరాల్
క్షితి దివి సిట్టి కార్యమును చేయఁగ జాలఁడ యెవ్వఁడున్ క్రియా
తతి నియమంబు నిశ్చితము దాటినదీపని యబ్బురంబుగా"

"కాని యీ వేల్పుల తామసంబయిన శక్తుల్ పొల్చు నస్త్రంబులన్
దనరన్ శైవము వైష్ణవంబయిన యస్త్రవ్రాత మీదృక్క్రియా
చణమౌఁబట్టుగఁ బారమేశ్వర మహాసత్త్వప్రధానంబులై
యనయంబున్ బెఱజీవులందిది పాసాధ్యం బెంత యోజించినన్"

"నెక్కొని గాధిరాట్పుత్రుఁడు నేర్పెనువీనికిఁ జెట్టమంత్రముల్
చక్కఁగ దానియందొకటి చాలునొ యీతనికిక్ భృశంబుగన్
నిక్కముగాఁగ నల్లియగు నేరని యీతఁడు నేఁపాటు వాఁ
డెక్కడ వీఁడధోక్షజుఁడ డెక్కడ ధూర్జటిసామ్య సత్త్వుఁడై"

---

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
సంశయఖండము పద్యము - 150 పుట - 26

"ఆయమ వీనిఁ గానలకు పంపినయట్టిది పిన్నతల్లి కై
కేయి ధనుఃకళావిభవ కృత్రిమతా పరివేత్రి నేర్పె నే
దో యొక యిట్టిదా కిటుకు నొప్పఁగఁ బండితలోకవంచనా
ధీయుతి యీతఁడే హరి వధించును నన్ను భ్రాంతి కల్గఁగన్"

"ఇదివిడి కుంభకర్ణు వధియించుట యెంతయు సంశయంబు లే
నిదియగునైన వాని మరణించుటయున్ వ్యతిరేకలక్షణం
బొడగినదైన యానరసిజోద్భవు మాటను లేద శైవ చా
పదళన శక్తిమంతుఁడవు బాల్యమునంద మతిం జెట్టియే"1

రాఘవుని ఐంద్రాస్త్రమున ఖండితమైన కుంభకర్ణుని శిరము తన జాంబూనద సౌధము గోపురమున పడఁగా చూచి రావణుఁడు నిశ్చేష్టుఁడైనాఁడు. కుంభకర్ణునివంటి మహాకాయుని సంహరించుట, వానిశిరము నింతదూరము పడునట్లు పడవేయుట సామాన్యులకు సాధ్యము కాదనియు, కావున రాముఁడు ధూర్జటి సామ్యసత్త్వుఁడైన అధోక్షజుఁడే యనియు రావణుఁడు నిశ్చయించినాఁడు. ఇట్టి నిశ్చయజ్ఞానము కలిగిన యనంతరము రావణున కాత్మజ్ఞానము ప్రబుద్ధమైనది.

"కడుకొని వేదముల్ చదివి కయ్యము సేయఁగ నేర్చినారు నా
కడుపునఁ బుట్టినట్టి పసికందులఁ బొట్టనఁ బెట్టుకొన్న యీ
వడిగల వింటివాఁడొకఁడు వచ్చిన విష్ణువటంచు నెంచఁగా
నిశియఁగఁ జేయు చొప్పికొన నీయదు కోపము మండిపోవుచున్"

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము కుంభకర్ణఖండము పద్యములు – 407 నుండి 411 పుట – 134

"చెలువుగఁ బుత్రులై హితము చెప్పుటతప్పని చెప్పరంతె మం
త్రులవలెఁ దమ్ములంబలె ననున్ వచియించియయింద్రు లేనిచో
దలఁపుననుండె నంచెఱిఁగి తానది చెప్పమి చేసి లేనియ
ట్టుల నటియించు మూఢుఁడు జడుండు జనుండు స్వలాభబుద్ధియై"1

యుద్ధమున పుత్రులను పోగొట్టుకొనిన రావణుఁడు వారు తన మంత్రులవలె, సోదరులవలె హితము చెప్పని కారణమూహించినాఁడు. ఇఁకపై పవరముచేసి లాభమించుకయు లేకపోయినను పవరము చేయుదుననియు, జానకి దైత్యవంశ వినాశహేతువైనను ఆమెను వదలననియు రావణుఁడు నిశ్చయించినాఁడు.

"ఘనుఁడీతండె త్రివిక్రముండయినచో గానిమ్మయిందాకఁ దె
చ్చిన దేచాలును మానవుండగుచు వచ్చెన్ శ్రీవికుంఠంబునం
దునఁ గాలూదకలేక జానకియు దోడ్తోలక్ష్మియైనన్ దనం
తన యేతించి యిటన్ వసించె హరికింతన్ సిగ్గుచేటౌనటుల్"2

అని సీతారాములను లక్ష్మీనారాయణులుగా రావణుఁడు నిశ్చ్రపచముగా నెఱిఁగినాఁడు.

రావణునకు తనకేవిధముగ మోక్షము లభించునో తెలియుననియు, అందువలన పరమపదమును చేరుమార్గముగ సీతాపహరణము నాశ్రయించినట్లును విభీషణ లక్ష్మణుల సంభాషణములో విశదమగును.

"పరమను కాంతజాణ యతిబంధురధీకము లోకమున్ మఱిన్
మఱిదనవైపు లాఁగికొన మానని యత్నము సేయుచుండుఁ బె
క్కురి దెస బిట్టుదుఃఖమును గోడకు వెన్కనివాసముండి బం
ధురమతి నేఁడో కుడ్యమునుదూకి తనుం గవయంగ నెంచుచున్"

1, 2. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
ఇంద్రజిత్ఖండము పద్యములు 101, 102, 105 పుటలు—152, 153

అఖిలజనులు కుడ్యముదాక నరుగుదెంచి
యాగిపోదురు పుత్రదుఃఖాభిహతుఁడు
విపరిణతమతి దూకునంత పనిచేసి
యొక్క మోహానఁబడి వెన్కదిక్కు తిరుగు.1

ఇందు పరమను కాంత సీత, ఆమెను పొందుటకు మానని ప్రయత్నము చేయువాఁడు రావణుఁడు. మోక్షమును చేరఁదలఁచిన వారల్పసత్త్వులైనచో కలుగు ప్రతిబంధకములు వారినామార్గము నుండి వెనుకకు మరలించును. కాని రావణుఁడు పరమునే ప్రధానముగ భావించినాఁడు. "అనుజభావ మర్యాదా రహస్యవేత్త" అయిన రావణుఁడు తనకేకాక, తనవారికిని మోక్షమును కోరినాఁడు. ఆసదాశయముతోడనే లౌకికమైన సోదరప్రేమను, పుత్రవ్యామోహమును విడచి, వారినికూడ రామునకర్పించినాఁడు.

ఈభక్తిలక్షణములే కాక, రావణునియందలి ధర్మప్రవృత్తిని కూడ విశ్వనాథవారు వర్ణించినారు. సీతను సంహరించినట్లు మేఘనాదుఁడు రామునకు భ్రాంతికలిగింపఁగా, విభీషణుఁడా విషయమును తిరస్కరించుచు,

"సీతాదేవిని మేఘనాదుడు వధించెన్నాఁగ నమ్మంగ రా
దాతండ్రిన్ దనయుండెఱుంగు నతఁడేలా యొప్పుకో తెచ్చు భూ
జాతన్ బంక్తిగళుండు గొంతున నభస్వద్వీచి యాడంగ నా
రీతిం జేయఁగ నొప్పుకోఁడిది మృషావృత్తాంత మాలించినన్"

"ఆతనియొద్ద దుర్గుణము లన్యము లెక్క సహస్రముండినన్
నాతివధంబు సేయుటనినన్ దశకంఠుఁడు సేయఁడెవ్వఁడున్

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
ఇంద్రజిత్ఖండము పద్యములు-5, 6 పుటలు-136, 137

నీతివిదుండు శౌర్యరసనీరధి వేదమహార్థవేత్త కా
మాతురుఁడన్న దొక్కటియ యంగనఁ జంపెడునంతచేట్టయే"1

రావణుఁడు తనకంఠమున నూపిరియుండఁగా జానకిని చంపుట కంగీకరింపఁడు. నీతివిదుఁడు, శౌర్యరసనీరధి, వేదమహార్థవేత్త యైన రావణుఁడు నాతివధమున కెన్నటికిని పాల్పడఁడు' అని రామునితో పలికినాఁడు. రావణునిలోని కొన్నిదుర్గుణములుకూడ నీధర్మమార్గమున లెక్కింపదగినవి కావని విభీషణుని యభిప్రాయముగ కన్పట్టును.

రామరావణ యుద్ధము దివారాత్రములు సాగినది.

"సాగరంబులేదు రేఁగు చీకటిలేదు
మిన్నులేదు మఱియు మన్నులేదు
వారెకలరు బాణపంజరంబునయందుఁ
బోరుచున్న రెండు పులులవోలె"2

ఆయుద్ధమున రామమూర్తి కతివేలమైన ఆశ్చర్యము కలిగించినది రావణుని పరాక్రమము. వాలి తన ఒక్కబాణమునకే నిలువలేక పోయినాఁడనియు, అట్టిబాణము లెన్నివేసినను ఎదురునిలిచిన రావణుఁడు పదిపర్వతముల బిగువుకలవాఁడనియు రాముఁడు భావించినాఁడు.3

రామునిజూచి రావణుఁడంతకన్నను దిగ్భ్రాంతి జెందినాఁడు.

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
ఇంద్రజిత్ఖండము, పద్యములు - 371 372 పుట - 197
2. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
నిస్సంశయఖండము, పద్యము_212 పుట - 245
3. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము
నిస్సంశయఖండము, పద్యము - 214, 215 పుట - 246

"బమ్మెరపోతన రావణుఁడు బ్రహ్మయు జేయఁగజాలఁడీ పనిన్
నమ్మఁగరానివయ్యె నయంబులు వేలును లక్ష్యమైన చ
క్రమ్ములు సూక్ష్మముల్ శరపరంపర నమ్మఁగఁజేత చేత జ
క్రమ్ము కలాఁడు చేయవలెఁగాని యొరుండొనరింపజాలఁడున్"

"అప్పుడు రామచంద్రుఁడగు నాయనచేతి ధనుస్సు చక్రమై
యొప్పెను శీఘ్రశీఘ్రముల నుగ్రశరంబులనేయు వేడిలోఁ
ద్రిప్పుచుఁ ద్రిప్పుచున్ విలుధరింపఁగనద్దియె నాల్గుబాహులై
కొప్పును శంఖమై విరిసికోల్వహియించెఁగనుల్ భ్రమింపఁగన్"1

ఇందు శ్రీరాముఁడు శంఖచక్రగదాపాణియు, చతుర్భుజుఁడును నైన శ్రీమన్నారాయణుఁడై రావణునకు దర్శనమిచ్చినాఁడు.

రామాయణ గ్రంథములనిట్లు సూక్ష్మముగ పరిశీలించినచో రావణుఁడు శ్రీరాముని లంకానగరమునకు రప్పించుటకే సీతాపహార ణామునుఁ గావించెననియు, అదియే మోక్షదాయకమని నిర్ణయించె ననియు విదితమగును.

రావణుని యీసంస్కారము నాధారముగఁగొని కాట్రూరి వారు సీతాహరణోద్యోగమున పౌలస్త్యహృదయము నావిష్కరించి నారు.

సముద్రుఁడు లంకకావలి తీరమున రాముఁడు కపిసేనతో విడిదిచేసిన వృత్తాంతమును తనచెలికాఁడైన రావణునకెఱిఁగింప వచ్చినాఁడు. రావణునకు సముద్రునకు పరస్పర రక్షాసంధి యొకటి ఉన్నదఁట.

"భ్రుకుటిమాత్రముచే మూఁడు భువనములను
విలయము ఘటించు జగదేకవీరులమఁట

1. శ్రీమద్రామాయణ కల్పవృక్షము, యుద్ధకాండము నిస్సంశయఖండము పద్యములు - 221, 222 పుట - 248

నీకు మద్బాహు వింశతి నాకు నీవు
వీచికాకోటి యంట కోట వెఱపిఁకేల"1

అను రావణుని పలుకులిందులకు నిదర్శనములు. అందువలన రాముని రాకనెఱిగించుటకు సముద్రుఁడు నురగలు గ్రక్కుచు రావణునికడకు వచ్చినాఁడు. ఆతనినిజూచి రావణుఁడు "సజ్యకార్ముకుఁడై రామచంద్రమూర్తి శింజినీటాంకృతియు నింతసేయలేదు" కదాయని ప్రశ్నించినాఁడు. సముద్రుని మౌనమే రావణునకు సమాధానమైనది.

"ఎట్లు! చెప్పవు? రాఘవుఁడే! మహేల!
విడువు కంఠము త్రోవరా విడువుమతని
కనుజ సౌమిత్రితో సూర్యతనయుతోడ
హనుముతోఁ దరుచర వరూధినులతోడ"2

చిరకాల ప్రతీక్షితమైన రామాగమనము రావణునకానందదాయకమైనది ఏనాటిశాపమో స్వామికీనాటికి జ్ఞప్తికి వచ్చినదని నిష్ఠురములాడుచునే ఇరువదికన్నులు కలిగిన ఫలమాసన్నమైనదని సంతసించినాఁడు.

"నాటికి నేఁడా తలఁపున
నాటెను సామికి వికుంఠనగరోదితమా
మాటలు దీర్ఘవిలంబము
వాటించి విభుండు నన్ను వంచించెఁగదే"3

1, 2, 3. పౌలస్త్యహృదయము, కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు
పుటలు-1, 2, 3

అను రావణుని పలుకులలనాఁడు చతుస్సనులు విష్ణుపార్ష దులైన తమకిచ్చిన శాపమును, హరి అభయమును స్ఫురింపజేయును. వైరభక్తి పేరిట తనచేత నెన్నియో అకార్యములు చేయించి, స్వామి తనను వంచించినాఁడని రావణుఁడు నిర్వేదమందినాఁడు. 'శివకోదండముఁద్రుంచి సీతవరియించెన్ రాముఁడ'న్నపుడే అది మాధవు కార్యమని నిశ్చయించి; దినమొకయుగముగ నాయనకై ప్రతీక్షించి ఉత్కంఠభరించలేక రాముని రప్పించుటకై సీతాహరణరూపమైన స్వామిద్రోహమునకు తలపడినాఁడు. "స్వామిద్రోహముకూడ నేర్పె దుదకున్ వైకుంఠుండొరార" యనుచు ఆనేరమునకు స్వామినే కారణముచేసినాఁడు.

"పుడమికానుపు నేనట్లు పుడికితెచ్చు
టలు జటాయువుచే విని విలులితాశ్రు
కలుషిత కపోలములఁ గెంపుదొలుకఁ గ్రోధ
ముద్రితాననుఁడై రామభద్రమూర్తి
రావణా! యని నన్నుఁ బేర్వాడి ప్రతిన
నలిపినపుడు గదా మనశ్శాంతి దొరకె"[1]

ఇప్పటికి రాముచే తనమరణము నిశ్చయమై రావణునకు మనశ్శాంతి లభించినది తనను వెదకు నాయాసముకూడ స్వామికి ఉండరాదని మునుల హింసించుటలు, సతుల చెఱనిడుటలు ఇత్యాదికృత్యముల మూలమున రావణుఁడు తనయునికి తెలిపినాఁడు. ఇట్లనుటచే రావణుఁడు వైరసాధనమున భగవానుని పొందుటకు ప్రయత్నించెనని స్పష్టము.

రాముని దరికి తాను పోఁదగిన మార్గములన్నియు మూసివేయఁ

1. పౌలస్త్యహృదయము, కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు పుట-4

బడఁగా ఓర్చి, తనను దరియు మార్గములన్నిటి విప్పియుంచినను విభుఁడేటికి జాగుచేసెనో యని రావణుఁడు చింతించినాఁడు.

"ఇంటనున్న యప్పుడీమాయ నటనముల్
లేవు కేశవునకు దేవలుఁడయి
దర్శనమ్మొసంగు తండ్రి నే నెఱుఁగనే
మాయదారి యయ్యె మహికిడిగ్గి"1

అను రావణుని వాక్యములు విష్ణుపార్షదత్వ సూచకములు.

ఈవిధముగ స్వామి నేటికైన ననుగ్రహించెనను సంతోషమును, ఆయనుగ్రహమునకై అకార్యమును చేసితినను సంతాపమును వెనుకబట్టి, దాశరథిని కన్నులార చూచివచ్చిన సముద్రుని యదృష్టమే రావణునకసూయా కారణమైనది. నాటినుండి కనిపెట్టుకొని యున్న తనను మాయజేసి, సముద్రునకు అప్రార్థితము, అతర్కితోపనతము నైన దర్శనానుగ్రహవిశేషము నొసంగుట అసూయాకారణము. వైకుంఠమున నున్నపుడు విష్ణువునకిన్ని మాయలు తెలియవఁట.

"తోయధీ! ధన్యుఁడవు నీవు తొల్లి మత్స్య
కమఠరూపత నీదె నీ గర్భము హరి
నేఁడు వెంకి దరింపనున్నాఁడు నిన్న
నెల్లి నిను జేరి పవళించు నేమి యెఱుఁగ
నట్టులు తెరంగ లాలితుం డగుచు శౌరి"

"తల్లిదండ్రియాలు దమ్ముండు మొదలు మీ
కెల్ల లంకేవైచె వల్లభుండు

---

1. పౌలస్త్యహృదయము, కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు పుట-8

వల్లభునకు నేనవ్వైచిత్రిఁ బెనులంకె
నొరు లెఱుంగరిద్ది పరుఁడె యెఱుఁగు"1

అను రావణుని వాక్యములు గంభీర భావబంధురములు. రామునితోడి యుద్ధమున వైరానుబంధ ఫలసిద్ధి తనకు కలుగనున్న దని రావణునకు నిశ్చ్రపచముగ తెలిసినది.

సీతను తిరిగియిచ్చినచో రాముని యనుగ్రహవీక్షణము తనపై ప్రసరింపదు. కావుననే "ఎంచిచూడ జానకి హరియించుటెంత మంచి పనియయ్యె" నని భావించినాఁడు.

"లేదు పతంగవాహనము లేవు కరంబులఁ బాంచజన్య కౌ
మోదకులున్ సుదర్శనము పూనఁడు రావణు గెల్వవచ్చె దా
మోదరుఁడెంత నేరుపరియో పదిజంటల చేతులార! ఆ
కైదువులాజివేళ హరికైకొను మాడ్కి పరాక్రమింపుఁడీ"2

అనుమాటలలో గరుడారూఢుఁడైన శ్రీమన్నారాయణుని సమగ్రస్వరూప స్మరణముతో పాటు రావణపరాక్రమమును భంగ్యంతరముగ నిరూపితము.

"పొమ్మనెచ్చెలి రామమూర్తికి నెదురేగి
పుట్టుముత్తియముల ముగ్గువెట్టి
అత్యున్నతమ్మైన నతిగభీరమ్మైన
గర్భవీచిమతల్లి గద్దెవెట్టి
రమకంటెఁ గౌస్తుభరత్నమ్మకంటె గా
రామైన ప్రాణులు దర్శనమొసంగి
లంకకుఁబంపు పౌలస్త్యుండు సిరికోల్వ
చవికయా వక్షమ్ము చంద్రహాస

1, 2. పౌలస్త్యహృదయము, కాట్రూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు పుటలు-10, 11

దారిత మొనర్చి, ఆగంతుదారి వెంట
హృదయమున్ జొచ్చి యేకాంతమిచ్చగించి
స్వాగతము బల్కుమనని విన్నపమ్ము సల్పు
మచటనే పునర్దర్శనమగుత మనకు"[1]

అని రావణుఁడు సముద్రునితో పలికినపలుకులు పరాక్రమ స్ఫోరకములు, భక్తి సమన్వితములు. తాము (జయవిజయులు) ఏకాంతులైన విష్ణుపార్షదులమను విషయమును స్మరించి, స్వామి హృదయ మందిర ప్రవేశమును వాంఛించినాఁడు భక్తుఁడు.

కాటూరివారి విధముగ సీతాపహరణమందలి పౌలస్త్యహృదయము నావిష్కరింపఁగా జమదగ్నిశర్మగారును కాటూరివారి మార్గమునే పాటించి భవబంధమోక్షణమే రావణుని సీతాపహరణ తాత్పర్యముగ నిరూపించినారు. విష్ణుపార్షదులు మూఁడు జన్మలయందును నారాయణుని తమకడకు రప్పించుకొనవలెనను ప్రయత్నము చేయుట అను పురాణాంశమే వీరి పద్యములలోను సూచితము.

"భక్తియు వైరమట్లె కనవచ్చును భిన్నముగాఁగ భావము
ద్రిక్తత నందిలక్ష్యముఖ తీవ్రగతింగని సిద్ధినందుచో
నుక్తవిభేదమంతయును నుద్ధృతమై చను దైవవైరమున్
భక్తిగ సత్ఫలంబిడును భాగవతోక్తి ప్రసిద్ధమెయ్యెడన్"[2]

అనుచు కవి భాగవతోక్తమైన వైరానుబంధమును తన కావ్యమున ప్రధానవస్తువుగ ప్రతిపాదించినాఁడు.

వైరము భక్తియాటయును భక్తియొకప్పుడు వైరమాటయుఁ
సారవిహీనమా జగతిసాధ్యమె యంతయులీల యీశ్వరుం

1. పౌలస్త్యహృదయము, కాటూరి వేంకటేశ్వరరావుగారు పుట-12
2. వైరభక్తి, జమదగ్ని శర్మగారు, పద్యము-2 పుట- 1

డేరికి నెట్టులీ బ్రదుకులిచ్చునో నేరమెఱుంగ నుంతయున్
సారరసస్వరూప నిజసర్గ విలాసికిఁ గేలుమోడ్చెదన్"1

అను కవిపలుకులలో జయవిజయులకు జన్మత్రితయమున వైరానుబంధము భగవత్సంకల్పమను విషయము నిగదితము.

రావణుఁడు శాపఫలమైన యీజన్మమును సత్వరము వీడఁ గోరు నాత్రముతో

శివభక్తిన్ బ్రకటించి చావఁడను వాసింగాంచి యవిష్ణు వె
య్యవినచ్చున్ మఱి వాని నన్నిటిని మాయంజేసెదన్ రాక యే
మవునంచున్ దెగజాలి యప్పటికి రాఁడాయెన్ గదా యంచు ద
క్కైవియున్ గాదు హరింతు బేయసి నికెల్లవచ్చునంచెంచెడిన్"2

'విష్ణువునకు ప్రీతిఁగొల్పువానినన్నిటిని నాశనమొనర్చి, అప్పటికిని మనోవాంఛితము నెరవేరకపోవుటచే రాముని రప్పించుటకు చివరి ప్రయత్నముగా సీతాహరణము గావించినాఁడు.

"వెన్నుఁడే కైనవచ్చి నిజవృత్తిని మున్నటు నిల్పుపొంటె నీ మన్నగు దేహమూడ్చవలె" నని యెంచిన రావణుఁడు తాను కోరుకొనిన మార్గమున తనమరణమును పొందినాఁడు.'

ఈవిధముగ భాగవతదృష్టితో రామాయణకథ ననుసరించి ప్రాచీనార్వాచీన మతములను సమన్వయించినచో రావణుఁడు జన్మప్రభృతి ధర్మతత్పరుఁడనియు, కొన్ని దుష్కార్యములు రాక్షసజాతి స్వభావములనియు, అవియు తమోగుణరూపమైనశాపఫలములనియు; రామరావణులకు బాహ్యవైరము ప్రధానము కాదనియు, పార్షదుల ముముక్షుత్వమే రామరావణ యుద్ధహేతువనియు ఫలితాంశము.

1, 2, 3. వైరభక్తి, జమదగ్ని శర్మగారు, పద్యములు–2, 4, పుటలు–1

శిశుపాల దంతవక్త్రుల వృత్తాంతము

యదువంశమున ననేక యుపశాఖలు విస్తరిల్లినవి. వృష్ణి భోజ కుకురాంధకములు యదువంశ శాఖలు. యదువంశమునకు మూల పురుషుఁడు యయాతికుమారుఁడైన యదువు. చంద్రవంశీయుఁడైన యదువువంశమునకు చెందినవారగుటచే యాదవులు క్షత్రియ విభాగములోనివారే అనుట స్పష్టము. ఈ వంశ విస్తరము భాగవతము, నవమస్కంధమున కననగును.

ప్రస్తుతాంశము శ్రీకృష్ణునకు, శిశుపాల దంతవక్త్రులకు గల బాంధవ్యము. శిశుపాల దంతవక్త్రులు అక్కచెల్లెండ్ర సంతానము. పూర్వజన్మములయందువలె ఏకగర్భవాస మీజన్మమున కలుగలేదు. కాని తల్లుల వరుసచే నన్నదమ్ములుగనే వ్యవహృతులు. ధర్మజునకు వీరు పినతల్లులపిల్లలు. శూరుఁడను యదువంశరాజునకు మారిష యను నామెయందు వసుదేవుఁడు, దేవభాగుఁడు, దేవశ్రవుఁడు, ఆనకుఁడు, సృంజయుఁడు, శ్యామకుఁడు, కంకుఁడు, అనేకుఁడు, వత్సకుఁడు, వృకుఁడునను పదిమంది కుమారులును, పృథ, శ్రుతదేవ, శ్రుతకీర్తి, శ్రుతశ్రవ, రాజాధిదేవి అనునైదుగురు కుమార్తెలును కలిగినారు.1

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, నవమస్కంధము, 24వ అధ్యాయము
   శ్లోకములు – 28 నుండి 30 పుట – 160

   శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, నవమస్కంధము, గద్య-714 పుట-155

   తెలుగు హరివంశము, పూర్వభాగము, తృతీయాశ్వాసము
   పద్యము – 159 పుట – 72

వీరిలో పృథయే కుంతీదేవి, పాండురాజు భార్య. రెండవయామె శ్రుతదేవ. ఈమెను కారూశాధిపతియైన వృద్ధశర్మ వివాహమాడి నాఁడు. వీరికుమారుఁడు దంతవక్త్రుఁడు.1 అక్కచెల్లెండ్రలో నాల్గవది యైన శ్రుతశ్రవసను చేదిరాజగు దమఘోషుఁడు వివాహమైనాఁడు. వీరికుమారుఁడు శిశుపాలుఁడు.2

"...శ్రుతదేవను గారూశకుండైన వృద్ధశర్మ పెండ్లియాడె నయ్యిద్దఱకు మునిశాపంబున దంతవక్త్రుఁడను దానవుండు జన్మించె ...చేదిదేశాధిపతియైన దమఘోషుండు శ్రుతశ్రవసను బరిగ్రహించె వారలకు శిశుపాలుం డుదయించె"3

యదువంశ వర్ణనమునకు ప్రమాణమునందగిన హరివంశమునను విష్ణుపురాణమునను కూడ శిశుపాల దంతవక్త్రులు అక్కచెల్లెండ్ర సంతానముగనే పేర్కొనఁబడినారు.

"శూరుఁడు పోరాని చుట్టమా కుంతిభోజునకుఁ
దా గుంతినాఁదనయగాఁగ
బృథనిచ్చెనాయమ ప్రథితతేజుండగు
పాండుని భర్తగాఁబడసి ధర్మ

---

1. "శ్రుతదేవాంతుకారూషో వృద్ధశర్మాణ మగ్రహీత్
యస్యామభూత్ దంతవక్త్ర ఇతిశప్తో దితేస్సుతః"
శ్రీమద్భాగవతము, 9-24-36 పుట - 160

2. "దమఘోషశ్చేదిరాజః శ్రుతశ్రవసమగ్రహీత్
శిశుపాలస్సుత స్తస్యాః కథిత స్తస్య సంభవః"
శ్రీమద్భాగవతము, 9-24-38, 39 పుటలు-160, 161

3. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, నవమస్కంధము, గద్యము-722 పుటలు-155, 156

మారుత శక్రాశ్విమహితాంశ జన్ములగనియెఁ
పాండవుల నఖండయశుల
శ్రుతకీర్తి వృద్ధశర్ముఁడు గరూశాధీశు
వల్లభయై దంతవక్త్రుఁ గాంచె
విను శ్రుతశ్రవఁ జైద్యుఁడు విగతరోషుఁ
డైన దమఘోషుఁడుద్వాహమై యుదగ్రు
నరిభటాభీలు శిశుపాలు నా హిరణ్య
కశిపు తేజోంశసంభవుఁ గలుఁగఁజేసె"1

అని హరివంశము. ఇక విష్ణుపురాణమున,
"శ్రుతదేవాంతు వృద్ధధర్మా నామ కారూశ ఉపయేమే
తస్యాం చ దంతవక్త్రోనామ మహాసురో జజ్ఞే"
"శ్రుతశ్రవసమపి చేదిరాజో దమఘోష నామోపయేమే
తస్యాం చ శిశుపాల ముత్పాదయామాస"2

అని వర్ణింపఁబడినది. ఈవిధముగ ప్రామాణిక గ్రంథములను పరిశీలించినచో శిశుపాల దంతవక్త్రులేకగర్భజనితులు కారనుట స్పష్టము.

శ్రీకృష్ణునకు శిశుపాల దంతవక్త్రులు మేనయత్తల కుమారులు. ఈవిధముగ బాంధవ్యమున్నను, బాంధవ్యమునకన్న వైరమే ప్రధా

---

1. హరివంశము, పూర్వభాగము, తృతీయాశ్వాసము, పద్యము-160 పుట-72 (మిగిలిన గ్రంథములలో దంతవక్త్రుని తల్లి శ్రుతదేవ అని యుండ, ఎఱ్ఱన శ్రుతకీర్తియని చెప్పినాఁడు).
2. విష్ణుపురాణము, చతుర్థాంశము, 14వ అధ్యాయము, వచనములు - 39, 45 పుట - 330

నమై, వీరు వైరానుబంధముతో భగవంతుని పొందినట్లు వర్ణించుటకు హేతువైనది.

"కామోత్కంఠత గోపికల్ భయమునం గంసుండు వైరక్రియా
సామగ్రిన్ శిశుపాలముఖ్య నృపతుల్ సంబంధులై వృష్ణులుం
బ్రేమన్ మీరలు భక్తినేము నిదెచక్రింగంటి మెట్లైన ను
ద్దామధ్యాన గరిష్ఠుఁడైన హరిఁజెందన్ వచ్చు ధాత్రీశ్వరా"1

"ప్రాధాన్యేన వ్యపదేశాభవంతి" అనికదా ఆర్యోక్తి.

1. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, 7-18 పుట-8

శిశుపాల జన్మవృత్తాంతము

శిశుపాలుఁడు జనన సమయమున నాలుగు చేతులతోను, మూఁడు కన్నులతోను జన్మించినాఁడు. ఆసమయమునఁనాకాశవాణి 'ఎవరీబాలునెత్తికొనినపుడు అధికముగానున్న చేతులు, కన్ను అణగిపోవునో ఆతఁడే ఈపాపని సంహరింపఁగలఁడ'ని పలికినది. ఒక నాఁడు బలరామకృష్ణులు సాత్వతిని జూడవచ్చిరి. అపుడు కృష్ణుఁడు బాలునెత్తికొనఁగా నధికముగానున్న అవయవము లదృశ్యములైనవి. సాత్వతి ఆకాశవాణి పలుకులను తలఁచి, తనకుమారుఁడెన్నఁడైన కృష్ణునకనిష్టము చేసినచో మన్నింపుమని ప్రార్థింప అపరాధశతమును సైతునని కృష్ణుఁడు పలికినాఁడు.1

---

1. "ఏవముక్తాతతః కృష్ణమబ్రవీ ద్యదునందనమ్
శిశుపాలస్యాపరాధాన్ క్షమేథా స్త్వం మహాబల"

కృష్ణ ఉవాచ :

"అపరాధశతం క్షామ్యం మయాహ్యస్య పితుష్వసుః
పుత్రస్యతే వధారహాణం మాత్వం శోకే మనఃకృథాః"

శ్రీమద్భారతము, సభాపర్వము (శిశుపాలవధ పర్వము), 40వ అధ్యాయము, శ్లోకములు - 21, 22 పుట - 193

"కుపథప్రవృత్తుఁడయి వీఁ
డపనయమున నీకనిష్టుఁడయినను గరుణా
నిపుణుఁడవై నీమఱఁదికి
నపరాధశతంబు సైపుమయ్య యుపేంద్రా!"

శ్రీమదాంధ్రమహాభారతము, సభాపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము
పద్యము - 59 పుట - 652

29

మరణించునాటికి శిశుపాలుని వయస్సు

శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజునకన్న కొంచెము చిన్నవాఁడు. కనుక భీమునకు సమవయస్కుఁడై యుండవచ్చును. అనఁగా ధర్మజునికన్న నొక్క సంవత్సరము మాత్రము చిన్నవాఁడు. శతశృంగమునుండి హస్తినకు వచ్చునాటికి ధర్మజుని వయస్సు పదునాఱేండ్లు.1 పిమ్మట ద్రోణునికడ నస్త్రవిద్యనభ్యసించినది పదమూఁడు వత్సరములు.2 వారణావతమున నున్నది ఆరునెలలు. ఏకచక్రపురమున గడపినది సుమారొక సంవత్సరము. ఇంద్రప్రస్థమున రాజ్యము చేసినది ఇరువది మూఁడేఁడులు.3 దీనినిబట్టి ధర్మజుని వయస్సు యాగమునాటికి సుమారు ఏఁబదిరెండు సంవత్సరము లుండవచ్చును. కృష్ణునకేఁబది యేండ్లుండవచ్చును. శ్రీకృష్ణుఁడు పదునాఱు వత్సరముల ప్రాయములో కంసవధానంతరము సాత్వతిని చూడవచ్చినట్లు ప్రసిద్ధము. కావున శిశుపాలుఁడు కృష్ణునకన్న సుమారు పదునైదు వత్సరములు చిన్నవాఁడై యుండవచ్చును. దీనినిబట్టి శిశుపాలునకు మరణించు నాటికి ముప్పదియైదు, నలుబది సంవత్సరములకన్న వయసుండదు.

1, 2. శ్రీమదాంధ్రభారతము, ఆదిపర్వము, 6వ ఆశ్వాసము
గద్య – 142 పుటలు – 355, 356

3. శ్రీమదాంధ్రభారతము, సభాపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము
గద్య - 317 పుట – 724

దంతవక్త్రుఁడు

ఈతని జన్మవృత్తాంతమునుగూర్చి విశేషమేమియు కనఁబట్టదు. శాపవశమున దితికుమారుఁడు దంతవక్త్రుఁడై జన్మించెనని మూల భాగవతము. ఆదితిపుత్రుఁడు హిరణ్యాక్షుఁడు. దంతవక్త్రుఁడు దానవుఁడని చెప్పుటకు మూలమున నవకాశములేదు (9-24-36). కాని పోతన "దంతవక్త్రుఁడను దానవుండ"ని పేర్కొనినాఁడు. విష్ణుపురాణమునను దంతవక్త్రుఁడసురుఁడని చెప్పఁబడినది. శిశుపాలుఁడు మరణించిన సంవత్సరమునకు దంతవక్త్రుఁడు మరణించినట్లు భాగవతము, దశమస్కంధమున వర్ణితము. ఈ సంవత్సరమైనను కృష్ణుఁడింద్రప్రస్థమున నుండిపోవుటవలన కలిగిన వ్యవధానము. కృష్ణుడింద్రప్రస్థము నుండి తననగరము చేరిన తరువాత దంతవక్త్రుని సంహరించినాఁడు.

---

1. "భగవానపి తత్రాబ్దం న్యవాత్సీత్ త్ప్రియంకరః..."
శ్రీమద్భాగవతము, దశమస్కంధము, 75వ అధ్యాయము
శ్లోకము - 29 పుట - 499

వైరవిస్తరణము

శ్రీమద్భాగవతము : ధర్మజాఁడు రాజసూయ యాగాంతమున శ్రీకృష్ణునకగ్రపూజ చేయుటను శిశుపాలుఁడు ప్రతిఘటించినాఁడు. అంతవఱకాతఁడు కొన్ని యపరాధములు చేసియుండవచ్చును.

యుధిష్ఠిరుఁడు తొలుత నాహూతులను సత్కరించినాఁడు. అటుపై శ్రేష్ఠపూజను ఎవ్వరికి చేయవలెనని ఆలోచనాయత్తుఁడు కాఁగా, సహదేవుఁడు శ్రీకృష్ణుని మహిమలను కొనియాడి, ఆయనకే అగ్రపూజ యొనర్పఁడనినాఁడు. (10-74-19 నుండి 26) సహదేవుని వాక్యములను సభాసదులభినందించినారు. శిశుపాలుఁడొక్కఁడే ఈ పూజను ప్రతిఘటించి, శ్రీకృష్ణుని దుర్భాషలాడినాఁడు.1 భగవన్నింద వినలేక సజ్జనులు సభనుండి వెడలిపోయినారు. కొందఱు బలాఢ్యులైన రాజులు శిశుపాలుని సంహరించుటకును సిద్ధపడినారు. (10-74-42). శ్రీకృష్ణుఁడు వారిని వారించి చక్రాయుధముతో శిశుపాలుని శిరసు ఖండించినాఁడు. శిశుపాలుని దేహమునుండి యొకదివ్యతేజము వెలువడి కృష్ణునిలో లీనమైనది. ఈవిధముగ మూఁడుజన్మల వైరము ముగిసినపిమ్మట వైరభావ కారణమైన దేహము వదలి శిశుపాలుఁడు విష్ణుమయత్వమును పొందినాఁడు.2

శిశుపాలుని మరణానంతరము వైరనిర్యాతనమునకై దంత

---

1. శిశుపాలుని నిందయందలి స్తుతి ప్రకరణోచితముగ శ్రీధరీయానుసారము వివృతమగును.

1, "జన్మత్రయానుగుణితవైర సంరబ్ధయా ధియా
ధ్యాయం స్తన్మయతాం సీతో భావో హి భవకారణమ్"
శ్రీమద్భాగవతము, 10-74-47, పుట-487

వక్త్రుఁడు ద్వారకను ముట్టడించినాఁడు. ఆతఁడొక్కఁడే గదాపాణియై మహావేగముతో శ్రీకృష్ణునెదిరించి 'కృష్ణా! నీవు మా మేనమామ కుమారుఁడవు. మిత్రద్రోహివి. మూఢుఁడవైన నిన్ను గదతో సంహరించి నామిత్రుల ఋణము తీర్చుకొందును'ని పరుషోక్తులాడినాఁడు. ఇట్లు దుర్భాషలాడుచు దంతవక్త్రుఁడు శ్రీకృష్ణుని గదతో మోదినాఁడు. శ్రీకృష్ణుడు చలింపక కౌమోదకితో నాతని వక్షస్థలమున ప్రహారముచేసినాఁడు. ఆ తాడనమునకు నురోవిదారమై దంతవక్త్రుఁడు రక్తముకక్కుకొనుచు నేల కూలినాఁడు. అపుడు శిశుపాలునకు వలెనె దంతవక్త్రుని దేహమునుండియు నొక సూక్ష్మజ్యోతి సర్వులును చూచుచుండ శ్రీకృష్ణునిలో లీనమైనది.1

శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము

శ్రీకృష్ణుఁడు ద్వారకలో నుండఁగా నొకనాఁడు నారదమహాముని ఆయనను దర్శింపవచ్చినాఁడు. ఇంతలో నపూర్వదర్శనుఁడైన భూసురుఁడొక్కరుఁడు రాజదూతయైవచ్చి, జరాసంధుని వధించి తమకు రక్షణ కల్పింపుమని ఆయా రాజుల పనుపున కోరినాఁడు.2 ఆసమయమున నచటనేయున్న నారదుఁడు, ముందు ధర్మజుఁడు చేయుచున్న రాజసూయయాగమునకు వెళ్ళవలసినదిగా శ్రీకృష్ణుని కోరినాఁడు. కార్యద్వయ వ్యగ్రుఁడైన కృష్ణుఁడుద్ధవుని సాచివ్యమును

1. "తతస్సూక్ష్మతమం జ్యోతిః కృష్ణమా విశదద్భుతమ్
పశ్యతాం సర్వభూతానాం యథా చైద్యపతేర్నృప"
శ్రీమద్భాగవతము, 10-78-10, పుట - 507

2. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము, పద్యములు 643 నుండి 654 పుట 417

కోరఁగా నాతఁడు ధర్మజుని యాగమునకు వెడలుటయే యుక్తమనియు; ధర్మరాజుచేయు దిగ్విజయములలో జరాసంధుని జయించినచో నుభయప్రయోజకమగుననియు పలికినాఁడు. కృష్ణుఁడామాటల కంగీకరించి రాజసూయమునకు బయలుదేరినాఁడు. ఇంద్రప్రస్థము చేరిన కృష్ణుడు భీమునిచే జరాసంధుని చంపించినాఁడు.

రాజసూయము పూర్తియైన సందర్భమున నగ్రపూజ ఎవరికి చేయవలెనను సందేహము ధర్మజునకు కలిగినది. సహదేవుఁడు శ్రీకృష్ణునకగ్రపూజ యొనర్పుఁడని ధర్మజునకు సూచించినాఁడు. శిశుపాలుఁడది సహింపలేక కృష్ణుని నిందించుచు సభాసదులతో 'బాలుఁడగు సహదేవుని మాటలువిని మీరందరు వివేకము కోల్పోయి, సభలోని మహాత్ములను ధిక్కరించి, హవిస్సులను నక్కలకిచ్చినట్లగ్రపూజను గోపాలునకిచ్చితిరి'ని తిరస్కరించి పలికినాఁడు.

"గురుదేవ శూన్యుండు కులగోత్రరహితుండు
దలిదండ్రులెవ్వరో తడవగాన
మప్పాల బొరలెడు నాదిమధ్యావ
సానంబులందరయ మానంబులేదు..."1

ఇత్యాదిగనున్న శిశుపాలుని నిందను తొలుత శ్రీకృష్ణుఁడు గణింపలేదు. శిశుపాలుని పరుషోక్తులు సహింపలేని కేకయ సృంజయ భూపతులును, పాండవులును వానితో యుద్ధమునకు సిద్ధపడినారు. భుజాగర్వదుర్వారుఁడైన శిశుపాలుఁడు వారినిసైతము నిందింపఁగా, "ముకుందుండాగ్రహంబున లేచి తన కట్టెదుర నెదిర్చియున్న

1. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము, పద్యము 790, పుట 432

శిశుపాలుని రూక్షేక్షణంబుల నీక్షించుచు నాక్షణంబ తన్మస్తకంబు నిశితధారా కరాళంబైన చక్రంబున"1 ఖండించినాఁడు.

"మునివరులును జనపతులును
గనుగొని వెఱగందఁ జైద్యగాత్రమునందుం
డనుపమ తేజము వెలువడి
వనజోదరు దేహమందు వడిఁజొచ్చె నృపా"2

అపుడందఱు నాశ్చర్యపడి చూచుచుండ శిశుపాలుని దేహము నుండి యసమాన కాంతిపుంజము వెలువడి, శ్రీకృష్ణునిలో ప్రవేశించినది.

శిశుపాల వధానంతరము శ్రీకృష్ణుఁడు కొంతకాలము ఇంద్రప్రస్థముననే యుండెను. ఇంతలో సాల్వుఁడు ద్వారకను ముట్టడించినాఁడు. కృష్ణుఁడు ద్వారకచేరి సాల్వుని, పౌండ్రకుని సంహరించినాఁడు. దంతవక్త్రుఁడు శిశుపాల, సాల్వ, పౌండ్రకులకు పారలౌకిక క్రియలొనర్చి, కృష్ణునిపైకి దాడివెడలినాఁడు. శ్రీకృష్ణుని గదాప్రహారముతో దంతవక్త్రునకురోవిదారమై, తద్గాత్రమునుండి సూక్ష్మతేజము వెడలి గోవిందుని దేహముఁ బ్రవేశించినది.

సంస్కృత భారతము

శిశుపాల వధ వృత్తాంతము సభాపర్వముయొక్క ఉపపర్వములైన అర్ఘాభిహరణ పర్వము, శిశుపాలవధ పర్వములలో విపులముగ వర్ణితము.

యాగానంతర మగ్రపూజయందెవ్వరిని పూజింపవలెనను

1, 2. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము వచనము 794, పద్యము 795, పుట 433

ధర్మజున సందేహమునకు, శ్రీకృష్ణునకగ్రపూజ చేయుమని భీష్ముఁడు సమాధానమిచ్చినాఁడు (2-33-27)

శిశుపాలుఁడందుల కంగీకరింపక 'మహాత్ములైన పాండవుల కల్పబుద్ధివై నీవిట్లు చెప్పుట కూడదనిపని' యని భీష్ముని యాక్షేపించినాఁడు. ఇంకను శిశుపాలుఁడు ధర్మజునితో 'ఇందరు రాజులుండగా దాశార్హుఁడు పూజార్హుఁడెట్లగునాఁడు? కృష్ణుఁడు వసుదేవునికన్న వయోవృద్ధుఁడా! ద్రుపదునికంటె నీహితముకోరువాఁడా? ద్రోణుని కంటె నాచార్యశ్రేష్ఠుఁడా? వ్యాసునికన్న ఋత్విజుఁడా? ఇట్లర్చనార్హతలేని వానినేమని అర్చించితివి? అదియిచటి రాజులకవమానము కాదా? రాజసభలో నింతకంటె నవమానమున్నదా? అప్రాప్తలక్షణుఁడైన (2-34-14) కృష్ణునర్చించి ధర్మపుత్రుఁడవను కీర్తిని పోగొట్టుకొంటివికదా! ఈవృష్ణికులమునఁ బుట్టినవాఁడు జరాసంధు నన్యాయముగ చంపలేదా?' అని తిరస్కరించి పలికినాఁడు. శిశుపాలుఁడంతతోనాగక శ్రీకృష్ణునితో 'పాండవులు భయపడి సమాధానము చెప్పుటలేదు. నీవైన నేకారణముచే పూజకు తగుదునని యంగీకరించితివి? అయోగ్యుఁడవైన నీకుజరిగిన సత్కారముతో హవిస్సును కుక్క ఆస్వాదించిట్లాత్మ బహూకరణము చేసికొనుచున్నావు. పేఁడికి వివాహము, పుట్టుగ్రుడ్డికి రూపదర్శనములవలె రాజుకాని నిన్ను పూజించుట వ్యర్థమైనది. ధర్మజుఁడు, భీష్ముఁడు, నీవు పరస్పరము తగినవారైనార'ని నిందాపూర్వకముగ పలికి, యుద్ధసన్నద్ధుఁడైనాఁడు.

అపుడు ధర్మరాజు శిశుపాలు ననునయించుచు 'భీష్ముఁడు చెప్పినది ధర్మము. ఆయనననవమానించుట తగదు. మిగిలిన రాజులు కృష్ణుని పూజనంగీకరించినారుకదా! వారివలె నీవునంగీకరింపుము (క్షంతుమర్హసి)భీష్మునకు శ్రీకృష్ణతత్త్వము తెలిసినట్లు నీకు తెలియద'ని

పలికినాఁడు. అపుడు భీష్ముఁడు 'వీనిని బ్రతిమాలు నవసరము లేదు. క్షత్రియులనందఱ జయించినవాఁడు వీరశ్రేష్ఠుఁడు. సభలోని యీ రాజులలో కృష్ణునిచే జయింపఁబడని వాఁడెవ్వఁడు? శ్రీకృష్ణుఁడు జ్ఞానవృద్ధుఁడనుట సత్యము. బ్రాహ్మణులలో జ్ఞానసంపన్నుఁడు, క్షత్రియులలో బలాధికుఁడు పూజ్యులు. ఆ రెండును గోవిందునియందుపపన్నము లగుటచే నాతనిని పూజించితిమ'[1]ని నిష్కర్షగా పలికినాఁడు.

భీష్ముఁడిట్లు పలుకఁగా, సహదేవుఁడు 'మేము కృష్ణపూజయొనర్చితిమి. అది సహింపనివానిపై పాదముంచెదన'ని చరణమెత్తినాఁడు. అపుడాతనిపై పుష్పవృష్టి కురిసినది. యజ్ఞవిఘ్నము కలుగునను భయముతో, ధర్మజుఁడు రోషావేశులైనవారిని శాంతింపఁజేయుమని భీష్మని బ్రార్థించినాఁడు. కృష్ణుఁడు మాటలాడనంతవఱకే వీరియాగడములు చెల్లుననియు, భయములేదనియు భీష్ముఁడభయమిచ్చినాఁడు. శిశుపాలుఁడామాటలకు రెచ్చిపోయి 'కృష్ణుని యండజూచుకొని నన్ను బెదరించుచున్నావు. పౌరుషములేని నీకిది సహజము. ఓడతో గట్టిన నోడవలె నిన్నుగూడి ధర్మజుఁడును చెడినాఁడు. కృష్ణుని స్తుతించు నీ నాలుకను కోయవలెన'ని రూక్షముగ పలికినాఁడు. శిశుపాలుఁడాపై కృష్ణుని బాల్యక్రీడల నధిక్షేపించి, ఆయన పౌరుషమునుకూడ ధిక్కరించి దురుక్తులాడినాఁడు. భీముఁడపుడు శిశుపాలుని సంహరింపఁబోఁగా భీష్ముఁడు వారించి, కృష్ణునివలననే శిశుపాలుఁడు వధింపఁబడుట విధినిర్ణయమని దెలిపి, ఆతని జన్మవృత్తాంతమును వివరించినాఁడు.

శిశుపాలుఁడింకను యుద్ధోన్ముఖుఁడై ప్రవర్తించుచుండుట చూచి గోవిందుఁడాతఁడాదినుండియు చేయుచున్న అపరాధముల వివరిం

---

1. జ్ఞానవృద్ధో ద్విజాతీనాం క్షత్రియాణాం బలాధికః
పూజ్యతావిహ గోవిందే హేతూద్వావపి సంస్థితౌ"
శ్రీమహాభారతము, 2-35-17, పుట 175

చుచు 'మేము ప్రాగ్జ్యోతిష పురముపైనెత్తి భగదత్తునితో యుద్ధము చేయుచుండ, వీడు ద్వారకను దహించినాఁడు. రైవతక పర్వతమున క్రీడలలోనున్న భోజవంశీయులగు మాబంధువులఁ జంపినాఁడు. మా తండ్రిగారి యశ్వమేధాశ్వమును హరించినాఁడు. బభ్రుఁడను యదు వృద్ధుఁడు సౌవీర దేశమునకు పోఁగా వీఁడాయన భార్యనపహరించి నాఁడు. నామేనత్తకిచ్చిన మాటను పాటించి వీనినింతదనుక సహించి తిని. ఈవిధముగ ప్రత్యక్షముగను, పరోక్షముగను వీఁడుచేసిన అప రాధములవధిపూరకములైనవి. రుక్మిణీహరణము నాతప్పుగ నీతఁడు ప్రచారముచేయుచున్నాఁడు. రుక్మిణికీతనియందు జుగుప్స. ఆమె నన్నువరించినదని పలికినాఁడు.

రుక్మిణీహరణ ప్రసక్తి వినిన శిశుపాలుఁడు ద్విగుణీకృతముగ శ్రీకృష్ణుని దుర్భాషలాడినాఁడు. అంత కృష్ణుఁడు చక్రాయుధము ప్రయోగించి శిశుపాలుని శిరము ఖండింప నొకమహాతేజమాతని దేహమునుండి వెలువడి శ్రీకృష్ణునకు నమస్కరించి ఆయనలో లీనమైనది.1

ఆంధ్ర మహాభారతము

ధర్మరాజుఁడొనర్చిన రాజసూయ యాగమునకు సంతుష్టుఁడై భీష్ముఁడు స్నాతక, ఋత్విజ, సద్గురు, భూతలేశ, సంయుజ, ఇష్టులలో నెవ్వఁడు మహాత్ముఁడో వానిని పూజితుఁజేయుమనినాఁడు. అట్టి

---

1. తతశ్చేదిపతేః దేహాత్ తేజోఽగ్రియం దదృశుర్నృపాః
ఉత్పతంతం మహారాజ గగనాదివ భాస్కరమ్"
"తతః కమల పత్రాక్షం కృష్ణం లోకనమస్కృతమ్
వవందే తత్తదాతేజః వివేశచనరాధిప"
మహాభారతము, సభాపర్వము, శిశుపాలవధపర్వము, 42వ అధ్యాయము,
శ్లోకములు 22, 28 పుట - 202

వానిని తనకెఱింగింపుమని ధర్మజుఁడు ప్రార్థింపఁగా, యజ్ఞపురుషుఁడు, అఖిలలోకపూజ్యుఁడు, అచ్యుతుఁడు నైన శ్రీకృష్ణుని పూజించిన నదియే యజ్ఞఫలమని భీష్ముఁడు తెలిపినాఁడు.

ధర్మజుఁడు శ్రీకృష్ణున కగ్రపూజచేయఁగా, అదిచూచి సహింపలేని శిశుపాలుఁడు 'అవనీనాథులనేకులుండఁగా వార్ష్ణేయు పూజించితివి. దాశార్హుఁడు పూజార్హుఁడా? కృష్ణుఁడు మీకంత యిష్టుఁడైనచో ధనాదికముల నీయఁదగునుగాని ఇట్లు సభ నవమానింతురా? కృష్ణుఁడు వయోవృద్ధుఁడా? ఋత్విజుఁడా? ఆచార్యుఁడా? భూనాథుఁడా? ఏమని పూజించితివి.? తెలియక నీవర్ఘ్యమిచ్చినను తగుదునని కృష్ణుడెట్లు స్వీకరించినాఁడు? పేడికి భార్యవలె, చెవిటివానికి మధుర గీతివలె, గ్రుడ్డివానికి సురూపదర్శనమువలె కృష్ణునకీయగ్రపూజ వ్యర్థమ'ని ధర్మజు నాక్షేపించి సభనుండి వెడలిపోయినాఁడు.

శిశుపాలు ననునయించుచున్న ధర్మజుని వారించి, భీష్ముఁడు శ్రీకృష్ణుఁడర్ఘ్యమున కెట్లు అర్హుఁడో వివరించిచెప్పి శిశుపాలునివంటి దుర్ణయులు దీని నెఱుఁగలేరని పలికినాఁడు. శిశుపాలుఁడు యుద్ధసన్నద్ధుడు కాఁగా, సకలక్షత్రియక్షోభము మాన్పుమని ధర్మజుఁడు భీష్ముని ప్రార్థించుట; శిశుపాలుఁడు భీష్ముని దూలనాడుట; భీష్ముఁడు శిశుపాలుని జన్మవృత్తాంతమును భీమునకు జెప్పుట; శ్రీకృష్ణుఁడు శిశుపాలుని యపరాధముల వివరించుట; తుదకు కృష్ణుఁడు చక్రాయుధముచే నాతని సంహరించుట; శిశుపాలుని దేహమునుండి తేజస్సు పరమేశ్వరునిలో లీనమగుట ఇత్యాదులు మూలముతో తుల్యములు.2

---

1. శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము, సభాపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము
   పద్యము - 11 పుట - 640
2. శ్రీమదాంధ్రమహాభారతము, సభాపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము
   పద్యములు - 22 నుండి 69 పుటలు - 642 నుండి 654

మాఘకావ్యము

శ్రీమద్భాగవతమునకు శ్రీధరస్వామి వ్యాఖ్య ప్రాచీనము, ఉత్తమము. ఈ వ్యాఖ్య క్రీ. శ. 1300-1350 సంవత్సరముల మధ్య కాలమున రచింపబడినదని పురాణచరిత్రకారుల యభిప్రాయము.[1] శ్రీధరుడు హిరణ్యాక్ష శిశుపాల దంతవక్త్రు లొనర్చిన భగవన్నిందా పరములైన మూలశ్లోకములకు స్తుతిపరముగ వ్యాఖ్య యొనర్చినాడు.

శ్రీధరస్వామికి సుమారు ఏడువందల సంవత్సరములకుముందు మాఘకవి క్రీ. శ. ఏడవ శతాబ్ది ప్రారంభమున[2] శిశుపాలవధ కావ్యమున నిట్టిస్తుతిగర్భములగు నిందావాక్యములున్న శ్లోకములనుగూర్చినాడు. మల్లినాథసూరి వీనిని స్తుతిపరములుగ వ్యాఖ్యానించినాడు.

మాఘకావ్య కథాంశము

నారదమహర్షి ద్వారకలోనున్న శ్రీకృష్ణునికడకు ఇంద్రసందేశమును గొనివచ్చినాడు. శిశుపాలుని పూర్వవృత్తము చెప్పుచు 'వీడు పూర్వము హిరణ్యకశిపుడను రాక్షసుడు, రెండవజన్మమున రావణుడు, మూడవ జన్మమున శిశుపాలుడు. వీడు ధర్మశాసనముల నుల్లంఘించుచున్నాడు. వీనిని వెంటనే వధింపుము' అని యింద్రుని సందేశసారాంశమును నారదుడు తెలిపినాడు. ఇంతలోనే యుధిష్ఠిరుని రాజసూయమునకు కృష్ణునకాహ్వాన మొచ్చినది. ముందుగా శిశుపాలుని చంపుటకు పోవలెనా, రాజసూయయాగమునకు పోవలెనాయని కృష్ణుడు డోలాయమానుడై ఉద్ధవ బలరాముల

---

1. పురాణవిమర్శ (హిందీ), బలదేవోపాధ్యాయ, పు. 571
2. సంస్కృతసాహిత్యేతిహాసం, శ్రీరామచంద్రుడు, పు. 41

సాచివ్యము కోరినాఁడు. బలరాముఁడు ముందు శిశుపాలునిపై కి దండెత్తిపోవుదమనియు, తాము లేకున్నను ధర్మజుఁడు రాజసూయము నిర్వహించుకొనఁగలఁడనియుఁ బలికినాఁడు. కాని ఉద్ధవుఁడీమాటల నంగీకరింపలేదు. బలవంతుఁడు శత్రువును ఆలస్యముచేసినను జయింపఁగలఁడు కాని, ఆప్తుల మనస్సు నొప్పించి సరిచేయలేఁడనియు, కనుక ధర్మజుని నొప్పింపక ముందు యజ్ఞమునకు వెళ్ళుటయే కర్తవ్య మనియు ఉద్ధవుఁడు పలికినాఁడు. 'అంతేకాక శిశుపాలుఁడసహాయుఁడు కాఁడు. వానికి వానివంటి దుష్టులైన సాల్వుఁడు, రుక్మి, కాలయవనాదులున్నారు.1 మనకు ప్రస్తుతము వేఱు సహాయము లేదు. యజ్ఞమునకు వెళ్ళినచో ధర్మజు నీయందు విశేషభక్తిని చూపఁగలఁడు. అది శిశుపాలాదులు సహింపలేరు. అపుడు తిరుగుబాటుతప్పదు. అందువలన మనపక్షమువారు విరోధులు నను రెండువర్గములేర్పడును. ఆత్మవేత్తలయండ నీకు లభించుటచే అచటనే నీకు విజయము సిద్ధించును' అను ఉద్ధవుని సాచివ్యము శ్రీకృష్ణునకు సమ్మతమైనది.

సవనమునకు వచ్చిన శ్రీకృష్ణునకు ధర్మజుఁడు స్వాగతము పలికినాఁడు. తనసంపదనంతటిని గ్రహించి రాజసూయమును కృష్ణునే చేయుమని ధర్మజుఁడు కోరఁగా శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజే అందులకర్హుఁడనియు, యజ్ఞనిర్వహణమున నాతని యాజ్ఞను పాటింపని రాజులను సుదర్శనముతో2 ఖండింతుననియు హెచ్చరించినాఁడు. యజ్ఞసమాప్తి

---

1. "యేచాన్యే కాలయవన సాల్వ రుక్మిద్రుమాదయః
తమస్వభావాస్తేప్యన్యే ప్రదోషమనుయాయినః",
"మావేది యదసాదేకో జేతవ్యశ్చేదిరాడితి
రాజయక్ష్మేవ రోగాణాం సమూహస్సమహీభృతామ్"
మాఘము, ద్వితీయసర్గ, శ్లోకములు-96, 98 పుట-59
2. "యస్తవేహ సవనే నభూపతిః కర్మ కర్మకరవత్ కరిష్యతి
తస్యనేష్యతి వపుః కబంధతాం బంధురేష జగతాం సుదర్శనః"
సర్గ - 14 శ్లోకము - 16 పుట - 331

తరువాత కృష్ణునకగ్రపూజ గావింపుమని భీష్ముడు ధర్మజునకు చెప్పినాడు. శ్రీకృష్ణుని మాటలతో శిశుపాలవధ సూచితమైనను, భీష్ముని పలుకులతో రంగము సిద్ధమైనది.

చేదిరాజగు శిశుపాలున కీప్రతిపాదనము సమ్మతముకా లేదు. ఇతఃపూర్వమే కృష్ణునితో వైరముగల యాతనికీవిషయము సహజ ముగనే ఉద్వేజకమైనది. అవుడు స్వేదతో నిండిన శరీరముతో వేగ ముగ లేచినిలచిన ఆశిశుపాలుని దేహము భూమిని ధరించుచున్న వరాహమూర్తి శరీరము సముద్రజలముతో తడిసినవుడున్నట్లు ప్రకాశించినది.1 అట్లు రోషపరవశుడైన శిశుపాలుడు పాండవుల నిందించుచు 'మీాముకారి పూజ మీాయిష్టమైన వానియందు ప్రేమ చూపుటయే కాని ఆతని గుణిత్వ నిమిత్తముకాదు. రాజుకాని ముకా రికి యిట్లగ్రపూజచేయుట శునకమునకు హవిస్సునిచ్చుటయే. సత్యమే పలుకుదుగను ప్రసిద్ధిగన్న ధర్మజా! నింద్యమైన హరిచరితమే నీపూజచే నీసత్యహీనతను లోకమునకు చాటిచెప్పను. అమంగళమైన భౌమవారమును మంగళవార మన్నట్లే నిన్ను ధర్మరాజనుటయును. నీకు కృష్ణుడే పూజ్యుడైనచో నిందరు రాజులనేల పిలిచితివి? బుద్ధి లేని భీష్ముడు చెప్పినమాటలేల వింటివి?' అని యధిక్షేపించి పలికి నాడు. ఇక భీష్ముని 'నీవు స్నాతకుడు, గురువు, ఇష్టబంధువు, ఋత్విజుడు, అల్లుడు, రాజు పూజార్హులంటివికదా!'2 వీరిలో కృష్ణుం డెవ్వడు? రాజులలో నీవంటి మూర్ఖుడు పుట్టడని హేళనచేసి నాడు. ఇక శ్రీకృష్ణునుద్దేశించి శిశుపాలుడు 'నీవు మధువను రాక్ష

1. సనికామ ఘర్మి తమభీక్ష మధు వదవధూతరాజకః
క్షిప్తదిహాం జలబిందువపుః ప్రలయార్ణవోత్థిత ఇవాది సూకరః"
సర్గ - 15 శ్లోకము - 5 పుట - 357

2. సర్గ - 14 శ్లోకము - 55 పుట - 345

సుని చంపి మధుసూదనుఁడ వైనావఁటకదా! అంతేనా లేక దండముతో మధుతాడనముచేసి (తేనెటీగనుకొట్టి) మధుసూదనుఁడ వైతివా? నీవు బలరామునితో కలసియున్నందున "సబలుఁడ" వైనావు. చక్రముధరించి చక్రధారివయ్యే నది శత్రుభంజకము కాదు. యదువంశమునఁ బుట్టుటచే రాజ్యార్హత లేకున్నను, నీవారుమాత్రమే నిన్ను శ్రీపతి యనుచున్నారు. యుద్ధములయందు శీఘ్రక్రమణము (పారిపోవుట) కల్గియుండుటచే "విక్రముఁడ"నబడినావు. జరాసంధుఁడు నిన్ను మధురనుండి వెడలనడచుటచే "భూమిభృత్" అని నిన్నుజనులు పరిహాసముగ పిలుచుచున్నారు' అని యధిక్షేపించినాఁడు. శిశుపాలుని పలుకులనువిని భీష్ముఁడు ఈనిర్ణయమునకెదురు పలికిన వారిని దండింతుననియు, కృష్ణపూజ నెదిరించిన వారిశిరసుపై తన పాదముంచెదననియు హుంకరించినాఁడు. ధర్మజుఁడు కోపము విడువుఁడని సభవారినందరిని ప్రార్థించినాఁడు. శిశుపాలుఁడా సభను విడచి వెడలినాఁడు. ఆపిమ్మట నాతఁడు శ్రీకృష్ణునికడకొక దూతనంపినాఁడు. ఆసందేశమంతయు అంతరార్థ గుంఫితము. ఆదూత శ్రీకృష్ణునితో 'శిశుపాలుఁడిచ్చట ఆవిధముగ నప్రియములుపలికి పరమానుశయము (పశ్చాత్తాపము) పొంది, (యుద్ధముచేయవలెనను కోరికనణచలేక) నీవలన తిరిగి మాననము (గౌరవము, చావు) కోరుకొనుచున్నాఁడు. కోరుకొనిన గాఢమైన విగ్రహాలింగనము (కౌఁగిలి, యుద్ధకాంక్ష) లభించినచో నిర్వృతి (మనశ్శాంతి, మోక్షము) పొందఁగలఁడు. రాజులందరిచే శిరఃప్రణామము పొందిన (నిన్ను) తనను, నీ (తన) శాసనము గౌరవింపవలసియున్నది'[1] అని శిశుపాలుని సందేశమును వినిపించి

---

1. మాఘము, సర్గ - 16 శ్లోకములు - 2, 3

నాఁడు. ఇచ్చట నింకను అనేకములగు గూఢార్థశ్లోకము లున్నవి.1 కాని వాని యర్థద్వయ మనువదించుట తెనుఁగు సంప్రదాయమున సాధ్యము కాదు. మల్లినాథసూరి ఈశ్లోకములన్నింటిని భక్తిపరార్థమునఁగూడ వ్యాఖ్యానించినాఁడు. తరువాత యుద్ధసన్నాహము, వధకోలాహలము వర్ణితము. తుదకు చక్రప్రయోగమున శిశుపాలుని సంహరించినపిమ్మట దివ్యజ్యోతి ఆతనిదేహమునుండి వెలువడి శ్రీకృష్ణునిలోఁ ప్రవేశించినది.2

---

1. మాఘము పూర్తిగా 16వ సర్గ, 84 శ్లోకము
2. ” — సర్గ - 20 శ్లోకము - 79 పుట - 606

వైరభక్తి

చెఱుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మగారు శిశుపాలుని వైరభక్తి వేదన నావిష్కరించుచు 'వైరభక్తి' యను ఖండకావ్యమును రచించినారు. జన్మత్రయమున శిశుపాలుఁడు పొందిన యావేదనకు నిదర్శనముగ తొల్లిఁటి రెండుజన్మలును సంక్షేపముగ కవి వర్ణించినారు. శ్రీకృష్ణ శిశుపాలురకు వైరము కల్గుటకు ప్రధానకారణము రుక్మిణీదేవి. శిశుపాలుని చిన్ననాటనే శ్రీకృష్ణుఁడాతనికి మృత్యువని లోకవిదితము. కాని, అది యెన్నటికి జరుగునో ఆభక్తునకు తెలియదు. అందువలన సాయుజ్యమును వేగముగ పొందుటకై రుక్మిణీదేవిని తనవైరసాధన కుపకరణముగ శిశుపాలుఁడెంచుకొనినాఁడు. కావున రుక్మిణీకల్యాణ మును వీరిగ్రంథమున ప్రధానస్థానము వహించినది.

శ్రీకృష్ణుఁడు శిశుపాలునకు మార్గముచూపుటకు తానే రుక్మిణీ హరణము గావించి శిశుపాలుని వైరాభిముఖుని గావించెననియు మహాకవుల యభిప్రాయము.1 శిశుపాలుఁడే ప్రారంభించినను, శ్రీకృష్ణుఁడే ప్రారంభించినను వైరకారణము రుక్మిణి యనుట నిర్వివాదము. కావుననే అగ్నిద్యోతనుని రాయబారమునుండి కల్యాణము వఱకుఁగల భాగమీగ్రంథమున ప్రధానపాత్ర వహించి, రాజసూయము గౌణమైనది. వైరానుబంధ తీవ్రతయే వైరభక్తినుద్దీపనము గాన జమదగ్నిశర్మగారామార్గముననే వైరభక్తి రసపోషణ గావించినారు.

---

1. "త్వయా విప్రకృతశ్చైద్యో రుక్మిణీం హరతా హరే
బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః''

మంత్రాలోచన సమయమున బలరాముఁడు కృష్ణునితో 'నీవు రుక్మిణిని హరించుటచే శిశుపాలుఁడు నీవలన నపకారమును పొందినాఁడు. వైరమను వృక్షమునకు స్త్రీలు ముఖ్యముకదా' అనినాఁడు.

మాఘము, 2వ సర్గ శ్లోకము - 38 పుట - 41

దంతవక్త్రుని సంస్కారము

జయవిజయులకు హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులుగ నున్ననాటి తీవ్రత వైరమున తరువాతి జన్మలయందు క్రమముగా తగ్గుచు వచ్చినది. కాని ఆయా జన్మల సత్త్వసంపద ననుసరించి ఆపాటివైరమే తీవ్రము. యుగధర్మమునుబట్టి ఆయుఃప్రమాణమును, జీవశక్తియు మారుచుండును. శిశుపాల దంతవక్త్రులకు కలియుగ ప్రారంభము నాటిలక్షణములే యుండుటచే వారి ఆయుర్దాయమును శతవర్ష పరిమితము. భారతయుద్ధము తరువాత పరీక్షిత్తు రాజ్యముచేయు కాలముననే కలియుగము ప్రవేశించినది. పరీక్షిత్తుని యసాధారణ శక్తివలన నాతనిరాజ్యమున కలిబాధ లేకపోయినది.1 యుగలక్షణములు కొంత ధర్మతత్పరతవలన నాగినను, యుగధర్మము లాగవు. ద్వాపరము చివరిభాగము కలియుగ సంధికాలము. ఈసంధికాలమున శిశుపాల దంతవక్త్రుల సంహారము జరిగినది.

మఱియొక విశేషము: శాపకాలమున జయవిజయులకు ఏక స్థానస్థితి సిద్ధించినను, వారియనుబంధము క్రమముగా తగ్గుచువచ్చినది. హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపులు కలసియున్నంతకాలము రావణ కుంభకర్ణులకు కలసియుండుట కవకాశము లేదు. ఉన్నయవకాశమును కుంభకర్ణుని నిద్రారూపమున విధిహరించినది. అనురాగబంధము పెరిగినచో నది పునర్జన్మ హేతువగును. ఈరహస్యము శ్రీమద్భాగవతము, చతుర్థస్కంధములో జడభరతుని వృత్తాంతమున వివృతము. మర్త్యయోనియందనురాగము మిగిలిన జన్మములలోకంటె నధికముగ నుండును. భగవంతుడీ రహస్యమును పాటించియే కాలోలు మొదటి

---

1. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము; ప్రథమస్కంధము – [illegible] పద్యములు – 411 నుండి 455 పుటలు – 57 నుండి 59

రెండుజన్మలలోను వీరగర్భజనితులైనవారికి, మూఁడవ జన్మమునందట్టి యనుబంధమును తప్పించినాఁడు. కాని శిశుపాలునితో కొంతయైనను అనుబంధములేనిచో దంతవక్త్రునకు నిర్వాణావకాశము కలుగదు. శిశుపాలవధకు ప్రతీకారముగ దంతవక్త్రుఁడే కృష్ణునిపై యుద్ధమునకు వెడలనిచో శాపమోక్షమున కవకాశమే యుండదు. అందువలన కొంతయైనను అనుబంధశేషముండుటకై, భగవత్కృపవలన నక్క-చెల్లెండ్ర పిల్లలుగ వారు జన్మించినారు. వీరియనురాగము ప్రత్యక్షజన్యము కాదని శ్రీమద్భాగవతముననే వర్ణితము.

"శిశుపాలస్య సాల్వస్య పౌండ్రకస్యాపి దుర్మతేః
పరలోకగతానాం చ కుర్వన్ పారోక్ష్యసౌహృదమ్"1

శ్రీధరస్వామి "పరోక్షేకరణీయం సుహృత్కృత్యమ్" అని 'పారోక్ష్య సౌహృదము'ను పదమును వ్యాఖ్యానించినాఁడు. ఆవ్యాఖ్యకు స్నేహితుని మరణానంతరము చేయవలసినపని మిగిలిన స్నేహితుని కర్తవ్యమని భావము. ప్రస్తుతకథలోనది ప్రతీకారరూపమైనది. శిశుపాల దంతవక్త్రుల ప్రత్యక్షసంబంధము అన్నదమ్ముల వరుసగల బంధుత్వము. పరోక్షసంబంధము నారాయణ పార్షదత్వము. శాపశేషము దంతవక్త్రుఁడే. అందువలన 'పారోక్ష్య సౌహృదము' దంతవక్త్రుని కర్తవ్యమైనది. కనుకనే అతఁడసహాయుఁడై హరినెదుర్కొనినాఁడు.

"ఏకః పదాతిసన్నద్ధో గదాపాణిః ప్రకంపయన్
పద్భ్యాం మహీం మహారాజ మహా సత్త్వో వ్యదృశ్యత"2

1. శ్రీమద్భాగవతము, 10-78-1 పుట - 506
2. శ్రీమద్భాగవతము, 10-78-2 పుట - 506

సాల్వ పౌండ్రక శిశుపాలురకు పారలౌకిక క్రియలు కావించి,
దంతవక్త్రుఁడతి భీషణాకారముతో

పెటపెట పండ్లుగీలుచును బెట్టుగ మ్రోయుచుఁ గస్సుగ్రేవలం
చిటచిట విస్ఫులింగములు సింద మహోద్ధత పాదఘట్టనన్
నటనిటనై ధరిత్రివడకాడ వడిన్ గద కేలఁ ద్రిప్పుచున్
మిటమిట మండువేసవిని మించుదివాకరుఁబోలి యుగ్రతన్"[1]

కృష్ణు నెదుర్కొనినాఁడు. ఒంటరిగా పాదచారియై గదతో శ్రీకృష్ణు నెదిరించుటకు దంతవక్త్రుఁడు వచ్చిన ఈసన్నివేశము హిరణ్యాక్షుఁడు వరాహరూపము నెదుర్కొనుటకు వెడలిన ఘట్టమును స్ఫురింపజేయును. సూక్ష్మముగ పరిశీలించినచో దంతవక్త్రునితో పూర్తియైన మూఁడుజన్మలయందు నిట్టివిశేషమే గోచరించును. హిరణ్యాక్షుఁడొక్కఁడే హరినన్వేషించినాఁడు. కుంభకర్ణుఁడొక్కఁడే రామునిపై యుద్ధమునకు వెడలినాఁడు. ఇపుడును దంతవక్త్రుఁడు మాత్రమే దాడికివచ్చినాఁడు. శాపప్రారంభ సమాపనముల ప్రత్యే వార మొకరీతిలోనే జరిగినది. నారాయణ హిరణ్యాక్షులకును గదా యుద్ధమే జరిగినది. శ్రీకృష్ణ దంతవక్త్రులకును గదాయుద్ధమే జరిగినది. నారాయణునకు కలిగిన యుద్ధకుతూహలము శస్త్రాస్త్రప్రయోగములతో పరిపూర్ణనిర్వహణము పొందినది. అస్త్రము సమంత్రకము. శస్త్రము భుజప్రయోజ్యము. యుద్ధారంభము సాధారణ శస్త్రములతో ప్రారంభించి, శత్రువు సామాన్యుఁడు కాఁడనుకొనినపుడు మాత్రమే అస్త్రమును ప్రయోగించుట వీరధర్మము. హిరణ్యాక్షుని తోడి యుద్ధమున నారాయణుని శస్త్రకౌశల ప్రదర్శనోత్సాహము

1. శ్రీమదాంధ్రభాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము
పద్యము - 915 పుట - 446

నెరవేరినది. కుంభకర్ణునకు శస్త్రములచే మరణము లేకపోవుటచే బ్రహ్మాస్త్ర ప్రయోగమవసరమైనది. మొదటి రెండుజన్మలలోనే భగవత్సంకల్పము నెరవేరినది. కనుకనే పార్షదుల శాపశేషమును నెరవేర్చుటకే భగవంతుడాయుధమును పట్టెను గాని యుద్ధోత్సాహమిట కన్పట్టదు. శిశుపాలునితో యుద్ధమే లేదు. దంతవక్త్రునికి మాత్రమొక్క గదాప్రహారము ప్రసాదించినాడు. అదియు నిర్నిమిత్తము కాకుండ దంతవక్త్రుడొనర్చిన నిందను, ఆతని ప్రథమప్రహారమును నిమిత్తముగ స్వీకరించినాడు.

దంతవక్త్రుడు శిశుపాల, పౌండ్రక, సాల్వులవధకు ప్రతీకారముగ గదాపాణియై కృష్ణునిపై దండెత్తివచ్చి,

"...దిష్ట్యాదిష్ట్యా భవానద్య మమ దృష్టిపథం గతః"
"త్వం మాతులేయో నః కృష్ణమిత్రధ్రుఙ్మాం జిఘాంససి
అతస్త్వాం గదయా మందహనిష్యే వజ్రకల్పయా"

"తర్హ్యానృణ్యముపైమ్యజ్ఞ మిత్రాణాం మిత్రవత్సలః
బంధురూపమరిం హత్వా వ్యాధిం దేహచరం యథా"1

అని నిందించినాడు. ఈనిందాశ్లోకములను శ్రీధరస్వామి స్తుతిపరముగ వ్యాఖ్యానించినాడు.

"జన్మత్రయేణ అన్విష్యమాణః అద్య బ్రహ్మశాపావసానే భవాన్ మమ స్వామీ దృష్టిపథం గతః ప్రాప్తః ఏతద్దిష్ట్యాదిష్ట్యా భద్రం అతి హర్షే వీప్సా. (4) కించ. త్వమితి. హేకృష్ణ త్వమస్మాకం మాతులేయో బంధుః. ఏవమపి మిత్రధ్రుక్ మిత్రాణి ఘాతితవాన్. మాం చ త్వం జిఘాంససి తస్మాదస్మాకం త్వత్తో మృత్యుః సనకా

1. శ్రీమద్భాగవతము, 10-78-4 నుండి 6, పుటలు-506, 507

ద్యనుగ్రహ ప్రాప్తోనూనం దుర్వారః అతస్త్వామేతావన్మాత్రమహం యాచే. కిం తత్ తదాహ - హే అమంద సర్వసహన సమర్థ. క్షాత్రధర్మేణ సేవితుం గదయా త్వాం హనిష్యే ప్రహరిష్యామి. తామేకవారం సహస్వేతి. నను వజ్రతుల్యాం త్వద్గదాం కోవా సహేత? నైవమిత్యాహ- అవజ్రకల్పయా ఉత్పల మాలావదతి కోమలయేత్యర్థః. 5) నన్వేవం హననేక స్తవ పురుషార్థస్తమాహ - తర్హీతి. అజ్ఞః న విద్యతే జ్ఞో యస్మాత్ తస్యసంబుద్ధిః హే సర్వజ్ఞే త్యర్థః. పరమార్థతః స్వామినమ్. ఏతద్దేహసంబంధేన బంధురూపమ్. బ్రహ్మశాపేన తు శత్రుత్వేన ప్రతీతం త్వాం హత్వా మిత్రాణా మానృణ్యం ఉపైమి ఉపైష్యామి. విశేషేణ అధీయతే మనసి చింత్యత ఇతి వ్యాధిః దేహే అంతర్యామి తయా చరతీతి తథా. తమీశ్వరం హత్వా క్షాత్రధర్మేణ ఆరాధ్య. హంతేర్గత్యర్థస్య జ్ఞానార్థత్వాత్ జ్ఞాత్వేతి వా. తేన యథా పిత్రాదీనామానృణ్యముప యంతి తద్వదితి. (6)"1

'మూఁడు జన్మలనుండి యన్వేషింపుచున్న నిన్నినాఁడు మహర్షుల శాపము పూర్తికావచ్చినందున చూడఁగలిగితిని'. 'దిష్ట్యా దిష్ట్యా' అనఁగా భాగధేయముచేత ననుదానికి ద్విరుక్తి. హర్షాతిశయమున వీప్స. 'నీవు మా మేనమామకుమారుఁడ వగుటచే పోరాని చుట్టమవు. అయినను (మాయందనుగ్రహముచే) నామిత్రుల సంహరించితివి. అందువలన సనకాదుల శాపప్రాప్తమైన ఈయనుగ్రహము పరిహరింపరానిది. అందులకే నిన్నింతమాత్రమే కోరుచున్నాను. సర్వసహనసమర్థుఁడా! ఆకోరిక యేమనఁగా, క్షాత్రధర్మము ననుసరించి నిన్ను సేవించుటకు (వజ్రకల్పమైన) ఉత్పలకోమలమైన గదతో నినొక్కమారు కొట్టెదను.'

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, 10-78-4 నుండి 6 శ్లోకములకు శ్రీధరీయము, పుటలు - 506, 507

ఇచట శ్రీధరస్వామి 'హానిష్యే వ్రజకల్పయా' అనుదానిని పూర్వరూపసంధిగా నర్థాంతరమున నన్వయించినాడు. అవ్రజకల్పయా - పూర్వరూపసంధి. "తద్వ్యాన్నృణ్యమ్" అనుశ్లోకమునందలి 'అఙ్ఞ' శబ్దమును నిందాపరముగ నఞ్ సమాసముగను, స్తుతిపరముగ బహువ్రీహిగను, హిరణ్యాక్షుని వధసందర్భములోవలె నిచటను శ్రీధరుడు వ్యాఖ్యానించినాడు. 'ఆనృణ్యమ్' అనగా ఋణము తీర్చుకొనుట. ఈ దేహసంబంధమైన ఋణశేషము తీర్చుకొనవలసి యున్నదని గూఢార్థము. 'వ్యాధి' శబ్దము విశేషధ్యానపరమని శ్రీధరీయాభిప్రాయము. విశేషముగా మనసునందు ధ్యానింపబడునది. ఆధ్యానమునకు దేహమాధారము. విశేషముగా దేహమునందంతర్యామియై చరించుచున్న భగవంతుడని తాత్పర్యము. వ్యాధిశబ్దమునకు ప్రకృతిప్రత్యయవిభాగ మిట్టియర్థమునకు యౌగికమై అనుకూలించును.1

ఆంధ్రభాగవతమున దంతవక్త్రుని వాక్కులలో నిట్లు స్తుత్యర్థము స్పష్టముగ కన్పట్టుచున్నను, వారికిని హరిపార్షదులకునుగల సంబంధము సూచితము.

దంతవక్త్రుడు పండ్లు పటపటకొఱకుచు తనపై నెత్తిరాగా,

1. వి, ఆఙ్ అను రెండుపసర్గలు పూర్వమందున్నచో "డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః" అను ధాతువునుండి యీరూపము నిష్పన్నము. ధరించుట, పోషించుట అని ధాత్వర్థము. ధాతువునకుపసర్గ ఉపపదముగా నున్నపుడు కర్మవాచకమైన అధికరణమును బోధించుచు 'కి' అను ప్రత్యయమువచ్చును. దీనియందు 'ఇ'కారము మిగులును. ధాతువులోని 'ఆ'కారమునకు "ఆతో లోప ఇటిచ" అను సూత్రముచే లోపము. "ఉపసర్గే ఘోః కిః", "కర్మణ్యధికరణేచ" సిద్ధాంతకౌముది, 4వ భాగము 3-3-92, 3-3-93 పుట-629

"వడిఁజను దేరఁజూచి యదువల్లభుఁడుల్లము పల్లవింప న
వ్వడు గదఁగేలఁబూని రథముఁ దయమొప్పఁగడిగ్గి యుగ్రతన్[1]

ఎదురునడచినాఁడు. హరి తనపార్షదులకిచ్చిన వాగ్దానము నెర వేర్పవలసిన సమయమాసన్నమైనది. శాపావధి పూర్తియైనది. కావున స్వామికి ఉల్లము పల్లవించినది. "నీవు మదీయ భాగ్యంబునంజేసి నేఁడు నాదృష్టిపథంబునకు గోచరుండవైతివి" అను దంతవక్త్రుని పలుకులును భావస్ఫోరకములే.

ఈవిధముగ పరుషవాక్యముఁ చే భగవంతుని బాధించినట్లు దంతవక్త్రుఁడు తనకార్యము నిర్వహించినాఁడు. హిరణ్యాక్షవధ యందు వలెనే యథార్థముగా కర్తవ్య నిర్వహణమునకుపాయ మైనది, ఫలితమే కౌమోదకీ ప్రహారము.

"తతస్సూక్ష్మతమం జ్యోతిః కృష్ణమావిశదద్భుతమ్
పశ్యతాం సర్వభూతానాం యథాచైద్యవధే నృప"[2]

అప్పుడు నిఖిలభూతంబులు నాశ్చర్యంబునొందఁ దద్గాత్రంబున నుండి యొక్క సూక్ష్మతేజంబు వెలువడి గోవిందుని దేహంబుఁ బ్రవేశించె"[3]

కౌమోదకీ ప్రహారముతో దంతవక్త్రునకురోవిదారమై, ఒక మహాజ్యోతి అతని దేహమునుండి వెలువడి కృష్ణునిలో లీనమైనది. ఈ విధముగ దంతవక్త్రుఁడు తిరిగి హరిపార్షదత్వ మందినాఁడు.

---

1. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము
   పద్యము – 916 పుట – 446
2. శ్రీమద్భాగవతము, 10-78-11 పుట-507
3. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము
   వచనము – 919 పుట – 447

శిశుపాలుని సాధకత్వము

కర్మసంస్కారము మిగిలి హిరణ్యకశిపుఁడు రావణుఁడై, రావణుఁడు శిశుపాలునిగ జన్మించిన కథ సప్తమస్కంధమున ప్రసిద్ధము. మహాభారతమున హిరణ్యకశిపుని యంశతో శిశుపాలుఁడు జన్మించినట్లు వర్ణితము. అనగా రావణాంశమునుకూడ భారతమంగీకరించినట్లే. మహాభారతానుసారమును శిశుపాలుఁడు విష్ణుపార్షదుఁడనుట నిర్వివాదము.[1] భారత భాగవతములందు శిశుపాలుఁడు వైరభక్తునిగనే ప్రసిద్ధుఁడు. భారతమున శిశుపాల వాగ్వాద మధికముగ నున్నను, ఆతనిభక్తికి భాగవతమే ప్రధాన ప్రమాణము. వైరభక్తికి భాగవతమున శిశుపాలుఁడే ప్రధానోదాహరణముగ గ్రహింపఁబడినాఁడు. వైరభక్తి ప్రస్తావన వచ్చిన ప్రతిసందర్భమునను[2] శ్రీమద్భాగవతమున శిశుపాలుఁడే ప్రథమముగ నుదాహరింపబడుట ఆతని వైరభక్తికి నిదర్శనము. శిశుపాలుని వైరభక్తి నారదమహర్షికిని స్తోత్రపాత్రము. మహర్షి స్తోత్రపాత్రమైన నీయర్థము కేవలద్వేషసంపా

---

1. ఈ విషయము మహాభారత సాధన సమన్వయమున నీలకంఠవ్యాఖ్యానుసారము ప్రకరణోచితముగ నిరూపింపఁబడును.
2. "గోప్యః కామాద్భయాత్కంసో ద్వేషా చ్చైద్యాదయో నృపాః..."

   7-1-31 పుట - 12

   "ఉక్తం పురస్తాదేతత్తే చైద్యస్సిద్ధిం యథాగతః
   ద్విషన్నపి హృషీకేశం కిముతాధోక్షజ ప్రియాః"

   10-29-13 పుట - 308

   "కామోత్కంఠత గోపికల్ భయమునం గంసుండు వైరక్రియా
   సామగ్రిన్ శిశుపాల ముఖ్యనృపతుల్ ... ..." 7-18, పుట - 6
   "మును నే జెప్పితిఁ జక్రికిం బగతుఁడై మూఢుండు చైద్యుండు...",
   "బాంధవముననైన బగనైన వగనైన" దశమస్కంధము, పూర్వభాగము
   పద్యములు - 972, 973 - పుట - 252

ద్యము కాదు. ద్వేషమాత్ర సాధ్యమైనచో ప్రత్యుదాహరణములుగ నిచ్చిన వేనాదులకుకూడ నీసంస్కారమున్నట్లు చెప్పవలసియుండును.

శ్రీకృష్ణునకు, శిశుపాలునకు వైరము జాతిసిద్ధముకాని, జన్మసిద్ధముకాని, రాజకీయముకాని కాదు. శిశుపాలునకిట్టి ప్రత్యక్షసంబంధము చెప్పుటకవకాశ మేపురాణమునను లేదు. ద్వేషనిమిత్తము చెప్పుటకు నవకాశము లేదు. రాజకీయమైన వైరము పరంపరాగతమైనది. రాజులలో సహజశత్రువులు, సహజమిత్రులు, కృత్రిమశత్రువులు, కృత్రిమమిత్రులు నని నాలుగువిధములుగ వైరము, స్నేహము సంభవించు పద్ధతులను రాజనీతిశాస్త్రము చెప్పను. జరాసంధ, కాలయవన, కంసులకు శ్రీకృష్ణునితో వైరమున్నది. వైరము కలిగియుండుటకుఁగల యవకాశములు సహజవైరమునకు చెందినవి. దీనివలన శత్రుత్వము బలపడదు. కృత్రిమమనఁగా క్రియా నిర్వృత్తమైనది. కృత్రిమశత్రువు సహజశత్రువునకంటె వైరభావము నధికముగా కలిగించును. అవకాశము లుండుట వేఱు, వానిని వినియోగించుట వేఱు. వైరమున కవకాశమున్నంత మాత్రమున పెంచువారు లేకున్నచో నది పెరగదు. అట్లే స్నేహమును. జరాసంధునితో శిశుపాలునకుగల మైత్రి కృష్ణునితో సహజశత్రుత్వమగును. అది కృష్ణ శిశుపాలుర విరోధమునకు చాలనిది. శత్రుత్వముఁగూర్చి రాజనీతిజ్ఞు లిట్లు చెప్పినారు.

“సఖాగరీయాన్ శత్రుశ్చ కృత్రిమస్తౌహి కార్యతః
స్యాతామ్మిత్రౌ మిత్రేచ సహజ ప్రాకృతావపి”1

మిత్రుఁడు కాఁదగిన వాఁడపకారమువలన శత్రువు కావచ్చును. అట్లే శత్రువును నుపకారముపొంది మిత్రుఁడు కావచ్చును.

---

1. మాఘకావ్యము, సర్గ - 2 శ్లోకము - 36 పుట - 40

అందువలన నుపకారాపకారరూపమైన క్రియలచే కలిగిన మైత్రీవైరములు బలవత్తరములు. ఉపకారియగు శత్రువుతో సంధిచేసికొన వచ్చును. అపకారియగు మిత్రుని పొరపాటునను దరిజేరనీయరాదు. ఈలక్షణము కృష్ణశిశుపాలుర వైరమునకును మాఘకవి యన్వయించినాఁడు. బంధుత్వమునుబట్టి శిశుపాలుఁడు కృష్ణునకు సహజమిత్రుఁడు. జరాసంధాదుల సంబంధమునుఁబట్టి సహజశత్రువు. ఇట్టి మిత్రత్వము కాని, శత్రుత్వముకాని శిశుపాలునకు మోక్షమిచ్చుటకు హేతువులు కావు. నేటికిని అధికారులు తామనుగ్రహింపఁదలఁచిన వారిని రక్షింపఁదలఁచినపుడుకాని, ఉన్నతస్థితిని కల్పించుటకుకాని అందుకుతగిన అర్హతను ఆశ్రితులకు కల్పించుటయో, ఆశ్రితుల యర్హతకు తగిన పదవిని ప్రసాదించుటయో చూచుచున్నాము. అట్లే కైవల్యసిద్ధికి శిశుపాలున కర్హత కల్పించుటకు భగవానుఁడు ప్రయత్నించినాఁడు. ఆప్రయత్నమే రుక్మిణీహరణము. తత్ప్రయత్నముతోనే వైరానుబంధము తీవ్రమైనది. భక్తులకు లేని యవసరము భగవంతునకేల యుండవలెనను ప్రశ్న యుత్పన్నమగును. మూఁడు జన్మములలో వైరమును తీర్చి, తిరిగి పార్షదత్వమును ప్రసాదింతునని భగవంతుఁడు పార్షదుల ననుగ్రహించిన కథ యిట స్మరణీయము. నారాయణుఁడు సత్యసంధుఁడు. ("సత్యా సంధా యస్య సః సత్యసంధః" అని శంకర భగవత్పాదులు).

అదికాక ఒక్కమారు శరణన్నచో సమస్త ప్రాణులకు నభయమిచ్చెదనను ప్రతిజ్ఞకలవాఁడు స్వామి.

"సకృదేవ ప్రపన్నాయ తవాస్మీతిచ యాచతే
అభయం సర్వభూతేభ్యో దదామ్యేతద్వ్రతం మమ"

(శ్రీమద్రామాయణము)

కాలవశమున శిశుపాలునియందు సంస్కారము లోపించినది. పార్షదులనన్య శరణ్యులు. వారు శాపకాలమున

"భూయాదఘోని భగవద్భకారిదండో
యోనౌ హరేత సురహేలన మప్యశేషమ్"[1]

అని చతుస్సనులను ప్రార్థించుచు, శాపకాలమున భగవత్స్మృతి నశింపకుండునట్లు వేడికొనిరి. మునులకు మారుగా శ్రీహరి తానే వారికి అభయమిచ్చి, ఆభక్తి వైరరూపమున నుండునట్లను గ్రహించినాడు. శిశుపాలుని యౌవనదశవలకు వైరస్మరణము కలిగినట్లు భారత భాగవతములయందు గోచరింపదు. "అనన్యాశ్చింతయంతో మామ్" అని తాను చేసిన ప్రతిజ్ఞను నిర్వహించుటకు భగవానుడు స్వయముగా వైరము కల్పింపవలసి వచ్చినది. రుక్మి వైద్యునకు నిశ్చయించిన రుక్మిణిని కొనితెచ్చుటతో కృష్ణుడు వైరమును ప్రారంభించినాడు. ఇట్లు ప్రారంభించుట

"తత స్తం మ్రియమాణంతు కాష్ఠపాషాణ సన్నిభమ్
అహంస్మరామి మద్భక్తం నయామి పరమాంగతిమ్"[2]

అను భగవద్వాక్యమున కనుకూలము.

నాటినుండి శిశుపాలుడు వైరముతో కృష్ణుని నిరంతర స్మరణ చేసినాడు.

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, 3-15-36 పుట - 381

2. ఈ వరాహవచనము విశిష్టాద్వైత సంప్రదాయానుసారముగ [illegible] వేదవాక్యము. కల్యాణపత్రిక - వరాహపురాణము పుట - 18 ప్రభుదత్తబ్రహ్మచారి వ్రాసిన వ్యాసము. [illegible] చెప్పియున్నారు.
కంచి శ్రీరామానుజ పీఠాధిపతులగు అణ్ణంగరాచార్య స్వామివారు [illegible] 'రామానుజ గ్రంథమాలా' అనుపేరుతో [illegible] ప్రచురించినారు. ఇయ్యది భగవద్రామానుజ [illegible]

శ్రీధరస్వామి శ్రీశుకునివంటి జ్ఞానియై నృసింహోపాసకుడై భగవత్తత్త్వమును గ్రహించినాడని ప్రసిద్ధి.

"వ్యాసో వేత్తి శుకో వేత్తి రాజా వేత్తి న వేత్తి వా
శ్రీధరః సకలం వేత్తి శ్రీనృసింహ ప్రసాదతః"1

అట్టి శ్రీధరుడు సంస్కృతభాగవతమున, ప్రథమజన్మయందు హిరణ్యాక్షుడౌనట్టి నిందకు అర్థాంతరమును వ్యాఖ్యానించినట్లే శిశుపాలుని వాక్యములకును స్తుతిపరమైన అర్థమును నిరూపించినాడు.

ధర్మజుడు రాజసూయ యాగానంతరము శ్రీకృష్ణునకగ్రపూజ యొనర్చినాడు. శిశుపాలుడందుల కంగీకరింపక కృష్ణుని నిందించినాడు.

"సదసస్పతీ నతిక్రమ్య గోపోయం కులపాంసనః
యథా కాకః పురోడాశం సపర్యాం కథమర్హతి"
"వర్ణాశ్రమకులాపేత స్సర్వధర్మ బహిష్కృతః
స్వైరవర్తీ గుణైర్హీన స్సపర్యాం కథ మర్హతి"
"యయాతినైషాం హి కులం శప్తం సద్భిర్బహిష్కృతమ్
వృధాపానరతం శశ్వత్సపర్యాం కథమర్హతి"
"బ్రహ్మర్షి సేవితాన్ దేశాన్ హిత్వైతే బ్రహ్మవర్చసమ్
సముద్రం దుర్గమాశ్రిత్య బాధంతే దస్యవః ప్రజాః"2

పై శ్లోకముల వాచ్యార్థమిది :

'యోగ్యులైన సభాసదులను వదలి, కులదోషకుడగు నీగోపాలుడు పూజార్హుడెట్లగును? కాకి పురోడాశమును స్వీకరించుట కర్హ

1. పురాణ విమర్శ (హిందీ), బలదేవోపాధ్యాయ పుట – 571
2. శ్రీమద్భాగవతము, 10–74.35 నుండి 38 పుట – 496

మగునా? వర్ణాశ్రమ ధర్మముల పరిత్యజించి సర్వధర్మములచేతను బహిష్కరింపఁబడిన వాఁడై, స్వేచ్ఛాచారియై, గుణహీనుఁడైన యీతఁడు పూజకర్హుఁడెట్లగును? యయాతి మహారాజే వీరికులమును సజ్జనులచే బహిష్కరింపఁబడునట్లు శపించినాఁడు. వ్యర్థమైన, పానాసక్తమైన ఈకులమెట్లు పూజ్యమగును? బ్రాహ్మణులచే, ఋషులచే పరిత్యజింపఁబడిన, అమంగళమైన సముద్రదుర్గము నాశ్రయించి ప్రజలను బాధించుచున్నాఁడు.'

ఈశ్లోకములకు స్తుత్యర్థముగా వ్యాఖ్యానించిన శ్రీధరీయము :

"సదస్పతీనితి. అస్యైవ వాస్తవోऽర్థః పూర్వవదున్నేయః. సదస్పతీనితి. గోపః వేద పృథివ్యాది పాలక ఇత్యర్థః. కుత్సితం వేద విపరీతం లపంతీతి కులపాః పాషండాః. తాన్ అసతే ఘాతయతీతి కులపాంసనః. అకాకః. కం చ అకం చ కాకే సుఖదుఃఖే. తే న విద్యేతే యస్య సః అకాకః. అప్రకాశ ఇత్యర్థః. న యథా అప్రకాశో మో దేవయోగ్యం కేవలం పురోడాశాది మాత్రం నార్హతి అపితు సర్వస్వమపి. తథాయం శ్రీకృష్ణోऽపి బ్రహ్మర్షియోగ్యం సపర్యామాత్రం కథమర్హతి కింతు స్వాత్మసమర్పణమప్యర్హతీత్యర్థః. (35) వర్ణేతి. వర్ణాశ్రమకులేభ్యః అపేతః బ్రహ్మత్వాత్. శ్రు. "అనామగోత్ర" మితి శ్రుతేః. అత ఏవానధికారిత్వాత్ సర్వైర్ధర్మై ర్బహిష్కృతః. స్వైరవర్తీ పరమేశ్వరత్వాత్. అత ఏవ నిర్గుణః తమ ఆదరహితః. ఏవం భూతో జీవానాం యోగ్యం తుచ్ఛం సపర్యామాత్రం కథమర్హతీత్యర్థః. (36) యయాతినేతి. అపిచ కథం వర్జనీయో మాదృశైరేషాం యదూనాం మహిమా. యస్మాదేషాం కులం యయాతినా శప్తమపి కిం సద్భిర్బహిష్కృతమ్. అపితు శిరసా ధృతం. కిం చ. అస్మదాది కులవత్ వృథాపానరతం కిం. అపితు. అతిశయితాచార మిత్యర్థః. అహో యదూనామేవ తాదృశం మాహాత్మ్యం యదుకుల వృద్ధస్య యయాతేః శాపో న ప్రాపహ్నా

యాదిత్యాది. అయం తు సాక్షాదీశ్వరః. అతః సపర్యామాత్రం కథమర్హతీత్యర్థః" (37) 1

'గోశబ్దమునకు భూమి, వేదము, ధర్మము మున్నగు నర్థములు కలవు. గోపాలుఁడనఁగా వేదధర్మరక్షణ తత్పరుఁడని తాత్పర్యము. కు + లప + అంసనః అని పదచ్ఛేదము. కుత్సితమైన వేదవిరుద్ధమతము ననుసరించువారిని ధ్వంసము చేయువాఁడని భావము. "యథాశాః" అనుదానియందు యథా + అశాః అని ఛేదము. 'శమ్' అనఁగా సుఖము. 'అశమ్' అనఁగా దుఃఖము. ఆ రెంటి నతిక్రమించినవాఁడు సుఖదుఃఖాతీతుఁడు. అట్టివాఁడు కేవల పురోడాశమునకే కాక సమస్త ప్రదానమునకు నర్హుఁడని భావము. అట్లే వర్ణాశ్రమ కులముల కతీతుఁడై, సర్వధర్మములకు నూర్ధ్వభాగముననుండి, విధినియతుఁడు కాక, త్రిగుణాతీతుఁడైన పరమేశ్వరునకీ సపర్య పర్యాప్తమా? యయాతి యంతటి వానికిని పొగడరాని యదుకుల మహిమ అల్పులమైన మా వంటివారికెట్లు తెలియును? యయాతి శాపమునకు గురియయ్యు యదుకులము మహిమ తరుగనిది అయ్యెననియు చెప్పవచ్చును. అందువలన సాక్షాదీశ్వర స్వరూపుఁడైన నారాయణునకీపూజ పర్యాప్తమా?' (నను స్తవింపఁదగును).

అని శిశుపాలుని స్తుతి. ఇట్లే ఈసందర్భమంతయు స్తుతిపరముగ శ్రీధరుడన్వయించినాఁడు.

పోతనకూడ శ్రీధరుని భావమును గ్రహించి, రెండువిధములైన అర్థములయందు నన్వయించునట్లు వ్యాజస్తుతిగనే ఈ సందర్భమును కూర్చినాఁడు.

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, 10-74-35 నుండి 37 శ్లోకములకు శ్రీధరీయము పుట - 496

"గురుదేవ శూన్యుండు కులగోత్రరహితుండు
దలిదండ్రు లెవ్వరో తడవఁగాన
మప్పులబోరలెడు నాదిమధ్యావ
సానంబులందరయమానంబు లేదు
బహురూపియై పెక్కుభంగుల వర్తించు
వావివర్తనములు వరుస లేవు
పరికింప విగతసంబంధుండు దలపోయ
మానిమిత్తంబున మానిసయ్యెఁ

బరగమున్న యయాతి శాపమునఁజేసి
వాసికెక్కద యీ యదువంశమెల్ల
బ్రహ్మతేజంబు నెల్లఁగోల్పడిన యితఁడు
బ్రహ్మఋషి సేవ్యుఁడగునె గోపాలకుండు",

"జారుఁడు జన్మావధియును
జోరుఁడు మువ్వొకలాఁడు సుమహితపూజా
చారక్రియలకు నర్హుఁడె
వారక యితఁడనుచు నశుభవాక్యస్ఫూర్తిన్"[1]

కృష్ణుఁడు కులగోత్రములు లేనివాఁడనియు, సంజనన మెఱుఁగ రానిదనియు, తమతోడి బంధుత్వము వలననే ఆయనకు గుర్తింపు లభించినదితప్ప నాతఁడు వావివర్తనములు లేనివాఁడనియు నిత్యాదిగ నిందార్థము. ఇఁక శ్రీకృష్ణుఁ డాదిమధ్యాంతరహితుఁడైన, అమేయుఁ డైన, వేదధర్మరక్షణపరుఁడైన, త్రిగుణాతీతుఁడైన సాక్షాదీశ్వరుఁ డని స్తుతి. మానిమిత్తంబుగ ననుచో మా- లక్ష్మీనిమిత్తముగనని చమ

1. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము
పద్యములు - 790, 791 పుటలు - 432, 433

త్కృతి. 'పెక్కుభంగుల వర్తించువాఁడు', 'విగతసంబంధుండు', 'మహోన్మీలాఁడు' ఇత్యాది విశేషణములు గంభీరార్థ స్ఫోరకములు.

హిరణ్యాక్షవధ సందర్భమువలెనె కర్తవ్యనిర్వహణమునకై భగవానుఁడు యథాశ్రుతార్థమును గ్రహించినాఁడు. ఆయన చక్రాయుధముతో శిశుపాలుని మస్తకమును ఖండింపఁగా,

"చైద్యదేహోత్థితం జ్యోతిర్వాసుదేవముపావిశత్
పశ్యతాం సర్వభూతానాముల్కేవ భువి ఖాచ్చ్యుతా"1

"మునివరులును జనపతులును
గనుఁగొని వెఱఁగందఁ జైద్యగాత్రమునందుం
డనుపమ తేజము వెలువడి
వనజోదరు దేహమందు వడిఁజొచ్చె నృపా"2

సర్వులు నాశ్చర్యచకితులై వీక్షించుచుండ శిశుపాలుని దేహమునుండి అనుపమ తేజము వెలువడి వాసుదేవునిలో ప్రవేశించినది.

"జన్మత్రయానుగుణిత వైరసంరబ్ధయా ధియా
ధ్యాయం స్తన్మయతాం నీతో భావో హి భవకారణమ్"3

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, 10-74-46 పుట-497
2. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తరభాగము
పద్యము - 795 పుట - 433
3. శ్రీమద్భాగవతము, 10-74-47 పుట-497
దీనికి శ్రీధరీయము : "జన్మత్రయే అనుగుణిత మనువర్తితం యద్వైరం తేన సంరబ్ధయా ఆవిష్టయా తన్మయతాం తత్స్వరూపతాం యాతః. పునః పార్షదో బభూవేత్యర్థః. అత్రహేతుః. భావో హీతి. భావో భావనా అనుధ్యానమ్ భవస్య ద్వేయాకార జన్మనః కారణం పేశస్కారీ ధ్యానేన కీటాదౌ తథా దృష్టత్వాదిత్యర్థః" పుట - 497

"మధురై త్యాంతకుమీది మత్సరమునన్ మ త్రిల్లి జన్మత్రయా
వధియై ప్రొద్దుఁ దదీయ రూపగుణ దివ్యధ్యానపారీణ ధీ
నిధియై నాటన్ శిశుపాలభూవిభుఁడు తా నిర్ధూత సర్వాఘుఁడై
విధిరుద్రాదులకందరాని పదవిన్ వేపొందె నుర్వీశ్వరా"[1]

ఇట్లు శిశుపాలుఁడు జన్మత్రయావధి కృష్ణ రూపగుణ దివ్య ధ్యాన పారీణుఁడై విధిరుద్రాదులకు లభింపని స్థానమును పొందినాఁడు.

సంస్కృతమహాభారతమునకు ప్రామాణిక వ్యాఖ్యాతయగు నీలకంఠపండితుఁడు శ్రీమద్భాగవతమును ప్రమాణముగగొని, శిశుపాలుఁడు కృష్ణుని నిందించిన సందర్భమును స్తుతిపరముగ 'భావ దీప వ్యాఖ్య' యందు వ్యాఖ్యానించినాఁడు.

శిశుపాలునకు కైవల్యమొసఁగదలఁచి, కృష్ణుఁడే ఆతనిబుద్ధిని వైరాభిముఖముగ తీవ్రమొనర్చి వానిననుగ్రహింపఁ గోరుచున్నాఁడని భీష్ముని యభిప్రాయము.

"నైషాచేదిపతేర్బుద్ధిః యథా త్వాహ్వయతేచ్యుతమ్
నూనమేష జగద్భర్తుః కృష్ణస్యైవ వినిశ్చయః"[2]

మహాభారతమునందలి యీవాక్యములవలన శిశుపాలుని దోషము తొలఁగిపోయినది. ఇపుడు శ్లోకములను స్తుతిపరముగ వ్యాఖ్యానింపకున్నను దోషములేదు. భగవంతుఁడు సర్వసముఁడగుటచే నిందాస్తుతులకు భేదముండదు. కావున వ్యాఖ్యాతలు శిశుపాలుని వైరభక్తి తాత్పర్యమును కొనియాడుటకే స్తుతికల్పన మొనర్చినారని చెప్ప

1. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, దశమస్కంధము, ఉత్తర భాగము
పద్యము – 799 పుట – 483
2. మహాభారతము, సభాపర్వము, 44వ అధ్యాయము, శ్లోకము–1 పుట–72

చ్చెను. అందువలన స్తుతిపరత్వమును విస్తారముగ నిరూపింప నవసరము లేకున్నను, స్థాలీపులాకముగ నిట చూపఁబడుచున్నది.

> పృథివ్యాం సాగరాంతాయాం యో వై ప్రతిసమో భవేత్
> దుర్యోధనం తం రాజేంద్రమతిక్రమ్య మహాభుజమ్"1

సమస్త భూవలయమునకును చక్రవర్తి కాఁదగిన దుర్యోధనుని వదలి శ్రీకృష్ణునకగ్రపూజ చేయుటయం దౌచిత్యమేమని నింద.

'వై ప్రతి సమః' అనుదానినేకపదముగ నన్వయించి, 'విగతః ప్రతిసమో యస్య' - అనఁగా అతులుఁడని స్తుత్యర్థమున నీలకంఠీయము (పుట - 73)

> "అథచైషాం నతే బుద్ధిః ప్రకృతం యాతి భారత
> మయైవ కథితం పూర్వం భూలింగ శకునిర్యథా"2

'నేలలో తలదూర్చి నివసించు నొకపక్షి తనచుట్టునున్న విశాల ప్రపంచమును చూడలేనట్లు, నీవును (ధర్మజుఁడు) కృష్ణపరుఁడవై లోకములోని మహాత్ములను కానలేకున్నావ'ని నింద.

"తే త్వత్సంబంధినాం యేషాం పుంసాం బుద్ధిః ప్రకృతిం న యాతి. స్వకారణే న లీయతే. తర్హి పులింగ శకునిః యథా అన్య ద్వదత్ అన్యత్కరోతి తద్వత్ తే శుద్ధం కామయంతే శబలం వదంతీత్యర్థః. భువం లింగతీతి భూలింగో బిలశాయీ పక్షి విశేషః"3

'భూమియందవతార విశేషమును ధరించిన పరమాత్ముఁడు భౌతిక లక్షణములతో తాదాత్మ్యము చెందక, వానికతీతుఁడై సర్వ

---

1. మహాభారతము, సభాపర్వము, 44వ అధ్యాయము, శ్లోకము-15 పుట-73
2. మహాభారతము, సభాపర్వము, 44వ అధ్యాయము, శ్లోకము-27 పుట-73
3. పై 27వ శ్లోకమునకు నీలకంఠీయము పుట - 73

పూజ్యుఁడగునని స్తుతి. 'అన్యద్వదతి', 'అన్యత్కరోతి' అను నీలకంఠుని భావములో, చెప్పెడుదానికంటె భిన్నమైనది, అనఁగా స్తోత్రమనియే తాత్పర్యము. శిశుపాలునకు కృష్ణుఁడు తప్ప మఱియొక లోకము కన్పట్టుటలేదని ఉపమానమును శిశుపాలపరముగకూడ నన్వయింప వచ్చును. "తదా స్వస్యైవ శిశున్యూపమత్వమ్"

భారతమున శిశుపాలుఁడు నారాయణాభిన్నుఁడుగ వర్ణింపఁబడి నాఁడు.

"తతః శ్రుత్వైవ భీష్మస్య
చేదిరాడురు విక్రమః
యుయుత్సుర్వాసుదేవేన
వాసుదేవమువాచ హ"1

'భీష్ముని పలుకులువిని, పరాక్రమ సంపన్నుఁడగు చేదిరాజు వాసుదేవునితో యుద్ధముచేయఁ దలఁచినవాఁడై యిట్లనినాఁడు.'

ఇచట 'ఉరువిక్రమ' శబ్దము శిశుపాలునకు నారాయణాభేద సూచకమని నీలకంఠుఁడు.

"ఉరువిక్రమః ఉరుః మహాన్ విశ్వవ్యాపీ విక్రమః
పాదవిక్షేపో స శిశుపాలో హరిణాసహాభేదాత్"2

శిశుపాలుఁడు తేజోరూపుఁడై కృష్ణసాయుజ్యమును పొందిన దానికి ప్రమాణముగ నీలకంఠుఁడిట భాగవత సప్తమస్కంధములోని శ్లోకములనే ప్రమాణముగ చూపినాఁడు.

"యథోక్తం శ్రీమద్భాగవతే";

---

1. మహాభారతము, సభాపర్వము, 45వ అధ్యాయము, శ్లోకము-1 పుట-74
2. పై శ్లోకమునకు నీలకంఠీయము పుట-74

"గోప్యః కామాద్భయాత్కంసో ద్వేషాచ్చైద్యాదయో నృపాః
సంబంధాద్వృష్ణయః స్నేహాద్యూయం భక్త్యావయం విభో"1

మహాభారతమునందును, తద్వ్యాఖ్యయందును ఈవిధముగ శిశుపాలుఁడు వైరభక్తిసాధకుఁడనుట సప్రమాణముగ నిరూపితము. నన్నయ మహాభారతాభిప్రాయమును స్తుతికి నకనుకూలముగ నన్వయించుచు కొన్నిసందర్భములలో సూచించినను, యథాశ్రుతార్థమే యధికముగా నాంధ్ర సభాపర్వమున గోచరించును.

శిశుపాలుఁడు కృష్ణపూజను నిరసించుచు భీష్ముని తూలనాడు సందర్భములో,

"పూతనాఘాతంబుఁ జేత నేతరమైన
శకటంబు ద్రోపును జరణ నిహతి
వీకతోఁ గడుఁబూచు మాఁకుల విఱువును
వల్మీకమాత్ర పర్వతము నెత్తి
కొన్ని లావుగలఁడు వీఁడన నేఁడుదివసంబు
లునికియు వృషవధయును నసంగఁ
బమ్మినికృష్ణు బీరమ్ముల్మలు వొగడుచు
నున్ననీనాలుక యొక్కఁడయ్యె
వ్రయ్యవలయు నూఱువ్రయ్యలుగాఁగ న
ట్లయినగాని చాలవతనిఁబొగడ
నెల్లదానినేన యెఱుఁగుదు నెందు వాఁ
డర్ఘ్యదానయోగ్యుఁడయ్యెఁ జెపుమ."2

1. నీలకంఠీయము పుట - 76
2. శ్రీమదాంధ్రమహాభారతము, సభాపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము పద్యము-41 పుట - 647

అనుచు కృష్ణుని యతిమానుష కార్యముల నన్నిటిని అల్పవిష యములుగ ప్రకటించినాఁడు. వాచ్యార్థమున నవియన్నియు నల్ప విషయములని శిశుపాలుఁడన్నట్లు కన్పించుచున్నను, "ఎల్లదాని నేన యెఱుఁగుదు" నను శిశుపాలుని వాక్యముతో నైకార్యములన్నిటికి ననల్పత్వము స్ఫురించును. 'ఎల్లదాని నేన యెఱుఁగుదు' ననుట శిశుపాలుని భగవల్లీలావేతృత్వమును సూచించును.

శిశుపాలుని పలుకులలో యథార్థతాత్పర్యమును స్వీకరించిన భగవానుఁడు చక్రధారలచే నాతని శిరస్సును ఖండింప,

"ప్రల్లదమేది యిట్లు శిశుపాలుఁడు వజ్రహతాద్రితుల్యుఁడై
త్రెళ్ళుడు వానిదైన పృథు దేహము వెల్వడి తేజమంబరం
బెల్ల వెలుంగవచ్చి పరమేశ్వరు దేహముసొచ్చె విస్మయో
త్ఫుల్ల విశాలనేత్రులయి భూపతులెల్లను జూచుచుండగన్."[1]

శిశుపాలుని దేహమునుండి తేజము వెలువడి, పరమేశ్వరుని దేహము సొచ్చినది.

మాఘకావ్య వ్యాఖ్యాతయైన మల్లినాథసూరి శిశుపాలుని పలుకులను భక్త్యర్థపరముగ వ్యాఖ్యానించినాఁడు. పదునాఱవ సర్గ లోని శిశుపాలుని దూతచెప్పిన వాక్యములకధికభాగము మల్లినాథుఁ డర్థాంతరమును ప్రతిపాదించినాఁడు. ముఖ్యముగ రుక్మిణీ హరణ ఘట్టమే వైరహేతువుగ గ్రంథమునను నిరూపితముగుట విశేషము.

రుక్మిణీకల్యాణము రాక్షసవివాహమని ప్రసిద్ధి. రుక్మిణి తననందేశ మున "రాక్షసవివాహమునన్ భవదీయశౌర్యమే యుంకువజేసి కృష్ణ పురుషోత్తమ చేకొనిపొమ్ము వచ్చెదన్" అని చెప్పినట్లు వర్ణించుటచే

1. శ్రీమదాంధ్ర మహాభారతము, సభాపర్వము, ద్వితీయాశ్వాసము
పద్యము - 69 పుట-654

పోతనకును రుక్మిణీ కృష్ణులది రాక్షసవివాహమను నభిప్రాయమున్నట్లున్నది. మల్లినాథుఁడిది రాక్షసవివాహము కాదని స్పష్టముగ చెప్పినాఁడు.

రాక్షసవివాహలక్షణమిది :

"హత్వా ఛిత్వాచ భిత్వాచ
క్రోశంతీం రుదతీం తథా
ప్రసహ్య కన్యాహరణమ్
రాక్షసో విధిరుచ్యతే"1

కన్యబంధువులను సంహరించి లేదా బాధించి, ఏడ్చుచున్న కన్యను బలవంతముగా హరించినచో నది రాక్షసవివాహము. శిశుపాలుని నిందాదృష్టికిది రాక్షసవివాహము. శ్రీమన్నారాయణుఁడు కామజనకుఁడని ప్రసిద్ధి. శిశుపాలుఁడుపంపిన సందేశములో శ్రీకృష్ణుని కామజనకునిగ చెప్పినశ్లోకమిది :

"గురుభిః ప్రతిపాదితాం వధూమపహృత్య స్వజనస్య భూపతేః
జనకోసి జనార్దన స్ఫుటం హతధర్మార్థతయా మనోభువః"2

'ఓ జనార్దనా! తలిదండ్రులచే మా రాజగు శిశుపాలున కీయబడిన భార్యనపహరించి, ధర్మార్థములను హతమొనర్చి నీవిపుడు వాస్తవముగ కామజనకుఁడవైనావు.' "గురుభిః ప్రతిపాదితాం" అనుటయే అసత్యము. ప్రతిపాదించినది రుక్మియే కాని భీష్మకుఁడు కాఁడు. అందువలన నీనింద వైరనిమిత్తమే తప్ప వాస్తవముకాదు. ఈనిందయందును 'జనార్దన' అని సంబోధించుటచేతను, కామజనకుఁ

1. మాఘకావ్యము, 16వ సర్గ, 49వ శ్లోకసందర్భములోని మల్లినాథసూరి వ్యాఖ్యలోని శ్లోకము పుట-399
2. మాఘము సర్గ-16 శ్లోకము-49 పుట-399

డనుటవలనను శిశుపాలుఁడు శ్రీకృష్ణుని శ్రీమన్నారాయణునిగ గుర్తించినట్లు విదితము.

మాఘకావ్యము చివరి నాలుగుసర్గల (16 నుండి 20) యందును వైరానుబంధము భక్తిసాధనా ఫలోన్ముఖముగ నుత్తరోత్తర తీవ్రతతో వర్ణితము.

రాజసూయయాగ సందర్భములో సభనుండి వెడలిపోయిన శిశుపాలుఁడొక దూతమూలమున శ్రీకృష్ణునకు సందేశమంపినాఁడు.

"అభితాదన పత్రపత్రసన్
అతిమాత్రోజ్ఝిత భీరనాస్తికః
వినయోపహిత స్త్వయా కృతః
సదృశోన్యోగుణవానవిస్మయః"1

మల్లినాథుఁడీ సందర్భమున స్తుతిపరమైన యర్థమును ముందు వ్యాఖ్యానించి, అప్రధానముగ పరుషార్థమును వ్యాఖ్యానించుట భక్తిప్రాధాన్యమునకు సూచకము.

"త్వయా సదృశోన్యో గుణవాన్ గుణాఢ్యః కుతః. న కుత్రాపీత్యర్థః. కుత స్త్వం అభితాత్ అనర్థాత్ త్రసన్ అధర్మభీరురిత్యర్థః. అపత్రపో మిత్రపో న భవతీతి అనపత్రపః త్రపావాన్. అకార్య జుగుప్సురిత్యర్థః. అతిమాత్రమత్యంతముజ్ఝితభీః త్యక్తారి భయ ఇత్యర్థః. న అస్తి మతిరస్యేతి నాస్తికః. నాస్తి పరలోకః న భవతీతి అనాస్తికః. ఆస్తిక ఇత్యర్థః. వినయేన అనౌద్ధత్యేన ఉపహితో విశిష్టః వినయవానిత్యర్థః. విస్మయో విశిష్ట గర్వో న భవతీతి అవిస్మయః అగర్వః.

1. మాఘకావ్యము సర్గ-16 శ్లోకము-7 పుట-388

పరుషస్తు - త్వయా సదృశః అన్యః గుణవాన్ న భవతీతి అగుణవాన్ నిర్గుణః కుతః న కుత్రాపీత్యర్థః. కుతః త్వం అహితాత్ శత్రోః త్రసన్ భీరుః. నాస్తి అపత్రపా లజ్జావిశేషః యస్యేత్యనపత్రపః నిర్లజ్జః. నతిమాత్రేణ ప్రమాణేనైవ ఉజ్ఝితభీరపాకృతారిభయః. నతు పరాక్రమణేతి భావః. అస్తిమతిరస్యేతి ఆస్తికః అస్తి పరలోకః. స న భవతీత్యనాస్తికః. నాస్తిక ఇత్యర్థః. వినయోనయాతీతః. అహితో హితాదపేతః విస్మయో విగర్వో న భవతీతి అవిస్మయో గర్వీ గర్వయుక్త ఇత్యర్థః. అత్ర అహితాదితి అర్థశ్లేషః. అన్యత్ర శబ్దశ్లేష ఇతి అనయోః సంకరః".1

శిశుపాలుని పలుకులలో నంతర్గూఢమైయున్న స్తుతి :

అహితాత్ త్రసన్ - అధర్మమునకు భయపడువాఁడు,
అనపత్రపః - అకార్యములయందు జుగుప్సకలవాఁడు,
అతిమాత్రోజ్ఝితభీః- పూర్తిగా శత్రువులనినచో భయము లేనివాఁడు,
అనాస్తికః - నాస్తికుఁడు కానివాఁడు,
వినయోపహితః - వినయముచేత నమ్రతకలవాఁడు,
అవిస్మయః - (స్మయమనఁగా గర్వము, విస్మయమనఁగా విశేష గర్వము, అవిస్మయ శబ్దమునకు గర్వరహితుఁడనియర్థము). గర్వము లేనివాఁడు,

పరుషార్థము : 'నీకు సరికాఁగల లజ్జాహీనుఁడు, గుణహీనుఁడు, నాస్తికుఁడు, నయహీనుఁడు, హితాచరణము లేనివాఁడు, గర్వితుఁడు మఱియొకఁడు లేఁడు.

మల్లినాథుని వ్యాఖ్యానమున ప్రస్తుతాప్రస్తుత విషయములు రెండును శ్లేషవిషయము లగుటచే నప్రస్తుతమునకున్నను అన్వయము

1. మాఘము, 16వ సర్గ, 7వ శ్లోకమునకు మల్లినాథసూరివ్యాఖ్య పుట-386

సిద్ధించును. శబ్దశక్తి మూలధ్వని యైనచో నొకటి ప్రస్తుతమును, మఱి యొకటి అప్రస్తుతమును కావలసివచ్చును. శ్లేషయందు రెండును ప్రస్తుతములో, రెండును అప్రస్తుతములో యుండును. ప్రస్తుతాప్రస్తుతములయందు శ్లేష యుండదు.

"ప్రకృతాప్రకృతోభయకతమాత్రం చేత్ శబ్దమాత్ర సాధర్మ్యమ్
శ్లేషోయం శ్లిష్టత్వం సర్వత్రాద్యద్వయో నాన్త్యే"

(ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము)

కేవల ప్రకృతములకుగాని, కేవలాప్రకృతములకుగాని, తదుభయములకుగాని శబ్దమాత్ర సామ్యమున్నచో శ్లేష యగును.

"కృతగోపవధూరతేర్ఘ్నతో
వృషముగ్రే నరకేపి సంప్రతి
ప్రతిపత్తిరధః కృతైనసో
జనతాభిస్తవ సాధు వర్ణ్యతే[1]

"గోప్య ఏవ వధ్వః గోపవధ్వః తాసురతిః కృతాయేన తస్య గోపీజన వల్లభస్యేత్యర్థః.

వృషం వృషభరూపిణం అరిష్టాఖ్యం అసురం ఘ్నతో మారయతః. అథ కృతయేనసో నిరస్త కల్మషస్య తవోగ్రే భయంకరే నరకే నరకాసురే ప్రతిపత్తిః. సంప్రతి జనతాభిః జననమూహైః సాధువర్ణ్యతే.

పరుషస్తు- గోపానాం వధూషు రతిః కృతా యేన తస్య పారదారికస్య వృషం ధర్మం వృషభం వా ఘ్నతః. అతయేవ. కృతైనసః పాపకృతః తేన ఉగ్రే దారుణే నరకే నిరయే అధః ప్రతిపత్తిః అధః

1. మాఘము సర్గ-16 శ్లోకము-8 పుట-388

ప్రాప్తిః అత్ర గోపపారదారికోపి అఘ కృత్తైనాయితి విరోధాభాసః శ్లేషేణ సంకీర్యతే"1

'గోపికలయందు వాల్లభ్యము కలవాఁడవు. వృషభరూపరూపమునను న్న అరిష్టాసురుని సంహరించినవాఁడవు. సర్వపాపములను దూరముచేయువాఁడవు. నీ స్మరణమువలన నరకమును నాలోచనము కూడ నుండదు. ఇపుడు (ఇచటచేరిన) జనసమూహముచే నీకీర్తిగానముచేయఁబడుచున్నది'.—స్తుత్యర్థము.

'గోపవధూరతి కలవాఁడవు. అనఁగా పారదారికమైన మహాపాపము నొనర్చినవాఁడవు. వృషమనఁగా ధర్మము. ధర్మమును నాశనముచేసినవాఁడవు. అందువలననే భయంకర నరకమునకర్హతనుపొందియున్నావు. మహాజనులందఱును నీకు దుర్గతి యపరిహార్యమని ఘోషించుచున్నారు'. — నిందార్థము.

ఇచట గోపపారదారికుఁడయ్యు పాపములను పోగొట్టువాఁడని విరోధాభాసాలంకారమునకు శ్లేష సాంకర్యమును వర్ణించుటచేత మాత్రమే స్తుత్యర్థముపపన్నమగునని మల్లినాథుఁడు వివరించినాఁడు.

ఇట్లు శిశుపాలుని నిందాఘట్టములో నధికభాగమును మల్లినాథుఁడు స్తుతిపరముగ నన్వయించినాఁడు. శిశుపాలుని శాపవిమోచనానంతరము జ్యోతిఃప్రవేశమును మల్లినాథుఁడు భాగవతమును ప్రమాణముగగొని వ్యాఖ్యానించినాఁడు. అచట శిశుపాలుని ముక్తిఫలముగ జ్యోతిఃప్రవేశమును వర్ణించి, భాగవతశ్లోకములనే మల్లినాథుఁడుదాహరించినాఁడు.

---

1. మాఘము, 16వ సర్గ 8వ శ్లోకమునకు మల్లినాథుని వ్యాఖ్యానము పుట-386

"శ్రియాజుష్టం దివ్యైః సపటహారవైరన్వితం పుష్పవర్షై
ర్వపుష్కశ్చైద్యస్యక్షణమృషిగణైః స్తూయమానం నిరీయ
ప్రకాశేనాకాశే దినకర కరాన్విక్షిపద్విస్మితాక్షై
ర్నరేంద్రై రౌపేంద్రం వపురథవిశ ద్ధామవీక్షాం బభూవే"1

ఈశ్లోకవ్యాఖ్యలో

"తతశ్చేదిపతేః దేహాత్ తేజోऽగ్రియం దదృశుర్నృపాః
ఉత్పతంతం మహారాజ గగనాదివ భాస్కరమ్"
"గోప్యః కామా ద్భయాత్కంసో ద్వేషాచ్చైద్యాదయో నృపాః
సంబంధాద్వృష్ణయః స్నేహాద్యూయం భక్త్యావయంవిభో"
(సప్తమస్కంధము)

అను శ్లోకములను ప్రమాణముగ చూపినాఁడు.

ఇట్లు శిశుపాలుఁడు నిరంతర వైరసాధనతో శాపాంతమును బొంది, తిరిగి విష్ణుపార్షదుఁడైనాఁడు.

---

1. మాఘము - సర్గ-20 శ్లోకము-79 పుట-506

ఆధునికకవులలో చెఱుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మగారు శిశుపాలుని సాధన వైరోన్ముఖముగ ప్రారంభమగుటకు పూర్వజన్మ సంస్కారమే హేతువనియు, రుక్మిణీస్వయంవర విషయమున శ్రీకృష్ణునకు తాను ప్రతిబంధకమైనచో తననాయన అనుగ్రహించి వధించునేమో యని శిశుపాలుని ఆశయనియు వర్ణించినారు.

"భక్తియు వైరముల్గె కనవచ్చును భిన్నముగాఁగ భావము
ద్రిక్తతనంది లక్ష్యముఖ తీవ్రగతింగని సిద్ధినందుచో
నుక్తవిభేదమంతయును నుద్ధృతమైచను దైవవైరమున్
భక్తిగ సత్ఫలంబిడును భాగవతోక్తి ప్రసిద్ధమయ్యెడన్"1

అను కవిపలుకులు శిశుపాలుని వైరసాధనకవతారిక యనవచ్చును. ఈకవికిని ఈవిషయమున భాగవతమే ప్రధానము.

సనకసనందనాదుల శాపము జయవిజయులను వైరభావదేహములఁ దాల్పఁజేసినది.

"అనర్థమయ్యెనని సాగి తనంతగ వచ్చునట్లు చేయునవలె నప్డు గాని చరితార్థతకల్గదు జన్మజన్మకున్" అను వారియాలోచనము వైరసాధన మూలమున భగవంతుని తమకడకు రప్పించుకొనవలెనను టను నిగదిత మొనర్చును.

సమ్మనరావణుండపుడు నాశనమందెను కాని వైరమే
యిమ్మడుగాచు భూమి ప్రభవించెను సాత్త్వతి చెడ్డబిడ్డగా
సమ్మహనీయురాలు తనయయ్యకు చెల్లెలుగాఁగ బావ భూ
తమ్మును స్వామియో రెచ్చ నరుదారగనూరును నిండునంతకున్"2

---

1. వైరభక్తి, చెఱుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మగారు, ప్రథమాశ్వాసము పద్యము - 2 పుట - 1
2. వైరభక్తి, ప్రథమాశ్వాసము, పద్యము-26 పుట-5

జయవిజయులు ప్రథమజన్మమున హిరణ్యాక్ష హిరణ్యకశిపు
లుగను; ద్వితీయజన్మమున రావణ కుంభకర్ణులుగను; తృతీయజన్మ
మున శిశుపాల దంతవక్త్రులుగను జన్మించినారు. శిశుపాలుడు తనకు
మేనత్తకుమారుడౌటచే శ్రీకృష్ణుడాతని యపరాధశతముల నోర్చి
నాఁడు.

శిశుపాలుఁడు భగవానుని తనకడకు రప్పించుకొనుట కనేక
ప్రయత్నములు చేసి, విసివి,

"ఏయమ యామహాత్మువరియించునో యాయమ నేను భార్యగాఁ
జేయుదు రాక యేమగును? చిత్రజుబారికి సగ్గమై సుధీ
ధ్యేయుఁడు క్రోధమూర్తియయి తీర్చెదవీని నటంచువచ్చు రాఁ
డా యపుడేమి చేయవలె నయ్యది యప్పుడె చూడఁగావలెన్"1

అని నిశ్చయించినాఁడు. దీనివలన, శిశుపాలుఁడు తన వైర
సాధనకు రుక్మిణీదేవి నుపకరణముగా స్వీకరించినట్లు స్పష్టమగును.
శిశుపాలుఁడట్లు తలఁచి విభునందు మహత్తర వైరమూనఁగా,
స్వామియు బంధుత్వమును, సన్నిహితత్వమునిచ్చి, తనచేతనే ముక్తి
యనెడు చిత్తమునుకూడ చిన్ననాఁటనే కూర్చినాఁడట.

"ఒకవస్తువుమీద దృష్టినినిలిపి ఏకాగ్రతను సాధించుటన
త్రాటకసాధనమందురు.

శిశుపాలుఁడు చేసినది త్రాటకసాధనము. ఒకేవస్తువునం
(శ్రీకృష్ణపరమాత్మయందు) తనమనస్సును సతతము లగ్నము
నాఁడు. అతనికి మరియొకటిలేదు. సత్యముగా చూచినచో రా
ద్వేషమును రెండును వాసనలే! కావలసినది వాసనాక్షయ
చిత్తము పరమాత్మయందు పరిపూర్ణముగా లగ్నమైనప్పుడ

1. వైరభక్తి, ప్రథమాశ్వాసము పద్యము-30 పుట-6

చిత్తస్థితపరముండు. చిత్తమునందు మఱియొకటేమియు లేదు. రాగముగాని, ద్వేషముగాని, అప్పుడు (శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః) ఆ పరమునిలో చిత్తము సంలీనమైపోవును.

సాధనమార్గము రాగమైన ద్వేషమైన క్రమముగా సోపానము లెక్కినప్పుడు చేరునదొక్కటే"1

శిశుపాలుఁడు శ్రీకృష్ణునియందే తనమనస్సును సతతము లగ్నముచేసినాఁడు. అతనికి కృష్ణుఁడుతప్ప నితరము లేదు. కృష్ణునిపొందుట కాతఁడు చేయు వైరసాధనయు భగవల్లీలయే.

బలరామ కృష్ణులు కంసుని, మఱికొందఱు యోధులను సంహరించినారు.

“నుడియంజేసిరి తానెఱుంగునిది దుర్మార్గుండు కంసాతకుం
డడఁగించున్ దను నన్నమాట తెలియున్ హానిన్ విచారింప కె
ప్పుడు తద్ద్రోహమొనర్చుటే పనిగ నుద్భూత క్రుధామూర్తియై
పెడదారింబడు చైద్యుఁడాత్మహననాభీష్టమ్ము సిద్ధింపఁగన్"2

కంసాంతకుఁడే తనను కూడ పరిమార్చునన్న విషయమెఱిఁగియు చైద్యుఁడాత్మహననాభీష్టము సిద్ధించునట్లు కృష్ణద్రోహమెల్లప్పుడు చేయుచుండునఁట. ఇదియాతని విష్ణుపార్షదత్వమునకు సూచకము. శాపాంతము సమీపించినది. భగవత్కృపచే నీజన్మమును వదలించుకొని, పూర్వపదవిని పొందుటకు శిశుపాలుఁడు పడునారాటమిందు స్పష్టము.

శిశుపాలుఁడు మరణించుటయే లక్ష్యముగ భూమిపై జన్మించినాఁడని కృష్ణుని యూహ.

---

1. 'వైరభక్తి' ఖండకావ్యమునకు తుమ్మలపల్లి రామలింగేశ్వరరావుగారు వ్రాసిన 'మిత్రసంమోదము' లోని వాక్యములు, పుటలు-8, 9, 7-9-1977
2. వైరభక్తి, ప్రథమాశ్వాసము, పద్యము-66 పుట-12

"ఓరరే చచ్చుటకై జనించుటయె లక్ష్యంబైన యివ్వాని కు
ర్వరపై మోహము లేదు చావభియుతార్థంబైన నద్దానినే
వరియింపందగు దానెఱుంగుగద తత్ప్రాణంబు నాచే విని
స్సరణంబందునటంచెఱింగియులు దౌష్ట్యంబేల పూనంజనున్"1

"నన్నుం జంపుమటంచు వచ్చినను ప్రాణాల్ తీయుచెల్లౌను నా
యన్నన్ దొంగిల నాకు నాప్రియకు దానడ్డైన గ్రుద్ధస్థితిన్
ఛిన్నగ్రీవు నొనర్పవచ్చు నిదితజ్జీవుండు వాంఛించు నై
వన్నాడట్లు వరంబు కైకొనియె కానన్నేఁడు చారాదహా"2

శిశుపాలుని మరణము తనవలననే సంభవించుననియు, కాని సాత్వతికి తానిచ్చిన వరమువలన శిశుపాలుని అపరాధశతముల నోర్వవలసినదేఅనియు కృష్ణుఁడు తలఁచినాఁడు. ఇట్లు కృష్ణుడు తనతల్లికిచ్చిన వరము చైద్యునకు ముక్తిప్రతిబంధకమైనది.

శిశుపాలుఁడు రుక్మిణీహరణ సమయమున కృష్ణునెదిరించి, తుదకు పారిపోవుటకు దైవసంకల్పమే హేతువు.

"అతఁడా రుక్మిణిఁగొంచుబోవునపుడెట్లైనన్ సరే యడ్డి యా
యతివన్ వానికిదక్కనీననుచు సైన్యాన్వితుఁడై రుక్మితో
నితరక్ష్మాపతి కోటితో నిలుపఁగా నెంతే ప్రయత్నించి త
త్పతి తానేసిన యొక్కయాశుగముతోఁ బ్రాణమ్ములన్ గాచుకో"3

శ్రీకృష్ణుఁడు రుక్మిణిని గైకొనిపోవుచుండ, శిశుపాలుఁడడ్డపడినాఁడు. స్వామి బాణపాతమునకు భయపడి యాతఁడు ప్రాణముల రక్షించుకొనుటకు వెనుదిరిగినాఁడు. ఇట్లు పారిపోయి, పౌండ్రకాదుల

---

1. వైరభక్తి, ద్వితీయాశ్వాసము, పద్యము-5 పుట-26
2. వైరభక్తి, తృతీయాశ్వాసము, పద్యము-6 పుట-26
3. వైరభక్తి, పంచమాశ్వాసము, పద్యము - 7 పుట-50

యండను జేరి, "యదూత్తముండికను బట్టువడెన్ దసింతు" నంచి నాఁడఁట.

"స్వాశ్రయనాశహేతువగు వహ్నికి వైరము చుట్టమౌట స
ర్వాశ్రయుఁడైన కృష్ణునెడ వైరము హెచ్చిన చైద్యుఁడంధుఁడై
యశ్రమసాధ్యమౌను తనయాశయమంచు స్వజాతిమృత్యువున్
బ్రశ్రయమొప్పఁజేరి కొలువక్ సమకట్టెను దైవమొప్పనే"1

కృష్ణునియెడ వైరము హెచ్చిన చైద్యుఁడు తనవలె స్వామిచే మరణింపనున్నవారి యాశ్రయమున జేరినాఁడు.

రాజసూయ యాగానంతరము ధర్మజుఁడు శ్రీకృష్ణునకగ్రపూజ చేయఁగా, శిశుపాలుఁడు ధర్మజు నధిక్షేపించినాఁడు. కృష్ణుఁడాతని యపరాధములను సభాసదులకు వివరించినాఁడు.

"అవురా నీకృప నీదుకినుక నొకఁడేలా కోర భీరుండ నే
నవుదున్ జైద్యుఁడ నన్నుఁ జూఁడుమిఁక కృష్ణాయన్న యామాట త
ద్వ్యావృతాస్యమ్మునుండి వెల్వడినదంతే యంతలో కృష్ణ మా
ధవ నిర్ముక్త సుదర్శనాయుధహతిన్ దచ్ఛీర్షమూర్విం బడెన్"2

'నీకృప, నీకినుక రెండును నాకవసరము లేద'ని శిశుపాలుఁడను చుండఁగనే కృష్ణవినిర్ముక్త సుదర్శనాయుధ మాతని శీర్షమును ద్రుంచినది.

"కృష్ణాయన్న పదమ్ము నోటననుచోఁ గృత్తంబుగా నౌట రో
చిష్ణు ప్రాంశు తదీయదేహజనితార్చిష్మన్మహాతేజమా
జిష్ణున్ విష్ణుని నేత్రకాంతులను జొచ్చెన్ సర్వులుం జూడ వ
ర్థిష్ణుండాతనికింక జన్మమున వేఱేయుండునా లీనమై",

1. వైరభక్తి, పంచమాశ్వాసము, పద్యము-21 పుట-52
2. వైరభక్తి, షష్ఠాశ్వాసము; పద్యము-45 పుట-68

"సకిరీటంబు సకుండలంబయిన తచ్ఛేదోత్తమాంగంబు శి
ల్పీకృతంబై జతుకాష్ఠ విగ్రహమువోలెన్ జీవసౌభాగ్య మిం
చుకయైనం దఱుగంగఁబోక కనులచొప్పు లక్ష్యమౌ కృష్ణుఁ బా
యక చూచుంబలె నిల్చె నందఱు నహో యనుచున్ బ్రశంసింపఁగన్"

"వైరము వైరమే పయికి భక్తిసమగ్రములౌనె? కావునన్
జేరెను జీవతేజ మది శ్రీపతితేజము చైద్యుఁ డెంత దీ
క్షారమణీయ వర్తనుఁడు? చచ్చుక్షణంబున నొక్క మాఱు నో
రారఁగ దైవనామమును సంతతితో హతమయ్యె వేదనల్"[1]

ఇట్లు శిశుపాలుని వైరభక్తిసాధనను కవి వర్ణించిన మార్గము భారత భాగవతసారమని చెప్పవచ్చును.

1. వైరభక్తి, షష్ఠాశ్వాసము, పద్యములు - 46, 47, 48 పుట-69

ఉపసంహారము

"నృణాం నిశ్శ్రేయసార్థాయ
వ్యక్తిర్భగవతో భువి
అవ్యయస్యా ప్రమేయస్య
నిర్గుణస్య గుణాత్మనః"1

మానవులకు మోక్షాది సమస్త శుభములను కల్గించుటకై అవ్యయుఁడు, అప్రమేయుఁడు, నిర్గుణుఁడు నగు నారాయణుఁడు స్వేచ్ఛగా నవతారములను ధరించును. ఆభగవల్లీల వలననే యథావసరముగ నాయా అవతారములలో సత్త్వరజస్తమోరూపమైన గుణత్రయము ప్రకాశితమగును.

నరులకు మాత్రమేకాక సమస్త ప్రాణిసామాన్యమున కీలక్షణమన్వయించును. గజేంద్రాది తిర్యక్కులు భగవత్కృపకు పాత్రములగుట ప్రసిద్ధము. భగవంతుఁడు తాననుగ్రహింపఁదలఁచిన రీతిలో నాయాప్రాణులను కర్మమార్గమున ప్రవర్తింపఁజేయును. జయవిజయులకు జన్మత్రయమున వైరసాధనము భగవత్సంకల్పమే. ప్రతి జన్మమునను భగవంతునిచే మరణము పొందినను, కర్మశేషముండుటచే వారికి పునరావృత్తి కలిగినది. ఈవిషయము విష్ణుపురాణమున స్పష్టముగ వర్ణితమైనట్లు వారణాసివారు సప్రమాణముగ నిరూపించినారు.

"రామచంద్ర భగవానునిచే వధింపఁబడిన రావణుఁడు పూర్వజన్మలో హిరణ్యకశిపుఁడు. ఉత్తరజన్మములో శిశుపాలుఁడు. శిశుపాలుఁడు కృష్ణభగవానునిలో, సంహరింపబడి లయమయ్యెను. హిరణ్యకశిపువు, రావణుఁడు భగవంతునిచే సంహరింపబడ్డియు, ఆభగవంతునిలో లయముకాలేదు. అఖండమైన ఐశ్వర్యమును భోగములను

1. శ్రీమద్భాగవతము, 10-29-14 పుట-308

మాత్రము వారు పొందిరి. దీనికి కారణము విష్ణుపురాణములో ప్రశ్న పూర్వకముగా ఇట్లు చెప్పబడినది.—

"హిరణ్యకశిపుత్వేచ రావణత్వేచ విష్ణునా
అవాపనిహతో భోగా న ప్రాప్యా నమరైరపి॥
న లయం తత్ర తేనైవ నిహతస్సకథం పునః
సంప్రాప్త శ్శిశుపాలత్వే సాయుజ్యం శాశ్వతే హరౌ"

అను మైత్రేయప్రశ్నపై పరాశరోక్త సమాధానమిది—

దైత్యేశ్వరస్య వధాయ, అఖిలలోకోత్పత్తి - స్థితి - వినాశకారిణా పూర్వం తనుగ్రహణం కుర్వతా నృసింహరూప మావిష్కృతమ్. తత్రచ హిరణ్యకశిపోః విష్ణురయ మిత్యేత న్న మనస్యభూత్ ... రజోద్రేక ప్రేరితైకాగ్రమతి స్తద్భావనా యోగాత్తతో నాప్తవధ హేతుకీం నిరతిశయామేవాఖిల త్రైలోక్యాధిక్యకారిణీం దశాననత్వే భోగసంపద మవాప । న తు స తస్మిన్ననాది నిధనే పరబ్రహ్మభూతే భగవతి అనాలంబిని కృతే మనసః (అవిషయీకృతే) తల్లయమవాప"

ఏవం దశాననత్వేపి అనంగపరాధీనతయా. జానకీ సమాసక్త చేతసః, భగవతా దాశరథి రూపధారిణా హతస్య తద్రూపదర్శన మేవాసీత్. నాయమచ్యుత ఇత్యాసక్తి ర్విపద్యతో న్తఃకరణే మానుష బుద్ధిరేవ కేవలమస్యాభూత్ ।

పునరచ్యుత వినిపాతమాత్ర ఫలమఖిల భూమండల శ్లాఘ్య చేదిరాజకులే జన్మ అవ్యాహతైశ్వర్యం శిశుపాలత్వేప్యవాప ... తతశ్చ తత్కాలకృతానాం తేషామశేషాణామేవాచ్యుత నామ్నా మనవరత మనేకజన్మసు వర్ధిత విద్వేషానుబన్ధిచిత్తో విన్దన సత్కా నాది షూచ్చారణ మకరోత్. తచ్చ రూపముత్ఫుల్ల పద్మదలామలా

క్షముత్త్వోజ్జ్వల పీతవస్త్రధారి, అమల కిరీట కేయూరహార కటకాది శోభితముదార చతుర్బాహు శంఖచక్రగదాధర, మతిప్రరూఢ వైరానుభావాదటన భోజన స్నానాసన శయనాదిషు అశేషావస్థాన్తరేషు నాన్యత్రోపయయావస్య చేతసః। తత స్తమేవాక్రోశేషూచ్చారయన్ తమేవ హృదయేన ధారయన్ ఆత్మవధాయ యావద్భగవద్ధస్త చక్రాంశు మాలోజ్జ్వల మక్షయ తేజస్స్వరూపం బ్రహ్మభూత మపగత ద్వేషాదిదోషం భగవన్త మద్రాక్షీత్, తావచ్చ భగవచ్చక్రేణాశు వ్యాపాదితః తత్స్మరణ దగ్ధాఖిలాఘ సంచయో భగవతాన్త ముపనీత స్తస్మిన్నేవ లయముపయయౌ" (అం. 4. అ. 15)

హిరణ్యకశిపు వధార్థము నరసింహరూపమును ధరించినప్పుడు రజోగుణ ప్రాబల్యముకల హిరణ్యకశిపునకు ఈతడు విష్ణువను భావన కలుగలేదు. అందుచేత లయమునొందక విష్ణుకృత సంహారకారణమున మఱునటి రావణజన్మలో నిరతిశయమైన భోగసంపదను పొందెను. ఆరావణుడు కాముకుడయి సీతాదేవియందు ఆసక్తుడై శ్రీరాముని యందు కేవల మనుష్యుడను బుద్ధియే కలిగియుండి మనుష్యాకృతికల రామునిచే వధింపబడెను. లయమునొందలేదు. అనంతరము రామకృత సంహారకారణమున, శ్లాఘ్యమగు చేదిరాజకులమందు శిశుపాలుడుగా జన్మించి అఖండైశ్వర్యమునొందియుండి కృష్ణావతారములోని వివిధ వ్యాపారములను బోధించు "దేవకీనందన" "కంసధ్వంసి" ఇత్యాదినామములను విద్వేషముతో పునఃపునః ఉచ్చరించుచు శ్రీకృష్ణభగవానుని ఆ దివ్యరూపమునే సర్వావస్థలయందును మనస్సులో పెట్టుకొనియుండి తన్నువధించుటకు చక్రహస్తుడై అఖండ తేజస్స్వరూపముతో విరాజిల్లిన భగవద్రూపమును సందర్శించుచునంతట వధింపబడి కృష్ణభగవానునిలో లయమయ్యెను అని సారాంశము.[1]

1. శ్రీమద్రామాయణ తత్త్వకథనము, వారణాసి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు పుటలు -473 నుండి 476

హిరణ్యాక్షాదులయం దౌర్ధత్యము, రావణునియందు కాముకత్వము భగవత్సంకల్పజన్యములని ఉక్తచరము.

ఆధ్యాత్మిక సౌఖ్యమనుగ్రహింపఁదలఁచిన భక్తుని సమస్త ఐహికసుఖములను హరింతునని స్వామివాక్కు. బలిని పాతాళమునకు పంపుటకట్టి తనసంకల్పమే కారణమని బ్రహ్మదేవునకు నారాయణుఁడు చెప్పిన వాక్యములిట స్మరణీయములు.

"బ్రహ్మన్ యమనుగృహ్ణామి తద్విత్తం విధునోమ్యహమ్
యన్మదః పురుష స్తబ్ధో లోకం మాం చావమన్యతే"1

"ఎవ్వనిఁగరుణింప నిచ్ఛయించితిని వాని
యఖిలవిత్తంబు నేనపహరింతు
సంసారగురుమద స్తబ్ధుఁడై యెవ్వఁడు
దెగడి లోకము నన్ను ధిక్కరించు
నతఁడెల్ల కాలంబు నఖిలయోనులయందుఁ
బుట్టును దుర్గతిఁబొందుఁబిదప
విత్తవయోరూప విద్యాబలైశ్వర్య
కర్మజన్మంబుల గర్వముడిగి
యేకవిధమున నిర్మలుఁడై యెవ్వఁడుండు
వాఁడు నా కూర్మి రక్షింప వలయువాఁడు
స్తంభలోభాభిమాన సంసారవిభవ
మత్తుఁడై చెడనొల్లఁడు మత్పరుండు"2

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, 8-22-26 పుట-75
2. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, అష్టమస్కంధము, పద్యము-661 పుట-78

హిరణ్యకశిపు ప్రభృతులకు వైరము ననుగ్రహించి, వారిని ముక్తులఁగావించిన పరమేశ్వరుఁడు వారనుభవించిన ఐహికసుఖములు భక్తిప్రతిబంధకములు కాకపోవుటచే వానిని హరింపలేదు.

హిరణ్యకశిపుఁడు భగవంతుని వైరానుబంధముతో నన్వేషించుచుండఁగా, కర్మపరిపాకమువఱకు దర్శనమీయరాక, అతని శరీరమునందే సూక్ష్మరూపముతో ప్రవేశించి అగోచరుఁడై యుండినట్లు భాగవతమున వర్ణితము.

"యం వినిర్జిత్య కృచ్ఛ్రేణ విష్ణుః క్ష్మోద్ధార ఆగతః
నాత్మానం జయినం మేనే తద్వీర్యం భూర్యనుస్మరన్",

"నిశమ్య తద్వధం భ్రాతా హిరణ్యకశిపుః పురా
హంతుం భ్రాతృహణం క్రుద్ధో జగామ నిలయం హరేః",

"తమాపతం తమాలోక్య శూలపాణిం కృతాంతవత్
చింతయామాస కాలజ్ఞో విష్ణుర్మాయావినాంవరః",

యతో హతోహం తత్రాసౌ మృత్యుః ప్రాణభృతామివ
అతోహమస్య హృదయం ప్రవేక్ష్యామి పరాగ్దృశః",

"ఏవం సనిశ్చిత్య రిపోశ్శరీర అధావతో నిర్వివిశే సురేంద్రః
శ్వాసానిలాంతర్హిత సూక్ష్మదేహ స్తత్ప్రాణరంధ్రేణ వివిగ్నచేతాః",

"సతంనికేతం పరిస్పృత్య శూన్యమపశ్యమానః కుపితో ననాద
క్ష్మాంద్యాం దిశః ఖం వివరాన్ సముద్రాన్ విష్ణుం విచిన్వన్న
దదర్శవీరః",

"అపశ్యన్నితిహోవాచ మయాన్విష్ట మిదంజగత్
భ్రాతృహా మే గతో నూనం యతో నావర్తతే పుమాన్",

"వైరానుబంధ ఏతావానామృత్యోరిహ దేహినాం
అజ్ఞాన ప్రభవో మన్యురహం మానోపబృంహితః"1

"ఎదురై పోర జయింపరాదితనిఁ గా కెందేనినింబోవ భీ
ప్రదుఁడై ప్రాణులఁదోలు మృత్యువు క్రియంబై వచ్చునంచుం గ్రియా
విదుఁడబ్జాక్షుఁడు సూక్ష్మరూపమున నావేశించి నిశ్శ్వాసరం
ధ్రదశన్ దైత్యు హృదంతరాళమునఁ బ్రత్యక్షక్రియాభీరుఁడై"2

'హిరణ్యాక్షుని వధించిన పిమ్మట విష్ణువు తాను కృతకృత్యుఁడైనట్లు భావింపలేదు. హిరణ్యాక్షుని పరాక్రమము నారాయణుని హృదయమును వీడలేదు. అందువలన తనకై యన్వేషించుచున్న హిరణ్యకశిపు ప్రతారణకై నారాయణుఁడాతని దేహముననే ఘ్రాణరంధ్రమునుండి సూక్ష్మరూపముతో ప్రవేశించినాఁడు. అది తెలియని హిరణ్యకశిపుఁడు విష్ణువు నన్వేషించినాఁడు. కనుక వైరానుబంధము భక్తివిశేషమై దేహధారులకు అమృతత్వహేతు వగుచున్నది' అని వామనుని వచనము.

కావున వైరభక్తి మోక్షహేతువనుట, అదియును భగవత్సంకల్పమువలన కొందఱు సాధకులకే పరిమితమనుట భాగవతసిద్ధాంతము. కాలానుగుణముగ నెవ్వరైనను భగవత్సంకల్పమువలన నిట్టివారైనచో చెప్పలేము కాని, సాధారణ భక్తిమార్గము నవవిధమనుట సామాన్య విషయము. వానిలో స్మరణము సాధనాంతరాపేక్షరహితము. ఆ స్మరణమున కనుకూలమైన బుద్ధిననుగ్రహింప వలసినదిగా భగవంతుని ప్రార్థింపవలెనని భగద్రామానుజుల యాదేశము.

---

1. శ్రీమద్భాగవతము, అష్టమస్కంధము, 19వ అధ్యాయము
   శ్లోకములు – 6 నుండి 13 పుటలు – 63, 64
2. శ్రీమదాంధ్ర భాగవతము, అష్టమస్కంధము, పద్యము–557 పుట–60

"అఖిలభువన జన్మస్థేమ భంగాదిలీలే
ప్రణత వివిధభూతవ్రాత రక్షైకదీక్షే
శ్రుతి శిరసి విదీప్తే బ్రహ్మణి శ్రీనివాసే
భవతు మమ పరస్మిన్ శేముషీ భక్తిరూపా"1

---

1. శ్రీమదాంధ్ర శ్రీభాష్యము, శ్లోకము-1 పుట-1
భగవద్బాదరాయణమహర్షిప్రణీత శ్రీమచ్ఛారీరక మీమాంసాశాస్త్రంబునకు
భగవద్రామానుజ ప్రణీత శ్రీభాష్యమునకు సరియైన తెనుఁగున
శ్రీమాన్ కందాడై శేషాచార్యులవారిచే రచింపఁబడి
స్వకీయ
వేదాంతముద్రాయంత్రమున ముద్రింపఁబడి ప్రచురింపఁబడినది. మద్రాసు 1022

ఉపయుక్తగ్రంథావళి

సంస్కృతగ్రంథములు :

1. అధ్యాత్మరామాయణము — సంపాదకులు : శ్రీ జీవానంద విద్యాసాగరభట్టాచార్య, నూతనవాల్మీకియంత్రే ముద్రితమ్, సంవత్సరము 1892

2. అమరకోశము — రామాశ్రమి వ్యాఖ్యా సహితము, వ్యాఖ్యాత: భానోజిదీక్షితులు చౌఖాంబ సంస్కృతసిరీస్ ఆఫీసు, వారణాసి సంవత్సరము : 1970

3. ఉత్తరరామచరితము — భవభూతి, చౌఖాంబ సంస్కృతసిరీస్ ఆఫీస్, వారణాసి-1 సంవత్సరము : 1976

4. కావ్యప్రకాశము — మమ్మటుఁడు భండార్కర్ ఓరియంటల్ రీసెర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్, పూనా-4 సంవత్సరము : 1950

5. కావ్యప్రకాశదర్పణము — విశ్వనాథుఁడు, భండార్కర్ ఓరియంటల్ రీసెర్చి ఇన్‌స్టిట్యూట్, పూనా-4 సంవత్సరము : 1950

6.	కూర్మపురాణము	సర్వభారతీ కాశీరాజన్యాస్ దుర్గ్ రామనగర్, వారణాసి సంవత్సరము : 1972
7.	గీతగోవిందము	జయదేవుడు, చౌఖాంబ విద్యాభవన్, వారణాసి-1 సంవత్సరము : 1967
8.	ధ్వన్యాలోకము	ఆనందవర్ధనుడు, మోతీలాల్ బనారసీదాస్, పోస్ట్‌బాక్స్-75 వారణాసి, సంవత్సరము : 1963
9.	ధ్వన్యాలోకలోచనము	అభినవగుప్తుడు, మోతీలాల్ బనారసీదాస్, నేపాలీఖపరా, వారణాసి-1 సంవత్సరము : 1963
10.	నారదభక్తిసూత్రములు	గీతాప్రెస్- గోరఖ్‌పూర్, విక్రమశకము : 2021
11.	నృసింహపురాణము	గోపాలనారాయణ కంపెనీ కల్బాదేవిరోడ్. బొంబాయి సంవత్సరము ; 1911
12.	పద్మపురాణము	మన్సుఖ్ రాయ్ మోర్ 5 క్లైవ్ రోడ్, కలకత్తా-1 సంవత్సరము : 1951
13.	పాణినీయము	బాలమనోరమ ప్రెస్, మైలాపూర్, మద్రాసు సంవత్సరము : 1937

14.	ప్రసన్నరాఘవము	జయదేవుడు నిర్ణయసాగర్ ప్రెస్, బొంబే శకసంవత్సరము : 1843
15.	బ్రహ్మాండ పురాణము	కృష్ణదాస అకాడెమీ పోస్ట్‌బాక్స్ నెం. 118 వారణాసి-221001 సంవత్సరము : 1983
16.	భక్తిరసామృతసింధువు	శ్రీలరూపగోస్వామి (తెనుగు అనువాదము : శ్రీ జన్నాభట్ల వాసుదేవశాస్త్రి) శ్రీ గౌడీయమఠము, గుంటూరు ముద్రణము : రఘు సంవత్సరము : 1985
17.	భక్తిరసాయనము	మధుసూదన సరస్వతి ఆంధ్రవివృతి-శ్రీ పోతుకూచి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రి జానకిరాం ప్రెస్, సాధన గ్రంథమండలి, తెనాలి సంవత్సరము : 1953
18.	మహాభారతము	ప్రెస్: స్వాధ్యాయమండల్ లిమిటెడ్, పోస్ట్‌కిల్లాపార్డి, బల్సార్ జిల్లా, గుజరాత్ సంవత్సరము : 1981

19.	మాఘకావ్యము	క్షేమరాజ శ్రీకృష్ణదాస్ వేంకటేశ్వర స్టీమ్ ప్రెస్ కల్యాణ్, బొంబాయి శకసంవత్సరము : 1847
20.	ముకుందమాల	శ్రీ భాష్యం అప్పలాచార్యుల వ్యాఖ్యానము శ్రీ బాదం సుబ్రహ్మణ్యం, దేవాలయంవీధి, కాకినాడ-1 దుర్గా ప్రెస్
21.	రఘువంశము	కాళిదాసు, నిర్ణయసాగర్ ప్రెస్, బొంబాయి సంవత్సరము : 1927
22.	రసగంగాధరము	జగన్నాథపండితరాయలు బెనారస్ హిందూయూనివర్సిటీ విక్రమసంవత్సరము : 2020
23.	వంశీధరీయము	క్షేమరాజ శ్రీకృష్ణదాస్, శ్రీ వేంకటేశ్వర స్టీమ్ ప్రెస్, బొంబాయి
24.	విష్ణుధర్మోత్తరపురాణము	క్షేమరాజ శ్రీకృష్ణదాస్ శ్రీ వేంకటేశ్వర స్టీమ్ ప్రెస్ బొంబాయి శకసంవత్సరము : 1834
25.	విష్ణుపురాణము	శ్రీ వేంకటేశ్వర ఆర్షభారతి ట్రస్ట్, గురుకృప, అశోకనగర్ హైదరాబాదు సంవత్సరము : 1984

26. విష్ణుసహస్రనామము
శంకరభాష్యము,
గీతాప్రెస్, గోరఖ్‌పూర్
విక్రమసంవత్సరము : 2026

27. శ్రీధరీయము
శ్రీమద్భాగవతము
శ్రీధరీయ వీరరాఘవీయ
వ్యాఖ్యాద్వయ సహితమ్
వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రులు
అండ్ సన్స్, ఇత్యేతైః
ప్రకటీకృతమ్, చెన్నపుర్యామ్
సంవత్సరము : 1927

28. శ్రీమద్భగవద్గీత
గీతామకరందము, 10వకూర్పు
శ్రీశుకబ్రహ్మాశ్రమము,
శ్రీకాళహస్తి,
భారతీప్రెస్, తెనాలి
సంవత్సరము : 1970

29. a) శ్రీమద్భాగవతము
(చంద్రికావ్యాఖ్య)
వావిళ్ళ రామస్వామిశాస్త్రులు
అండ్ సన్స్, మద్రాసు
సంవత్సరము : 1941

b) శ్రీమద్భాగవతము
గీతాప్రెస్, గోరఖ్‌పూర్
విక్రమసంవత్సరము : 2028

c) శ్రీమద్భాగవతము
(సప్తమస్కంధము)
శ్రీరామానంద
గౌడీయమఠము, కొవ్వూరు
ముద్రణము : రఘు, K. [illegible]
సంవత్సరము : 1982

30. శ్రీమద్రామాయణము — వాల్మీకి,
యమ్.యల్.జె. ప్రెస్
మైలాపూర్, మద్రాసు
పబ్లిషర్ : N. రామరత్నం
సంవత్సరము : 1958

31. శృంగారప్రకాశిక — భోజుడు
ఆర్.యస్. జోస్యర్
శారో నేషన్ ప్రెస్,
100 ఫీట్ రోడ్, మైసూరు

32. సంస్కృతసాహిత్యేతిహాసః — శ్రీ రామచంద్రమిశ్ర
చౌఖాంబ విద్యాభవన్
వారణాసి-1
సంవత్సరము : 1976

33. సిద్ధాంతకౌముది — భట్టోజి దీక్షితులు
చౌఖాంబ సంస్కృతసంస్థాన్
పోస్టుబాక్సు : 139 వారణాసి
సంవత్సరము : 1976

తెలుగు గ్రంథములు ;

34. అంతరార్థభాగవతము (బ్రహ్మవిద్యాదర్పణము) — డా॥ వేదుల సూర్యనారాయణ శర్మ, ముద్రణ : పిక్సర్ ప్రెస్
విజయవాడ-1
సంవత్సరము : 1984

35. నృసింహపురాణము — ఎఱ్ఱాప్రెగడ, వావిళ్ళ రామ స్వామి శాస్త్రులు అండ్ సన్స్
మద్రాసు-1
సంవత్సరము : 1968

36.	పౌలస్త్యహృదయము	కాటూరి వేంకటేశ్వరరావు త్రివేణి ప్రెస్, మచిలీపట్టణము
37.	భాగవతప్రభ (ఆహ్లాదకిరణము)	శ్రీ కొత్త రామకోటయ్య పంచాక్షరీ ప్రెస్, బ్రాడీపేట, గుంటూరు-2 సంవత్సరము : 1989
38.	భాస్కరరామాయణము (శ్రీమేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారిచే పరిష్కృతము)	వావిళ్ళరామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్, చెన్నపురి, సంవత్సరము : 1923
39.	a) మహాభారతము	ఓరియంటల్ బుక్స్ ప్రచురణ ఓరియంటల్ బుక్స్ రీప్రింట్ కార్పొరేషన్ 54, రాణిఝాన్సీరోడ్ న్యూఢిల్లీ సంవత్సరము : 1979
	b) మహాభారతము	తెలుగుశాఖ, ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయము, హైదరాబాదు సంవత్సరము : 1938
40.	రంగనాథ రామాయణము	సి.వి. కృష్ణాడిపో, 19/99 అమ్మన్ కోవిల్ వీధి, వాల్టాక్స్ రోడ్ పోస్ట్ మద్రాసు-1 సంవత్సరము : 1927

41.	రామాభ్యుదయము	అయ్యలరాజు రామభద్రుడు ఆంధ్రప్రదేశ్ సాహిత్య అకాడెమీ, కళాభవనము హైదరాబాదు-4 సంవత్సరము : 1076
42.	వైరభక్తి	శ్రీ చెఱుకుపల్లి జమదగ్నిశర్మ శ్రీ కృష్ణా ప్రింటింగ్ వర్క్సు కృష్ణాటాకీసు ప్రక్కవీధిలో, రాజమండ్రి-533101 ప్రథమముద్రణ : 1978
43.	శ్రీ తాళ్ళపాకవారిపదసాహిత్యము అధ్యాత్మసంకీర్తనలు	అన్నమాచార్య విరచితము లు, సంపుటము-3 ప్రచురణ : కార్యనిర్వహణా ధికారి, తిరుమల తిరుపతి దేవస్థానములు, తిరుపతి సంవత్సరము : 1986
44. a)	శ్రీమదాంధ్రభాగవతము	సంపాదకుడు: దావులూరు కోటిసూర్యప్రకాశరావు, ఆంధ్రగ్రంథమండలి, తెనాలి
b)	శ్రీమదాంధ్రభాగవతము (సప్తమస్కంధము)	వావిళ్ళరామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్సు, వావిళ్ళప్రెస్, చెన్నపురి సంవత్సరము : 1968
45.	శ్రీమద్భాగవతానుశీలనము	డా. ధూళిపాళ శ్రీరామమూర్తి ముద్రణ : గ్రామస్వరాజ్య ప్రెస్, విజయవాడ-2

46. శ్రీమదాంధ్రవాల్మీకిరామాయణము (మందరము-సుందరకాండము) — ఆంధ్రవాల్మీకి వాసుదాసస్వామి, ప్రకాశకులు : శ్రీ కోదండరామసేవక ధర్మసమాజము, అంగలకుదురు తెనాలి
సంవత్సరము : 1964

47. శ్రీమద్రామాయణకల్పవృక్షము — శ్రీవిశ్వనాథ సత్యనారాయణ
శ్రీ కృష్ణాప్రింటింగ్ వర్క్సు
విజయవాడ-2
సంవత్సరము : 1970

48. శ్రీమద్రామాయణ తత్త్వకథనము — శ్రీ వారణాసి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రి, శ్రీశారదాపవర్ ప్రెస్, భట్నవిల్లి
సంవత్సరము : 1961

40. హరివంశము — ఎఱ్ఱాప్రెగడ
వావిళ్ళరామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్, మద్రాసు
సంవత్సరము : 1967

హిందీగ్రంథము :

50. పురాణవిమర్శ — బలదేవోపాధ్యాయ
చౌఖాంబ విద్యాభవన్
వారణాసి-1
సంవత్సరము : 1965

ఆంగ్లగ్రంథము :

51. History of Sanskrit Poetics — P. V. Kane,
మోతీలాల్ బనారసీదాస్
చౌక్, వాంణాసి
సంవత్సరము : 1971

సవరించుకొనవలసిన కొన్ని అచ్చుతప్పులు

పుట	తప్పు	ఒప్పు
3	ఫలారూపత్వాత్	ఫలరూపత్వాత్
7	ఆనుభావితస్య	అనుభావితస్య
12	పాగ్వినివిష్ట	ప్రాగ్వినివిష్ట
23	లక్ష్యముగ	లక్ష్యములుగ
32	అత స్తదా	అత స్తదా
34	విడుద్ధరసములు	విరుద్ధరసములు
38	తత్ర నేదృశ్యమ్	తత్ర నేదృశమ్
38	పూర్ణసుఖా	పూర్ణసుఖా
40	రసత్వ	రసత్వము
43	తనుహార	తమహం
54	హిరణాక్ష	హిరణ్యాక్ష
54	మధుకైటభులు, మాలిసుమాలి	మధుకైటభులు; హేతి ప్రహేతి; మాలిసుమాలి
61	ప్రథమమజాయతెం	ప్రథమమజాయతతం
62	శ్రీమదాంద్ర	శ్రీమదాంధ్ర
65	వారయామాసతు	వీరయామాసతు
79	కర్వణా	కర్మణా
86	ప్రహాదుఁడు	ప్రహ్లాదుఁడు
86	హిరణ్యకపుఁడు	హిరణ్యకశిపుఁడు
86	ప్రహ్లారం	ప్రహ్లాదం
91	ఎత్తిన	ఎఱ్ఱిన
96	నిశ్చప్రపచయము	నిశ్చప్రపచము
98	భావములగుచున్	భావనులగుచున్

105	సంయుక	సంయుక్త
105	ప్రకటింతులో	ప్రకటింతురో
111	స్పష్టముగ	స్పష్టముగ
112	ఎవ్వకెంటె	ఎవ్వనికంటె
114	నిలుకొనలేదు	నిలువుకొనలేదు
120	హార్ద్ర్యాపరయోః	హార్ద్ర్యారపయోః
123	హృథిచ్యుతం	శథిచ్యుతం
130	ప్రముచ్చలించిరో	ప్రముచ్చిలించిరో
132	సురలయందు	సురలందు
135	125	135
138	విరోధంబునుం	విరోధంబునం
141	నిమిత్తాంతరంగ	నిమిత్తాంతరంగబహిరంగ
141	హితణ్యకశిపుఁడు	హిరణ్యకశిపుఁడు
142	శిక్షింపఁ	శిక్షింపఁగ
145	దుష్టభావము	దుష్టప్రభావము
146	చేసికొనినటు	చేసికొనినట్లు
147	వ్యవరింపఁబడు	వ్యవహారింపఁబడు
147	విశ్రవః సతో	విశ్రవః సుతో
148	botanist of	botanist or
154	విశకకర్మ	విశ్వకర్మ
159	ఉత్తకాండము	ఉత్తరకాండము
170	త్వదధస్థాక్	త్వదధస్థాన్
183	145	1435
191	తనలోపాటు	తనతోపాటు
200	విశ్యనాథ	విశ్వనాథ
200	వచ్చుబో	వచ్చుటో

201	నిర్మూచించు	నిర్మూలించు
201	జన్మింలినాడు	జన్మించినాడు
206	బహిశ్శంత్రుండై	బహిశ్శత్రుండై
208	పాసాధ్యంబెంత	యసాధ్యంబెంత
222	శుత్రశవసనుపి	శ్రుతశ్రవసనుపి
224	శిశుపాలవధపద్యము	శిశుపాలవధపర్వము
225	ఇంప్రస్థమున	ఇంద్రప్రస్థమున
233	ణధ్యాయము	అధ్యాయము
236	ధర్మజు	ధర్మరాజు
237	స్వేదతో	స్వేదముతో
240	వైరథక్రినుద్దీపనము	వైరథక్రిశీనుద్దీపనము
242	సౌహార్దదము	సౌహార్దము
243	నెదుర్కొటకు	నెదుర్కొనుటకు
252	కృష్ణుని	కృష్ణుని
257	కాధ్యాయము	అధ్యాయము
260	స్నేహాద్యాయుం	స్నేహోద్యాయం
263	అనాసిక్తః	అనాస్తికః
265	జనసమూహైః	జనసమూహైః
265	వృషభరూపహరూప	వృషభరూప
280	రక్తైఃదీక్షం	రక్తైకదీక్షే
280	మహార్షిప్రణీత	మహర్షిప్రణీత

గ్రంథకర్త్రి	:	డా॥ పి. నాగమణి, M.A., M.Phil., Ph.D.,
జన్మస్థలము	:	సత్తెనపల్లి, గుంటూరు జిల్లా
జననము	:	1 - 7 - 1944
తలిదండ్రులు	:	కీ. శే. శ్రీమతి పత్రి రమణమ్మ శ్రీ పత్రి శ్రీనివాసరావు
గురుదేవులు	:	శ్రీదేవి గాన సుధాకర, శ్రీ జ్ఞానానందతీర్థ దీక్షానామ శ్రీ. ఓగిరాల వీరరాఘవశర్మ
విద్యాభ్యాసము	:	సత్తెనపల్లి, గుంటూరు, విశాఖ-ఆంధ్ర విశ్వ విద్యాలయము
వృత్తి	:	తెలుగు అధ్యాపకురాలు టి. జె. పి. యస్. కళాశాల, గుంటూరు

1969 సం॥ B.A. తెలుగులో కళాప్రపూర్ణ జయంతి రామయ్యపంతులు గోల్డ్‌మెడల్‌ను, శ్రీమతి కందుకూరి రాజ్యలక్ష్మి మెమోరియల్ బహుమతిని పొందిరి.

1987 సం॥లో వీరు స్వరపరచి, పాడిన ఆచార్య బొడ్డుపల్లి పురుషోత్తమ కృత గేయము University Anthem గా నాగార్జున విశ్వవిద్యాలయము వారిచే స్వీకృతము.

15-12-90 న 'సద్గురు శ్రీ జ్ఞానానందతీర్థ సంగీత సభ' వారిచే "శ్రీదేవి గాన సుధా ప్రపూర్ణ" బిరుద ప్రధానము.